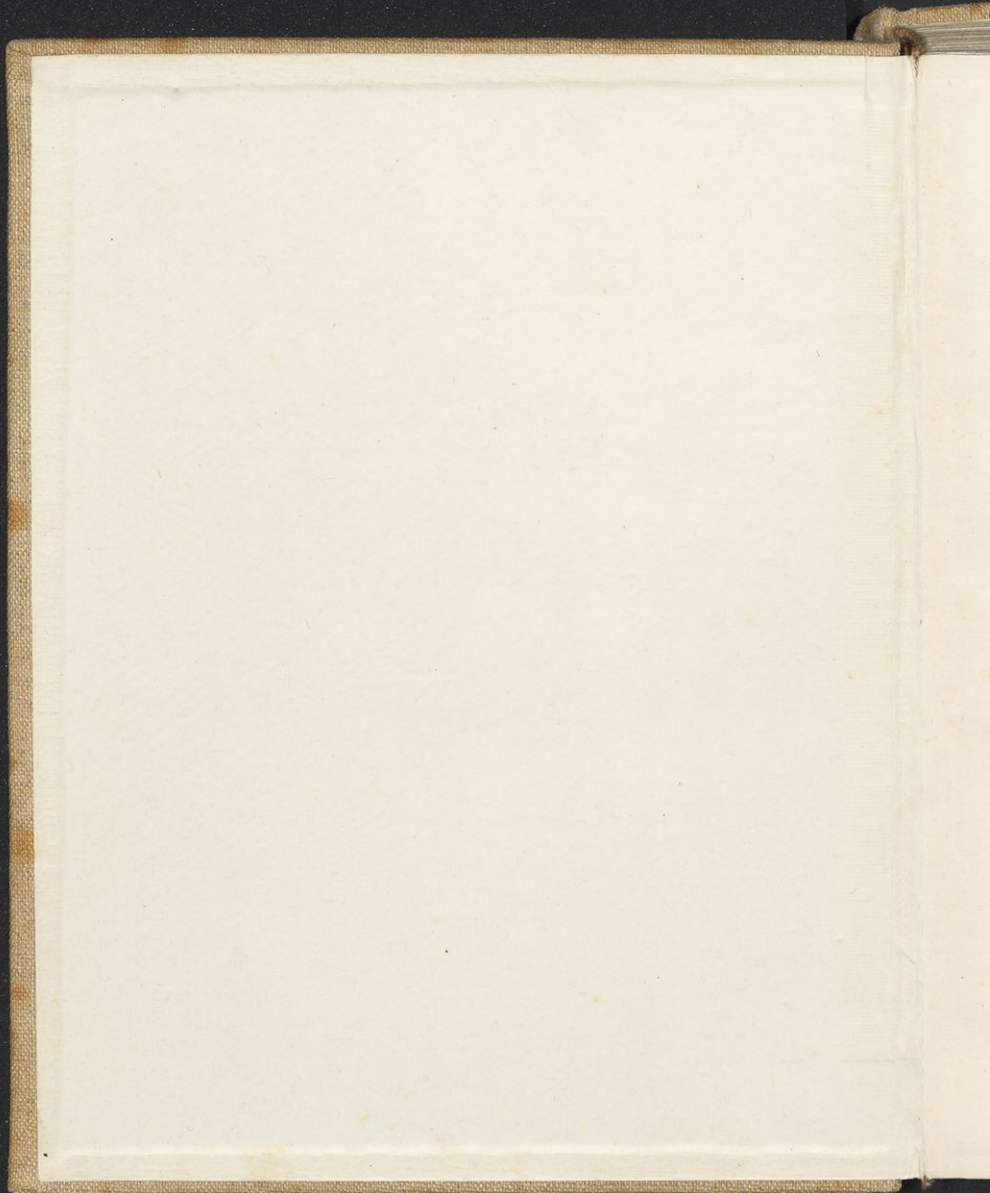

milko kos

zgodovina
slovencev

• KOSMOS

ZBIRKA POLJUDNO ZNANSTVENIH IN GOSPODARSKIH SPISOV,
SPOMINOV, POTOPISOV ITD.

MILKO KOS

ZGODOVINA SLOVENCEV

OD NASELITVE DO REFORMACIJE

28. junija 1954

Tone Klasič

1933

JUGOSLOVANSKA KNJIGARNA LJUBLJANA

2009 13787

Vse pravice pridržane
Tiskarna sv. Cirila / Maribor / A. Hrovatin

PRVI DEL
PRED PRIHODOM SLOVENCEV

PRED PRIHODOM SLOVENCEV

POZORIŠČE SLOVENSKE ZGODOVINE

V UVODNEM POGLAVJU K ZGODOVINI SLOVENCEV SE MI ZDI UMESTNO spregovoriti o prirodi zemlje, na kateri so živeli naši predniki od preselitve iz Zakarpatja v novo domovino — nekdanj mnogo večjo kot danes. Kakor drugod je tudi pri nas ozemlje, na katerem so živeli in še živijo Slovenci, njegova velikost in oblika, meje in prehodnost, fizična struktura, podnebje in rastlinstvo, z eno besedo to, kar se imenuje tudi geopolitičen položaj, vplivalo v veliki meri na njegovo politično, gospodarsko, socialno in kulturno preteklost, jo v mnogočem odločalo, čeprav — to je treba naglasiti — ne vedno in pod vsakim pogojem.

Ozemlje, ki je bilo in je pozorišče slovenske zgodovine, je kar se da mnogovrstno in v svoji prirodi mnogolično. Slovenska zemlja sega v visoko alpsko pogorje, obsega z gozdom pokrite obširne planote in gorovja, sredogorski svet in gričevje, ravnine v alpskih kotlinah in ob večjih rekah, se razprostira preko velikega dela kraškega sveta — golega in obraščenega — se širi do skrajnega roba zgornjeitalijanske in je po drugi strani še del panonske nižine, sega od ozkega primorskega pasu do mej večnih ledenikov. Slovenska zemlja, nekdanja in sedanja, je del zemeljske površine, na kateri se stikajo in križajo morfološke in geološke, klimatske in vegetacijske meje, preko katere vodijo od prvih zaznavnih časov njene preteklosti pomembna pota vojaškega osvajanja in trgovskega prometa, dovajajoča vanjo v vseh dobah, za več ali manj časa, narode in ljudstva različnih ras in jezikov, ver in kulturnih stopenj.

Mnogolična geografska struktura slovenske zemlje je povzročila, da so geografske komponente v njeni zgodovini vsega upoštevanja vredne, take, ki so njen historičen razvoj odločale in ga pospeševale, pa tudi take, ki so mu podlegale.

Oglejmo si najprej strnjeno ozemlje slovenske naselitve za časa njegovega največjega obsega, to je v 9. stol. Takrat gre meja Slovencev pred vrati Trsta, Krmina, Čedad in Humina, v povirjih Drave, Mure, Anize in Traune na zapadu, do Donave in še preko nje na severu ter do Bakonjskega gozda in Blatnega jezera na vzhodu.

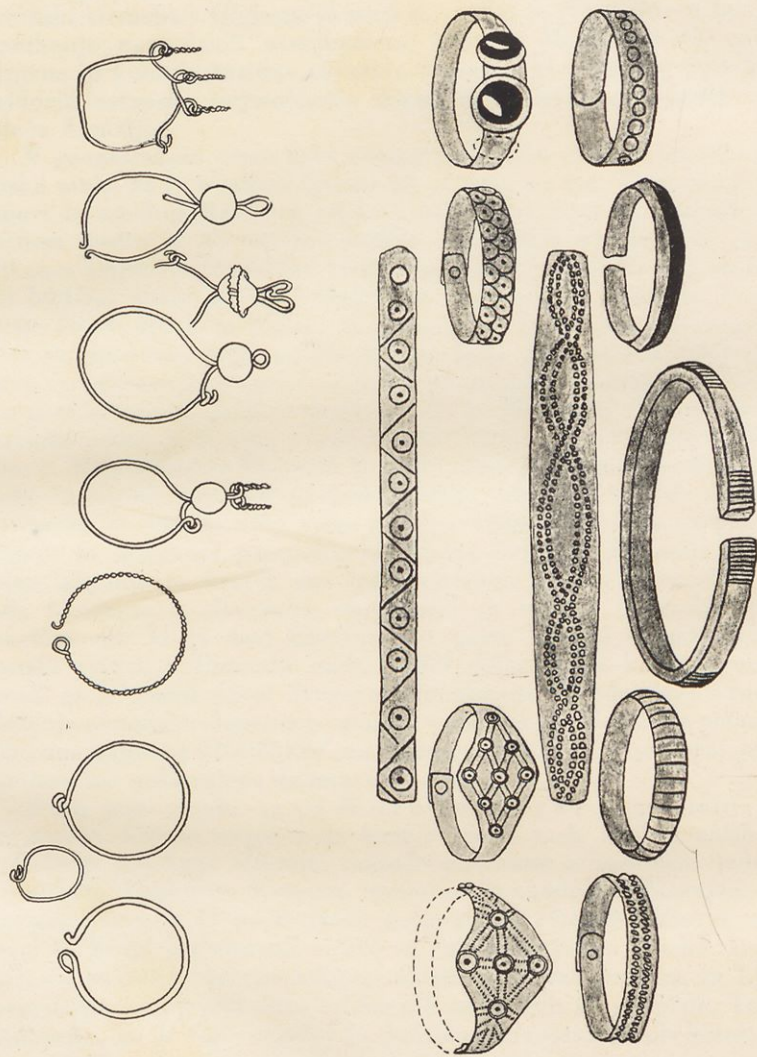
Danes je zapadna slovenska meja od Rokave (Dragonje) v Istri do Kanalske doline v glavnem ista kot pred 11 stoletji. Silno se je pa premaknila severna meja, ki poteka danes na približni črti Šmohor v Ziljski dolini, Dobrač, izliv Zilje v Dravo, med Osojskim in zapadnim delom Vrbskega jezera, tik južno od Celovca, na južnih pobočjih Svinjske planine, ob Dravi pri Labodu, preko grebenov Kozjaka, ob severnem podnožju Slovenskih Goric do Radgone, na črti Radgona—Raba zapadno od Monoštra in na črti Monošter—Dolnja Lendava.

Ako primerjamo površino »Sklavinije« frankovskih časov v 9. stol., ko je bila po obsegu največja, z zemeljsko ploskvijo, na kateri bivajo Slovenci še danes, vidimo, da so Slovenci izgubili v teku enajstih stoletij približno dve tretjini svojega ozemlja. Odgovor na vprašanje, ki se nam ob tej porazni številki vsiljuje, kako so mogli Slovenci izgubiti tako ogromen del svoje nekdanje zemlje, nam bo dalo proučevanje geografskega položaja slovenske zemlje, zgodovina le-te ter Slovencev samih.

Če si ogledamo obliko zemeljske površine, na kateri so bivali Slovenci ob času svoje največje razširjenosti, se nam ta, prenesena na zemljevid, ne zdi ravno nevarna, kajti dovolj je zaokrožena, nje obseg od juga proti severu in od zapada proti vzhodu približno enako velik — neglede na to, da se v pasu, ki meri v zračni črti okoli 300 km, naslanja na istorodno narodno telo. Geografska ploskev v dobi največje slovenske razširjenosti kaže kvečjemu eno samo opasno mesto, to je klin, ki se zadira ob zgornji Dravi proti zapadu, kjer je onostran Lienza že v 7. stol. tekla najzapadnejša slovenska meja. Prav ob tej skrajni, v zapadno smer porinjeni tipalnici Slovencev, je prišlo do prvih zmag in porazov naših prednikov, o katerih nam zgodovina poroča.

Dravska vrata v alpski meji so prva pripeljala Nemce do Slovencev in mednje. Ti so jih v 7. stol. še odbili in do sred 8. stol. obranili svojo osrednjo pokrajino, Karantanijo, pred tujci. Pregrada visokih Alp, ki je sto in petdeset let branila slovensko zemljo pred tujim vplivom, je padla takoj, ko se je s politično in versko priključitvijo karantanskih Slovencev na zapad v temeljih začel rušiti njihov stari red. Visoke Alpe, od furlanskih mejá do Dachsteina navidez prirodni branik, ki bi si ga alpski Slovenci težje boljšega želeli, se izkažejo kot gorovje, ki ni branilo, marveč — navzlic majhnemu številu visokogorskih prehodov — dovajalo med Slovence politično in kulturno močnejši tuji rod in red. Historična dejstva so se izkazala jačja od prirodne meje, kakršno predstavljajo visoke Alpe.

Mnogo nevarnejša in prej nego alpska je bila propadu zapisana obdobja slovenske meje. V prastarem evropskem prehodnem ozemlju so postali tamkajšnji maloštevilni Slovenci žrtev narodov, ki jim

IZ STAROSLOVENSKIH GROBOV (OBSEČNI OBESKI IN PRSTANI)
Predmeti se nahajajo v zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani

je šlo za gospodstvo nad velikimi vrati, vodečimi iz Nemčije v Panonijo. Slovenski element v Obdonavju med Bavarsko in panonsko nižino je strlo premikanje nomadskih osvojevalcev (Obrov, Madžarov) ter politična, kulturna in kolonizatorična ofenziva Nemcev, ki si prav v obdonavskem koridorju ustanove najmočnejšo dinastično tvorbo na vzhodu — jedro bodoče Avstrije.

V geografskem oziru zelo neugodna je bila tudi severovzhodna slovenska meja, ki jo moramo imenovati p a n o n s k o. Odprta ravnina ob Donavi in spodnji Rabi ter lahko valovit svet ob Zali, zgornji Rabi in Blatnem jezeru je bil ugodno torišče nomadskih narodov, ki so, sledeč velikemu azijsko-evropskemu stepnemu pasu, dospeli do Alp in se s svojimi lahkimi konjenškimi krdeli rajši zadrževali v odprtem in ravnem terenu kot v gorah in hribih, za konjeniške trume težje dostopnih. Slovenci na panonski meji so bili izpostavljeni močnemu pritisku, podložitvi in raznarodovanju od strani obeh nomadskih narodov, s katerima so v novi domovini prišli v dotik, Obrov in Madžarov. Trenje narodov v panonski nižini je Slované v njej deloma strlo, deloma potisnilo ob njene robove. Najprej so se Slovenci pod obrskim pritiskom umaknili v predalpski in alpski svet. Po propadu obrske sile je prišlo do slovenskega protisunka in celó do neke vrste državotvornosti Slovencev v panonskem odseku; to dokazuje panonska kneževina Pribine in Koclja. Panonska nižina izkazuje za kratek čas celó privlačno silo za slovenski element. Toda istočasno s slovensko ekspanzijo se vrže v Panonijo germanizatorični val, ki je med Slovence na gosto nasejal nemške koloniste. Nemški pritisk v Panonijo sicer ni bil dolgotrajen, kajti že ob koncu 9. stol. ga je uničil naval drugega nomadskega naroda, Madžarov, ki so nekdanje panonsko-slovensko ozemlje v teku enega tisočletja zmanjšali od približno najmanj 10.000 km² na okroglo 1000 km², mu torej pustili le eno desetino nekdanjega domnevnega obsega.

Proti jugovzhodu, med M u r o i n I s t r o, je geografija slovenske zemlje, kot to najočitneje kažejo smeri vseh velikih naših rek in dinarskega gorskega sistema, najožje povezana z zgornjim jadranskim Primorjem, dinarskim Krasom, srednjim in spodnjim Posavjem ter Podravjem, tako da bi po nujnosti geografskih činiteljev morali ob Savi, Dravi in Kolpi pričakovati veliko in enotno državno tvorbo. Le enkrat v prvem obdobju naše preteklosti naletimo na tak poizkus za Ljudevita Posavskega, ki pa pod pezo močnejših političnih sil propade. Te so bile najsilnejše, ko je tuje vojaško in politično zavojevanje ob koncu prvega in v začetku drugega tisočletja našega letoštetja zasekalo v ozemlje, enotno po strukturi, rasi in govoric, prirodno kaj slabe državne meje, ki so v političnem oziru razbile enoto Slovenov ob Dravi in Savi ter od-

delile Slovence od Hrvatov. Jezikoslovci pravijo, da se prvobitni govor Slovenov, ki so naselili ozemlje med Dravo in Jadranom, ni bistveno razlikoval od praslovanskega jezika; tem manj seveda so se razlikovali govori Slovenov to in onostran Sotle, Gorjancev, Kolpe in Snežnika. Tam, kjer bi po narodi, krvi in jeziku najprej pričakovali skupno politično življenje, tega v srednjem veku naše zgodovine ni bilo. Slovensko-hrvaška meja bi ob drugačnem političnem razvoju mogla v srednjem veku prav tako potekati ali ob Savinji in globoko na Dolenjskem, ali okoli Bjelovara in Siska, kakor jo danes zaznamujemo ob Sotli, na Gorjanceih in ob zgornji Kolpi, ali bi je pa sploh ne bilo.

V narodi dobro utemeljena je zapadna slovenska meja nasproti romanskemu svetu. Črta, ki loči med Timavo in zgornjim Tilmentom kraški in gorski svet od Furlanske nižine, je v glavnem že najmanj 12 stoletij meja med slovanskim in romanskim življenjem. Historični momenti ob času slovenskega naseljevanja so jo od svoje strani še bolj utrdili. V političnem oziru je naše Posočje s Krasom vse do konca srednjega veka sicer spadalo pod Furlanijo, oziroma Istro, in z njo pod Italijo, ali politična pripadnost italški strani je bila preslaba, da bi mogla povzročiti premaknitev narodnostne meje med Alpami in morjem nam v škodo. Nasprotno, močnejše od italških so skozi ves srednji vek struje, ki dovajajo na Sočo in Kras kulturne in kolonizacijske tokove ter politični, socialni in gospodarski red severnih dežel. Zemlja med severnim Jadranom, alpskimi grebeni in kraškimi prehodi je v srednjem veku prednji prostor slovenskega in nemškega zaledja.

Med Timavo in Rokavo (Dragonjo) se Slovenci dotikajo morja ali se mu vsaj približujejo. Zgodovina nam bo pokazala vrsto historičnih ovir, ki so branile Slovincem ožje stike z morjem in tako preprečevale, da bi Slovenci, vsaj v skromnem obsegu, mogli postati obmorski narod.

Pa ne samo geografsko-politični razvoj slovenskih mejá in obrobnih pokrajin, tudi priroda notranjih dežel nekdanje in sedanje slovenske zemlje je pri proučevanju njene zgodovine vsega upoštevanja vredna. Značilno podobo dajejo notranji Sloveniji kotline sredi gorá in hribovitega sveta: koroška, zgornještajerske, graška, celjska, ljubljanska. Nanje navezuje in iz njih izhaja glavno politično življenje Slovencev od 7. stol. naprej.

Najpomembnejša od vseh je v slovenski zgodovini srednjega veka koroška kotlina s središčem na Gosposvetsko-celovškem polju. Že v antiki jedro političnih organizacij ilirskih in keltskih plemen, nato rimskega Notranjega Norika, postane koroška kotlina v slovenski dobi zibelka samostojne slovenske državne tvorbe. Kot gorska pokrajina sredi Vzhodnih Alp, zavarovana od vseh strani od gorá, skozi katere vodijo

pota le v ozkih soteskah ali preko visokih prelazov, je bila Koroška od prirode določena za osrednjo slovensko pokrajino, okoli katere bi se mogle nanizati ostale. Zgodilo se je sicer drugače, vendar je Koroška še dolgo obdržala obvladujoč položaj med pokrajinami v Vzhodnih Alpah. Okoli stare Karantanije — Koroške je ustvarila frankovska, nato doba velike nemške ekspanzije v zaščito nemške države na slovenski zemlji, na severu in vzhodu, venec obrambnih krajin, ki so našle svoja prirodna središča v gorskih kotlinah naše zemlje: Karantanska krajina v graški, Savinjska krajina v celjski, Kranjska v ljubljanski kotlini. Podravska krajina, ki je bila v široko proti vzhodu odprtem Podravju premalo zasidrana, je zgodaj izgubila svojo samostojnost in se pridružila Karantanski krajini, oziroma nastajajoči Štajerski.

Moč kotlin in gorá okoli njih se je v slovenski zgodovini izkazala kot zelo velika. Razbila je slovensko zemljo v političnem oziru na dežele, nastale iz krajin, in pospeševala že itak močno rodovno razcepljenost Slovencev.

Kotline-krajine-dežele so slabile nacionalno odpornost Slovencev in preprečevale, oziroma ovirale njihovo politično zedinjevanje. Ob regionalno razbitih Slovincih je bila germanizacija njihovih severnih krajin mnogo lažja, kot bi bila ob geografsko enotnem in vse Slovence obsegajočem političnem ozemlju. Popolnoma so se ponemčile zgornještajerske in graška kotlina, deloma pa celovška. Slovensko življenje se umika vedno bolj v kotline-krajine-dežele, ki leže v območju velikega prehoda iz Panonije v Italijo: v Podravje, Posavinje in Posavje ter tem bližnje in nanje prislonjene predele. Prekmurje in del Pomurja na severovzhodu, Kras in Posočje na jugozapadu so braniki slovenskega koridorja med panonsko in furlansko nižino.

Geografska raznolikost in razkosanost slovenske zemlje v krajine-dežele in nemoč teh, da bi iz samih sebe ter na lastnih tleh ustvarile eno samo politično enoto, obsegajočo vse Slovence, je olajšala delo sosedom. Slovenska zemlja v srednjem veku ni bila nikdar politična edinica zase. Od večje ali manjše moči sosednjih držav in tujih dinastov je bilo odvisno, koliki del Slovenije bo komu pripadal. Borba dinastov za slovensko zemljo tvori obširno poglavje srednjeveške zgodovine Slovencev. Proti koncu dobe, ki jo obravnava ta knjiga, se odloči v korist habsburške Avstrije, ki združi iz svojih in ne slovenskih interesov skoraj vse Slovence, razbite na historično-politične edinice-dežele, v svojem okviru.

Tako prevladujejo v srednjeveški zgodovini Slovencev nad enotnostjo in zedinjevanjem momenti razkosavanja in razdruževanja. Priroda slovenske zemlje s svojo raznolikostjo in prehodnostjo jih je močno pospeševala.

NAJSTAREJŠI SLEDOVI O BIVANJU ČLOVEŠKEGA RODU NA ZEMELJSKI površini se izgublajo v dobi, ki jo imenujemo predzgodovinsko ali prehistorično dobo. Nikakršni pisani spomeniki nam niso iz nje ohranjeni. Zastopana je ta doba tudi v zgodovini zemlje, ki so jo kesneje naselili Slovenci, vendar v zgodovino Slovencev v ožjem pomenu besede ne spada, kakor tudi ne sledeča ji rimska doba ter doba tako zvanih selitev narodov. Predzgodovinske, rimske in dobe velikih selitev pa radi tega nikakor ne smemo preskočiti. Mnogoterih pojavov v kesnejši zgodovini Slovencev ni mogoče razumeti brez poznavanja davne preteklosti ozemlja in narodov, ki so na kesneje slovenskih tleh bivali pred prihodom naših prednikov.

Predzgodovinsko dobo delijo navadno na tri manjša obdobja: na dobo kamena, dobo brona in dobo železa, in sicer po materialu, iz katerega je človek v eni ali drugi teh treh dob v glavnem izdeloval svoje orodje in orožje. Te tri dobe pa razpadajo zopet v poddobe, tako kamena v starejšo ali paleolitik, in v mlajšo ali neolitik. Prehod k dobi brona tvori doba bakra, ki je pa sorodnejša neolitiku kot dobi brona. Železno dobo zopet ločijo arheologi navadno v starejšo ali hallstattsko, in v mlajšo ali laténsko dobo, prvo imenovano po najdišču Hallstatt v Zgornji Avstriji, drugo po najdišču La-Tène ob Neuchâtelskem jezeru v Švici.

Vse te dobe in njihove poddobe so zastopane v zgodovini zemlje, ki so jo kesneje naselili Slovenci. Časovno opredeliti jih je težkó, kajti ne javljajo in končavajo se povsod ob istem času. Za slovensko zemljo velja nekako, da je segala kamena doba do okoli l. 1900 pred Kr., doba brona od okoli l. 1900 do okoli l. 1000 pred Kr. in železna doba od okoli l. 1000 do začetka našega letoštetja.

Nedvomno je bila že v paleolitiku slovenska zemlja obljudena. Telesnih ostankov paleolitskega človeka v Sloveniji sicer še niso našli, vendar nam je iz največje bližine slovenske zemlje znano eno najpomembnejših najdišč telesnih ostankov paleolitskega človeka v Evropi, odkrito l. 1899 pri Krapini na Hrvaškem. Pač pa so naleteli na današnjih in nekdanih slovenskih tleh ponekod na orodje, obdelano od človeške roke iz kamna, živalskih kosti in rogovja, ki sega še v paleolitsko dobo. Najstarejša sem spadajoča najdba v današnji Sloveniji je iz jame, imenovane Potočka zijalka na gori Olševi v Karavankah. Potočka zijalka je bila neke vrste lovska postaja ljudstva, ki je bivalo v mlajšem paleolitiku na naših tleh. Vse torej kaže, da je bila Slovenija že v paleolitiku naseljena, četudi ne preveč na gosto. Narod je po načinu nomad-

skih lovcev stanoval v jamah; kateremu človeškemu rodu je pa pripadal, o tem se da samo domnevati.

Mnogo bolj živo sliko si moremo ustvariti o naši zemlji v drugem obdobju kamene dobe, to je v neolitiku. Takrat človek tudi pri nas ni več samo nomadski lovec, marveč tudi že stalno naseljen živinorejec in poljedelec, posebno v mlajšem neolitiku. Svoja stalna domovja in selišča si gradi najrajši ob vodah in močvirjih, ali pa uporablja zanje še vedno prirodne jame in votline. Neolitski človek je enakomerno, četudi ne preveč na gosto naseljen po vsej deželi. V kesnejšo neolitsko dobo segajo stavbe na koleh ali kolišča na Ljubljanskem barju (od okoli l. 2500 pred Kr. dalje). Značilno za neolitsko kulturo pri nas in drugod je glinasto posodje s primitivno dekoracijo. Orožje in orodje, ki rabi takratnemu človeku, je še vedno iz kamena, živalskih kosti in rogov, toda že lepo obdelano in brušeno. Neolitska kultura je že diferencirana, pripada različnim skupinam, nanjo vplivajo mnogotera preseljevanja in promet, celó o trgovini, katere sledovi gredo iz naših krajev do Donave in globoko v Panonijo, smemo govoriti. Mrtve pokopava neolitski človek v posamezne grobove in kaže se, da ima že neke verske predstave. Tudi živi neolitski človek že v neki primitivni družabni ali vsaj rodbinski organizaciji. Neolitska doba na Slovenskem je trajala do okoli l. 1900 pred Kr.

Proti koncu neolitske dobe je človek začel uporabljati baker za svoje orožje in orodje. D o b a b a k r a predstavlja pododdelek zadnje neolitske dobe, kar se posebno lepo vidi iz najdb na naših tleh.

Na današnjih slovenskih tleh so našli večje najdbe in sledove človeških naselbin iz dobe neolitika in bakra ob robih Dravskega polja okoli Maribora in Ptuja, pri Žusmu pri Celju, pri Št. Rupertu pri Laškem, in celó obronki Pohorja so bili že obljudeni. Na ostanke stavb na koleh, ki so stale nedaleč od brega v plitvi vodi, so naleteli na Ljubljanskem barju (troje večjih selišč: Notranje gorice, Ig, južni rob Ljubljane). Najstarejše vobče znane človeške naselbine na kesnejših kranjskih tleh so kolišča z Ljubljanskega barja, ki segajo še v dobo bakra in v začetek dobe brona.

Dobi kamena in bakra sledi d o b a b r o n a , ki traja v naših krajih nekako od okoli l. 1900 do okoli l. 1000 pr. Kr. Najdb iz te dobe je pri nas primeroma malo. Večja najdišča na današnjih slovenskih tleh so Črmošnjice in Jurka vas pri Novem mestu ter Zagorje ob Savi. Bron je dobivala dežela sprva od zunaj, posebno iz današnje Ogrske, kesneje ga je izdelovala sama. Od zunaj so prevzete tudi mnoge oblike orodja, orožja in posodja.

Slovenija leži v dobi brona ob trgovskih potih, ki so vodila iz Italije

proti severu in vzhodu; bron in kultura brona sta se razširila ob njih na Balkan in evropski sever. V severne kraje je vabila trgovce predvsem kupčija z jantarjem, v dežele Vzhodnih Alp so pa italški trgovci prihajali v prvi vrsti po zlato in sol. Ljudje se v dobi brona oblačijo že v lanena in volnena oblačila. Glavno orožje jim je kratko bodalo in dolg meč, po večini uvozni predmet iz Italije in Ogrske. Od orodja so našli največ sekir. Mrliče pokopavajo, v mlajši dobi brona pa tudi že sežigajo.

Okoli l. 1000 pr. Kr. začno tudi v naših krajih uporabljati ž e l e z o , sprva samo za okrasje, potem pa za vsako orožje in orodje. Kakor bron so tudi železo vpeljali trgovci z juga (iz Italije in Grčije). V starejši dobi železa, ki jo imenujejo h a l l s t a t t s k o in sega v naših krajih do okoli l. 400 pr. Kr., so orožje, orodje in nakit že zelo mnogovrstni. Mnogo predmetov je uvoženih iz Italije, posebno keramičnih izdelkov, situl iz brona in opasačev, ki spadajo v krog venetske Este-kulture in po svojem sijajnem okrasju kažejo močan vpliv etruščanskega umetnostnega stila (okoli 800—400 pr. Kr.). Tudi doma skušajo v hallstattski dobi posnemati tuje vzorce keramičnih in drugih predmetov. Plug je hallstattski dobi že znan. Hiše so deloma že zidane. Obsežna gradišča se vrste ob važnih prometnih črtah. Znane so nam tudi že nekatere plemenske državne tvorbe z vladarji na čelu.

Slovenija je v hallstattski dobi gosto naseljena dežela, posebno Kras, Dolenjska, Ljubljanska kotlina, Savska dolina med Sevnico in Brežicami in Dravska dolina. Močne naselbine hallstattske dobe so se nahajale v okolici krajev: Sv. Lucija pri Tolminu, Šmihel pri Postojni, Cerknica, Vače, Magdalenska gora pri Šmarju, Šmarjeta pri Novem mestu, Rovišče in Libenska gora pri Krškem, Mokronog in okolica, Podzemelj v Beli Krajini, Hajdina pri Ptuj, Poštela na Pohorju, Maribor, Ruše, Slovenjgradec in okolica, Breg pri Rožeku in okolica Beljaka.

Nosilci hallstattske kulture na Slovenskem so mnogovrstna ilirska plemena, pripadajoča indoevropski narodni skupini. Ozemlje od južne Koroške in furlanske nižine do vzhodnih mejá Bosne in Hercegovine pripada enotni skupini hallstattske kulture, ki se po svojih tipičnih značilnostih deli v več manjših skupin. Glavna ilirska plemena pri nas so Japodi, ki jih rimski pisci cesarske dobe dele v primorske in gorske; stanujejo med Julijskimi Alpami, Snežnikom, Kapelo, Golo Plješevico in Velebitom. Colapiani bivajo ob Savi in spodnji Kolpi, Noričani v osrednjem delu Vzhodnih Alp.

Razvoj starejše železne dobe so prekinili indoevropski K e l t i , ki so nosilci tako zvanega l a t è n s k e g a obdobja železne kulture (nekako od l. 400 do začetka naše ere). Okoli l. 400 so začeli prodirati od zapadnih strani in so v 3. stol. zagospodovali med drugim tudi v Vzhodnih Al-

pah ter delih ogrske nižine in Balkanskega polotoka. Delili so se v več plemen, od katerih prihajajo za našo zemljo v poštev Tauriski, ki so se v Vzhodnih Alpah pomešali z ilirskimi Noričani, ter segali proti jugu še na današnja gorenjska tla. Ob Jadranu in na Krasu so trčili Kelti na ilirske Japode in se z njimi tudi pomešali. Ob robu Furlanske nižine, v sosednjih gorah in delu Gorenjske so živeli keltski Karni, v vzhodnih delih Kranjske Latobiki s središčem v Neviodunumu, pa tudi v vzhodnem delu panonske nižine so prebivala nekatera keltska plemena.

Kelti so bili predvsem poljedelci in živinorejci, bavili so se pa tudi s kopanjem rud (sol, zlato, železo), s trgovino in izdelovanjem železnih predmetov. Noriško železo, iz njega izdelano orožje ter iz rečnega peska Drave, Labodnice in drugih voda pa iz Visokih Tur pridobljeno zlato so glavni izvozni predmeti Vzhodnih Alp v Italijo. Promet je bil že primeroma obsežen, kajti grško-macedonski ter spodnjeitalijansko-sicilski novci 4. in 3. stoletja pr. Kr. so našli na mnogih krajih. Kesneje so začela keltsko-ilirska plemena kovati tudi lasten novci, ki je prvotno podoben srebrnemu denarju kralja Filipa II Macedonskega in ima kot napis od 1. stol. pr. Kr. dalje imena poglavarjev noriških plemen. Ta so organizirana že v neke vrste državnih tvorbah. Zaprte gorske doline in kotline so, kot še mnogokrat kesneje na naših tleh, pospeševale postanek manjših državnih in plemenskih edinic. Do večje države v Vzhodnih Alpah ni prišlo, razen v primeru zunanje nevarnosti, ko so se mala plemena strnila k skupnemu odporu. Tako nam je razumeti noriško kraljestvo, o katerem govore rimski viri.

Laténska kultura na naših tleh ni bila zasidrana posebno globoko. Značilna je za keltske zavojevalce, ki pa tvorijo le redko in zgornjo plast prebivalstva. Le malo, in še to iz kesnejšega časa, je samolatènskih selišč in najdb. Skoraj povsod je laténska kultura pomešana s hallstattsko ali pa je sploh ni, tako da sledi hallstattski neposredno rimska doba. Najpomembnejše najdbe laténske dobe na Slovenskem so iz Šmihela pri Hrenovicah, z Magdalenske gore pri Šmarju, iz Mokronoga, Šmarjete pri Novem mestu, Drešinje vasi pri Celju, Starega trga pri Slovenjgradcu in Poštele pri Mariboru. Zelo značilna so mogočna okopna gradišča ilirsko-keltskih plemen, ki se vrste ob strategično važnih poteh in prehodih, od predmetov pa posebne vrste fibule in dolgi meči iz jekla.

V ZADNJIH DVEH STOLETJIH PRED ZAČETKOM NAŠEGA LETOŠTETJA SO bila keltska in ilirska plemena na naših tleh izpostavljena dvojnemu zelo močnemu pritisku, germanskemu od severa in rimskemu od juga. Severni pritisk se najmočneje pojavi ob navalu Cimbrov l. 113 pr. Kr., ki trčijo na svojem pohodu v Alpah na Noričane in njihove zaveznike Rimljane ter jih pri Noreji (pri Neumarktu na zgornjem Štajerskem), glavnem mestu Noričanov, premagajo. Vpad Cimbrov zaključuje starejšo dobo Kelto v Vzhodnih Alpah.

Rimljani so, da bi preprečili ekspanzijo barbarov v Italijo, ustanovili že l. 181 kolonijo Akvilejo in odtod — potem ko so si že poprej podvrgli Dalmacijo — začeli preko Krasa tipati in prodirati v Alpe in kraško zaledje. Alpska plemena so postajala Rimljanom prisiljeno ali prostovoljno zaveznik in pomočnik. V prvem stoletju pred našim letostetjem je bila odporna sila alpskih prebivalcev že strta, tako da so imeli cesar Avgust in njegovi sinovi, ki so se lotili okupacije alpskih in podonavskih dežel, primeroma lahek posel. Prvi pogoj rimskega uspeha v Podonavju in v Alpah je bila zmaga nad Dalmati in kraškimi Japodi l. 35 pr. Kr., od katerih so posebno zadnji v do danes še ne povsem zadovoljivo lokaliziranem Metulu trdovratno branili svojo svobodo. Vojne odprave so se končale tako, da so l. 15 pr. Kr. prišle pod oblast Rima alpske in predalpske dežele vse do zgornje Donave, v letih 11—8 pr. Kr. pa po zaslugi Avgustovega pastorka Tiberija Panonija do Donave. Veliki upor v Panoniji in Iliriku l. 6 po Kr., ki bi mogel uničiti uspehe Rimljanov v Noriku in Panoniji, so rimske legije zadušile, tako da je l. 8 postala Panonija zopet rimska, l. 9 pa tudi Dalmacija. Meja Italije se je razširila do Raše, meje rimskih provinc pa do Donave.

Ogromno, na novo pridobljeno ozemlje, so Rimljani uvrstili v upravni sistem svoje države, ga razdelili na province in mestne okraje, ga nastanili z vojaškimi posadkami in ga preželi s svojo kulturo in civilizacijo. Zemlja, ki so jo kesneje naselili Slovenci, je obsegala: italški pokrajini Venetia in Histria, ki sta segali do grebenov Julijskih Alp, kraških prehodov, Snežnika, Učke in Raše ter spadali k Italiji; cesarska provinca Noricum, ki je obsegala Zgornjo in Spodnjo Avstrijo do Donave in zapadno od Dunajskega gozda, okraj Lienz, Koroško in zapadni del Štajerske, tako da sta spadali Celeia (Celje) in Flavia Solva (pri Lipnici) še k Noriku; Panonija, ki je obsegala vzhodni rob Štajerske s Poetovio-Ptujem, Podonavje vzhodno od Dunajskega gozda z Donavo kot mejo na severu in vzhodu, slovensko in hrvaško Posavje, Srem, severni rob Bos-

IN OMNINO EGO TASSILO
 dux baiouarorū uir inluster concunc
 tus de diuina misericordia atq; de aēna
 beatitudine manu ualente cū consensu
 optimatū baiouarorū dono atq; trans
 fundo locum nuncupantē in dia qd uul *ius fū*
 ad eccliam scī petri ap̄torū principis seu ecclie *Attoni abbati*
 rorum scōrū ap̄torū atq; mastyrū pro reme *et Petri*
 dium anime meae seu antecessorū meorū
 in aedificatione monasterii atq; ipsius serui *aedificatio*
 tio. adriuo quae uocatur tesido usq; ad *in monasterio*
 terminos sclauorū. id est ad ri uolū montis
 anarasi totū atq; integrū campestris

LISTINA BAVARSKEGA VOJVODE TASILA IZ LETA 769
 (rokopis 3 a, list 73, v Državnem arhivu v Münchenu)

PREVOD. V imenu Boga. Jaz Tasilo, vojvoda Bavarcev, plemenit mož
 prežet božjega usmiljenja in večne blaženosti, darujem in predajem z veljavno
 roko, s soglasjem bavarskih velikašev, kraj, ki se imenuje Innichen, po domače
 nazvan Campogelau, opatu Attonu za cerkev sv. Petra prvaka apostolov in
 drugih sv. apostolov ter mučenikov, v blagor moje in mojih prednikov duš,
 v sorho zgraditve samostana in v njegovo korist; od potoka, ki se imenuje
 Taistner(bach) do mejá Slovencev, to je do potočka gore Anras, vse in v
 celoti, travnike ...

bila romanizacija v vaseh in na deželi vobče. Tu se je stari jezik Keltov in Ilirrov obdržal še dolga stoletja, prebivalstvo se je mnogo krčeviteje kot v mestih oklepalo svojih starih osebnih imen, se držalo svojih starih božanstev z domačimi imeni, svoje stare nošnje in starih verskih običajev ter obredov, ki so se nekateri ohranili preko vseh dob velikih invazij in selitev prav do že krščanskih Slovencev in Nemcev. Še dolgo pod rimskim gospodstvom je staro prebivalstvo gradilo svoje velike nadgrobne gomile v slogu predrimske dobe. Rimljani se vsemu temu niso upirali, v kolikor ni nasprotovalo njihovim državnim interesom.

Novo in značilno potezo daje zgodovini kasnejše slovenske zemlje širjenje krščanske vere že v rimski dobi. Prve vesti o krščanstvu pri nas imamo iz 2. stol., množijo se v 3. stol., obilo jih pa je iz 4. in 5. stol. Aquileia je že v preddiokecijanski dobi središče, od koder se je nova vera širila proti severu in vzhodu. Za cesarja Dioklecijana se je krščanstvo že silno razprostrlo in ob času velikih preganjanj tedanjega časa tudi mnogo trpelo. Škof Viktorin iz Poetovija, plodovit krščanski pisatelj, je med neštetimi drugimi plačal svojo vero z življenjem (l. 303). Ko je s Konstantinovim ediktom (313) postalo krščanstvo svobodno, si je v kratkem času uredilo svojo upravno organizacijo s celo vrsto škofijskih sedežev. Norik je bil podrejen metropolitu v Aquileji, Panonija onemu v Sirmiju (Sremska Mitrovica). Krščansko in versko življenje je moralo biti v naših krajih v 4. in 5. stol. živo, močno in razborito, dokaz temu je poleg pisanih poročil in najdenih ostankov krščanskih cerkva in napisov tudi širjenje verskih sekt, posebno arijanizma, ki je v 4. stol. začasno zasegel vso Panonijo. S prevlado pravovernega katolicizma nad arijanizmom so propadle v zadnji četrtini 4. stol. še zadnje postojanke starega poganstva. Kult boga Mitre, ki so ga širili posebno vojaki in trgovci iz orient, je bil ena najmočnejših med njimi.

Bolj ali manj uspešna romanizacija je obenem s širjenjem krščanske vere ter navali narodov od onostran Donave pripravljala ono stanje naše zemlje, na kakršnega so v 6. stol. naleteli Slovenci in ga v množem nasledili.

V časih prvega krščanstva na naših tleh prehaja rimska ofenziva ob Donavi že v defenzivno obrambo obstoječega. Uvaja jo vpad germanskih Markomanov, ki prestopijo l. 165 Donavo ob noriških mejah in prodrejo do Akvileje. Markomani so bili sicer po dolgotrajni vojni odbiti, meja ob Donavi je bila obnovljena, toda Rimljani opuste poslej misel na vsako nadaljnje osvajanje na levem bregu reke. Vojaške posadke na važnih točkah v notranjosti provinc naj povečajo splošno varnost. Mednje spada vojaško taborišče v Ločici v Savinjski dolini ob važnem potu iz Panonije preko Norika v Italijo.

Panonija in Norik Rimljanom sicer ostaneta, postaneta pa kot obmejni provinci v naslednjih stoletjih pozorišče pogostih vpadov onostran Donave bivajočih narodov. Posebno Panonija je torišče vseh onih severnih in vzhodnih barbarov, ki so jim od 4. do 10. stol. Italija in Balkan cilj političnega zavojevanja ali tudi samo plenjenja in pustošenja. Panonija je kakor poljana, na kateri se pred svojimi pohodi proti jugu ali zapadu narodi in plemena zbirajo ter pripravljajo. Več ali manj dolgotrajne državne tvorbe spremljajo to bivanje barbarov v panonskih nižinah. Tuji narodi in plemena v Panoniji ogražajo obe polovici rimskega imperija, zapadno in vzhodno, v kateri je ta kulturno že od nekdaj, politično pa od konca 4. stol. dejansko razpadal.

Torišče barbarov je Panonija morala postati, ko se je med l. 267 in l. 275 Rim odrekel provinci Daciji in preko svojih že zoženih mej začel puščati na državno ozemlje manjša germanska plemena, za katerimi so v zaledju pritiskala večja in močnejša. Prvi so bili germanski V a n d a l i, od srede 4. stol. do začetka 5. stol. naseljeni v Panoniji, kjer pa niso pustili znatnejših sledov svojega bivanja. Še ko sede Vandali v Panoniji, navale vanjo okoli l. 375 K v a d i, ki spadajo v vrsto onih plemen, radi katerih piše l. 396 sv. Hieronim: »Že dvajset in več let se sleherni dan preliva rimska kri med Carigradom in Julijskimi Alpami.«

Velike obrambne naprave, ki jih je ob mejah Italije dala graditi rimska država od cesarja Dioklecijana dalje, niso mogle trajno zadržati barbarov onostran kraških prehodov in Alp. Na naših tleh moremo slediti takim obrambnim zaporam na črti od Rečine pa preko Notranjske (Prezid, Selo, Rob, Rakitna) do Hrušice, nad Vrhniko, ob potu, ki je vodil iz Gorenjske v doline Bače (pri Koritnici) in pri Veliki Malenci blizu izliva dolenjske Krke v Savo; na Koroškem so nam znane take obrambne naprave v Ziljski dolini (Meglarje) in ob zgornji Dravi (Duel pri Paternionu).

Mnogo večjo škodo od Kvadov in Vandalov je prizadejal rimskim mejam in ozemlju narod nomadskih H u n o v, ki se je okoli l. 380, navališi od severa in vzhoda, naselil ob srednji Donavi in Tisi ter svojo oblast razširil globoko v Panonijo in Dalmacijo. Mogoče so se v mešanici narodov, ki so nastopili v družbi Hunov, nahajali že tudi Slovenci. Takrat se je zdelo, da je Panonija že izgubljena za rimski imperij. Rimske novce so našli na panonskih tleh v velikem številu še iz 3. in 4. stol., redki pa so iz 5. stoletja. Trgovski promet z Italijo in Balkanom ponehuje in začasno celó popolnoma preneha. Preko današnje slovenske zemlje vodijo poglavarji narodov-vpadalcev svoja krdela in ljudstva v Italijo. Eden med njimi je bil Vizigot Alarih v prvih letih 5. stol. Prejkone je bila ob njegovem vpadu Emona porušena, toda kesneje zopet pozidana. Na ofen-

zivo proti mogočni hunski državni tvorbi, ki jo je sredi 5. stol. ustvaril Atila v Podonavju in Potisju, ni bilo misliti. Spodnje Posavje je morala rimska država v posebni pogodbi izročiti barbarom, zgornje je ostalo še nadalje v rimski oblasti.

Bolj varen od Panonije je bil Notranji Norik. Še sredi 5. stol. se omenjajo tamkaj rimski uradniki, ali oblast Hunov sega že tik do noriških mej. Sreča je bila, da je z Atilovo smrtjo (453) propadla njihova država. Nasledniki Hunov v Panoniji postanejo Vzhodni Gotje; prejšnje jedro Atilove države je sedaj izhodišče vojnih pohodov tega germanskega naroda, ki ograža sosednje rimske province in prodira na svojih vojnih in plenilnih pohodih po noriških tleh vse do zgornje Drave.

Tudi meje še rimskega Norika se začno takrat majati. V Obdonavskem Noriku napadajo v drugi polovici 5. stol. tamkaj še obstoječe rimske kastele dan za dnem sosednja germanska plemena. Zveze z Italijo in jugom ponehujejo. Romani, obupani in malodušni, se selijo iz ogroženih pokrajin. Knez germanskih Skirov, Odoaker, ki stoji na strani Rima in romanskih provincialov, je sicer uničil državno tvorbo enega teh germanskih osvajalcev, Rugijcev, ni se mu pa posrečilo obdržati za Rim donavsko mejo v Noriku. Pritisk germanskih plemen nanjo postaja čimdalje močnejši. Langobardi zavzamejo proti koncu 5. stol. zemljo Rugijcev v današnji Moravi in severnem delu Nižje Avstrije. Odoaker sam zapusti z velikim številom Romanov Obdonavski Norik in se odpravi v Italijo, kjer strmoglavi l. 476 zadnjega zapadno-rimskega cesarja in postane sam kralj Italije. Le v Notranjem Noriku se s težavo še vzdržuje rimska provincialna uprava in krščanska cerkev. Drugod so meje države že povsod predrte in na široko odprte barbarskim vpadom. Še za Odoakerjevega kraljevanja (prejkone okoli l. 488) se meje Italije zopet pomaknejo od Trojan in Grosupeljske kotline na grebene Julijskih Alp in kraške prehode.

Vzhodni Gotje, ki so medtem prenesli težišče svoje oblasti iz Panonije v severozapadne dele Balkanskega polotoka, dobe odličnega vodjo v kralju Teoderiku. Vzhodni Rim v svoji nemoči ni znal drugega, kot da je izigral eno barbarno proti drugim. Kmalu je prejel kralj Vzhodnih Gotov od vzhodnorimskega cesarja poziv, naj strmoglavi »tirana« in uzurpatorja Odoakerja ter pridobi Italijo zopet imperiju. Vzhodni Gotje so se klicu odzvali in l. 490 ob vstopu v Italijo že v prvi bitki ob Soči premagali Odoakerjevo vojsko. Italija se odpre novemu germanskemu narodu Vzhodnih Gotov, ki v njej zavladajo in si uredijo svojo državo, ki sega že v začetek stoletja, v katerem naselijo naši predniki Vzhodne Alpe, kraške predele in del Panonije.

DRUGI DEL
OD NASELITVE DO MADŽARSKIH NAVALOV

STOLETJE PRED PRIHODOM SLOVENCEV

MNOGOTERE VZROKE, KI SO PRIVLEDI DO NASELITVE DELA JUŽNIH SLOVANOV v kraške, vzhodnoalpske in panonske pokrajine, moremo prav razumeti le, če poznamo premikanje narodov, nastajanje in propadanje državnih tvorb ter trenje političnih sil v srednjem Podonavju in obrobni pokrajinah v teku 6. stoletja. V začetku tega veka so imeli oblast skoraj po vseh predelih, v katerih bivajo danes Slovenci, germanski Vzhodni Gotje, ki jim iz Ravenne do l. 526 vlada njihov veliki kralj Teodorik. Do Srema, preko zgornjega Podravja in globoko notri v Dalmacijo segajo meje gotske države. Za njenega obstanka so doživele naše pokrajine še enkrat dobo primeroma ugodnega blagostanja in urejenih razmer antike. Pisma, ki nam jih je zapustil Teodorikov minister Cassiodorus, imenovan Senator, nam v nazornih besedah opisujejo razmere na ozemlju, ki so ga sto let zatem zasedli naši predniki.

Kmalu po smrti velikega gotskega kralja je pa postalo drugače. V Bizancu je v onem času sedel na prestolu Justinijan, ki mu je stalno bila pred očmi obnova velikega rimskega cesarstva. Kakor mnoge druge, na ozemlju nekdanjega imperija nastale države barbarskih osvojevalcev, je bila njegovim načrtom na potu tudi vzhodnogotska. Še opojen radi zmage nad afrikanskimi Vandali se je Justinijan vmešal v razmere v Italiji in 535 leta začel z Goti vojno. Celih dvajset let je trajalo, da se je Bizantincem posrečilo streti trdovraten gotski odpor. V tem času so tudi naše dežele dobile vrsto novih gospodarjev. Že v prvih letih vojne so morali Gotje opustiti oblast nad pokrajinami med Jadranskim morjem in Panonsko nižino. Od morske strani so njihovo gospodstvo oklepala Bizantincem prijazna romanska mesta in prebivalstvo ob Jadranu, ki je stalo odločno na strani »Rimljanov« proti germanskim »barbarom«. Od druge strani se je pa mejam gotske države v posavskem delu Panonije na nevaren način približal Bizanc, ki je že v začetku vojne pridobil Srem. Stisnjeno od morja in kopne strani je gotsko gospodstvo v Istri in Posavju — čeprav poznamo tudi nekaj poizkusov njegove obnove — končno moralo vendarle propasti.

Gotska vojna in prilike, ki so z njo v zvezi, so privedle v naše pokrajine dvoje novih gospodarjev germanskega rodu: *Langobarde* in *Franke*. Franki, skriti zavezniki svojih germanskih rojakov Gotov, so med bizantinsko-gotsko vojno zasedli celinsko Benečijo in razširili svojo oblast tudi preko Vzhodnih Alp, tja do panonskih mej. V škofijah Notranjega Norika nastavljajo v onih časih frankovski škofje svoje svečnike. Višek doseže frankovska ekspanzija za časa kralja Teodeberta, ki se v pismu na bizantinskega cesarja Justinijana širokousti, da sega njegova država od Donave in panonske meje do bregov oceana. Teodebert je imel v mislih celó zvezo z germanskimi Langobardi in Gepidi proti Bizancu. Pretkana politika bizantinskega cesarja in smrt frankovskega kralja (548) sta uničila vsegermanske načrte v Podonavju. Justinijanu se je posrečilo, da je iz germanske zveze izrinil Langobarde, ponudivši jim zasedbo Panonije, kar se je zgodilo okoli leta 546.

Ob istem času gre boj Gotov za svobodo v Italiji h koncu. Zadnji gotski napor v letih 554—555 niso mogli preprečiti obnovitve cesarstva. Bizanc zavlada zopet v Italiji in izrine čez nekaj let tudi Franke iz Benečije. Z bizantinsko osvojitvijo beneške celine je bilo zapisano propadu tudi levo krilo frankovske oblasti v Vzhodnih Alpah, nekako na današnjih koroških tleh. Bizantinci pomaknejo v severovzhodnem kotu Italije svoje meje do prehodov preko Julijskih Alp in Krasa. Onostran teh sede Langobardi, ki jih je Justinijan sam izvabil tjakaj. Bizantinska oblast ne sega več, kakor nekoč gotska, na drugo stran alpskih in kraških prelazov v smeri proti Panoniji. Mejo Italije ob robu Benečije, med skrajnim severnim zalivom Jadranskega morja in vrhovi Alp, so Bizantinci ojačili z vrsto utrd in vojaških posadk. Bizantinska je še Istra in tržaški Kras do Snežnika in Nanosa. Trst je v drugi polovici 6. stol. bizantinsko mesto.

Pod Langobardi je sredi 6. stol. ozemlje od zgornje Save do panonskih nižin. Obširno langobardsko grobišče iz tega časa so odkrili v Kranju, blizu tam, kjer teče Kokra v Savo. Podoba je, da se je v okolici Kranja, ki je kot kraj obstajal nedvomno že v rimski dobi, nahajala močna langobardska postojanka. Tudi Poetovio — Ptuj je med mesti, ki so jih Langobardi dolgovali preračunani darežljivosti bizantinskega cesarja. Justinijan v vseh teh krajih ni imel več prave besede. Navzlic temu so Langobardi ostali odlični zavezniki Bizanca. Vso dobo, ko so imeli Panonijo v svoji oblasti, so branili bizantinsko državo pred njenimi sovražniki. Končno zmago nad Goti je Bizantincem nedvomno olajšalo in pospešilo zanesljivo langobardsko zavezništvo v panonskem zaledju.

Tembolj je čudno, da srečamo že čez nekaj let nekdanje bizantinske zaveznike v Panoniji kot osvajalce bizantinske Italije in nasprotnike

KNEŽJI KAMEN
nekdaj na prostem pri Krnskem gradu na Koroškem, danes v veži Deželnega muzeja v Celovcu

Bizanca. Ključ za ta preobrat v langobardsko-bizantinski politiki je iskati v panonskih razmerah šestdesetih let 6. stoletja.

V Panoniji so bili Langobardi sosedje germanskim Gepidom, ki so se ob začetku gotško-bizantinske vojne naselili v poprej gotškem Sremu. Prav radi Srema je prišlo do spora med Gepidi in Langobardi. Ti so si pokrajino lastili, opirajoč se prejkone na podelitev Panonije po cesarju Justinijanu. Gepidi so poraženi, nakar s cesarjevim posredovanjem sklenejo z Langobardi mir.

Prav takrat so pa v tedaj germansko Podonavje od Dunajske kotline pa do Železnih Vrat začeli siliti številni rodovi naroda Slo v e n o v. Že ko je sedel na carigrajskem prestolu cesar Justin I. (518—527) se je pojavilo na spodnji Donavi pleme Antov, ki ga bizantinski pisci štejejo med Slovence. Kmalu za njimi pa — posebno odkar je v Bizancu zavladal leta 527 cesar Justinijan — slede v gostih krdelih Sloveni. Sloveni v zvezi z Anti in bolgarskimi plemeni napadajo poslej ob spodnji Donavi bizantinsko zemljo, obenem pa v prvi polovici 6. stoletja v velikih množicah neustavljivo prodirajo preko Karpatov. Med rodovi, ki so se takrat pomikali čez Karpate v Podonavje, so bili predniki tudi onih Slovencev, ki so nekaj desetletij zatem začeli naseljevati Vzhodne Alpe in severozapadne kraške predele.

Že staremu Justinijanu se je z diplomatsko akcijo posrečilo, da je razbil slovensko-antsko-bolgarsko zvezo in s tem odvrnil za nekaj let vpade barbarov na bizantinsko državno ozemlje. Ali ne za dolgo. Nova in za narode srednjega Podonavja usodepolna doba se začneja z nastopom turško-tatarskega naroda nomadskih O b r o v, kakor so jih imenovali Sloveni, ali Avarov, kakor jih označujejo Bizantinci in zapadna Evropa. Sprva malo zapaženi se prikradejo okoli leta 560 na občrnomorsko-podonavsko-balkansko pozorišče, uničijo državo Antov, si podvržejo glavna bolgarska plemena, pritisnejo na Bizantince in Franke, ki so se v začetku, ti na Labi, oni na Donavi, znali ubraniti pred njihovo nadležnostjo. Šele razmere med obema germanskima narodoma takratnega srednjega Podonavja, Langobardi in Gepidi, so privedle Obre v srednji Evropi do nastopa, ki mu gre svetovno-zgodovinski pomen.

Odkar je bil med Langobardi v Panoniji postavljen za kralja Alboin (ok. leta 565), je prišlo do novih sovražnosti med njimi in Gepidi. Alboin si je hotel priboriti prosto pot proti Bizancu. Ker so mu bili Gepidi na potu, je predlagal Obrom, svojim novim in zmagovitim sosedom, skupno uničenje gepidske države, za plačilo pa gepidsko zemljo, polovico gepidskega vojnega plena in deseti del langobardskih čred. Res je prišlo do vojne med Langobardi-Obri in Gepidi, v kateri pa ti dožive tak poraz, da je z njimi zginila gepidska država (566—567). Mnogo večjo korist

nego Langobardi so imeli od zmage Obri. Srema, ki so si ga med vojno pridobili Bizantinci, se jim sicer ni posrečilo iztrgati, pač pa so zasedli ostalo dotedanjo gepidsko zemljo. Langobardi so tako dobili za soseda Obra, za enkrat sicer še kot »prijatelja«, v resnici pa že nevarnega tekmeča. V soseščini Bizantincev, ki imajo v svojih rokah Srem, ključ do Balkana, in mogočnih Obrov, ki so postali gospodarji nad prekodonavsko zemljo, je postalo Langobardom tesno v položaju, iz katerega so se skušali slejkoprej rešiti. Italija, staro hrepenenje germanskih narodov za velikih selitev, ob katere mejah — na današnji slovenski zemlji — bivajo, se jim je pokazala bolj kot kdaj poprej cilj, vsakega napora vreden.

Tudi razmere v Italiji, kjer je bila bizantinska obnova vse prej kot priljubljena, so Langobarde vabile k odhodu iz Panonije. Vendar je njihov kralj Alboin na previden način zagotovil svojemu narodu morebiten povratek v Panonijo. Zgodovinopisec Langobardov, Pavel, imenovan Diakon, nam o tem in odhodu svojega naroda v Italijo poroča: »Tedad je Alboin lastno zemljo, to je Panonijo, podelil svojim prijateljem Obrom na ta način, da, ako bi bilo Langobardom potrebno kdaj vrniti se, morejo priti zopet nazaj na svojo grudo. Tako so torej Langobardi, zapustivši Panonijo, odhiteli z ženami, otroki in vsem blagom, da bi zasedli Italijo. V Panoniji so pa sedeli 42 let. Odšli so pa iz te meseca aprila, v prvi indikciji, drugi dan po sveti Veliki noči, ki se je onega leta po računu praznovala na dan 1. aprila, ko je po učlovečenju Gospodovem prešlo 568 let.«

Langobarde je pot iz Panonije v Italijo vodila preko današnje slovenske zemlje. Glavni prehod in dohod jim je kazala stara rimska cesta Poetovio (Ptuj) — Celeia (Celje) — Emona (Ljubljana) — Aquileia. Pavel Diakon nam prihod Langobardov na meje Italije popisuje s temile besedami: »Ko je torej kralj Alboin z vso svojo vojsko in množico mešanega naroda prišel na skrajne meje Italije, se je povzpел na goro, ki se dviga v onih krajih, in si je — kolikor je mogel s pogledom obseči — ogledal del Italije. Ta gora se od takrat imenuje radi tega, kakor pravijo, Kraljeva gora.« Nato pripoveduje Pavel, kako je kralj Alboin s svojimi Langobardi zasedel obmejno pokrajino Italije, Furlanijo. »Italija pa ima na vzhodu, tam kjer se drži Panonije,« tako nadaljuje pisatelj, »široko odprt in popolnoma raven dohod.«

Opis Pavla Diakona o vstopu Langobardov v Italijo ima v mislih nekatere dele zemlje, ki je kmalu zatem postala slovenska. Prehod čez goro, s katere je langobardski kralj videl del Italije, nam je iskati v gorovju in gozdovih, ki ločijo zgornje Posavje od Vipavske doline. Tod so se takrat stikale meje Italije in Panonije, preko Hrušice je vodila

velika rimska cesta Panonija—Italija. Še danes se neka gora ob cesti Logatec—Vipava imenuje Kraljiški vrh, kar bi po imenu in položaju odgovarjalo Kraljevi gori Pavla Diakona. Z gotovostjo je pa kaj takega nemogoče trditi. Pač pa moremo Pavlov široko odprt in popolnoma raven vhod v Italijo po pravici iskati v Vipavski dolini.

Z odhodom Langobardov v Italijo neha za zemljo, ki so jo kmalu zatem naselili Slovenci, doba, ko so nad njo gospodovali germanski narodi: Goti, Franki, Langobardi. Nobeden od njih ni imel središča svojega gospodstva prav na bodočem slovenskem ozemlju. Gotom je le privesek izven Italije, ki jim odpade, kakor hitro močnejše pritiskne Bizanc. Franki segajo v zgornje Podravje, njihova oblast je le politično-osvajalna, ne tudi kolonizatorična. Frankovski klin na zgornji Dravi in gotski, ki sega preko Krasa in Alp na Savo, se nista vzdržala. Tudi Langobardi segajo le s širokim pasom ob veliki cesti Panonija—Italija na naša tla. Kdo je in bo v stoletju pred prihodom naših prednikov gospodaril v Vzhodnih Alpah in na severozapadnem Krasu, o tem se ni odločalo na naši zemlji, marveč v Bizancu, ki je za vlade velikega Justinijana sila, premikajoča narode in odločujoča o političnem gospodstvu na naših tleh. Z Justinijanovo smrtjo (565) je izgubil Vzhodni Rim odločilno besedo nad politično usodo kasnejše slovenske zemlje.

Po številu je bilo Germanov na naših tleh kaj malo. Jedro tvorijo vojaki, raztreseni in v posadkah nastanjeni po deželi. Večina prebivalstva obstoji iz Romanov ali vsaj na zunaj romaniziranega starega prebivalstva, ki govori ali izkvarjeno latinščino ali pa celo še v jeziku starega keltskega in ilirskega življa. Krščanstvo še ni propadlo. Ohranilo se je v obliki pravovernega katoličanstva, ne arijanizma germanskih osvajalcev. Še obstojijo v Trstu, Emoni, Celeji in Virunumu škofijske stolice, izven mest po deželi pa krščanske cerkve in občine. Antika se izživlja v zadnjih utripih. Večja mesta še stojе, četudi mogoče že pozidana in popravljena iz razvalin, ki so jih zapustili številni navali barbarov. Ponekod se prebivalstvo že seli iz manj zaščitениh krajev v težje dostopna gradišča v goratem svetu. Stare rimske ceste so še dobro uporabne. Celо nekoliko prometa jih je moralo še oživljati. Novci, ki so jih našli na naših tleh, kažejo še like bizantinskih cesarjev Justina I. in Justinijana.

S prihodom Slovencev neha za naše kraje antika, začenja pa se doba, ki smo jo po običajni razdelitvi svetovne zgodovine navajeni imenovati srednji vek. Zgodovini Slovencev in njihove zemlje v tem obdobju je posvečena pričujoča knjiga.

Z UNIČENJEM GEPIDSKE DRŽAVE SO OBRI DOSEGLI GOSPODUJOČ POLOŽAJ v srednjem Podonavju. Langobardi se jim umaknejo v Italijo, Gepidi in preostali drobci germanskih narodov pridejo pod obrsko gospodstvo, prav tako pa tudi velike množice Slovenov, ki najmanj od začetka 6. stol. prodirajo preko Karpatov in ob Donavi navzgor. Maloštevilni nomadski narod Obrov postane gospodar nad »neštevilnim« narodom Slovenov.

Odkar je v Carigradu zavladal Justin II. (565), se je obenem spremenil kurz bizantinske politike nasproti severnim sosedom. Ne več obljube, pogajanja in darovi, kot za Justinijana, marveč odklanjanje obrskih zahtev je na dnevnem redu. Posledica ojačenega položaja Obrov v srednjem Podonavju in spremenjene bizantinske politike so pogosti napali Obrov in njim podrejenih Slovenov preko Donave in Save na bizantinska tla. Pa tudi Sloveni sami, brez Obrov, napadajo bizantinsko zemljo. Ne gre odrekati Slovenom, kar se tiče njihovih navalov, prodiranja in naseljevanja na Balkan, lastne iniciativne akcije, vendar so bili Obri po svojem gospodujočem položaju, s svojo taktiko in dejansko pomočjo navsezadnje vendarle vzmet, ki je v vedno novih ofenzivah spraščala naval Slovenov na Balkan, tako, da so si ga ti v primeroma kratkem času po ogromni večini osvojili.

Nekaj podobnega lahko rečemo o Slovenih, ki so začeli siliti na Kras in v Alpe. Sloveni, naši predniki, naseljujejo te zemlje. Ali, da niso imeli Obrov za hrbtom in med seboj, bi si nemara nikdar ne upali tako daleč in odpor sosedov bi bil brez dvoma večji. Kakor na Balkanu začenjajo tudi Sloveni v Alpah in na severozapadnem Krasu vojne in osvajaalne pohode, deloma na lastno pest, deloma v družbi in pod gospodstvom Obrov. Ko prvič sami ne uspejo proti Bavarcem, jim pridejo drugi Obri na pomoč in uspeh je tu. Naselitev Krasa po Slovincih so brez dvoma pospešile, ako ne celó omogočile ofenzive Obrov v Furlanijo. Druge pokrajine so si pa Slovinci znali osvojiti prav gotovo tudi brez vsake obrske pomoči. Mnenja sem, da so si Sloveni v dobi naseljevanja priučili sukati meč prav tako kot večina osvajalskih narodov v času velikih selitev. Tudi podložništvo Slovenov pod Obri ni moglo biti povsod enako. Ponekod je bilo nemara res hlapčevsko suženjstvo, drugod se je pa približevalo oblikam zavezništva, ponekod je bilo težko občutno, drugod ga skoraj ni bilo. Način sosedstva obeh narodov, številčna moč enega in drugega ter krajevne razmere so mogle vplivati na različne oblike sožitja med Sloveni in Obri. Gotovo so bili Sloveni

Obrom povsem podložni v panonskih ravninah, kjer so bila središča obrske sile, gotovo je tudi, da so pod obrskim robstvom trpeli posebno oni naših prednikov, ki so se naselili v območju velike ceste Panonija—Italija, ob kateri so Obri od preloma 6. v 7. stoletje dalje prodirali proti Italiji, in pa ob cesti Panonija—Bavarska, koder so vpadali proti mejam frankovske države. Manj občutena je bila nedvomno obrska nadoblast v goratih predelih, v alpskih dolinah in kotlinah, kamor so obrske konjeniške čete težje prodirale, oziroma se težje kretale, in kjer se tudi gospodarska izraba tal Obrom ni izplačevala. V notranjosti Alp so nemara le nekatere vojaške posadke Obrov opozarjale Slovence, da stoji nad njimi obrski kakan, ki se mu imajo zahvaliti za marsikateri lep uspeh v času osvajanja in naseljevanja. Ena takih posadk je bila na Koroškem mogoče tam, kjer leži danes kraj Vovbre. Slovensko ime nam govori o Obrih, nemško Heunburg (po starem Hunenburg) pa o Hunih, kakor je v spominu na nekdanje Hune, sorodnike po izvoru in značaju, imenoval Obre zapadni svet. Obri so, kakor se kaže, vplivali tudi na premikanje in naseljevanje posameznih slovanskih plemen in rodov. Zelo verjetno je, da se je del po obrski sili razbitega slovanskega plemena Dudlebov naselil za obrskega gospodstva tudi med Slovenci. Okoli srednje Mure so bili, kot se kaže, najbolj strnjeni, tako da se po njih tamošnji okraj še dolga stoletja imenuje dudlebski okraj.

Odhod Langobardov iz Panonije v Italijo 568. leta je omogočil prodiranje in naseljevanje Slovenov, za njimi ter z njimi pa Obrov v Vzhodne Alpe in preko Krasa na meje Italije. Pisani viri one dobe nam o tem prodiranju in naseljevanju ne vedo povedati mnogo. V kolikor pa moremo iz njih razbrati, vidimo, da so Slovenci v primeroma kratkem času zasedli porečja Mure, zgornje Drave in zgornje Save. Do leta 568 je večina današnjega slovenskega ozemlja še v oblasti german-skih Langobardov, naše prednike je iskati takrat še v ogrskem Podonavju. Komaj tri desetletja kasneje se pa Slovenci in Obri že bijejo z Bavarci ob zgornji Dravi in silijo preko tržaškega Krasa v Italijo.

Kar se posameznosti in zaporednosti slovenskega naseljevanja tiče, moremo domnevati, da so okoli l. 580 Slovenci že zasedli okoliše nekdanjih škofij v Celeji (Celje), Emoni (Ljubljana) in Virunumu (pri Gospe Sveti), desetletje kasneje pa tudi že okoliš škofije, ki je imela sedež v mestu Teurnia (blizu današnjega Spittala na Zgornjem Koroškem) in deloma tudi že škofije v mestu Aguntum pri današnjem Lienzu. Škofje teh mest se pred slovenskim in obrskim pritiskom umikajo proti morju in Italiji. Zadnji emonski škof Patricij in celjski škof Johannes živita kot begunca v okolici oglejskega patriarha in v Istri. Sled zadnjega škofa antične Celeje vodi iz Istre, od koder so ga tudi pregnali, v daljno Sici-

lijo, kjer se izgubi. Virunski škof se pa sploh več ne omenja. Njegova škofija, ki je bila v zgornjem Podravju navalom od vzhoda najpoprej izpostavljena, je bila nemara med prvimi uničena. Teurnijska in aguntska škofija sta se pa vzdržali še nekaj časa. Lega v gorah, še neogrožena zveza z Italijo in oddaljenost na zapadu, to jima je za nekaj let še ohranilo obstoj. Trditi pa smemo, da ste okoli leta 590 propadli tudi že teurnijska in aguntska škofija, toda že pod dvojnimi pritiskom, obrsko-slovenskim od vzhoda in bavarskim od zapada. Beg škofov iz poverjenih jim diecez in propad cerkvene uprave je vse, kar moremo razbrati iz pičlih virov.

Cerkveni poglavarji se ob obrsko-slovenskem navalu nimajo več kje opirati na svetno oblast. Langobardov na prehodnem ozemlju med Italijo in Panonijo po l. 568 ni več. Kvečjemu, da so se držali še kaka leta ob poteh in v nekaterih postojankah med Furlanijo in zgornjim Posavjem. Frankovska oblast v zgornjem Podravju je že pred odhodom Langobardov in prihodom Slovencev ter Obrov propadla. V Vzhodnih Alpah je nastala torej v zadnjih desetletjih 6. stol. politična praznina brez pravega gospodarja. Od vzhoda jo izpolnijo, prodirajoč po rekah navzgor, Slovenci in Obri, od zapada silijo vanjo po skrajni zgornji Dravi germanski Bavarci. Med obema strankama je prišlo kaj kmalu do sovražnih stikov, prvih bojov naših prednikov, o katerih nam zgodovina poroča. Kar vemo o tem, nam kaže, kako daleč so v kratkem času Slovenci že prodrli in kako je bilo z njihovimi sosedi v osrčju Alp ter na vratih Italije.

Bavarci so zapadnogermansko pleme, ki se je v začetku 6. stol. naselilo med zgornjo Donavo in Alpami, prodrlo tudi v te in se, nekako ob istem času kot Slovenci v Alpe, pomaknilo preko Brennerja v zgornje Poadižje ter od tam pritisknilo proti zgornji Dravi. Tu je prišlo okoli leta 593 do prvega iz zgodovinskih virov znanega nam sovražnega spopada med Bavarci in Slovenci. Bavarski vojvoda Tasilo je z vojsko vdrl v deželo Slovencev, jih premagal in se z velikim plenom vrnil domov. Slovenci mu pa niso ostali dolžni povračila. Prišla jim je na pomoč obrska vojska in do 2000 Bavarcev je, ko so zopet napadli Slovence, obležalo mrtvih.

Skoraj ob istem času kot ob zgornji Dravi se pojavijo Slovenci in Obri ob mejah Italije in Istre. Mir, ki so ga Langobardi pred svojim odhodom v Italijo sklenili z Obri, je nekaj desetletij branil severovzhodne meje sedaj langobardske Italije pred sovražnimi vpadi od vzhoda. Ne pa Istro, ki je takrat bizantinska pokrajina in se razprostira proti severu še preko tržaškega Krasa ter velikega dela Notranjske, vse do črte Timava—Nanos—Snežnik. Istra je v zadnjih letih 6. in v

prvih 7. stol. cilj vzajemne politične in vojne akcije združenih Obrov, Slovenov in Langobardov, kajti eni kot drugi so nasprotniki Bizanca. Ni slučaj, da se ob severovzhodnih mejah Italije Sloveni prej omenjajo v Istri kot v Furlaniji, ki je v oblasti Langobardov, zaveznikov Obrov in z njimi Slovenov. Pisma takratnega papeža Gregorja I. tožijo o naših prednikih, ki najmanj od l. 599 napadajo bizantinsko Istro. Leta 600 piše papež solinskemu škofu, da je zelo potrta in vznemirjen radi Slovenov, ki so preko Istre že začeli siliti v Italijo. Tudi še v prvih letih 7. stol. napada langobardsko-obrsko-slovenska koalicija bizantinsko Istro.

Kmalu so se pa razmere ob istrskih mejah spremenile. Premirje, ki so ga leta 603 sklenili Langobardi z bizantinskim cesarjem Fokom, jim ni več dovoljevalo napadov na bizantinsko ozemlje. Langobardi prenehajo s sovražnostmi nasproti Bizancu, ne pa tudi Obri in Sloveni, ki napade nadaljujejo in jih raztegnejo tudi na svoje zaveznike od včeraj, na Langobarde.

Do prvega silovitega navala Obrov — in nedvomno tudi njim podrejenih Slovenov — v langobardsko Furlanijo je prišlo okoli l. 611. Furlanski vojvoda Gisulf se je sovražnikom pač postavil v bran, ali bil je premagan. Langobardi so se zatekli za utrjeno obzidje mesta Čedad in sosednjih gradov. Obri so pa glavno mesto Furlanije, Čedad, začeli oblegati in ga — vir pravi radi izdaje — zavzeli. Silna množica Furlanov in Langobardov je morala takrat v obrsko robstvo. Med njimi sta bila tudi Taso in Kako, sinova furlanskega vojvode, ki se jima je pa posrečilo, da sta iz suženjstva ušla in nato, po očetovi smrti, prevzela vodstvo furlanske vojvodine. Ob istem času kot Obri Furlanijo napadajo Sloveni zopet bizantinsko Istro. Zelo verjetno je, da je nove slovenske navale v Istro omogočila obrska vojska v Furlaniji in da sta oba vpada, v Istro in Furlanijo, v medsebojni zvezi. Od Snežnika do Tilmenta je okoli 611. leta morala vzdržati bizantinsko-langobardska meja nov sovražen pritisk »barbarov«.

Obrom, ki so bili započetniki in vodje sovražnih akcij proti Langobardom in Bizantincem, ni bilo na tem, da bi ozemlje, ki so ga napadali in pustošili, tudi naselili. Kolonizacijo so prepustili podrejenim Slovenom, ki se vzporedno z vojaškimi pohodi in pod zaščito obrske sile počasi naseljujejo vse tja do mejá ravne Furlanije, medtem ko se Obri po končanih vojnih kampanjah s plenom obloženi vračajo v svoja panska stanovišča.

Po velikem navalu iz l. 611 nam viri več kot pol stoletja ne poročajo o novih obrskih pohodih v Furlanijo. To je v zvezi z veliko državno tvorbo, ki jo je na severu započel frankovski trgovec Samo. Njegova

akcija ni ostala brez vpliva na Obre in Slovence ter na medsebojno razmerje obeh narodov.

Ozka skupnost slovenske usode z obrsko in politična odvisnost Slovencev od Obrov traja do tretjega desetletja 7. stol. Takrat se velik del Slovencev s tujo pomočjo osvobodi obrskega jarma in si položi temelje lastne državnosti. Dogodek je v politični zgodovini Slovencev tako pomemben, da moremo z njim po pravici zaključiti obrsko obdobje slovenske zgodovine. Poleg političnega momenta je pa še en važen vzrok, ki nas opravičuje končati približno s tretjim desetletjem 7. stol. prvo poglavje politične zgodovine Slovencev. Do takrat so se namreč Slovenci razprostrli — zaenkrat še zelo na široko — preko ozemlja, čigar meje tudi v dobi največje ekspanzije kot stalni naseljenci v glavnem niso nikdar prekoračili. Konec obrske nadvlade nad večjim delom Slovencev se ujema po času s slovensko naselitvijo do skrajnih mejá v smeri proti zapadu in severu. Umestno se mi zdi, spregovoriti podrobneje o naselitvi Slovencev v novi domovini.

NASELITEV V NOVI DOMOVINI

SPLOŠNA SMER SLOVENSKEGA NASELJEVANJA V VZHODNE ALPE IN NA Kras je šla v pravcu vzhod—zapad. Slovenci so del one skupine Južnih Slovanov, ki se je, prodirajoč preko Karpatov, okrenila v srednjem Podonavju proti zapadu in jugozapadu. Prispevši do velikih rek, ki teko v smeri od severozapada na jugovzhod, so se obrnili naši predniki ob teh navzgor in sledeč tako Muri, Dravi in Savi ter njih manjšim pritokom, naselili v komaj polstoletni dobi v širokem obsegu Vzhodne Alpe ter severozapadni del Krasa. Bili so eno s Sloveni, ki so ob istem času naseljevali preko Drave, Save in Donave Balkanski polotok in čez Dinarske planine prodirali na Jadransko morje. Lahko rečemo: oni del Južnih Slovanov, ki mu je do danes ostalo ime Slovenci, je v zadnjem četrtnetju 6. in v prvem četrtnetju 7. stoletja dosegel na zapadu meje Furlanske ravnine in prišel ob istem času že blizu do izvirov rek Zilje, Drave, Mure in Aniče. Okoli leta 625 se imenuje Ziljska dolina že slovenski okraj in prav kmalu zatem se bijejo Slovenci z Bavarci pri starem Aguntu, ki je stal tam, kjer leži danes vas Stribach pri Lienzu na Vzhod-

VOJVODSKI STOL NA GOSPOSVETSKEM POLJU
(vojvodov sedež)

nem Tirolskem. Od naseljevanja alpskih in kraških predelov se razlikuje po času in smereh prihod Slovencev v današnje nižje- in zgornjeavstrijsko Podonavje.

V naselitveni zgodovini Slovencev se loči več velikih kolonizacijskih tokov, ki so — v posebnih smereh — privedli naše prednike v pokrajine širšega obsega in večje zaokroženosti. Razume se, da obstojijo med posameznimi tokovi zveze in prehodi in da je zgodovina enega in drugega naselitvenega toka več ali manj povezana s potekom sosednjega. Kažipoti posameznim tokovom in smerem so bili: lahko pristopen teren, kjer niti gozd niti močvirje, niti druge prirodne ovire niso branile dohoda in prehoda, dalje umetna pota, posebej takrat še dobro uporabne ceste in pota iz rimske dobe in nazadnje ozemlje, ki ga je že pred-slovensko prebivalstvo v kulturnem oziru osvojilo in preželo. Razlikujem šest večjih slovenskih naselitvenih tokov:

1. **Dolenjsko-kraški tok**, ki se je razprostrl preko južnega dela slovenske zemlje, od Gorjancev in spodnje Krke pa do morja in roba Furlanske ravnine.

2. **Posavsko-gorenjsko-obsoški tok**, ki je naselil porečje Savinje in zgornje Save, se pa razlil tudi preko ozemlja ob zgornji Soči.

3. **Koroški tok**, ki se je razširil preko zgornjega Podravja, od Pohorja na vzhodu skoraj do izvirov Drave na zapadu.

4. **Obmurski tok**, ki je naselil zgornjo Muro s pritoki in poslal poseben odcep v dolino zgornje Aniže.

5. **Panonski tok**, ki se je ustavil ob zapadnem robu in obrobju stare Panonije, od Dravinje in Drave preko Mure do izvirov Rabe in Rabnice.

6. **Obdonavski tok**, ki se je, po času različen od ostalih, naselil ob Donavi, od Dunajske kotline do današnjih zgornjeavstrijskih tal.

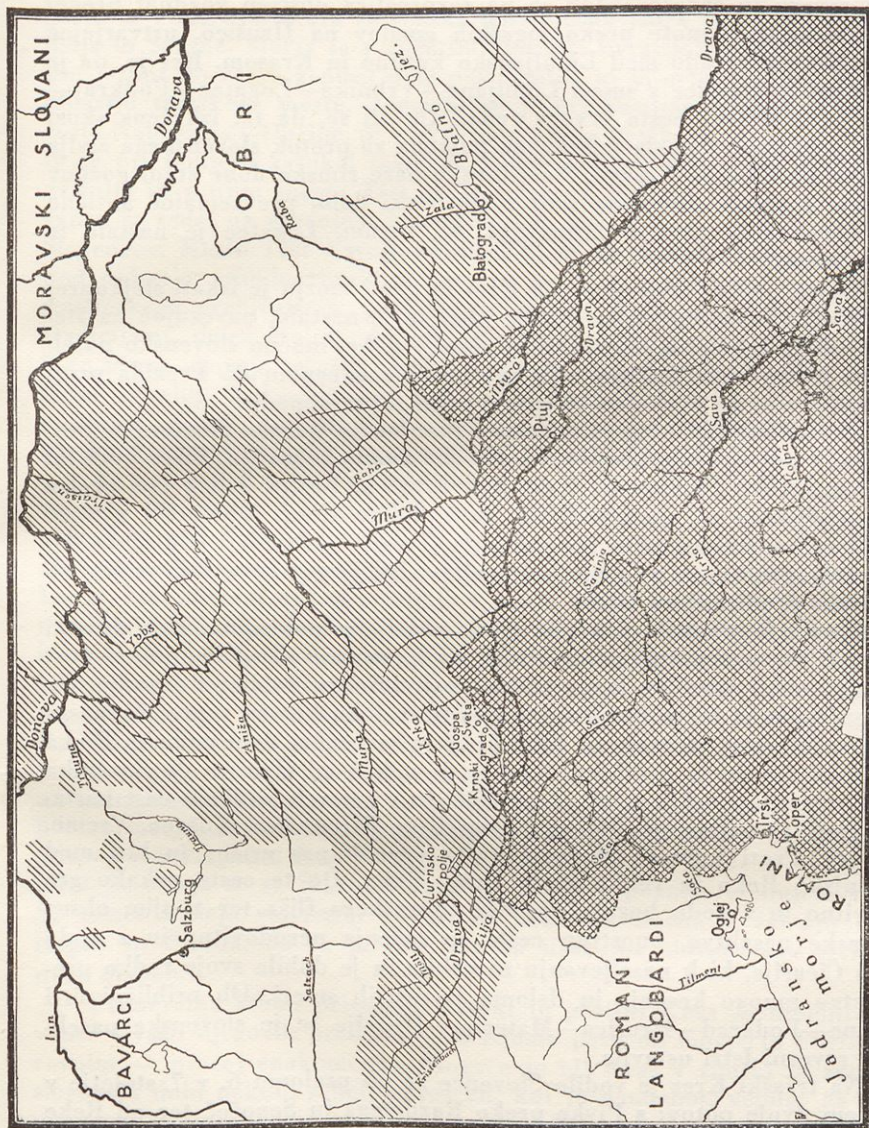
Dolenjsko-kraški tok. — Od pokrajin današnje slovenske zemlje je bila Dolenjska v pred-slovenski dobi ena najboljše in najgostejše naseljenih. V prvi vrsti velja to za Dolenjsko med Gorjanci, zgornjo Krko in Savo. Arheološki zemljevid te pokrajine v starem veku nam kaže izredno gosto mrežo predzgodovinskih selišč, potov in najdb. Preko vodi v rimski dobi velika cesta Emona (Ljubljana) — Praetorium Latobiorum (Trebnje) — Nevioudunum (Drnovo) — Siscia (Sisak), ki je nedvomno služila prihajajočim Slovincem kot najboljši kažipot njihovemu prodiranju proti zapadu. Del Slovencev se je ob njej ustalil in naselil širok pas ob obeh straneh velikega rimskega pota, skoraj povsod navezujoč na selišča iz predzgodovinskega in rimskega časa.

Od južne strani Slovenci niso prodrli v večjem številu na dolenjska tla. Med novomeško kotlino in B e l o K r a j i n o se je širil gozdni pas, mnogo večji od današnjega, ki je v prvih stoletjih bivanja v novi domovini ločil v selitvenem in političnem oziru Slovence ob Krki od naseljencev v današnji Beli Krajini. Bela Krajina od Kolpe pa do roba Gorjancev in kočevskih gorá ter zgornja Kolpa je dobila prvi dotok svojega slovanskega prebivalstva od prekokolpske, danes hrvatske strani. Južno od Krke ni šla prvotna naselitev naših prednikov mnogo preko črte Meho-vo—Toplice—Krka—Dvor—južni rob Suhe Krajine. Današnjih kočevskih tal se je že v predslovenski dobi naselitev komaj doteknila. Tudi Slovenci so se izogibali težko prodirnih gozdov med Krko in Kolpo, čeprav ne moremo reči, da pred nemško naselitvijo tega ozemlja niso poznali, oziroma da ga niso, četudi zelo na redko, naselili. Za prva stoletja slovenske naselitve moremo trditi, da je težko prodiren pas gozdov od Save pri Mokricah pa do Ribniške doline ločil naselitveni tok ob Krki od toka, ki je od hrvatske strani naselil Belo Krajino in zgornjo Kolpo.

V podrobnem so Slovenci na Dolenjskem v prvih časih najbolj na gosto naselili nizko gričevje in hriboviti svet med Gorjanci in Kumom, Krko in Savo. Ob spodnji Krki je rob ravnine dobil že zgodaj intenzivno kolonizacijo, medtem ko je ravnina, pokrita še z velikimi gozdovi, slabše poseljena. Rimsko mesto Neviodunum, ki je stalo tam, kjer leži danes vas Drnovo na Krškem polju, ni pustilo sledi svojega imena v krajevnem nazivu slovenske dobe. Močna naselbinska jedra že prvih Slovencev na Dolenjskem je iskati okoli Št. Jerneja, ob Mirni okoli Mokronoga, v okolici Trebnjega, okoli Št. Vida pri Stični in v Grosupeljski kotlini.

Iz prostora okoli Grosuplja in Šmarja je dosegel slovenski naselitveni tok Ljubljansko barje in se ob njegovem južnem in vzhodnem robu razcepil v dva. Eden vodi preko Iga in Preserja v okolico Vrhnike, drugi pa ob stari rimski cesti in preko gričevja vzhodno od te v okolico Ljubljane, kjer se strne s posavskim naselitvenim tokom. Iz grosupeljske okolice je šel močan naselitveni tok, sledeč starim potom iz predslovenske dobe, proti jugu. Obljudil je Dobropolje, okolico Velikih Lašč in Ribniško dolino skoraj do Kočevja.

Iz prostora Velike Lašče—Ribnica sta dobila Notranjska in Kras večji del svojega slovenskega prebivalstva. B l o š k a p l a n o t a, to z gozdovi le slabo pokrito in že od davnih časov naseljeno ter kultivirano ozemlje, so velika vrata slovenskega dotoka proti zapadu. Daleč naokrog ni tako ugodnega prehoda z Balkana proti mejam Italije. Na jugu zapira pot proti morju širok gozdnat pas, ki se širi od ribniške Velike gore proti Snežniku in Risnjaku in odpira šele ob morju svobodnejši prehod v Istro.

Severne in zapadne meje Slovencev v 9. stoletju in danes.
 1: Nekdanje meje Slovencev. 2: Današnje jugoslovansko etnično ozemlje.

Proti severu in severozapadu se pa razprostira obširen gozdnat predel od Rakitniške planote preko logaških gozdov na Hrušico, ustvarjajoč tako veliko pregrado med Ljubljansko kotlino in Krasom. Res je, da je vodila preko Hrušice v smeri Ljubljana—Vrhnika—Logatec—Podkraj—Ajdovščina rimska cesta prvega reda. Ali zdi se, da ta, izkrcena skozi velike gozdove, ni imela posebnega pomena za pretok slovenskega življa od Save na Kras in Vipavo. Naselbinske oaze rimske dobe sredi gozdov ostanejo samotne naselbine tudi v slovenski dobi, prevzemajoč antično ime (Hrušica je prevod latinskega Ad Pirum, Logatec je nastalo iz Longaticum).

Glavni prehod Slovencev na Kras in proti morju je iskati slejkoprej na Blokah. Takoj onostran Bloške planote je nastalo, navezujoč na številna selišča iz predzgodovinske in rimske dobe, močno slovensko naselbinsko jedro okoli Starega trga pri Ložu, z odcepom do Prezida proti jugovzhodu in do Cerknice—Planine proti severozapadu.

Iz okoliša Stari trg—Cerknica—Planina je kazalo Slovincem proti zapadu pot dvoje prehodov, ki sta oba znana že antiki. Eden vodi od Cerknice preko Planine na Postojno, drugi iz Ložke doline čez prelaz Stare Ogljenice na zgornjo Pivko in v dolino Reke. Obmorski prehod vzdolž velike rimske ceste Tharsaticum (Trsat) — Aquileia (Oglej) za doseljivanje Slovencev ne prihaja v poštev. Bil je pot hrvatskih rodov ob njihovem prodiranju v Istro.

K r a s je v antiki prav na gosto naseljena pokrajina. Kot drugod navezuje slovenska kolonizacija tudi na Krasu na obseg in intenzivnost predslovenske naselitve in na takrat že kulturi pridobljeno ozemlje. Na Notranjskem se jedra naselitve, danes prav tako kot že v predslovenski dobi, drže plasti eocenskega fliša, ki ga v severnem delu namaka Pivka s pritoki, v južnem pa Reka. Kjer se je nekoč od Hrušice do Snežnika vrstil venec japonskih selišč in gradišč, in v smereh antičnih cest nastanejo središča najstarejše slovenske naselitve (Hrenovice, Košana, Vreme, Trnovo). Proti jugu so Slovenci gosto naselili pas gričev in brd med notranjsko Reko in veliko cesto Trst—Reka. Do te ceste nekako gre rodovitno in z vodo bogato ozemlje eocenskega fliša ter z njim obseg slovenske naselitve, onostran ceste se začenja nerodovitna in z vodo revna Čičarija, ki k naseljevanju ni vabila in je dobila svoje redko prebivalstvo mnogo kesneje in deloma iz drugih smeri. Ob približni črti Šapjane—Podgrad—Hrušica—Materija—Hrpelje se je slovenska naselitev v severni Istri ustavila.

Na tržaški Kras je vodilo Slovence že ob prelomu 6. v 7. stoletje v glavnem dvoje potov: s Pivke preko Razdrtega in Senožeč ter od Reke preko Vrem in Škocjana. Pokrajino so Slovenci prvotno naselili bolj na

gosto le v zaledju. Stara slovenska naselbinska jedra je iskati okoli Tomaja in Sežane. Morja se v začetku Slovenci naravnost izogibljejo. Tudi jim je pot do njega zapiral dolg pas zemlje, ki je ostal pod neposredno oblastjo tržaškega mesta. Začenjal se je pri Sestljanu, mejil ob veliko cesto Nabrežina—Opčine, se vlekel nato preko kraškega roba nad Trstom in se pri Lonjeru zasukal tako, da je dosegel pod Šklednjem morje. To ozemlje in z njim mesto Trst se je šele pol stoletja zatem, ko je Slovenec že sedel na zgornjem Krasu, odprlo nekoliko močnejši penetraciji Slovencev. Mesto Trst s svojo okolico, ki je ob prihodu Slovencev stalo pod oblastjo vzhodnorimskega cesarja, se je z ekskluzivnostjo svojega romanskega prebivalstva, prežetega v upravi in ustavi s starorimskimi tradicijami, dolga stoletja branilo slovenskih doseljencev. Slovenci niti tako zvane zgornje tržaške okolice v prvih stoletjih niso posebno intenzivno naselili. Kolonizacijski val naših prednikov se je ob tržaškem mestnem ozemlju razdelil na dvoje: eden gre preko Boljunca in Doline v istrsko Primorje, drugi v severozapadni smeri na goriški Kras.

Istrsko Primorje je dobilo svoje slovensko prebivalstvo šele dve sto let zatem, ko so se Slovenci že ustalili na visokem Krasu. S prihodom pod Franke leta 788 je frankovska državna oblast začela naravnost pospeševati doseljevanje Slovencev v Istro. V mislih na fiskalno korist, češ, Slovani naj se pošiljajo v puste kraje, kajti bolje je, da so ti naseljeni in plačujejo davek, od katerega ima država korist, kot pa da so brez haska pusti. Romansko prebivalstvo Istre je sicer proti državni kolonizaciji Slovenov odločno protestiralo, ali, se zdi, brez pravega uspeha. Slovenci prodirajo okoli 800 preko prehodov, ki vodijo iz okoliša Rodika in Kozine v miljsko-koprsko zaledje in naselijo proti jugu rodovitno ozemlje ob obeh straneh ceste, ki pelje na Buzet. Ob njej so trčili na kolonizacijo Hrvatov, ki se je od Buzeta pomikala proti severu. V bližino morja, na ozemlje romanskih občin, pa prva slovenska kolonizacija v severozapadni Istri še ni segla. Semkaj in vse do vrat romanskih mest ob morju so se Slovenci naseljevali šele v poznem srednjem veku. Še danes kažejo slovenski govori in krajevna imena v zaledju Milj, Kopra in Pirana, da se je tod izvršila naselitev slovenskega življa v dveh etapah.

Primeroma lahko pristopni tržaški in goriški Kras so naselili Slovenci v vseh njegovih predelih — z izjemo pasu ob morju in Furlanski ravnini — precej enakomerno. Mogoče je bil Kras v rimski in zgodnji slovenski dobi nekoliko bolj obraščen, kot je dandanes, vendar ga niso pokrivali veliki gozdovi, posekani kesneje baje od Benečanov, kakor se to pogostokrat piše. Na goriškem Krasu je iskati večje naselbinsko jedro

Slovencev okoli Komna. V zapadnem delu gre močan slovenski naselbinski tok v smeri Zgonik—Devin—Opatja Sela.

Vipavska dolina je že v zgodnji dobi dobila večji slovenski dotok preko Razdrtega, manjšega pa preko Hrušice. V zgornjem delu doline je močno naseljeno rodovitno gričevje med Vipavo in Branico, na ravnini ob reki pa predvsem obrobni predeli. Na antične naselbine ob veliki rimski cesti navezujejo stare slovenske, ki so v svojih imenih ohranile pogostokrat sled predslovenskega prebivalstva in poimenovanja. Ajdovščino so Slovenci imenovali kraj, ki je še dandanes vzdignjen v »ajdovski«, to je rimski, štirikotno zasnovan kastel, imenovan v antiki Castra. V zgornjem delu doline se širi močno naselbinsko jedro okoli Vipave, v spodnjem pa okoli Šempasa. Visoko na obronke Trnovskega gozda segajo že najstarejša slovenska selišča, nastala na mestu ali v bližini številnih predslovenskih gradišč. V spodnjem delu doline in v okolici Gorice so se Slovenci po malem že mešali z romanskim prebivalstvom, ga pa v teku časa vse do Soče absorbirali. Vrtovin, Ozeljan, Solkan so nekatera imena, prevzetih od prejšnjega prebivalstva. Vas Gorica pa, nastala na zadnjem izrastku srednjevipavskih »goric« v smeri proti Soči, je ustanova Slovencev.

Pri Ločniku se zasluče slovenska jezikovna meja proti zapadu. Goriška Brda vse do Furlanske ravnine so Slovenci naselili prav na gosto, mešajoč se v prvi dobi še z romanskim prebivalstvom, ki so ga pa kasneje slavizirali. Briski naselitveni tok se nadaljuje proti severozapadu v čedadsko zaledje in ob zgornji Ter, kjer se spoji s Slovenci, ki so po Nadiži navzdol prodirali proti Furlanski ravnini. Tudi Slovenci ob Nadiži in Teru, imenovani danes Beneški Slovenci, so našli ob svojem prihodu v te kraje romansko prebivalstvo, ga pa počasi potisnili v ravnino ali pa absorbirali.

Slovenski val, ki je s svojimi predstražami okoli l. 600 dosegel ravno Furlanijo, se je med morjem in Tilmentom ustavil ob črti, kjer mejijo Kras, Goriška Brda in izrastki Alp ob ravnino, ter se na njej obdržal skozi trinajst stoletij vse do današnjega dne. Zakaj so se Slovenci ustavili ravno ob tej črti in jih ni, kot toliko drugih narodov pred njimi, gnalo v ravnino in Italijo?

Že ko so po končanih gotških vojnah prišli Bizantinci v posest severovzhodnega kota Italije, so uredili ob njenih alpskih in kraških mejah vojaško granico, ki naj bi branila severnim narodom dohod preko Krasa in Alp v ravnino. Langobardi, ki so za Bizantinci zagospodovali v zgornji Italiji, so obrambne naprave prevzeli in jih — kot drugod ob mejah svoje države — izgradili tudi proti Slovenom in Obrom med Tilmentom in skrajnim severnim zalivom Jadranskega morja. Meja,

urejena na vojaški način, je obstajala iz sistema utrjenih gradov, gradišč in sotesk. Ozemlje obmejne granice je državno langobardsko kolonizacijsko ozemlje, poseljeno s svobodnimi, v langobardskem jeziku »arimani« imenovanimi. Naselbine »arimanov« se imenujejo »arimanije«, selišča langobardskih rodov pa »fara«, kakor se glasi langobardska beseda za rod. Središče langobardske granice v Furlaniji je mesto Forum Julii, danes Čedad. Kraj je s svojim antičnim imenom dal označbo pokrajini (Furlanija, ital. Friuli), zase pa ohranil kratkomalo naziv Civitas, to je mesto vobče, kar so Slovenci pretvorili v Čedad, Italijani v Cividale, srednjeveška nemščina pa v Sibidat. V Čedadu stoluje v langobardskem času vojvoda, ki so mu na ozemlju vojne granice podrejeni lokalni organi, »sculdahisi« imenovani. Danes moremo določiti glavne postojanke in črto langobardskega limesa. Poteka od sotesk pri Pušji vesi (Venzona) in Huminu (Gemona) na severu, preko Rtina (Artegna) in Nem (Nimis) na Čedad. V južnem delu so v obmejnem pasu utrjeni kraji Ippis, Krmin (Cormons), verjetno Solkan (Siliganum) pri Gorici, selišče enega langobardskih rodov ali »fare« Farra pri Gradiški, in ob severnem zalivu Jadrana grad Potium ali Pucinum pri Devinu. Pred to črto in ob njej, kjer se stikajo skrajni izrastki Alp in Krasa s Furlansko ravnino, se je v 7. in 8. stol. ustavil kolonizacijski val Slovencev. Zadržala ga je langobardska vojaška granica, ki je postala odločilna za oblikovanje in potek slovenske zapadne meje. Ta je ostala v glavnem nespremenjena od 7. stol. pa do današnjih dni.

P o s a v s k o - g o r e n j s k o - o b s o š k i t o k. — Reka Sava kot taka ni kazala smeri močnejšemu naselitvenemu toku Slovencev. Posebej ne velja to za njeno ozko in globoko vrezano strugo med Radečami in Zalogom. Smeri naseljevanja gredo po vrhovih visoko nad gladino Save, se drže rajši gorskih prehodov in potov kot obrežnih stez v globini. Slovenska kolonizacija ozemlja, ki ga na jugu omejuje Sava, na severu gorski vrhovi od Donaške do Konjiške gore, na zapadu pa spodnja Savinja in Hudinja, je prirodno nadaljevanje naseljevanja v sosednjem Hrvatskem Zagorju in mu je tudi po vsem svojem značaju enako. Starejše naselbine, največ v obliki manjših zaselkov, leže na gorskih višinah, v ozke in mnogokrat zamočvirjene doline se ne spuščajo. Tudi ravnin, v kolikor jih to ozemlje pozna, se starejša slovenska kolonizacija izogiblje.

C e l j s k a k o t l i n a je zelo močno in rano slovensko kolonizacijsko tlo, okoli katerega se vrste manjša jedra s središči okoli Vojnika, Šoštanja, Mozirja in Vranskega. V srednjem delu Savinjske doline, med Celjem in Braslovčami, se drže starejša selišča roba ravnine, segajo pa tudi še primeroma visoko na okoliške griče, medtem ko je ravnejši svet pozorišče mlajše kolonizacije. Sredi med gozdovi, ali že primeroma zgo-

daj, je prišlo do poselitve hribovitega sveta med Savinjo, Hudinjo in Pako. Od Hudinje v Šaleško dolino gre močan kolonizacijski tok v smeri od Vojnika preko Dobrne na Velenje. Ta smer kaže glavno izhodišče za kolonizacijo Mislinjske doline.

Iz Celjske kotline proti zapadu gredo trije močni kolonizacijski tokovi. Prvi zasede zgornjo Savinjsko dolino, naseli tudi obrobje hribov in ustvari v prostoru Rečica—Ljubno večje, okoli Luč in Solčave pa že primeroma zgodaj dvoje manjših naselbinskih središč. Dva večja kolonizacijska tokova vezeta Celjsko kotlino z Ljubljansko. Slabejši sledi Dreti, ima v gorskem kotu okoli Gornjega grada in Nove štifte staro naselbinsko jedro ter doseže preko Črničva pobočja ob Črni in z njimi dolino Kamniške Bistrice. Močnejši tok pa gre v smeri rimske ceste Celeia — Atrans (Trojane) — Emona in se pred Trojanami razcepi na dvoje manjših, od katerih je eden naselil Tuhinjsko dolino, drugi pa okoliš Črnega grabna. Za celokupen okraj med Menino planino na severu, Savo na jugu, Celjsko kotlino na vzhodu in Ljubljansko na zapadu je značilna na široko raztegnjena naselitev po vrhovih in bregovih, ki časovno sega v prva stoletja po prihodu naših prednikov ter ji dajejo značilno naselitveno sliko številni manjši zaselki.

Proti severovzhodu se je obsavinjski naselbinski tok razširil v porečje Dravinje in v prostor okoli Slovenske Bistrice ter se ustavil šele ob robu Dravskega polja. Na južne obronke Pohorja sega močna ekspanzija obsavinjskega slovenstva že zgodaj in primeroma visoko navzgor. Šele višji, gosto obraščeni obronki in za kolonizacijo v prvih slovenskih stoletjih neavbljivo Dravsko polje so ustavili nadaljnje razširjanje v smeri proti severu in severovzhodu.

V Ljubljanski kotlini leže glavna selišča starejšega izvora v podnožju obrobne gorovja ter gora, ki otokom podobno gledajo iz ravnine. V vzhodnem robu se vleče močan naselbinski pas vzdolž Kamniške Bistrice od Stahovice do Ihana. Močan tok je v smeri proti severozapadu naselil že v zgodnji dobi tudi podnožje gorenjskih planin od Mengša do Žirovnice. V njegovem območju leže, da omenim le nekatere dokumentarno dokazane kraje starejšega izvora, Komenda, Lahovče, Cerklje, Predvdor, Kovor, Begunje in Rodine. Podoben, vendar slabejši tok spremlja jugovzhodni rob Ljubljanske kotline od Ljubljane do Kranja. Med obema obrobniima tokovima je bila ravnina ob času slovenske naselitve pokrita z gozdom v veliko večji meri kot danes. Veliki gozdni kompleksi so pokrivali takrat Sorško polje, še v večji meri ravnino med Alpami in Savo. Le nekateri kraji nastanejo, otokom podobno, sredi gozda.

V južnem delu Ljubljanske kotline je Ljubljansko barje močna na-

GOSPA SVETA

ST. PETER IM HOLZ

na Zgornjem Koroškem (mesto antične Teurnije in prve krščanske cerkve med Slovenci na Zgornjem Koroškem)

selbinska ovira, okoli katere se, deloma v smereh rimskih cest, krečejo slabejši kolonizacijski tokovi. Antična Emona ni pustila sledi v slovenski toponomastiki. Mesto starih zidin in ruševin je slovensko prebivalstvo imenovalo »gradišče«, oziroma »mirje«. Najbližja naselbina Slovencev nastane ob osojnem južnem pobočju današnjega ljubljanskega grajskega griča. Proti jugozapadu je šel naselitveni tok manjšega pomena v smeri stare ceste Emona—Longaticum in naselil v tem pravcu še prostor okoli Logatca.

Na Z g o r n j e m G o r e n j s k e m se starejša in gostejša plast naselbin drži podnožja Karavank in vobče levega brega Save, medtem ko je podnožje Jelovice in desna stran Save slabše in deloma tudi kesneje naseljena. Onostran Radovljice se razširi naselitev enakomerno preko obojestranskih bregov Save Dolinke in zgodaj ter prav intenzivno kolonizira blejski kot. Vasi okoli Blejskega jezera moremo označiti kot močno naselbinsko jedro gorenjskega slovenstva. V dolino zgornje Save Dolinke gre sklenjena naselitev stare dobe komaj do Jesenic. Od tu navzgor pokrivajo dolino še veliki gozdovi. V doline Karavank prvi Slovenci še ne prodirajo. Preko njih ne segajo v prvih stoletjih zveze s Slovenci na Koroškem, tako da pota preko Podkorena in Ljubelja nimajo v zgodovini slovenskega naseljevanja v prvem razdobju znatnejšega pomena. V ogromnih gozdovih, ki se širijo od Karavank preko Mežaklje, Pokljuke in Jelovice proti jugu, je edina pomembna naselbinska oaza Bohinjski kot. V Bohinju naveže na znatno naselitev iz predslovenske dobe kolonizacija Slovencev, ki je s staroslovenskimi grobovi v Srednji vasi dokazana najmanj za 9. stol. Srednjo vas in nekatere sosednje vasi v Zgornji dolini je šteti med najstarejša selišča Slovencev v Bohinju.

Velik naselitveni val Slovencev, z izhodiščem v Ljubljanski kotlini, gre preko škofjeloškega in polhograjskega hribovja proti zapadu. V Selški dolini se razširi sicer tudi preko obojestranskega hribovja ob Selški Sori, zastane pa že pri današnjih Železnikih. Podobna je naselitev Poljanske doline, drži se dna doline, gre pa že zgodaj tudi v hribe. Vendar se poljanski val ni kot selški ustavil, marveč se je nadaljeval v smeri proti Žirem in Zgornji Idrijci, pomnožen z onim, ki je v hribe in doline od Polhovega Gradca, Horjula in Vrhnike sèm že zgodaj privedel številno prebivalstvo. Predrl je med Žirmi in Cerknom širok gozdni pas na ozemlju, kjer se ločijo vode v Jadransko in Črno morje. Ta široki pas gozdov sega v dobi slovenskega naseljevanja na jug do črte Planina—Razdrto—Vipava—Ajdovščina—Šempas—Trnovo nad Gorico, na vzhodu ima pa za mejo Čepovansko dolino, Idrijco, ozemlje vzhodno od Cerkna in Koritnico v dolini Bače. Nad Baško dolino prehaja v visoko pogorje Julijskih Alp. Tam, kjer je bil najožji, med zgornjo Poljansko Soro in

Cerkljanskim, je vodila preko že predslovenski dobi znana pot, ki je privedla na zgornjo Sočo, Idrijco in Bačo tudi večji del tamošnjega slovenskega prebivalstva.

Onostran gozdnega pasu je staro in močno naselbinsko jedro Slovencev, Cerkno z okolico. Šentvidska planota je mnogo bolj naseljena kot ozka dolina Idrijce, ki jo, posebno v njenem zgornjem delu, pokriva še neprodiren gozd. V dolini Bače sega glavni tok slovenske naselitve le nekako do današnje Koritnice, kjer je že v rimskih časih prečkal dolino zaporni zid. Ob z g o r n j i S o č i se drži slovenska naselitev glavne doline, med Tolminom in Kobaridom posebno prisojnih bregov na levi strani reke. Na predzgodovinska in rimska selišča navezujejo najstarejša slovenska. Močno naselbinsko jedro okoli Volč in Tolmina je po »kanalih« ob srednji Soči in preko Banjške planote v zvezi z goriškim naselbinskim ozemljem. Ob Soči gre tok slovenske naselitve do bovške kotline, kjer nastane močnejše jedro. Trenta je še nenaseljena. Od Kobarida se odcepi močna struja slovenskega naseljevanja na zgornjo Nadižo. Z goriško-briskim tokom skupaj je naselila furlanske gore v čedadskem in tarčent-skem zaledju. Vse kaže, da je obsoški naselitveni tok bil preko Predila že zgodaj v tesnih zvezah z naselitvijo zgornjega Podravja.

K o r o š k i t o k. — Zgornje Podravje je treba v zgodovini naseljevanja slovenske zemlje obravnavati v posebnem poglavju. Kakor drugod na naših tleh navezuje slovenska naselitev tudi tu tesno na one predele, ki jih je že predslovensko prebivalstvo koloniziralo in pridobilo za kulturo zemlje. Glavna vdorna cona Slovencev na Koroško je mislinjsko-podjunska, ob stari rimski cesti Colatio—Juenna. Manj pomembna kot dovodna žila Slovencev na Koroško je pot ob Dravi med Pohorjem in Kozjakom. Zelo slab slovenski tok je naselil Labodsko dolino, kjer krajevna imena slovenskega izvora po številu daleč zaostajajo za nemškimi. Podjuna je prva pokrajina Koroške, ki so jo Slovenci intenzivno naselili. Rob ravnine, ne sredina, je v tem okolišu, kjer se kaže posebno močna kontinuiteta z antiko, pozorišče starejše poselitve. Kar se starine in kontinuitete tiče, velja isto za južni del velikovškega okraja. V gore proti Djekšam in Pustriči prodira slovenska kolonizacija le počasi.

Poglavitno jedro in izhodišče nadaljnje slovenske kolonizacije na Koroškem je G o s p o s v e t s k o p o l j e s široko okolico (Celovška kotlina). H kolonizatorični in politični veljavi slovenstva v tem delu zgornjega Podravja je znatno pripomogla njegova kulturna osvojitev in prepojitev v predslovenski dobi. Velik je pomen starih prometnih črt, ki se stekajo okoli antičnega Virunuma. Tudi ime za deželo (Carantanum — Karantanija — Koroško) ima tod svoj izvor.

Iz okoliša Gosposvetskega polja gredo smeri slovenske naselitve na vse strani: proti jugozapadu v prostor med Vrbskim jezerom in Dravo, proti zapadu na Vrbsko jezero, kjer se drži slovenski naselitveni tok v širokem pasu rimske ceste Virunum—Santicum, in proti severu. Zgodaj in intenzivno so Slovenci naselili ozemlje ob zgornji Glini, kjer je nastalo močno naselbinsko jedro okoli krajev Potvinj (Tiffen), Trg (Feldkirchen) in Zokava (Himmelberg). Odtod na Osojsko jezero in proti Beljaku ni posegal večji slovenski naselitveni tok, pač pa v dolino skrajne zgornje Krke (okoli Nešave — Gnesau). Zelo močna je bila naseljenost v odseku med Trgom in Št. Vidom, ki ga je v 7. stol. obljudil tako močan oddelek hrvatskega plemena, da se okoliš še v 10. stol. imenuje »hrvatski okraj«.

Proti severu je sledil naselitveni tok Slovencev smeri rimske ceste iz Virunuma v dolino zgornje Mure. Ob tej črti se vrsti troje večjih naselbinskih jeder: na Krappfeldu, okoli Brež in »na Grasuplem« okoli današnjega Neumarkta. Od glavnega toka so se odcepili slabejši v doline Krčice, Vimice, zgornje Krke in Motnice. Slovenci se v njih drže bolj gorskih obronkov kot ozkega dolinskega dna.

Rož, ki ima ime predslovenskega izvora, obsega dvoje večjih naselbinskih jeder, eno Zgornji Rož do karavanskega potoka Suhe, drugo vzhodni del do Frajbaha. Obedve navezujeta na starejše pokrajinske in naselbinske enote. Zelo močna je bila slovenska naselitev okoli Beljaka in spodnje Zilje. Kakor v Rožu sledi slovenska naselitev tudi tukaj pokrajinskim in naselbinskim enotam starejše dobe, prevzemajoč iz te tudi označbo za Beljak in Ziljo. Zelo slabo so naselili Slovenci gorski svet med Ziljo in Dravo ter severno beljaško ozemlje okoli Kirchheima in Arriacha.

Iz Koroške je naseljena dolina f u r l a n s k e B e l e (Fella) s stranskimi predeli notri do Možaca (Moggio). Redko slovensko kolonizacijo v teh krajih je staviti v 9. do 11. stol. Spodnji del porečja Bele se je romaniziral od 13. stol. dalje, le v Reziji se je ohranilo slovensko prebivalstvo do današnjih dni.

V Z i l j s k i d o l i n i se drži prvotna slovenska kolonizacija dolinskega dna. Od nekdaj je bil po Slovincih močnejše naseljen še danes pretežno slovenski del doline. Preko Karnskih in Ziljskih planin v Furlanijo, oziroma dolino Drave slovenska naselitev ni posegla, pač v skromni meri v skrajni zgornji del doline, imenovan danes Lessachtal, kjer je trčila že na Romane.

Slovenska naselitev Z g o r n j e K o r o š k e ima svoj glavni dohod po Dravski dolini. Na Lurnskem polju (Lurnfeld) je iskati poglavitno slovensko naselbinsko jedro in izhodišče nadaljnje slovenske kolonizacije Zgornje Koroške. Močna je tod kontinuiteta z antiko, ki je zapustila sled v mnogih krajevnih imenih in dolgotrajnem obstanku romanskih naselbin.

Iz Lurnfelda so naseljene do svojih skrajnih koncev doline rek Lieser, Malta in Möll. V Mölltalu se drži slovenska naselitev bolj prisojnih pobočij in dolinskega roba nego širokega, poplavam izpostavljenega in mnogokrat zamočvirjenega dolinskega dna. Tu so Slovenci posebno intenzivno naselili spodnji in skrajni zgornji del doline, kjer segajo njihova že stara selišča pod ledenike Grossglocknerja. Ob ozkem Liesertalu se slovenska naselitev drži prej pobočij, kjer teko že stare prometne črte, kot pa ozkega dolinskega dna.

Ob skrajni zgornji Dravi je bil okoliš Lienza močno slovensko naselbinsko jedro in izhodišče za naselitev gorskih dolin današnjega Vzhodnega Tirolskega. Iseltal, Defereggental, Virgental, Tauerntal in Kalsertal so naselili Slovenci do višine okoli 1300 m. Potok, imenovan danes Kristenbach, ki se pod Anraško planino izliva v Dravo, je že leta 769 označen kot meja Slovencev. Narodnostna meja iz leta 769 je postala politična meja Karantanije proti zapadu in cerkvena meja med salzburško nadškofijo in brixensko škofijo. Neobljuden in gozdnat pas je v dolini, ki je radi pustote dobila ime Pustertal, ločil Slovence od drugorodnih sosedov.

V dobi svoje največje ekspanzije v 7.—10. stol. so sklenjene naselbine Slovencev dosegle na zapadu mejo, ki gre od Kristenbacha na greben Defereških planin, obide preko Hochgalla Defereško in Virgensko dolino in se povzpne na Visoke Ture, kjer so mejniki nekdanjega slovenskega življa trije najvišji vrhovi tega pogorja, Dreiherrnspitze, Grossvenediger in Grossglockner. Visokogorski prehod Windischscharte v Turah (2727 m) ima ime še iz časov, ko je šel promet iz Salzburškega na zgornjo Möllo, kjer je bila slovenska naseljenost močna in je dolgo trajala. Od Visokih Tur je šla meja nekdanjega slovenstva preko Ankogela na Nizke Ture, ki jim sledi nekako do prehoda Radstädter Tauern. Odtod gre meja navzdol v dolino zgornje Anize, ki jo preseče zapadno od Schladminga in se povzpne na nasprotni strani na Dachsteinsko pogorje. Na severni strani so Slovenci obljudili še povirje zgornje Traune okoli jezer Altaussee in Grundlsee. Od pogorja Totes Gebirge se je meja sklenjenega slovenskega ozemlja spustila v zgornjeavstrijsko alpsko predgorje.

O b m u r s k i t o k. — Na zgornjo Muro in Anizo so se Slovenci naselili od dveh strani: iz Koroške, največ preko prehoda pri Neumarktu, in po Muri navzgor. Prav močna je bila slovenska naseljenost v dolini Mure od Brucka do Judenburga. V okoliših Leobna, St. Michaela, Knittelfelda in Fohnsdorfa je iskati večja slovenska naselbinska jedra. Prav tako so Slovenci naselili na gosto vse stranske doline. Kjer se te razširjajo v večje kotline, nastajajo močnejše naselbinske skupine (Trofaiach, Seckau, Pöls, Zeiring). Zgornja Mura je bila po Slovencih naseljena do njenih

izvirov v danes salzburškem Lungavu. Prav isto velja za vse stranske doline, ki so severno od Mure deloma širše kot dolina glavne reke. Od Ober-Wölza do Mauterndorfa se vleče na prisojni strani Nizkih Tur gosta vrsta slovenskih naselbin, ki segajo iz dolinskega dna visoko v gore. Tudi dolina Murice in njenih pritokov kaže močno slovensko naselitev, ki se širi preko razvodja na Semmeringu tudi na današnjo avstrijsko stran in je posebno gosta v nekaterih stranskih dolinah in kotlinah (Tragöss, Aflenz).

Glavni tok slovenske naselitve od zgornje Mure na zgornjo Anizo je šel iz močnega naselbinskega jedra v prostoru St. Michael—Leoben—Trofaiach ob potoku Liesing navzgor preko Schoberpassa v dolino potoka Palten, s katerim je pod Rottenmannom dosegel dolino Anize. Ta je naseljena po Slovencih predvsem v odseku od Admonta do Schladminga, slabo na južni, močnejše na prisojni severni strani. Od zgornje Anize segata dva močnejša slovenska tokova proti severu, eden gre pod Totes Gebirge v povirje Traune, drugi veže preko prelaza Pyhrn Slovence ob Anizi z onimi na zgornjeavstrijskih tleh.

Celó v porečju reke Salzach na današnjih salzburških tleh najdemo v nekaterih krajevnih imenih sledove slovenske naseljenosti. Vendar ta ni bila strnjena. Slovenske naselbine v teh krajih so raztresene na redko in so mogoče posledica posameznih slovenskih vpadov, o katerih imamo podatke iz 7. in 8. stol. O kakem stalnem gospodstvu Slovencev na Salzburškem ne moremo govoriti.

P a n o n s k i t o k. — Slovenski naselitveni okoliš zase je ozemlje, ki se ob srednji Dravi, srednji Muri in zgornji Rabi odpira proti vzhodu. Ker je v rimskih časih pripadalo po večini Panoniji, imenujemo tok, ki ga je naselil, panonskega. V prvih stoletjih po prihodu Slovencev si ti ozemlje dele z Obri. Slovenci so naseljeni pretežno v zapadnem delu, Obri pa na vzhodu. Kaže se, da je bilo Slovenov v ogromnem prostoru med izrastki Alp, Dravo in Donavo za obrskega gospodstva veliko manj kot pa kasneje v dobi frankovske kolonizacije. Mejo med obema narodoma, kakor vobče naselitveno sliko tega ozemlja je za starejšo dobo bolj natančno kaj težko podati, kajti obrska nadvlada, še bolj pa kasnejši madžarski navali so jo hudo zabrisali. Toliko moremo reči, da se Slovenci v prvih stoletjih po naselitvi drže v glavnem nizkega gričevnatega in sredogorskega sveta, večjih ravnin, dolinskega dna ob rekah in potokih ter proti vzhodu široko odprtega ozemlja se pa izogibljejo. Na ta način so gosto naselili Haloze, južno in zapadno obrobje Dravskega polja med Ptujem in Mariborom in zapadni del Slovenskih Goric, medtem ko je njihov vzhodni del, nekako od črte Ptuj—Radgona, ozemlje mlajših

slovenskih kolonizacij: prve izza dobe po obrskih vojnah, druge po madžarskih navalih.

Na velikih ravninah ob rekah ni bila slovenska naselitev posebno močna in je tem redkejša, čim bolj se pomikamo proti vzhodu. Osredotočena je bolj na posamezne za obrambo pripravne postojanke in okoliše, ki so bili že v pred-slovenski dobi gosto naseljeni, kot pa na široko raztresena. Eno takih močnejših jeder naseljenosti ob Muri, ki navezuje na močno naselbinsko in kulturno središče antične dobe, je iskati na Lipniškem polju, kamor so se v večjem številu naselili pripadniki slovanskega plemena Dudlebov. Čim bolj gremo v hribovit in gorat svet zapadno od srednje Mure, tem večje je število starih slovenskih krajevnih imen.

Med Muro in Rabo, Rabo in Labnico in onostran Labnice v današnjem južnem Gradiščanskem, se drži prvotna slovenska naseljenost v glavnem gričevnatega sveta. Ozemlje vzhodno od Mure od Gradca navzdol je, podobno kot vzhodne Slovenske Gorice, pozorišče mlajše slovenske in nemške kolonizacije, ki se je v 9. stol., kakor bom imel še priliko omeniti, razprostrla daleč proti vzhodu.

O b d o n a v s k i t o k. — V Obdonavje so prišli Slovenci že nekoliko desetletij pred rojaki, ki so se po letu 568 razširili v Vzhodnih Alpah in na Krasu. Po smrti kralja Teodeberta je okoli leta 550 propadla frankovska oblast v Obrežnem Noriku. Severno Podonavje, od Bavarske do Erdelja, se je na široko odprlo penetraciji Slovencev, medtem ko so pristop v Vzhodne Alpe in na Kras do leta 568 še zapirali Langobardi. Tako se je zgodilo, da so Slovenci prej ko Vzhodne Alpe naselili obdonavske Predalpe in bregove od Dunajskega lesa prav do reke Traune, ki se pod Linzem izliva v Donavo, in še preko nje. Obdonavske Slovenci vzhodno od reke Aniže so podvrgli Bavarci, ki so se kmalu za Slovenci razširili preko današnje zgornjeavstrijske zemlje. Slovenci morajo poslej plačevati Bavarcem tribut, ohranijo pa osebno svobodo. Reka Aniža postane v svojem spodnjem toku politična meja med bavarsko in slovensko-obrsko zemljo. Šele uspehi Karlovih obrskih vojen so premaknili mejnike od Aniže daleč na vzhod.

Naselitev Slovencev v Obdonavju je kaj neenakomerna. Slovenci so naseljeni v obliki večjih ali manjših otokov, med katerimi je ostalo še mnogo starega romanskega in romaniziranega prebivalstva, naselilo se pa tudi mnogo bavarskega. Večjemu številu naselbin moremo slediti v okrajih, ki jih je kulturno preželo že pred-slovensko prebivalstvo, ter v območju starih rimskih cest, ki so prav tako tukaj kot drugod na slovenskih tleh najboljši kazipot naseljevanju naših prednikov. Ne manjka jih pa tudi v novo izkrčenem terenu, kjer se omenjajo Slovenci kot gozdni delavci.

Na zgornjeavstrijskih tleh so se Slovenci primeroma na gosto naselili med rekama Anižo in Trauno, tako da se neki tamošnji okraj v 9. stol. imenuje celo »pars Sclavanorum«. Mnogo je bilo Slovenov tudi v takozvanem »Mühlviertel« severno od Donave, med rečicama Mühl in Naarn. Še celó v porečje desnih pritokov zgornje Moldave segajo krajevna imena, ki kažejo po svojem izvoru na naselitev južnih, ne pa čeških Slovanov. V smeri proti jugu gre pas močnejše slovenske naselitve ob reki Steyr navzgor. Preko te, njenega pritoka Teichlbacha in prelaza Pyhrn je zgornjeavstrijsko slovensko ozemlje spojeno s slovensko naseljenostjo ob zgornji Aniži. Gosto in strnjeno naseljene slovenske naselbine se nehajo proti zapadu približno na črti Trauna—Donava—rečica Mühl in ob tej navzgor proti severu. Ob tej se vrste posebno na gosto imena vrhov, gora in krajev, ki tvorjena z besedo »wind« kažejo, da se je ob njej za Bavarca začejala kompaktnejša zemlja »Vindov« (prim. Hochwindhag, Windfeld, Windberg, Windischdorf itd.). Pa še preko Traune do Inna in tudi še onostran te reke, daleč v bavarski zemlji, najdemo imena krajev, ki so očitno slovanska ali vsaj govore o nekdanjih slovanskih prebivalcih. Vendar niso slovanske naselbine tod posledica kolonizacije, izvedene od slovanske strani, marveč so to le kraji, kamor so Bavarci naseljevali nesvobodne Slovane kot gozdne in poljske delavce, po večini ujetnike iz vojen karoliške dobe. Niso po ti Slovani, naseljeni sredi bavarske zemlje, le pripadniki Južnih Slovanov, marveč tudi slovanskih plemen na severu, od katerih so Nemci nekatere tudi imenovali Vinde.

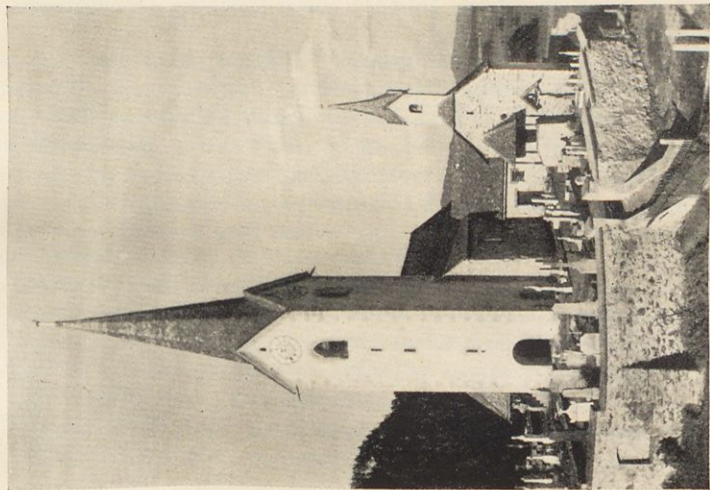
Posebno goste pa slovenske naselbine na današnjih zgornjeavstrijskih tleh tudi na desni strani Traune niso bile. Le po nekaterih krajih so bili Slovani nasproti še preostalemu romanskemu in novemu germanskemu prebivalstvu v večini. Krajevna imena, ki so v zvezi z besedo »Bavarec« (»Baierberg, Baierreck in podobna) kažejo, da so bili tamkaj Bavarci nasproti obdajajočim jih Slovenom v manjšini. Ali takih krajev ni mnogo. Po večini so Slovani nasproti drugorodnemu prebivalstvu v manjšini, ki živi po svojih domačih običajih, navadah in pravnih uredbah ločena od sosedov. Sodobniki so se te ločenosti in posebnega položaja slovenskega elementa zavedali in mu dali točen izraz v razlikovanju v listinah. Slovani med Anižo in Trauno, ki jih je ob svoji ustanovitvi leta 777 dobil v last samostan Kremsmünster, se, kar se narodnostne pripadnosti tiče, navajajo s posebnim poudarkom. Na sodnem zboru, ki se je leta 827 vršil v bližini današnjega Linza in določal mejo med cerkvijo v Buchenau in ozemljem Slovanov, se ti kot izvedenci in priče strogo ločijo od navzočih Bavarcev. Če so Slovani predmet darovnice, so kot taki označeni, znak, da je bila pripadnost k slovenskemu rodu v 8.—10. stol. na zgornje-

avstrijskih tleh v mnogih krajih izjema in posebnost. Iz prvih let 10. stol. nam je ohranjena pogodba, ki urejuje trgovski promet med bavarskimi in vzhodnimi zemljami. Ta listina, po kraju Raffelstätten pod Linzem, kjer je bila nje pravna vsebina redigirana, imenovana raffelstättsenska carinska pogodba, še vedno strogo loči med Bavarci in domačimi Slovenci, te pa zopet točno od tujih Slovanov, ki stanujejo izven bavarske zemlje in stoje z njo le v trgovskih zvezah.

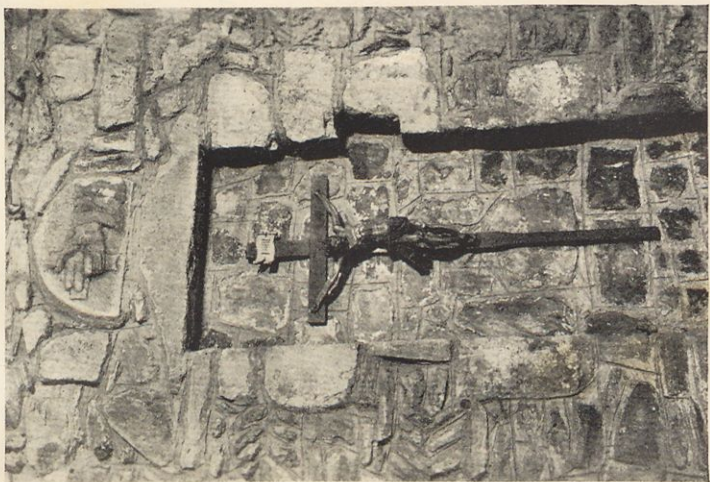
Na ozemlju današnje Nižje Avstrije se naselitvene razmere Slovencev v nekem oziru razlikujejo od onih zapadno od reke Anize. Tu Slovenci do 9. stol. niso pomešani z Bavarci, marveč ločeno naseljeni poleg še preostalega romanskega in romaniziranega prebivalstva ter obrskih gospodarjev. Bavarci začno to ozemlje naseljevati šele v 9. stol. po končanih obrskih vojnah. Slovenska naselitev med Anizo in Dunajskim lesom ni bila posebno močna. Večjih ravnin ob rekah in visokih gorah se Slovenci izogibljejo. Najbolj se drže sredogorskega in gričevnatega sveta med ravnino in visokimi gorami, posebno tam, kjer izstopajo reke iz teh v položnejši svet. Ob nekaterih rekah prodrejo Slovenci nekoliko globlje v gore, nikjer pa ne družijo slovenskih naselbin na današnjih nižjeavstrijskih tleh z onimi v notranjosti Vzhodnih Alp tako močan pas slovenskih naselbin, kot smo mu sledili v Zgornji Avstriji ob rimski cesti, ki je vodila preko prelaza Phyrn v dolino zgornje Anize. Širok, z gozdovi pokrit in skoraj neposeljen pas od prelaza Pyhrn do Semmeringa loči podonavsko Slovence od karantanskih.

Noriško Podonavje je bilo v rimski dobi intenzivno kultivirano in naseljeno zemlja. Vrsta rimskih kastelov je čuvala ob Donavi severno mejo cesarstva, in številne naselbine so še dolgo zatočišče starega prebivalstva. Čuditi se je torej, da niso Slovenci kot drugod, kjer so prodrli na ozemlje nekdanjega rimskega gospodstva, s številno naselitvijo obljudili že bogato kultivirane zemlje. Vzrok, da tega v Podonavju niso storili, je iskati v položaju ozemlja, ki je bilo stalno odprto obrskim navalom in velika vdorna pot Obrom proti zapadu. Ni slučaj, da najdemo, kolikor je bilo na današnjih nižjeavstrijskih tleh slovenskih naselbin, po večini skoraj vse stran od velikih obrskih vpadnih cest.

Po političnih gospodarjih se dežela vzhodno od Anize imenuje Avarija, po Slovincih, ki v njej bivajo, tudi Slovenija. Kakor onostran Anize so tudi to stran reke Bavarci imenovali Slovence Vinde. Prav s tega ozemlja, iz okolice današnjega Melka ob Donavi, nam je izpričan najstarejši zapisan dokaz označbe Vindi za Slovence (832, »Uinades«). Po Vindih so tudi to stran Anize imenovali Nemci številne kraje, kjer so bivali sredi med nemškimi prišleki še Slovenci (prim. Winden, Windischendorf, Windberg itd.).

CERKEV NA KRINSKEM GRADU

KAROLINSKA ZIDNA KONSTRUKCIJA
V NOTRANJOSTI

Tudi na s e v e r o d D o n a v e segajo slovenske naselbine. Od reke Naarn pa do reke Krems slede Donavi, redko sejane v dolgem pasu. Velik gozd, nekdaj mnogo večji kot danes, je med Donavo in Kampom ločil naselbine južnoslovanskih rodov in severnoslovanskih. Tam pa, kjer Donava iz soteske Wachau priteče pri Kremsu v široko in odprto polje, so se pomaknile naselbine južnih Slovanov v bližino severnoslovanskih. Velikomoravska država, ki je med Tullnom in Bratislavo mejila na Donavo, je teritorialno zblíževanje severnih in južnih Slovanov nedvomno pospeševala.

V zapadnem delu Dunajske kotline so prislonjene redke slovenske naselbine na rob takrat še zelo obsežnega Dunajskega gozda. Danes pri Nemcih navadno označbo za Dunaj so prevzeli Slovenci po vsej verjetnosti od antičnega naziva Vindobona in ga v obliki »Wenia«, sporočeni prvič leta 881, posredovali Nemcem. Notranjosti Dunajskega gozda in njegovih podaljškov proti jugu in jugozapadu Sloveni skoraj niso naselili. Prav tako so se izogibali velike ravnine, ki se od obronkov Dunajskega gozda širi proti vzhodu. Ta je bila v oblasti obrskih krdel, a med njimi za trajnejše slovenske naselbine ni bilo ugodno niti primerno mesto. Sorazmerno močna slovenska naselitev okoli Semmeringa in ob današnji avstrijsko-štajerski meji pa spada že v tok, ki je naselil dolino Murice in sosednje predele, ter je del velikega slovenskega naselitvenega vala, ki je nekaj desetletij za podonavskimi Sloveni prodrl globoko v Vzhodne Alpe.

Južni Slovani, ki so naselili Vzhodne Alpe in Kras, niso našli ob svojem prihodu te pokrajine povsem neobljudene. Od starega prebivalstva so ostali še bolj ali manj številni drobci. Bili so to ali potomci nekdanjih Rimljanov, R o m a n i, ki so govorili že hudo pokvarjen latinski jezik, ali pa tudi starejše prebivalstvo keltskega in ilirskega izvora, ki se je sporazumevalo deloma že latinski, deloma pa verjetno še v svoji domači govorici. Končno so v teh krajih preostali prejkone tudi drobci raznih germanskih narodov iz dobe velikih selitev.

Naši predniki niso ob svojem prihodu pri poimenovanju delali razlike med vsemi temi preostalimi narodi in narodnostnimi drobci. Imenovali so jih, prav tako kot svoje nove romanske sosesde v Istri in Furlaniji, s skupnim imenom Vlahe ali Lahe. Označbo so prevzeli Slovani in z njimi Slovenci od Germanov, ki so Romana imenovali Valh. Na te nekdanje Valhe, Vlahe ali Lahe med nami spominja še do današnjega dne vrsta krajevnih imen, od katerih naj navedem nekatera na danes slovenskem ozemlju: Lahovče pri Cerkljah na Gorenjskem, Belšinja vas (po starem nemško Welischendorf) pri Trebnjem na Dolenjskem, Laška vas (nemško nekdanj Welischdorf) pri Celju, Lahovšče pri Ajdovščini, Vašinke (iz

Lašinj) pri Velikovcu (nemško Wallersberg) in prejkone tudi Laško ob Savinji. Skoraj pri vseh teh krajih in še drugih, ki se imenujejo po Lahih, potrjujejo tudi izkopine, narodno sporočilo in dokazane predslovenske naselbine na onem mestu ali v bližini, da so Slovenci naleteli še na staro prebivalstvo, v čigar sosesčini so se naselili. Na ozemlju, ki postaja od konca 6. stol. slovensko, niso bili preostanki starega prebivalstva povsod enako močni. V Podonavju so bili Vlahi med Slovenci in v slovenski sosesčini posebno številni na današnjih zgornjeavstrijskih tleh. V južnem delu Gradiščanskega so se v skritih gorskih dolinah obdržali Romani globoko notri v srednji vek. Manj jih je bilo na današnjih zgornještajerskih tleh, ki v antiki vobče niso bila posebno gosto naseljena. Na Koroškem in v drugih bolj goratih pokrajinah se je staro prebivalstvo ohranilo najdalje v odročnih, od velikega prometa vstran ležečih dolinah, kamor se je zateklo pred slovenskimi in obrskimi vpadniki, ali so ga pa ti tjakaj pregnali. Na Krasu, ob Soči in Nadiži je bilo ob slovenskem prihodu starega prebivalstva še primeroma prav mnogo.

Vpliva staroprebivalcev na duhovno in telesno strukturo slovenskih doseljencev ne gre podcenjevati. Vplivali so na Slovence bolj, kot si navadno mislimo. Posredovali so jim pa tudi mnogotere pridobitve materialne kulture. V poljedestvu, rudarstvu in obrti so se mogli Slovenci od starega prebivalstva marsikaj naučiti. Najdbe v staroslovenskih grobovih iz 7., 8. in 9. stol. nam pogostokrat kažejo, kako se je takratna slovenska materialna kultura v mnogih primerih naslonila na poznoantično tradicijo, kako je od nje jemala in pod njenim vplivom oblikovala svoje orodje, posodje in nakit.

Preostalo staro prebivalstvo je Slovincem posredovalo tudi svoje označbe za gore, vode in kraje. Skoraj vse večje slovenske reke imajo ime prevzeto od predslovenskega prebivalstva in iz njegove govorice (Savus — Sava, Dravus — Drava, Aesontius — Soča, Arabone — Raba, Corca — Kokra, Krka, Glina, Zilja, Mura, Kolpa). Manj je krajev, ki so ohranili v slovenščini star naziv (Poetovio — Ptuj, Celeia — Celje, Juenna — Podjuna ali Junska dolina, Bilachinium — Beljak, Carnium — Kranj, Longaticum — Logatec, Meclaria — Meglarje, Tergeste — Trst, Atrans — Trojane). Od imen nekaterih celó večjih krajev pa ni sledu v slovenskem krajevnem imenoslovju (prim. Emona, Virunum). Nekatera slovenska imena so prevod antičnih (Peč, južno od Gorice — Ad Fornulos, Hrušica — Ad Pirum). Karavanke in Julijske Alpe pozna že antika, vendar so ta imena prešla med Slovence šele v 19. stol. po knjigi in šoli. Pač pa tičijo v deželnih imenih Koroško, Kranjsko in Istra označbe predslovenske dobe.

Mesta starih selišč, na katera so prihajajoči Slovenci radi preostalih

zidin postali posebno pozorni, so imenovali mirje, mirišče ali podobno (mir = zid). Mnoge ostanke starih obrambnih naprav, ki so jih deloma sami prevzeli in uporabljali, zovejo gradišče, gradina ali kostel. Kraji ob primeroma še dobro tlakovanih rimskih cestah dobe imena kot Cesta, Ceste ali Tlake. Starino kraja, ki sega po kontinuiteti pogostokrat še v dobo predсловenske naselitve, označuje neredko pridevek »stari« (Stari trg, Stara vas, Staro mesto). Že v času, ko so Slovenci bili kristjani, dobe selišča ali ostanki nekdanjega starega »ajdovskega« prebivalstva pridevek ali označbo »ajdovski« (Ajdoščina, Ajdovski Gradec). Na taka »ajdovska« mesta je Slovenec — že kristjan — rad postavljaj cerkve, posvečene sv. Juriju, sv. Mihaelu ali sv. Marjeti, na Primorskem pa sv. Sacerbu (nastalo iz »sanctus Servulus«), ki vsi veljajo kot zmagovalci nad »ajdovskim« zmajem.

Ozemlje, ki so ga Slovenci v 6. in 7. stol. naselili, je bilo prav obsežno. Res, da ni bilo po večini na gosto naseljeno, res, da je po nekaterih krajih še stanovalo predсловensko prebivalstvo in da so bili mnogi predeli še povsem nenaseljeni. Strnjeno slovensko ozemlje v 9. stol., ko je bila slovenska ekspanzija največja, cenim na približno 70.000 km². Pri tem računu upoštevam na zapadu ozemlje do Furlanske ravnine, Karnskih Alp, izvirov Drave, Visokih Tur, Dachsteina in reke Traune, na severu kot mejo Donavo do Dunajske kotline, na vzhodu zapadni del Pribinove in Kocljeve kneževine, na jugovzhodu in jugu pa črto, ki velja danes kot meja med Hrvati in Slovenci. Obseg okoli 70.000 km² je nekoliko manjši od površine kraljevine Srbije od končane Balkanske vojne do končane Svetovne vojne 1913—1918 (87.000 km²) ali pa površine današnje Bavarske (75.000 km²). Danes meri ozemlje, na katerem bivajo Slovenci v strnjenem obsegu, okoli 24.000 km². Bilanca slovenske zemlje v enem tisočletju njene zgodovine, od 9. do 19. stol., se glasi torej: izguba okoli 47.000 km², ali drugače povedano, danes biva Slovenec na ozemlju, ki je približno le ena tretjina površine, na kateri se je pred tisoč leti na široko razprostrl.

V TRETJEM DESETLETJU 7. STOLETJA SE JE RAZMERJE OBROV DO SLOVANOV temeljito spremenilo. Vrsta dogodkov je to povzročila. V začetku 20-ih let 7. stol. se kopičijo pojavi, ki kažejo na večjo aktivnost med narodi od Saale in Labe pa do Furlanije. V to živahniješe gibanje političnih sil so kmalu pritegnjeni tudi Slovenci v Vzhodnih Alpah. Na severu je bil odločilnega pomena pojav frankovskega trgovca S a m a, ki je leta 623 stopil na čelo dela severnih Slovanov, ki so se že upirali svojim obrskim tlačiteljem, jih osvobodil obrskega jarma, uredil močno državno tvorbo in njene meje kmalu razširil tudi preko Slovencev v osrčju Vzhodnih Alp. Ti so takrat, ko so se Slovani na severu že osvobojevali obrskega gospodstva, stali še vedno pod obrskim jarmom in vrhu tega imeli opravka s svojimi langobardskimi in bavorskimi sosedi. Prvi so vdrli celó v osrčje slovenske naselitve v Zgornjem Podravju in zavzeli okoli leta 625 »okraj Slovencev, ki se Zilja imenuje«, vse do kraja, zvanega Meglarje (pri današnjem Podkloštru). Preko sto let je nato zgornja in srednja Ziljska dolina ostala v langobardski oblasti.

Še huje kot osvoboditev dela Slovanov pod vodstvom Franka Sama izpod oblasti Obrov je zadel le-te veliki poraz, ki so ga 626. leta doživeli pri obleganju Carigrada. Velika obrska sila je pred Carigradom doživela smrten udarec in moč Obrov gre odslej le navzdol. Narodi na Balkanu in v Podonavju so se takrat oddahnili in se po vrsti začeli osvobojevati. Brez dvoma je katastrofa Obrov pred Carigradom ojačila politično tvorbo, ki jo je Samo v obliki državne zveze razširil — zdi se, da kmalu po letu 626 — tudi preko alpskih Slovencev. Iz pičlih podatkov one dobe moremo vendarle razločiti obrise slovanske zvezne države, ki sega najmanj od Labe pa do zgornje Drave in Save.

Samova zvezna država je kmalu postala tako mogočna, da so jo začeli upoštevati in se je bati tudi njeni germanski sosedi na zapadu, Langobardi, Bavarci, Franki in drugi. Langobardom zopet vzeti Ziljo se Slovincem sicer očitno ni posrečilo. Pač pa se naši predniki, združeni sedaj, kakor se kaže, že v veliko Samovo državo, vojskujejo na lastno pest z Bavarci, stopijo nasproti tem v ofenzivo in jih premagajo okoli l. 626—629 pri starem Aguntu (blizu današnjega Lienza v zgornji dolini Drave). O kaki pomoči, ki bi jo to pot nudili Slovincem Obri, kakor nekaj desetletij poprej, ni govora. Z zmago pri Aguntu so pomaknili Slovenci svoje meje prav do izvirov reke Drave in postali Bavarcem opasen sosed. Bavarci naravnost prosijo frankovskega kralja, naj jim zavaruje hrbet pred vzhodnimi narodi in podjarmi Obre, Slovane in druge narode

notri do mejá bizantinskega cesarstva. Taka prošnja je prišla prav Frankom in njihovem kralju Dagobertu, ki je z veliko akcijo združenih germanskih narodov hotel razširiti frankovske meje preko nevarne Samove države in preko obrske zemlje, needine in strte po carigrajskem porazu. Še celo cerkev naj bi pomagala frankovski politični ekspanziji, kar ni čudno, kajti duhovnik in osvajalec sta takrat opravljala pogostokrat vzajemni posel. Misijonarska akcija sv. Amande, prvo znano poročilo o širjenju krščanske vere med Slovenci, se je ponesrečila. Prekinil ali onemogočil jo je pač poraz, ki ga je doživela germanska protislovanska koalicija. Šele dobrih sto let kasneje je hkrati s političnim in vojnim uspehom Nemcev moglo pridobiti krščanstvo med Slovenci trdnejša tla.

Leta 631 je prišlo do velike vojne med slovansko in germansko zvezo. Alamani in Langobardi so sicer premagali Slované, ali odločilno ni bilo to, marveč tridnevna bitka pri Wogastisburgu (Uhošt na Zapadnem Češkem), kjer se je merila glavna slovanska vojska s frankovsko pod vodstvom kralja Dagoberta, ki doživi silovit poraz. Slovanska zmaga pri Wogastisburgu je zagotovila nadaljnji obstoj Samove države in omogočila njen še večji razmah, obenem z njo pa tudi utrdila njeno zaveznico, mlado slovensko kneževino v Karantaniji.

Nedvomno obstoji od Samove dobe dalje slovenska kneževina v Karantaniji. O njej sicer ne vemo mnogo, vendar lahko za gotovo rečemo, da je bila od obrske oblasti neodvisna in v svoji notranjosti svobodna državna tvorba. Njeno moč in stališče karantanskih Slovencev je mogel v izdatni meri povečati del hrvatskega plemena, ki se je prejkone za velike selitve Hrvatov iz Zakarpatja proti jugu, prav v času, ko so se karantanski Slovenci osvobojevali obrske sile in se upirali germanskemu pritisku, oddelil od glavnega debla in se naselil med Slovenci v Vzhodnih Alpah. Središče Hrvatov je bilo, kot se kaže, ob zgornji Glini. Tu so Hrvati najgostejše bivali, zato se imenuje še v listinah iz druge polovice 10. stol. tamošnji okraj »pagus Chrouuat«. Še danes spominja tamkaj na Hrvate ime zaselka Krobathen in ime vrha Krobather Berg. Najdemo pa nedvomne naselbine Hrvatov tudi izven tega ozemlja, po Koroškem in Štajerskem.

Prvi po imenu znani knez karantanskih Slovencev je Valuk (Walucus dux), ki se omenja v začetku 30-ih let 7. stol. Da je bila njegova kneževina neodvisna od obrskih in germanskih sosedov, kaže to, da išče v slovenski krajini kneza Valuka pribežališče bolgarski knez Alciok s 700 Bolgari. Ti so se sprli z Obri v Panoniji in so od tod pregnani iskali najprej zavetja pri Frankih, nato pa pri Slovencih. Tudi Arnefrit, sin furlanskega vojvode Lupa, išče politično zatočišče med karantanskimi Slovenci in si hoče celó z njihovo pomočjo priboriti furlansko vojvodstvo,

kar se mu pa ni posrečilo. Vse to ne bi bilo mogoče, ako bi del Slovencev takrat ne bil politično samostojen.

Pred Obri so imeli Slovenci v Karantaniji zaenkrat mir. Obrska sila, ki jo v notranjosti razjedajo domači boji, je še vedno oslABLJENA. Slovensko kneževino ščiti predvsem zveza s Samovo državo. Dokler živi Samo, ni čuti o kakih obrskih napadih na slovensko zemljo ali pa o pohodih Obrov v Italijo. Ker so vodili ti preko slovenske zemlje, ob stari cesti Panonija—Italija, smemo sklepati, da so se za Samove dobe otresli tudi Slovenci ob Savinji in Savi obrske nadoblasti. Kakor hitro je pa Samo umrl (658), se pojavijo zopet Obri s svojimi pohodi preko slovenske zemlje v Italijo, oziroma Furlanijo. Do prvega obrskega navala po Samovi smrti, o katerem vemo, je prišlo verjetno leta 664.

S ponovnimi obrskimi pohodi se pa sprožijo tudi slovenski sunki proti Furlaniji, ki imajo deloma kolonizatorično-osvajalni, deloma samo plenilni značaj. V dobo prvega velikega obrskega vpada po Samovi smrti spada tudi prvi znani slovenski naval proti glavnemu mestu Furlanije, Čedadu, ki so se ga Slovenci hoteli polastiti, toda bili od Langobardov pri Briščah, ob mostu čez reko Nadižo, premagani. Poraz pri Briščah je, tako se zdi, zadržal za nekaj časa slovenske sunke z gorá proti furlanski ravnini. Nova slovenska ofenziva proti Furlaniji in Langobardom se je začela šele ob začetku 8. stol., ko je okoli l. 703—705 gospodoval na Furlanskem vojvoda Ferdulf. Vojvodska oblast v Furlaniji takrat že zdavnaj ni bila več tako močna, kakor še sto let poprej. Langobardska kraljevska moč je strla in ponižala nekdanj tako močno vojvodsko. V času slabe furlanske vojvodske oblasti in ojačenja obrske so se Slovenci zopet ohrabрили in začeli pomikati s svojimi čredami vedno globlje proti furlanski ravnini. V težnji po stalni naselitvi so trčili na strnjene furlanske naselbine in prišli v konflikt s furlanskimi pastirji. Iz mejnih roparskih napadov in prepиров se je okoli leta 704 razvilo vojno stanje med furlanskimi Langobardi in Slovenci. Furlanska vojska doživi težak poraz. Sam vojvoda Ferdulf s celokupnim furlanskim plemstvom obleži na bojišču. Kesnejše zgodovinopisje, ki nam o tem poroča, je z izdajo furlanskega vojvode skušalo opravičiti izgubljeno bitko.

Po tej veliki in odločilni bitki pri neznanem kraju so se Slovenci, kot se kaže, vedno bolj približevali furlanski ravnini. Langobardi se jim niso mogli dolgo upirati, kajti v omenjeni bitki so izgubili cvet svojega plemstva. Šele ko je dorastel nov rod in Furlaniji zavladal vojvoda Pemo, zvmemo za nove boje med Slovenci in Langobardi, to pa že v sami furlanski ravnini. Okoli leta 720 je prišlo do treh spopadov pri kraju Lavariano, ki leži južno od Vidma, današnjega glavnega mesta Furlanije. Zdi se, da so bili boji neodločeni, kajti furlanski vojvoda je kar na bojišču sklenil

s Slovenci mir. Zasedba ravne Furlanije se torej Slovincem ni posrečila, pač pa jim je uspeh pri neznanem kraju omogočil, da so naselili gore in brda v današnji Beneški Sloveniji, Goriških Brdih, ob Soči in Nadiži, kjer bivajo še danes. Neodločena bitka pri Lavarianu je omejila Slovence na gore, Langobarde in Furlane pa na ravnino. Odslej vlada ob Nadiži in Soči, od Tilmingtona pa do morja, med obema narodoma mir. Vsaj langobardski zgodovinar Pavel Diakon, ki je poglaviti vir za to dobo naše preteklosti, nam o nadaljnjih bojih ne poroča.

Ureditvi mirnih odnosov na furlanski meji je sledila likvidacija langobardske oblasti na Koroškem. Slišali smo, da je okoli leta 625 prišel pod Langobarde »okraj Slovencev, ki se Zilja imenuje« vse tja do Meglarij. Sto let kasneje (okoli 730) so se Slovenci v svoji karantanski kneževini očitno že toliko okrepili, da so iztrgali Langobardom gospodstvo nad Ziljsko dolino, prodrli pa celo preko Karnskih Alp, tako da je pred slovensko ofenzivo moral škof iz mesta Julium Carnicum (danes Zuglio v Karniji) iskati zatočišče v Čedadu.

POLITIČNA IN VERSKA PRIKLJUČITEV KARANTANSKIH SLOVENCEV NA ZAPAD

DOBRIH STO LET JE OBSTAJALA NEODVISNA SLOVENSKA KNEŽEVINA V Karantaniji. Samova državna zveza ji je omogočila postanek, nadaljnji obstanek pa ne na zadnjem mestu v gorah zavarovan položaj, kamor so obrske konjeniške čete težje prodirale. Po Samovi smrti so Obri sicer zopet začeli napadati furlanske meje, Karantanijo pa, kakor se kaže, so puščali na miru. Proti sredi 8. stol. pa postaja obrska sila zopet ofenzivnejša. Zvemo za nov naval v Furlanijo, obenem pa tudi za vojno akcijo, naperjeno proti karantanski kneževini, ki ji je takrat stal na čelu knez, B o r u t po imenu. Ogroženi od Obrov zaprosijo karantanski Slovenci za pomoč pri B a v a r c i h. DoKodki, ki temu slede, so tako pomembni in za nadaljnjo usodo Slovencev ter njihove zemlje tako znameniti, da si jih upam primerjati le s pojavom prve slovenske tiskane knjige ali pa z narodnim osvobojenjem naše dobe. Dogodki ne pomenjajo nič manj kot izgubo komaj pridobljene samostojnosti in tej sledečo politično in versko priključitev evropskemu zapadu.

Vir, ki nam poroča o tem najusodepolnejšem aktu slovenske preteklosti, je anonimni »Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev«. Piše s preprostimi besedami: »Ne dolgo zatem so začeli Obri s sovražno silo težko pritiskati te Karantance. In bil je takrat njihov knez, Borut po imenu, ki je dal naznaniti proti njim pomikajočo se obrsko vojsko Bavarcem ter jih prosil, naj bi mu prišli na pomoč. Ti so pa takoj prišli, premagali Obre in zaobljubili Karantance ter jih podvrgli podložništvu vladarjev, in enako tudi njihove sosede. In nato so odvedli s seboj talce na Bavarsko. Med temi je bil Borutov sin, Gorazd po imenu, za katerega je njegov oče prosil, naj se vzgoji krščansko in napravi iz njega kristjan. In tako se je zgodilo. In isto je zahteval za Hotimirja, sina svojega brata.«

Bavarci, ki jim je bil takrat za vojvodo Odilo, se torej niso dali mnogo prositi, ko je šlo za razširitev lastnega političnega območja in odvrnitev obsrke nevarnosti od slovenske in s tem posredno tudi njihove zemlje. Bavarska je bila takrat formalno del frankovske države, v resnici in stvarno pa neodvisna dežela pod vodstvom vojvod iz rodu Agilolfingov. Razširitev bavarske oblasti proti vzhodu je mogla le ojačiti položaj Bavarske, posebno nasproti težnjam frankovskih majordomov. Zato so Bavarci priliko karantanske intervencije tudi takoj pograbili. Do nje je prišlo malo pred letom 743, kajti karantanski Slovenci so zaprosili za pomoč Bavarce in se podvrgli njim, ne pa Frankom. Vemo pa, da so prav leta 743 pridobili Franki nadoblast nad Bavarci. Ako bi prišlo do karantanskih dogodkov tega leta ali po njem, bi nam vir nedvomno poročal, da so Slovenci priznali Franke, ne pa Bavarce za svoje vrhovne gospodarje. Navzlic pokoritvi leta 743 pa Bavarska tudi pozneje ni posebno rada priznavala frankovske nadoblasti. Leta 749 so se Bavarci zopet uprli, a se morali, ko je frankovski majordom Pipin vkorakal v deželo, ponovno podvreči frankovskemu gospodstvu, dati talce in obljubiti, da se ne bodo več puntali. Franki so postavili za vojvodo mladega Tasila, mu pa znatno omejili vojvodsko oblast.

S frankovsko pokoritvijo Bavarske je prišla tudi slovenska Karantanija pod Franke. Borutov sin Gorazd ne postane več knez po milosti Bavarcev, marveč na ukaz mogočnega frankovskega majordoma Pipina (najprej leta 749, najkasneje novembra 751). Ker je Gorazd že tri leta nato umrl, mu sledi — sedaj z dovoljenjem Pipina, ki je novembra 751 postal kralj Frankov — kot karatanski knez Gorazdov bratranec Hotimir (najprej proti koncu l. 751, najkasneje l. 753).

V že omenjenem »Spisu o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev«, ki nam je poglavitni vir za vse te dogodke, čitamo, da so Bavarci zaobljubili in podvrgli Karantance, vzeli s seboj na Bavarsko talce, med

GROB SV. MODESTA V CERKVI PRI GOSPE SVETI
(prvotno altarna miza iz 8. ali 9. stoletja)

njimi člane karantanske knežje rodbine, in da so Slovencem na njihovo prošnjo poslali enkrat Bavarci, drugič kralj Pipin kneza, enkrat Gorazda, drugič Hotimira, ter da so jima nato podelili Slovenci knežje dostojanstvo. Kakšen je bil glede na vse to državnopravni položaj slovenske Karantanije in njihovih knezov nasproti Bavarski in Frankom in kakšen položaj so slovenski knezi zavzemali v deželi sami? Iz vsega sledi, da ni navzlic besedilu vira »(Bavarci) so jih podvrgli podložništvu vladarjev« smatrati položaja karantanskih Slovencev enakega suženjski pokoritvi, marveč da obstoji med Bavarci, oziroma Franki po eni strani in karantanskimi Slovenci na drugi strani neke vrste pogodbeno določen odnos. Slovenci so obdržali kneze svoje domače dinastije, le-ti so smeli nastopiti svojo knežjo oblast — ako so Karantanci za to sami prosili — z dovoljenjem Bavarcev, oziroma Frankov, nakar so jim Slovenci sami podelili knežje dostojanstvo. Za Gorazda je rečeno, da so ga Slovenci »napravili za kneza«, za Hotimira pa, da »mu je narod dal kneževstvo«. Vse kaže, da se za navedenimi besedami vsaj v osnovah skriva in sega že v to dobo naše preteklosti obred izvolitve in umestitve koroških deželnih knezov, ki nam je v podrobnosti znan iz mnogo kesnejše dobe in se navadno označuje kot »ustoličenje koroških vojvod«.

Položaj karantanskih Slovencev, ki so navzlic pokoritvi obdržali svoje domače kneze, v zgodovini frankovske dobe ni osamljen. Podobne razmere nahajamo še pri nekaterih negermanskih narodih ob mejah frankovske države. Karantanskemu še najbolj podoben položaj zavzemajo v dobi Karla Velikega slovanski Veleti, ki spadajo k skupini Polabskih Slovanov, in so bivali v današnji severni Nemčiji. Tudi ti morajo dati Frankom talce, obdrže pa kneze domače krvi iz stare dinastije. Odnos frankovske državne oblasti do sosednjih slovanskih narodov vse od Baltskega morja pa do Jadrana je bil sicer zelo različen, toda nikjer ne naletimo v začetku na popolno politično vtelesenje kakega slovanskega naroda frankovskemu gospodstvu.

S politično priključitvijo karantanskih Slovencev na zapad gre vzporedno v e r s k a. Dotlej so živeli Slovenci še v stari veri v bogove in božanstva, ki so jo prinesli iz pradomovine in zakarpatske slovanske skupnosti. Z bavarsko-frankovsko hegemonijo pa začenja prodirati krščanska vera tudi med Slovence. Knez Borut sam še ni bil kristjan, pač pa je dal krščansko vzgojiti in krstiti svojega sina Gorazda. Ali se je to zgodilo iz njegovega notranjega nagnjenja ali iz vrovkov politične prearjunjenosti in uvidevnosti ter na bavarski pritisk, ki se mu je Borut vdal, je težko reči. Če pomislimo na kesnejše protikrščanske upore, bi dejali, da je zadnje najverjetnejše. Zdi se, da sta mlada Slovenca, Gorazd in njegov bratranec Hotimir, dobila svojo vzgojo in postala kristjana v

samostanu, ki je stal sredi južnobavarskega Chiemskega jezera, na današnjem otoku Herrenchiemsee. Zelo verjetno je tudi, da je bil njun vzgojitelj tamošnji redovnik Lupo, o katerem pravi vir, da je bil Hotimiru za krstnega botra. Lupov nečak, redovnik Majoran, je spremljal kot prvi krščanski duhovnik mladega slovenskega kneza ob nastopu njegove knežje oblasti med karantanske Slovence.

Prvo krščanstvo med Slovenci je organizirala salzburška škofijska cerkev. Že takoj ob prvi politični priključitvi karantanske Slovenije na Bavarsko si je salzburška škofija znala pri papežu Cahariji (741—752) zagotoviti cerkveno pripadnost Karantanije. Pod vplivom Salzburga se je za kneza Hotimira krščanstvo med karantanskimi Slovenci že znatno razmahnilo. Salzburška cerkev si je v slovenskem knezu znala vzgojiti zvestega pristaša in ga s tesnimi vezmi navezati na svoj sedež, samostan sv. Petra v Salzburgu, kamor je Hotimir plačeval celo že letni davek in odkoder je prejemal »nauk in službo krščansko«. Kmalu je Hotimir v zvezi s salzburško cerkvijo začel s podrobnejšo cerkveno organizacijo med svojimi Slovenci. Prosil je škofa Virgila, ki je stal tedaj na čelu salzburške škofije, naj obišče njegov narod. Virgil pa mu ni mogel osebno ugoditi, pač pa mu je poslal okoli leta 760 škofa, *M o d e s t a* po imenu, in z njim vrsto duhovnikov-misijonarjev. Ti posvetijo med slovenskimi Karantanci prve krščanske cerkve: cerkev pri Gospé Sveti, kjer se je prejkone nahajala tudi stolica škofa Modesta, cerkev na Lurnskem polju, ki je prednica današnje cerkvice St. Peter im Holz blizu Spittala na Zgornjem Koroškem, in cerkev »ad Undrimas«, ki jo je iskati v dolini zgornje Mure, v okolišu kasnejše fare Fohnsdorf. Lega prvih dveh cerkva je posebno zanimiva. Postavljeni sta na mestih, kjer so se že v antiki nahajala važna politična, kulturna, prometna in cerkvena središča. Cerkev Gospé Svete je nastala v neposredni bližini zgodnjekrščanske škofije v Virunumu in je v slovenski dobi postala središče karantanskega misijonarstva ter krščanstva. Kot taka se naravnost imenuje »karantanska cerkev«. Po sporočilu je v njej pokopan škof Modest. Sarkofag, ki ga označujejo kot Modestov grob, je bil po najnovejših raziskovanjih prvotno mizni oltar, nastal v 8. ali 9. stol. Cerkev na Lurnskem polju je bila postavljena na kraju, kjer se je v antiki širilo mesto Teurnia ali Tiburnia imenovano (odtod nastalo Liburnia, Lurna, Lurnfeld, Lurnsko polje), in kjer je bil v pozni antiki sedež škofije.

Krščanska akcija med karantanskimi Slovenci, ki sta jo zasnovala škof Virgil in knez Hotimir, se je pa izkazala za preuranjeno. Za nemoteno presajanje krščanstva tla še niso bila dovolj ugodna. Vir nam sicer poroča, da je knez Hotimir prosil za škofa in duhovnike. Vendar smemo z upravičenostjo domnevati, da se za to navidezno prošnjo skriva

v veliki meri nemški politični pritisk in salzburska misijonarska vnema, v prav majhni meri pa želja celokupnega karantanskega naroda. Smrt prvega škofa med Slovenci, Modesta (okoli 763), je še celo razrahljala mlado krščansko organizacijo v deželi in dala povod, da se je dvignila protikrščanska in protinemška stranka. Prav takrat se je pa zgodilo, da se je tudi bavarski vojvoda Tasilo uprl frankovski nadoblasti. Prejkone je z njegovim uporom v zvezi vstaja Slovencev proti krščanskim misijonarjem. Slovenci so pograbili priliko bavarskega upora proti Frankom, vsaj je bil knez Hotimir, očiten pospeševalec krščanstva, vladar vprav po milosti frankovskega kralja Pipina. Še za kneza Hotimira so se Slovenci dvakrat uprli krščanstvu in nemštvu. Vendar se je Hotimiru posrečilo zatreti oba upora in privabiti v deželo novih misijonarjev.

Ko je pa okoli leta 769 knez Hotimir umrl, je izgubila krščanska in lahko rečemo tudi nemška stranka najvnetnejšega zagovornika, protikrščanska in protinemška opozicija pa dobila nov pogum. Vzdignila se je ponovno in dosegla v tretjem uporu takšne uspehe, da ni bilo več let med karantanske Slovence krščanskih duhovnikov. Šele knez Valtunk je pri škofu Virgilu zopet zaprosil za krščanske misijonarje.

V zaslugo bavarskemu vojvodu Tasilu, ki se je medtem že zopet pomiril s Franki, je šteti, da so se Karantanci zopet podvrgli Salzburgu in Nemcem. Na Tasilovo protifrankovsko politiko je protikrščanska stranka med Slovenci očitno preveč vezala svojo, ne računajoč s politično nepreračunljivostjo bavarskega vojvode. Polom protikrščanske in protinemške akcije karantanskih Slovencev nam salzburski in bavarski letopisi omenjajo s kratkimi besedami k letu 772: »Tasilo je premagal Karantance«. Bavarski vojvoda je ravnal prejkone iz dvojnih nagibov: iz političnih, ki mu niso dovoljevali imeti po izmiritvi s Franki za svojim hrbtom uporno in krščanstvu nenaklonjeno deželo slovanskega naroda, in iz verskih, kajti znana nam je Tasilova velika verska vnema. Ko se je bavarski vojvoda vojskoval s Slovenci, ga neka poslanica spodbuja: »Pagani in ajdje so tisti, ki ne verujejo v krščanskega Boga, pač pa molijo malike. Gospod naj bode s Tasilom! Gospod naj podeli zmago Tasilu in vsemu njegovemu ljudstvu, kakor jo je dal kralju Konstantinu, ki mu je pred bitko na nebu pokazal znamenje križa.«

Dvoje po Tasilu na novo osnovanih samostanov tik ob takratnih slovenskih mejah naj bi pomagalo privedi Slovence v krščansko vero in jih z njo tesneje prikleniti tudi v političnem oziru na zapad. V Innichenu, blizu izvirov reke Drave, so leta 769 postavili temelj samostanu z izrečnim namenom, »da bi neverni rod Slovencev pripeljal na pot resnice«. Drugi, danes imenovan Kremsmünster, je bil ustanovljen leta 777 ob reki Kremsi na današnjih zgornjeavstrijskih tleh v okolici, kamor takrat še

segajo slovenske naselbine. Obe ustanovi imata v bodočnosti važen pomen pri pokristjanjevanju Slovencev.

Navzlic zmagi je Tasilo v veliki politični uvidevnosti pustil Slovencem še vedno kneza domačega rodu, čeprav ta prejkone ni bil več iz Borutove dinastije. V Tasilov račun, ki je stremel za čim večjo samostojnostjo in neodvisnostjo od frankovskega kralja, ni šlo, da bi si z usiljenjem vojvode tuje krvi ustvaril v karantanskih Slovencih sovražnike. Novi karantanski vojvoda se v virih imenuje z imenom V a l t u n k , kar so nekateri tolmačili kot Volkun, drugi kot Valjhun, Vladuh in podobno, zopet tretji pa kot nemško ime in njegovega nosilca kot Nemca. Menim, da je ime slovensko, in ker so bili tudi Valtunkovi nasledniki Slovenci, da je bil tudi ta Slovenec. Stal je pa, knez po Tasilovi milosti, nedvomno pod vplivom Bavarske in Salzburga. Širjenje krščanstva se za njegove dobe razmahne z vso silo. Leto za letom prihajajo novi misijonarji v deželo.

120
Iz katere okolice se med Slovenci širi nova vera in kdo so bili prvi glasniki krščanstva med njimi? Če si jih natančneje ogledamo, vidimo, da so bili skoraj vsi v ozkih zvezah s samostanom pri sv. Petru v Salzburgu, oziroma s škofom Virgilom, kjer je imel ta svoj sedež. Mnogi med njimi spadajo v ožjo okolico škofa Virgila. Iz imen misijonarjev smemo sklepati, da so bili po večini germanskega rodu, le za nekatere bi lahko dejali, da so bili Romani. Važnejše nego to pa je vprašanje, kakšen značaj je imelo širjenja krščanstva med alpskimi Slovenci in kakšna je bila prva krščanska organizacija med njimi.

Škof Virgil je bil Irec. Iz svoje domovine je prišel najpoprej na Frankovsko k Pipinu, takrat še mogočnemu majordomu. Ta ga je pa poslal na Bavarsko k vojvodu Odilu, ki mu je še pred letom 748 podelil izpraznjeno salzburško škofijo in z njo združeno opatijo pri sv. Petru v Salzburgu. Z Bonifacijem, »apostolom Nemčije«, dotedanjim organizatorjem bavarskih cerkvá in nemških sploh, Virgil ni bil posebno dober. Največ je bilo nesoglasju krivo načelno nasprotstvo; Bonifacij je bil za podrejenost Salzburga svoji nadškofiji v Mainzu, Virgil je pa zastopal v smislu načel irske cerkve stališče svobodnejšega razmaha škofijskih cerkvá vobče in Salzburga še posebej. Nasprotna načela v pogledih cerkvene politike obeh cerkvenih prvakov so nad vse pomembna za razumevanje, kako se je širilo in kako je bilo organizirano prvo krščanstvo med Slovenci. Karantanska misija se namreč ne vrši v skladu s smernicami Bonifacija in njegove frankovske državne cerkve, marveč je delo Virgila in tovarišev, ki so nasprotniki Bonifacija in od njega započete cerkvene politike.

Virgil je šel tudi v karantanski misiji svoja, od Bonifacija in oficial-

nih frankovskih misijonarjev neodvisna pota. Po njih ga je vodila stara tradicija njegove irske domovine. Irska cerkev je širila krščansko vero z drugačnimi sredstvi kot uradna frankovska. Ne z mečem in nasiljem, marveč z božjo besedo in milostjo je dosegel Irec svoje velike misijonarske uspehe. Pisma, ki sta jih izmenjala anglosaški učenjak Alkuin in Virgilov naslednik v Salzburgu škof Arno, nam nudijo kaj nazoren vpogled v smernice, po katerih so se ravnali Virgil, njegovi nasledniki in karantanski misijonarji. »Bodi propovednik resnice — piše Alkuin leta 796 Arnu — ne pa izterjevalec desetini, kajti novo dušo je treba rediti z mlekom apostolske pobožnosti, dokler ne doraste, se ne utrdi in postane krepka za sprejem navadne hrane. Desetine so, kot pravijo, izprevrgle vero Saksov.«

Blage metode irske cerkve so bile prejkone med drugim vzrok, da so se Slovenci krščanstvu le primeroma slabo upirali. Res nam viri poročajo o treh vstajah protikrščanske stranke, ali to je tudi vse, zgodovina nam o kakih nadaljnjih protikrščanskih akcijah nič ne javlja. Pa tudi upori, o katerih vemo, niso bili samo verskega značaja, marveč tudi politični. Naperjeni so bili nedvomno tudi proti domači knežji rodbini, ki je svojčas poklicala v deželo Bavarce, ki se je hoté ali nehoté priključila krščanski veri in tako odpadla od vere očetov, ki je povzročila, da so prišli v Karantanijo škof in misijonarji. Hotimir je pač dobro vedel, da krščanstvo in radi krščanstva njegova dinastija ne stoji v deželi posebno trdno. Zato je prosil svojega velikega podpornika Virgila dvakrat, naj pride v Karantanijo in tako z osebno navzočnostjo okrepi njegov položaj ter mlado vero v deželi. Virgil ni prišel. Poslal je pa škofa Modesta.

Modest ima naslov in čin tako zvanih korepiskopov. Služba korepiskopov ali pomožnih škofov, kakor bi tudi lahko dejali, je dobila svojo organizacijo na zapadu v 8. stol. Vse, kar vemo o Modestu in njegovih naslednikih, se sklada z značajem korepiskopov in korepiskopata na zapadu. Kornega škofa je določil in navadno tudi posvetil redni škof dolične dieceze. Po dostojanstvu so korepiskopi enaki rednim škofom. Le-tem so pomočniki in njihovi namestniki v misijonskih deželah, kakršna je bila Karantanija v 8. in 9. stoletju. Zato pošlje Virgil Modesta mesto sebe kot svojega škofa. Po naročilu rednega škofa je korni škof v misijonski deželi opravljal pastirsko službo, smel je posvečevati cerkve in klerike višjega reda. Vse to navajajo viri kot nalogo, oziroma pravico korepiskopa Modesta.

ZA UVAJANJA PRVEGA KRŠČANSTVA MED SLOVENCE JE SEGALA VRHOVNA bavarsko-frankovska politična oblast le na del ozemlja, na katerem so takrat bivali Slovenci. V Podonavju gre meja do reke Anize, ki dela mejo med bavarsko in obrsko zemljo. V notranjih Alpah obsega zgornje Podravje najmanj do Pohorja in Kozjaka ter porečje zgornje Mure in zgornje Anize. Srednje Podravje, Posavinje in zgornje Posavje je od Samove smrti nedvomno zopet pod Obri. Ob Soči in na Krasu meji slovenska zemlja na takrat še langobardsko Furlanijo in bizantinsko Istro.

Okoli karantanske kneževine, ki si je navzlic bavarsko-frankovski pokoritvi ohranila v notranjosti svojo neodvisnost, se vrste na jugu, zapadu in vzhodu interesne sfere in oblasti: obrska, bavarska, bizantinska in langobardska. Politika največjega iz rodu Karolingov, kralja Karla Velikega (768—814), je v to stanje stvari uvedla tako temeljite spremembe, da se ob Karlovi smrti od političnih sosedov slovenske Karantanije ni obdržal niti eden na oblasti. Langobardske in bavarske, obrske in bizantinske politične zadeve so v odločilni in usodepolni meri vplivale na potek slovenske zgodovine v času, ko je bil nosilec frankovske krone Karel, imenovan Veliki.

Karlovi vojaško-osvojevalni politiki so bili od slovenskih sosedov prvi na potu Langobardi. Nekaj let po zatrtju velikega slovenskega protikrščanskega in protinemškega upora je bila leta 774 vključena langobardska kraljevina v sklop frankovske univerzalne monarhije. Karel se imenuje poslej »kralj Langobardov in patricij Rimljanov«. Še slede sicer v raznih delih Italije upori proti frankovskemu gospodstvu. Do enega največjih je prišlo v slovenskemu ozemlju sosednji Furlaniji, ki je bil tako težak, da je zahteval celo navzočnost samega vladarja v deželi. Končno se ga je posrečilo Karlu udušiti. Nekateri uporni furlanski plemiči zbeže k Obrom. Meje frankovske Italije so se takrat pomaknile ob zapadni rob slovenske zemlje. Kje ravno so potekale, je težko povedati, verjetno v pasu med furlansko ravnino in gorskimi obronki ob Nadiži, Soči in na Krasu. S končno osvojitvijo Furlanije je Karel pridobil deželo velike pomembnosti v politično-geografskem oziru. Kot velika tipalka proti vzhodu sega sedaj frankovska Furlanija ob kraško-alpskih prehodih na obrsko-slovensko zemljo in ostanke bizantinske oblasti v Istri ter ob Beneškem morju. Pomen Furlanije v frankovskih rokah se je izkazal že v naslednjih letih, ko postane dežela izhodišče za osvajanje slovensko-obrskega vzhoda.

Pridobitev še bizantinske Istre, ki se je takrat širila tudi

preko tržaškega Krasa in s tem ovirala pot iz Furlanije na Balkan, je bila Karlu primeroma lahka. Ob ugodnem trenutku, ko je bil daljni Bizanc v svoji notranjosti zopet enkrat needin, je važna vojna odločitev ob bizantinsko-frankovski meji v Južni Italiji vrgla leta 788 Istro kot zrelo jabolko v frankovske roke.

Na vrsti je bil sedaj obrsko-slovanski vzhod. Preden je pa prišel in mogel priti na vrsto, je moral Karel, vse tesneje kot doslej, prikleniti nase **Bavarsko** in z njo slovensko Karantanijo. Skoraj svobodna Bavarska pod vodstvom vojvod iz rodu Agilolfingov je pomenjala trajno oviro in nevarnost za Karlovo vzhodno politiko. Razlogi, ki so v začetku Karlove vlade še dopuščali obstoj avtonomne Bavarske, so z rešitvijo langobardskega vprašanja odpadli in sedaj silili tudi k rešitvi bavarskega. Stopilo je na dnevni red Karlove politike, posebno odkar je postala langobardska kraljevina del frankovske monarhije. Skoraj suvereni bavarski vojvoda Tasilo je imel še vedno v svojih rokah s posestjo alpskih prehodov ključ do Zgornje Italije in njenih še neustaljenih razmer, z mejo ob Anži in preko podrejene slovenske Karantanije je pa podajal roke Obrom, ki so bili takrat še vedno odločilni politični faktor v srednjem Podonavju. Čim bolj je Karel večal svojo moč, tem bolj je stremel za likvidacijo bavarskega vprašanja.

Povod za to se je kmalu ponudil. Tasilo je bil leta 788, obdolžen veleizdaje, posebno zvez z Obri in drugimi krščanskimi in nekrščanskimi narodi, strmoglavljen. Bavarska postane šele tedaj integralen del frankovske države. Z njo pa je tesneje, kot je bila doslej, povezana tudi slovenska Karantanija. Vendar se s spremembo politične nadoblasti ni spremenil notranji kurz v karantanski Sloveniji. Karel Veliki je, v enaki politični uvidevnosti kot bavarski Tasilo, pustil Karantancem njihove domače kneze in z njimi prejkone domačo notranjo upravo. Okoliščina, da se Slovenci niso priključili Tasilu ob njegovih protifrankovskih akcijah, je bila nemara vzrok, da so tudi pod Karlom obdržali še nadalje svoje domače vladarje.

Dobrohotna politika Karla Vélikega se pa dá razlagati tudi iz ozirov na veliki obračun, ki ga je frankovski vladar predvidel in imel v načrtu na vzhodu. Dokler je gospodoval obrski kakan ob Anži in ob srednji Donavi, v Panoniji in na kraških prehodih v Furlanijo, niso mogle biti frankovske vzhodne meje trdne. Karlu gotovo ni kazalo, da bi si podrejene narode, živeče ob njih, napravil za nasprotnike, še preden bi prišlo do spopada med obrsko in frankovsko silo. Do tega je pa prišlo kaj kmalu.

Obrsko vprašanje je rešeno v dvanajstletni vojni (791—803), ki je za Franke in njihove zaveznike potekala sicer z različnim uspehom, se je

pa končno vendarle končala z zmago frankovskega in zavezniškega orožja ter uničenjem obrske države. Franki in njihovi zavezniki so se morali boriti skoraj bolj s prirodo zemlje in obrskimi vojnimi zvijačami kot pa v bitkah na odprtem polju. Takratna slovenska zemlja je bila deloma kretališče in izhodišče frankovskih armad proti Obrom, deloma pa tudi pozorišče vojnih operacij.

Po pokoritvi Bavarske je postajalo v frankovski zunanji politiki obrsko vprašanje čimdalje bolj pereče. Prepiri za mejo med frankovsko in obrsko državo so bili zunanji povod, da je izbruhnila vojna. Poleti 791 pride do prvega velikega grupiranja in pohoda frankovskih armad proti vzhodu. Poleg skoraj vseh nemških plemen so poslali svoje čete tudi Slovenci. Že leta 791 — kot tudi v sledečih — so proti obrskim mejam pritiskale frankovske vojske od dveh strani, del od Bavarske ob Donavi navzdol, del pa iz Furlanije preko Krasa in Posavja. Južno vojsko je leta 791 vodil Karlov sin Pipin in plenil ter požigal z njo prav tako kot njegov oče na severu. O posebnih uspehih krščanskega orožja nam viri za to leto ne poročajo, naglašajo le velikanski plen, ki so ga nagrabile frankovske vojske. Tudi do združitve Pipinove in Karlove armade na panonskih tleh tega leta ni prišlo. Med pripravami za odločilen boj in manjšimi praskami so potekala leta 792—794. Karel je čakal ugodne prilike, da zopet poseže v obrske razmere. Pojavila se je, ko so se začeli med Obri notranji prepiri in je ena stranka iskala celó opore pri Frankih ter hlinila vdanost frankovskemu vladarju. Leta 795 so bili Obri radi meščanske vojne tako oslabljeni, da so Franki ponovno začeli večjo akcijo. Vodil jo je na južnem bojišču furlanski vojvoda Erik, ki se mu je s svojimi četami pridružil Sloven Vojnomir (Wonomyrus Sclavus). Kdo je bil in kje je gospodoval ta Vojnomir, moremo samo domnevati. Ker je Erika vodila najbližja pot v Panonijo preko kesnejše Kranjske in Spodnje Štajerske, je zelo verjetno, da se mu je pridružil eden tamošnjih slovenskih poglavarjev. V vrsti takratnih slovenskih knezov v Karantaniji imena Vojnomir ni. Odločitev v obrski vojni je padla leta 796. Povzročila jo je velika frankovska vojska, ki jo je poleti tega leta vodil v Panonijo kraljev sin Pipin. S svojimi četami, med katerimi so bili tudi karantanski Slovenci, je Pipin prodril preko Donave in tamkaj porušil središče obrske sile, slovito gradišče med Donavo in Tiso, imenovano »ring«.

Obrski velesili je bil leta 796 zadan smrtni udarec. Kar je še sledilo protiobrskih akcij, je manjšega pomena. Vrste se manjši pohodi proti še upornim Obrom in ekspedicije proti Slovenom — prejkone Hrvatom — ki so Obre podpirali. Zadnje je vodil furlanski vojvoda Erik, ki je na eni teh padel pri Trsatu, iz zasede ujet in ubit od domačega prebivalstva (799). Takratni oglejski patriarh Pavlin je izkušenemu borecu proti

octob. anno incarn. dñi. deccc. lx. indiet viii.

Hoia test in libro tñt. habent.

¶ Noie dñi nr̃i ihu x̃ declaratū ē cōmorantib' cunctis qđ quidā com̃ desclauis noie chēlul omne rē quā habuit ppe pilo' suū in villa que dr uuampaldi cū territoris & uineis pratis & siluis adhec p̃tinentib' cū omī integritate incapsam scē marie firmit̃ tradidit ut eius temporib' incōuulsū p̃ maneat. ad freising. ubi elect' dī corbūman' corpore quiescit. Hoc factū ē anno incarn. dñi. deccc. lxi. indiet. viii. in loco regali publico ratispona. in x. k. ap̃l. Hoia test in t. h.

LISTINA KNEZA KOCLJA

z dne 21. marca 861 (rokopis 5 c, list 83, v Državnem arhivu v Münchenu)

PREVOD. V imenu našega Gospoda Jezusa Kristusa. Izjavlja se vsem navzočim, da je neki knez Slovencev, Kocelj po imenu, predal vso svojo posest, ki jo je imel blizu Blatnega jezera, v vasi, ki se imenuje Vampaldova, z zemljišči in vinogradi, travniki in gozdovi, k njej spadajočimi, z vso neokrnjenostjo, trdno, da bo večne čase ostalo neporušeno, skrinji sv. Marije v Freisingu, kjer počiva telo božjega izvoljenca Korbinijana. To se je zgodilo leta pčlovečenja Gospodovega 861, v deveti indikciji, na kraljevem javnem mestu v Regensburgu, na dvanaajsti dan aprilovih kalend. Imena prič se nahajajo v knjigi prič.

PALEOGRAFSKI PREPIS. Ecce bi detd nas neze/gresil tevuekigemube /
 siti starosti neprigem / lióki nikoligese pet / sali neimugi nislzna / telezeimoki
 nuúvue / kigemubesiti bone / sezaouiztiubui ne / priiazninu uvignan /
 Odszlauiibosigé Potom / nanarodzlovuezki / strazti ipetzali boi / do neimoki
 ibzzre / duzemirt ipagibra / tri ia pomenem ze / dai zino uuebosi na / resemze
 botomu oz / stanem zich mirzcih / del Esesunt dela soto / nina Esetrebu
 tuorim / bratra Oclevuetam Ese / tatua Eseraszboi Esepulti / ugongenige /
 Eseroti choi / se ih nepazem nuge pre / stopam Esene nauuizt / nizce teh del
 mirzene / pred bosima ozima mo / sete potomu zinzi uvi / deti izami razumeti /
 esebese pruuiae zlouluezi uliza tazie aco / se imuigezim tere ne / priiaznina
 uznenauvi / desse Abosiu uzliubise . . .

FONETIČEN PREPIS. Eće bi ded naš ne sãgrešil te v neki jemu be
 žiti, starosti ne prijemljoči, nikoliže pečali ne imy ni slzna telese imoči, nu
 v neki jemu be žiti . Ponježe zavistjô by neprijazninô vignan od slavi božije ,
 potom na narod človečki strasti i pečali poidô i nemoči i porêdu smrt . I paki ,
 bratrija, pomenem sê , da i sinove božji narečem sê . Potomu ostanem sih
 mrzkih del, eže sô del sotonina, eže trebô tvorim , bratra oklevetam, eže
 tatua , eže razboj , eže plti ugojenje, eže roti , koji že ih ne pasem , nu jê
 prestôpam , eže nenaivist ; ničže teh del mrzneje pred božjima očima . Možete
 po tomu , sinci, videti i sami razumeti , eže bešô prvi človeci v lica tacie
 akože i my jesô tere neprijaznina vznenavidešê, a božja vzljubišê . . .

PREVOD V DANAŠNJO SLOVENŠČINO. Če bi naš praded ne grešil,
 tedaj bi na veke živel : ne bi se staral, ne bi nikoli imel skrbi, tudi ne solz-
 nega (nesrečnega) telesa, marveč bi večno živel. Ko pa je bil po hudičevi
 zavisti pregnan od božje slave, so prišle na človeški rod bolečine in žalosti
 in bolezní in nazadnje smrt. Vendar pa, bratje, spomnimo se, da se imenujemo
 tudi sinovi božji. Zato opustimo ta mrzka dela, ki so hudičeva dela, kakor
 malikovanje, obrekovanje brata, tatovina, uboj, poltenost, nespoštovanje priseg,
 ki jih prelamljamo, zavist; nič ni bolj sramotno pred božjimi očmi kot ta
 dela. Morete torej, sinovi, videti in sami razumeti, da so bili sprva ljudje
 prav taki kot smo mi ter so hudičeva dela sovražili, božja pa ljubili . . .

PALEOGRAFSKI PREPIS. Eče bi ded naš nezagresil tedukigamube /
 stiti starosti neptigem / liki nikoli gese pet / sili neimugi nislara / telezimoki
 nuno / kigembesiti bone / sezamitindni ne / prižaninu uogran /
 Odslamubosige Potom / nanatobdovneki / stariti ipetali poi / do neimoki
 iparte / duxemiti ipagiba / tri ia pomenev ze / dai xino umebosi na / resenxe
 potomu ox / slarem xich mrxex / del Esegunt dela soto / nina Esetrebu
 tuotim / bratra Okleuclan Eze / tatua Esetasdoi Esepuliti / ugonenige /
 Esetoti choi / se ih nebarev nuse pre / stopam Ešene namuxit / nixce teh del
 mrxene / pred bosima oxima mo / sete potomu xixi uoi / deti izamni taxumeti /
 esebese priuise xlovluxi mixa taxie aco / se imuxigam tere ne / prižanina
 xnenandi / desse Abosin uxilubise . . .

FONETIČEN PREPIS. Eče bi ded naš ne sgrešil te o neki jemu be
 žiti, starosti ne prijemljoti, nikoliže pečali ne imy ni slara teleso imoči, nu
 o neki jemu be žiti. Ponježe xavisi jo by neptižanino dignan od sladi božje,
 potom na narod človeški stasiti i pečali poibo i nemoči i potebu smrti. I paki,
 bratija, pomenev se, da i sinode božji narčeem se. Potomu ostarem sih
 mrxkih del, eže sot dela sotonina, eže trepo tuotim, bratra okleuclan, eže
 tatua, eže razpoi, eže piti ugojenje, eže totti, koji že ih ne pasem, nu je
 prestopam, eže nenavost; niže teh del mrxneje pred božjima očima. Možete
 go tomu, sinoti, dideti i sami taxumeti, eže pojo prvi človeci o hica taci je
 akože i my jesam tere neptižanina xanenadiše, a božja oxilubise . . .

PREVOD V DANAŠNJO SLOVENŠČINO. Če bi naš bradeh ne grešil,
 tedaj bi na oke židel; ne bi se stasal, ne bi nikoli imel skrbti, tudi ne solz-
 nega (nestrečnega) telesa, mardoč bi očeno židel. Ko pa je bil po hudčevni
 xavisti pregan od božje slade, so prišle na človeški rod bolečine in žalosti
 in boleznj in naxadnje smrti. Vendar pa, bratje, spomnimo se, da se imenujemo
 tudi sinoti božji. Zato opustimo ta mrxka dela, ki so hudčeva dela, kakor
 malkodanje, obrtkodanje brata, tatovina, uboj, poltenost, nesposkodanje prišeg,
 ki jih preamljamo, xavisi; nič ni bolj stvarnotno pred božjimi očmi kot ta
 dela. Možete torej, sinoti, dideti in sami taxumeti, da so bili spred ljudje
 pravi taki kot smo mi ter so hudčeva dela soderžili, božja pa ljubili . . .

Ecce bi detd nas neze
 gresil tevuekigemube
 sti starosti neprigem
 ločki nikoligese per
 salu neimugi nislēna
 teleleimoki nuuvue
 kigemubesti bone
 selavuižtiubui ne
 priazninu uvignan
 odszlauuibosige potom
 nanarod'lo vuezki
 strasti lperzali boi
 do neimoki lbllre
 duzemirt lpagibra
 tria pomenem ze
 dai zino uuebofi na
 resemze botomu oz

Atanem zicb mirzcih
 del esesunt dela foto
 nina esetrebu tuorim
 bratra oclevuetam ese
 tatua eseraszboi eseputi
 ugongenige eseroti cboi
 se lh nepazem nuge pre
 stapam esene nauuizt
 nizce teh del mirzene
 pred bosima ozima mo
 sete potomu zinzi uoi
 deti lzami razumeti
 esebese priuux zlou
 uezi yliža tazie aco
 se unuigelim tere ne
 priaznina uz nenaui
 desse lbosiu uzliubise

Obrom na čast zložil pesem-žalostinko, v kateri omenja reke naše zemlje: »Plakajte z mano pečine Timava, ki z devetimi vrelci napaja devet rek, ki jih požira slani val Jadranskega morja, plakajte Donava in Sava, Tisa in Kolpa, Morava in Nadiža, Krka z vrtinci Soče.« Einhard pa, biograf Karla Vélikega, napravi sledečo bilanco obrskih vojen do leta 799: »Koliko bojev je bilo v tem času in koliko krvi se je prelilo, priča Panonija brez prebivalcev; kraj pa, kjer je bila kaganova prestolnica, je tako pust, da ni videti tamkaj niti sledu človeškega bivališča. Celokupno obrsko plemstvo je bilo v tej vojni uničeno, vsa slava je propadla, ves novic in od davnih časov nabrani zakladi so razneseni. Človeški spomin se ne ve spominjati niti ene vojne Frankov, v kateri bi ti postali bolj bogati in si bolj pomnožili premoženje. Kakor so bili videti dotlej skoraj reveži, so našli sedaj v prestolnici toliko zlata in srebra, nabrali v bitkah toliko dragocenega plena, da moremo resnično smatrati: kar so Obri poprej drugim narodom po krivici izropali, to so sedaj Franki Obrom po pravici iztrgali.«

V prvih letih 9. stol. so Franki strli še zadnji odpor Obrov. Meje frankovske velesile se pomaknejo najmanj do črte: izliv Rabe v Donavo—vzhodni del Blatnega jezera—Donava pri Mohaču—Fruška Gora. Za Slovence je bil konec obrskih vojen ogromnega pomena. Vsa takratna slovenska zemlja je sedaj združena pod vrhovno oblastjo mogočnega frankovskega kralja, od leta 800 cesarja Karla. Ne samo karantanski, tudi Slovenci ob Savi in Savinji, v Podonavju in v Panoniji spadajo poslej v sklop velike frankovske monarhije. Na novo za državo pridobljeno ozemlje na vzhodu dobi frankovsko upravno organizacijo, obenem pa tudi trdnjšo cerkveno-upravno ureditev. Pride do pokristjanjenja tudi onih Slovencev, ki dotlej še niso priznavali krščanske vere. Slovenci so rešeni obrskega jarma, ki jih je tlačil stoletja.

Ogromno ozemlje od Donave do Jadrana je sedaj razdeljeno na dvoje velikih krajin. Furlanska krajina obsega Panonijo med Rabo in Dravo (Spodnja Panonija), ozemlje južno od Drave (v glavnem kasnejše Kranjsko, Spodnje Štajersko in Hrvatsko Posavje) ter Furlanijo. Druga je Vzhodna krajina, ki se razprostira ob Donavi od Anize proti vzhodu, obsega še del Zgornje Panonije med Donavo in Rabo ter Karantanijo (zgornje Podravje in zgornje Pomurje). Na čelo vsake obeh krajin je postavljen poseben prefekt. Podrejeni so mu v manjših okrožjih deloma frankovski uradniki-grofje, deloma pa tudi še slovenski in hrvaški knezi v na novo pridobljenem ozemlju, ki mu je Karel še dopustil do neke mere samostojno notranjo upravo s poglavarji domačih plemen. Tudi karantanskim Slovincem, zvestim pomagačem frankovskih vojsk v obrskih vojnah, je Karel še nadalje pustil na čelu kneze domačega rodu in krvi.

Kot naslednike vojvode Valtunka, ki je prišel do oblasti po zatretju zadnjega velikega protikrščanskega upora (l. 772), nam vir po imenu našteva še sledeče slovenske kneze: Pribislav, Semika, Stojmir in Etgar.

Obenem s svetno je urejena tudi cerkvena organizacija slovenske zemlje. Pred prihodom Langobardov v Italijo in Slovencev v Alpe je imela metropolitansko oblast nad vzhodnoalpskimi deželami oglejska cerkev. Sredi 8. stol. pa se ni uvajalo krščanstvo med karantanske Slovence iz Ogleja, marveč iz Salzburga, in tako se je zgodilo, da si je Salzburg s papeškimi pismi že takrat pridobil metropolitansko oblast nad svojim misijonarskim okrožjem v Karantaniji. Oglej v prvih letih po prikloplitvi slovensko-obrskega vzhoda na to ni reagiral in ni uveljavil svojih starih pravic. Nasprotno, za oglejskega patriarha Pavlina (787—802) in njegovega velikega prijatelja, takratnega salzburskega škofa, od leta 798 nadškofa Arna (785—821), se obe cerkvi, oglejska in salzburska, skupno trudita za širjenje krščanske vere v na novo pridobljenem vzhodu. Po odredbi samega kralja Karla je šel salzburski škof Arno leta 796 s Pipinovo vojsko v obrsko zemljo. Spremljala ga je njegova duhovščina in še sredi vojne kampanje je Arno v družbi oglejskega patriarha in drugih započel misijonarsko delo med Obri in Slovani. Napravljen je podroben načrt, kako na najbolj uspešen način širiti krščansko vero. Smernice, ki ga prevevajo, so iste, kot so bile nekaj desetletij poprej merodajne za karantanske Slovence: ne sila in desetine, marveč prizanesljivost in blagohoten poduk. Po povratku iz Panonije leta 796 je kraljev sin Pipin — s pridržkom, da to potrdi njegov oče — dodelil Spodnjo Panonijo okoli Blatnega jezera med Rabo in Dravo ter do tam, kjer teče Drava v Donavo, z narodom Obrov in Slovenov kot misijonarsko okrožje v upravo salzburski cerkvi. Drava je torej od leta 796 meja salzburskega misijonarskega in cerkvenega območja v Panoniji.

Salzburg se pod vodstvom svojega Arna z vso vnemo posveti misiji na vzhodu. V zvezi z likvidacijo obrskega vprašanja ter politično in cerkveno ureditvijo v Karantaniji in Panoniji, je drugo poslanstvo med Slovence in Obre, s katerim je salzburskega vladiko poveril leta 798 Karel Veliki. Posledica tega Arnovega pota na vzhod je prihod drugega korepiskopa, Teodorika po imenu, med karantanske Slovence. Sam salzburski nadškof in prefekt Vzhodne krajine, Gerold, sta ga privedla leta 799 mednje.

Med Dravo in Furlanijo leži interesna sfera oglejske cerkve, za katero se je pa ta neprimerno manj brigala kot Salzburg na severu. Patriarh Pavlin, ki se je šele na mnoga prigovarjanja odločil na pot v slo-

vensko-obrsko zaledje, kaže veliko manjšo cerkveno-politično vnemo kot njegov tovariš na severu. Drugega kova je pa bil Pavlinov naslednik, patriarh Urzus. O praktičnem izvrševanju misijonarstva med Obri in Slovenci nam je tudi iz njegove dobe ohranjena komaj kaka beležka. Pač pa je Oglej sedaj kar naenkrat hotel obnoviti že več kot dve sto let zastarele pravice svoje cerkve nad Karantanijo. Prišlo je do hudega spora, ki je bil predložen samemu cesarju Karlu. Ta je leta 803 potrdil Pipinovo določbo glede Drave kot mejne reke salzburskega misijonarskega in cerkveno-upravnega območja v Panoniji, za Karantanijo pa bržkone takrat razsodil, da naj bo Drava, ki teče po sredi dežele, cerkvena meja med Salzburgom in Oglejem. Salomonskega reka Karla Vélikega, ki je tako v cerkvenem oziru razpolovil Karantanijo v dva neenaka dela, kar nista mogli priznati obe prizadeti stranki. Zato je Karel že čez nekaj let (811) moral še enkrat in z vsem poudarkom obnoviti prejšnji pravdorek. Od takrat pa do cerkveno-upravnih reform 18. stoletja spada slovenska zemlja pod dva metropolita, salzburskega nadškofa severno od Drave in oglejskega patriarha južno od nje.

Z uničenjem obrske sile je postalo na vzhodu ogromno ozemlje prazno. Tok ljudskega premikanja, ki je do konca 8. stol. vodil Obre v smeri vzhod—zapad in iz panonskih nižin v alpski svet, se je preokrenil. V ozemlje, odkoder so bili pregnani Obri, so se začeli naseljevati Slovenci iz Karantanije. Dotok, ki traja skoraj celo 9. stol., je v mnoge dotlej obrske in tudi neobljudene panonske predele privedel slovensko prebivalstvo. Slovensko naseljevanje je bilo že v prvih letih 9. stol. tako močno, da so se čutili Obri celó že ogrožene. Nasprotstva med Obri in Slovenci-kolonisti so postala tako velika, da je moral cesar Karel 811. leta poslati radi tega kar posebno vojsko v Panonijo.

Sicer je pa bil položaj Obrov, kolikor jih je še preostalo, podoben položaju sosednjih slovenskih in hrvatskih plemen pod Franki. V notranjosti so uživali na ozemlju, ki jim ga je kot stanovališče in zavetišče odkazala med Rabo in Dunajskim lesom frankovska državna uprava, do neke mere samostojnost pod vodstvom domačih poglavarjev. Po številu pa Obrov ni bilo več veliko. Leta 822 se imenujejo zadnjič v frankovskih državnih letopisih kot poseben narod, a izza velike politične reforme Ludvika Nemškega na vzhodu (l. 828) le še kot podložniki frankovskega kralja. V 9. in 10. stol. naletimo v virih čimdalje redkeje na obrsko ime. Ni pa pri zapadnih narodih in Slovanih zginil tako kmalu spomin na nekdanj mogočen narod, zlasti, ker so ostanki Obrov nedvomno še dolgo živeli med Južnimi Slovani, dokler se niso z njimi spojili v eno. Bizantinski zgodovinar Konstantin Porfirogenet nam poroča še za 10. stol.:

»še so na Hrvatskem ostanki Obrov in pozna se jim, da so Obri«. Nekatera krajevna imena in izrazi v besednem zakladu slovanskih narodov — med njimi tudi beseda ban — so še danes spomin in sled nekdanjega obrskega gospodstva in veličine.

PANONIJA — SREDIŠČE POLITIČNIH GIBANJ SLOVENSKE ZEMLJE V 9. STOL.

POSEBEN DRŽAVNOPRAVEN POLOŽAJ ONEGA DELA SLOVENCEV, KI JE POD vrhovnim frankovskim gospodstvom užival samostojnost notranje uprave in jo obdržal tudi preko obrskih vojen, so uničile reforme, ki so sledile dvema velikima političnima pokretoma dvajsetih let 9. stol., ogražajočima frankovsko gospodstvo na vzhodu. Bila sta to vstaja Južnih Slovanov pod vodstvom Ljudevita Posavskega in ofenziva Bolgarov v srednjem Podonavju.

Velikemu Karlu je sledil leta 814 njegov sin Ludvik s pridevkom Pobožni. Za njegove vlade je začela frankovska monarhija naglo propadati. Osebnosti Karlove, ki je z močno voljo in s pomočjo urejenega upravnega aparata obvladal ogromno državo od Pirenejev do Srema, ni bilo več. Naslednik mu je bil slabič, ki je postajal le prelahko in le prepogostokrat orodje v rokah mogočnih upravnikov in velikašev v državi. Razkrojevalne sile, ki so se pojavile po Karlovi smrti, se pokažejo kmalu tudi v vzhodnih delih države.

Pod vrhovnim vodstvom Kadolaja, predstojnika Furlanske krajine, je stal eden frankovskih vazalnih knezov, ki jim je Karel pustil samovlado nad domačim prebivalstvom, Ljudevita, čigar sedež je iskati okoli Siska in čigar oblast je segala preko Hrvatskega Posavja. »Radi krutosti in nenavadnega postopanja« furlanskega prefekta Kadolaja, pišejo viri, se je Ljudevit leta 818 pritožil pri samem cesarju Ludviku. Opravil pa menda ni nič. Neuspeh na dvoru in pa posebni načrti so ga gnali v očiteno upor proti tujemu gospodstvu. Franki so ga leta 819 skušali zadušiti s posebno vojsko, poslano nad Ljudevita iz Italije. Ali vojska se je poražena morala vrniti. Nje poveljnik, furlanski Kadolaj, umre kmalu po povratku za mrzlico.

Uspehi so Ljudevita opogumili. Najprej je na videz hotel svoje načrte uresničiti v sporazumu s Franki. Začel se je pogajati s cesarjem,

stavil pogoje, ki jih pa cesar ni sprejel, marveč jim odgovoril s svojimi predlogi. Ljudevitu pa kmalu že kar ni bilo več do pogajanj s frankovskim dvorom; pridobil je z njim samo na času. Začel je snovati mnogo večje stvari. Stopil je v zvezo s Slovani okoli Timoka, ki so se hoteli ravno priključiti frankovskemu gospodstvu, in jih pridobil na svojo stran. Pa tudi med Slovence ob Savi in Dravi segajo niti Ljudevitovih stikov in zvez. Iz pokrajinskega upora proti frankovskemu predstojniku nastane pod vodstvom kneza Ljudevita široko zasnovana zveza Južnih Slovanov od Alp do Timoka, ki ima za cilj borbo za neodvisnost od frankovskega gospodstva. Hrvatsko Posavje postaja središče velike proti-frankovske zveze in prejkone stremljenja po lastni državotvornosti Južnih Slovanov. Ljudevitov poizkus je prvi zametek skupne države Južnih Slovanov.

Ali tudi Franki niso ostali prekrizanih rok. Proti Ljudevitu vodijo obenem diplomatsko in vojaško akcijo. Uspeh prve je pridobitev dalmatinskih Hrvatov pod vodstvom kneza Borne, ki postane, Ljudevitu za hrbtom, zvest zaveznik Frankov. Še leta 819 pride do boja na dveh bojiščih, severnem in južnem. Na severu prisili furlanski predstojnik Balderik, Kadolajev naslednik, Ljudevita, da izprazni Panonijo severno od Drave. Na jugu pa doživi Borna, ki se je Ljudevitu postavil nasproti ob Kolpi, težak poraz in mora na zimo leta 819 prepustiti nasprotnikovim četam Dalmacijo, ki jo te do dobrega oplenijo. Le z velikim trdom se je Borna v četaški vojni posrečilo očistiti Dalmacijo sovražnega vpada.

Ljudevitova moč je navzlic nekaterim neuspehom rastla od dne do dne. Borna sam je prišel na dvor v Aachen in tu s Franki določil načrt za vojni pohod, ki naj bi leta 820 uničil Ljudevitovo veliko silo. Kar tri frankovske armade se odpravijo spomladi nad upornega vazala, ena iz Italije čez Kras, druga preko dežele slovenskih Karantancev in tretja ob Donavi v Panonijo. Prvi vojski so se postavili na kraških prehodih v bran Slovenci, Ljudevitovi zavezniki, in v znatni meri zavrli njeno napredovanje. Frankovska vojska, ki jo je vodila pot preko Karantanije, je pa celó trikrat morala streti odpor tamošnjih Slovencev. Končno so se le vse tri vojske znašle na Ljudevitovem ozemlju. Ali do odločilnega uspeha jim je branila Ljudevitova taktika. Kakor se je prejšnje leto Borna ob Ljudevitovem vpadu v Dalmacijo zatekel v utrjena gradišča, tako da se je sovražnik v plenilnih pohodih izčrpal, tako je ravnal letos Ljudevit nasproti Frankom. Frankovske vojske so sicer temeljito oplenile tujo deželo, ali Ljudevitu za njegovimi okopi niso mogle do živega. Le Slovence ob Savi in Karantance, kolikor so bili Ljudevitovi zavezniki, so frankovske čete ob povratku prisilile k zopetnemu priznanju frankovske oblasti. Glavni nasprotnik, Ljudevit, je bil nepremagan, na kaka po-

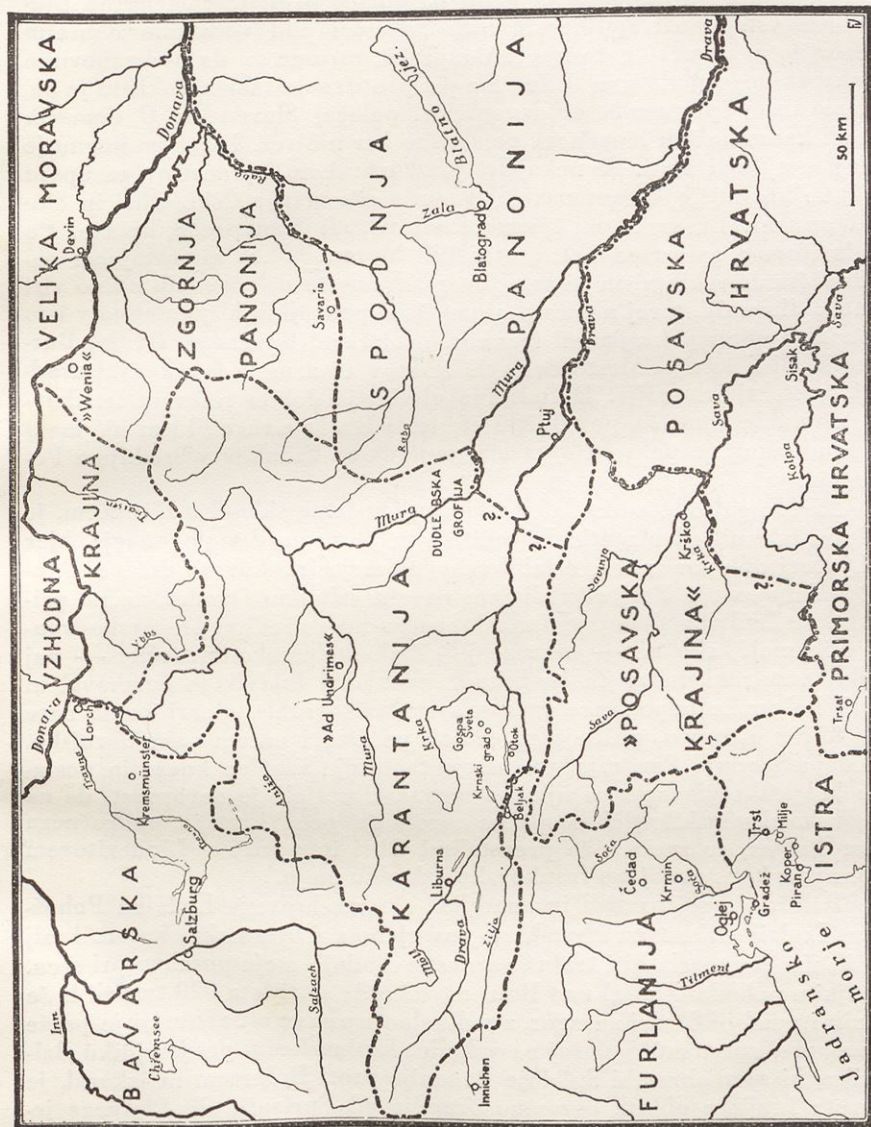
gajanja s Franki še mislil ni. Nasprotno, niti svojih zvez je razpletel še bolj na široko.

Sredi med obema velesilama takratnega krščanskega sveta, frankovsko in bizantinsko, je Ljudevit, kakor se zdi, stopil v zveze z zadnjo. V vzhodnorimskem političnem območju živeči gradeški patriarh Fortunat, ki je — kompromitiran — kesneje zbežal k Bizantincem, je Ljudevitu poslal zidarjev in tesarjev za zgradbo njegovih trdnjav. Iz upora frankovskega vazala se okoli leta 820 ločijo obrisi južnoslovansko-bizantinske zveze, naperjene proti frankovskemu gospodstvu v srednjem Podonavju. Vprašanje, kdo bo imel tu prvo besedo, vzhodni ali zapadni cesar, je, kot že tolikokrat v svetovni zgodovini, postalo zopet enkrat aktualno.

Sledečega leta (821) so poizkusili Franki novo taktiko. Zopet naj se odpravijo tri vojske na vzhod, ali ne naenkrat, marveč ena za drugo, in ne v osrčje Ljudevitove dežele, kjer so doživele prejšnje leto tolike neuspehe, marveč naj se s pustošenjem zemlje Ljudevitovih zaveznikov oslabi glavni sovražnik. Uspeh je bil za Franke tudi to pot malenkosten. »Opustošili smo zemljo, toda v odprtem boju se nam ni nihče postavil po robu«, to je smisel poročila, ki so ga odposlani poveljniki prinesli na frankovski dvor.

Do odločitve je prišlo šele leta 822. Ni je pa prinesla zmaga frankovske vojske, ki je tudi tega leta krenila iz Italije v Panonijo. Ljudevit Frankov ni pričakoval na bojišču v svoji zemlji, marveč je zapustil svoje glavno mesto, Sisek, prešel k Srbom, ki so prebivali v enem delu rimske province Dalmacije, ubil pa tu kneza, ki ga je sprejel, in se nato polastil njegove dežele. Obenem je sporočil Frankom, da je voljan priti pred cesarja. Kaj je vzrok temu nenadnemu preobratu Ljudevitove politike, je težko reči, kajti viri, iz katerih črpamo znanje o vseh teh dogodkih, so enostranski, to je, pisani s frankovskega stališča. Zelo verjetno je, da so, nam sicer neznane, notranje razmere v Ljudevitovi državi privedle do njegovega umika, kajti o kakem porazu na bojišču ni govora. Iz zemlje dalmatinskih Srbov je prešel Ljudevit v deželo Ljudemisla, ki je bil ujec dalmatinsko-hrvatskega kneza Borne. Ljudemisl ga pa je, ko je nekoliko časa pri njem bival, leta 823 zvijačno umoril. Zelo verjetno je, da se je to zgodilo po naročilu Frankov. Slovanska plemena v Ljudevitovi državi, z izjemo Timočanov, pridejo pod Franke. Frankovska državna sila je zmagala nad nezadostno organizacijsko sposobnostjo Južnih Slovanov.

Vstaja panonsko-hrvatskega kneza Ljudevita je za zgodovino Slovencev nad vse pomembna. Sodelovanje Slovencev od Save in Drave v pokretu Južnih Slovanov pod vodstvom kneza Ljudevita je postalo zanje

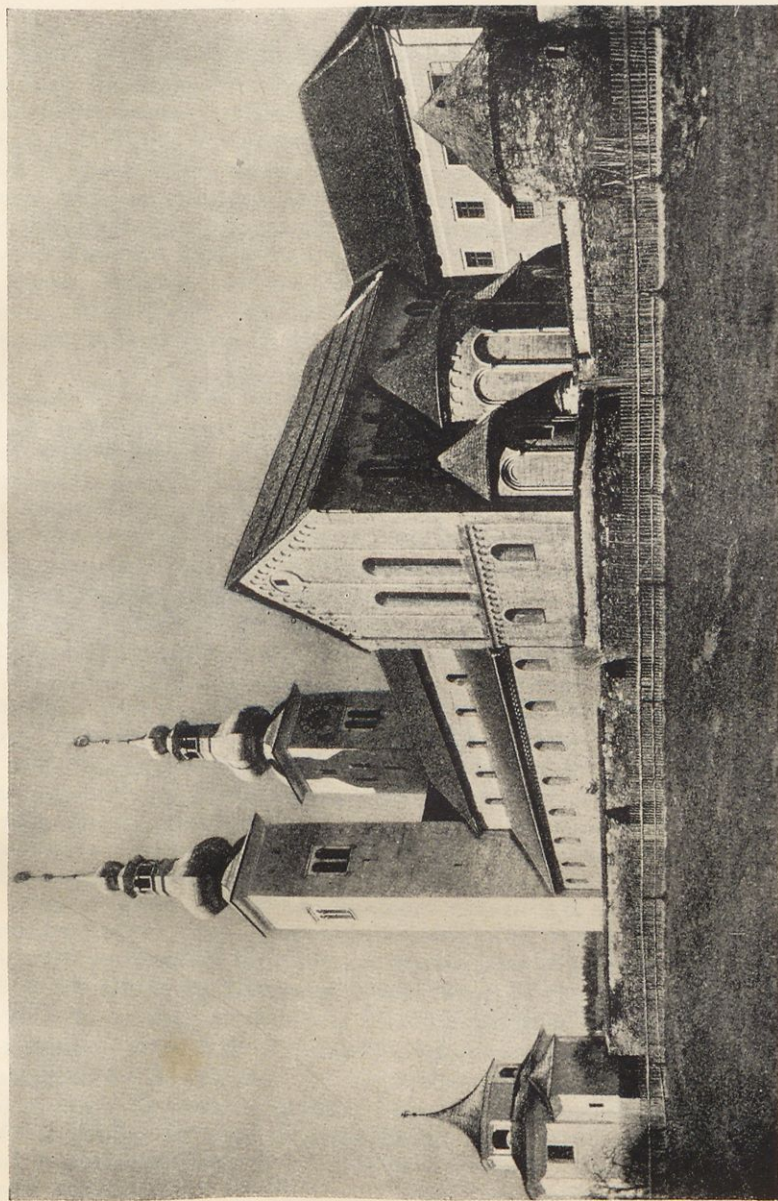

Politična razdelitev slovenske zemlje v 9. stoletju (po I. 828).

usodno. Odkar so jim Bavarci prišli na pomoč proti Obrom pa do Ljudevitove vstaje, uživajo karantanski Slovenci pod vodstvom domačih knezov do neke mere notranjo samoupravo, razume se, da pod vrhovnim frankovskim gospodstvom. Udeležba pri protifrankovskem pokretu je pa, kot se kaže, spremenila državnopravni položaj Slovencev. O domačih knezih karantanskih Slovencev ne slišimo kar nič več. Etgar po imenu je zadnji v njihovi vrsti. Še nekaj let pred izbruhom Ljudevitovega upora (817) se imenujejo karantanski Slovenci v isti vrsti s Čehi, Obri in Slovani onstran Bavarske med vazalskimi narodi frankovske države. Po Ljudevitovem uporu pa o karantanskih Slovencih kot samostojnem narodu v frankovskih virih ni več govora. Namesto o Slovencih začno viri pisati o Sloveniji, torej namesto o narodu o pokrajini, ki jo stavijo v isto vrsto z ostalimi pokrajinami frankovske države, Bavarsko, Italijo, Burgundijo ali Francijo. Mesto domačih knezov zavzamejo frankovski uradniki, prefekti in grofje. Definitvino obliko je dobila reforma frankovskega vzhoda leta 828, po odbitju ofenzive Bolgarov, ki ni nič manj od Ljudevitovega pokreta ogražala gospodstvo Frankov v srednjem Podonavju.

Mir, ki ga je leta 814 bolgarski kan Omortag sklenil z Bizancem, je Bolgare odvrnil od bizantinske politike in jih usmeril v Podonavje, kjer je Ljudevitov upor znatno oslabil vzhodne meje frankovske države. Okoli 825. leta osvoje Bolgari v divjem navalu vzhodno Ogrsko, začno pritiskati na Ludvika Pobožnega z zahtevo po novi ureditvi bolgarsko-frankovskih mej, ako ne — tako se je glasilo bolgarsko sporočilo — naj gleda cesar sam, kako jih bo branil. Neodločni Ludvik je omahoval in pustil bolgarske odposlance brez pravega odgovora. Bolgari začno nato leta 827 z ofenzivo, pošljejo na ladjah po Dravi navzgor svojo vojsko, zasedejo Spodnjo Panonijo, preženejo tamošnje vazalne kneze in postavijo bolgarske glavarje na njihovo mesto. Obstajala je nevarnost, da na panonsko-slovenskih tleh stopi na mesto še pred kratkim mogočnega Obra Bolgar, se zveže s še preostalimi Obri in poruši v Ljudevitovem uporu pravkar razmajano frankovsko vzhodno mejo.

Položaj je rešil mladi in energični sin omahljivega Ludvika Pobožnega, Ludvik imenovan Nemški. S poverjeno mu Bavarsko, katere kralj je bil, mu je morala biti trajna varnost vzhodnih meja posebno pri srcu. Z vojnim pohodom je šel nad Bolgare, tako da so ti leta 829 tvegali le še plenilni vpad ob Dravi navzgor, z radikalno upravno reformo je pa že leto poprej spremenil položaj na vzhodu. Furlanskemu predstojniku Balderiku, ki se v obrambi Spodnje Panonije proti Bolgarom ni izkazal, je odvzeta krajiška oblast, ogromno ozemlje od Furlanije do Blatnega jezera je pa razdeljeno na štiri kraje. Prva, od Italije sèm, je Furlanija,

STOLNICA NA KRKI (romanska stavba iz dobe 1170—1218, vrhovi stolpov so iz 17. stoletja)

druga Istra, tretja grofija ob Savi — prednica kasnejše Kranjske, četrta pa Spodnja Panonija. Prvi dve sta ostali v ožji zvezi z Italijo, drugi dve pa z nemškim delom frankovske države ali Vzhodnofrankovsko državo, kakor se je ta začela imenovati. Z nemškim delom države ostane poslej v zvezi tudi slovensko in obrsko ozemlje v notranjih Alpah in ob Donavi, nekdanja Vzhodna krajina Karla Velikega. Ta razpade v tri upravne enote: v Karantanijo ob zgornji Dravi in zgornji Muri, v Zgornjo Panonijo od Rabe do Dunajskega lesa in v ozemlje med Anižo in Dunajskim lesom. Namesto predstojnikov, kot doslej, je postavljen na čelo ogromnega ozemlja, ki sega od Krasa in Julijskih Alp pa do Aniže in Donave, en sam prefekt, ki je po činu obenem krajišnik Zgornje Panonije.

Obri, prav tako kot karantanski Slovenci, zginajo po Ljudevitovem upor iz zgodovine kot samostojen narod. Viri govore poslej le še o obrskih podložnikih, ne več o narodu Obrov. Tudi v socialnem oziru se je spremenil položaj Obrov. Kralj jim zaseže zemljo in jim jo daje poslej le še v najem. Prav tako so takrat po vsej verjetnosti tudi panonski Slovenci zgubili svoje domače kneze, o katerih je zadnjikrat govor leta 827. Novemu gospodarju na vzhodu, bavarskemu kralju, ni kazalo puščati slovenskim in obrskim poglavarjem prevelike notranje samostojnosti.

Reforma iz leta 828 je odločilnega pomena za nadaljnji teritorialni razvoj slovenske zemlje. Ustanovila je v obrisih pokrajinske in državne meje, ki še danes niso zbrisane z našega političnega zemljevida. Vrh tega zareže v narodno telo Slovencev meja dveh velikih držav, Italije in Nemčije (Vzhodne Francije). Potekala je nekako tam, kjer gre še danes preko slovenskega ozemlja meja med našo državo in Italijo. Dodelitev našega ozemlja tema dvema državam je leta 843 obnovila in utrdila znamenita delilna pogodba Frankovske države, sklenjena v Verdunu.

Radikalna upravna reforma iz leta 828 je imela kot prvi cilj ustvariti iz frankovskega vzhoda med Krasom in Donavo ozemlje, ki bi bilo bolj kot doslej odporno proti vsakemu notranjemu prevratu in napadu od zunaj. Reforma ima torej v prvi vrsti vojaško-obrambne svrhe. Ali kaj jo pomaga izvršiti na ozemlju, ki je bilo ali nenaseljeno ali pa nastanjeno po le maloštevilnih Obrih in Slovencih, vrhu vsega še malo zanesljivih. Posebno velja to za Podonavje in obe Panoniji. Najti je bilo treba zato novih in zanesljivih braniteljev frankovske vzhodne meje. Dala jih je širokopotezna nemška kolonizacija, ki po letu 828 pritisne z vso silo v Podonavje ter v Zgornjo in Spodnjo Panonijo. Frankovski prefekti, mejni grofje in grofje, bavarski cerkveni knezi, od teh pred vsemi salzburški nadškof in passavski škof, so prvi voditelji nemških kolonistov na vzhod. Bavarske cerkve prejemajo ogromne komplekse zemlje, ki jih jim kralj

podeljuje od svojega obsežnega kronskega imetja. Nadškofija salzburška, škofije passavska, freisinška in regensburška, samostani v Kremsmünstru, Alteichu in Mattseeju se vrste med prvimi prejemniki. V cerkvenoupravnem oziru je ozemlje razdeljeno med salzburškega metropolita in passavskega škofa. Do rečice Spratz v Zgornji Panoniji se je razširilo salzburško cerkveno območje, odtod do Aniže na zapadu pa passavsko.

V zvezi z nemškim naseljevanjem na vzhodu je oblast slovanskega kneza Pribine v Spodnji Panoniji. Pribina je imel posest na današnjih slovaških tleh okoli Nitre, bil torej verjetno Slovak po rodu. Za moravskega kneza Mojmira se je v moravske in slovaške kraje začela od frankovske strani širiti po malem že krščanska vera. Tako se je zgodilo, da je še pred Pribinovim krstom posvetil na njegovi zemlji v Nitri salzburški nadškof Adalram (umrl 836) cerkev, ki je prva krščanska cerkev na današnjih češko-slovaških tleh, o kateri imamo poročilo.

Pregnan od moravskega kneza Mojmira je zbežal Pribina iz Moravske preko Donave k Ratbodu, takratnemu prefektu na vzhodu. Ratbod ga je predstavil bavarskemu, od leta 833 vzhodnofrankovskemu kralju Ludviku, na čigar zapoved je Pribina krščen. Frankovski kralj smatra Pribino poslej kot nekakega vazala in ga podredi upravniku na vzhodu, Ratbodu. Mogoče je prav radi te podrejenosti prišlo med Pribino in Ratbodom do nesoglasja, radi česar je Pribina s sinom Kocljem pobegnil na bolgarsko ozemlje, ki obsega takrat še Srem in del Slavonije, od Bolgarov pa k Ratimiru, ki je bil Bolgarom prijazno razpoložen knez v Posavski Hrvatski. To pa so smatrali Franki že izza obrskih vojen za svojo interesno sfero; pač zato je leta 838 poslal kralj Ludvik prefekta Ratboda nad Ratimira z veliko vojsko in nalogom, pregnati ga iz njegove dežele. Posavska Hrvatska postane zopet frankovska, Ratimir pa se s svojimi, v kolikor jih niso Nemci pobili, umakne. Med begunci sta bila tudi Pribina in Kocelj, ki se iz Ratimirove oblasti odpravita najprej preko Save k Salahonu, ki je bil frankovski grof nekje na današnjih slovenskih ali hrvatskih tleh.

Kmalu nato se je Pribina z Ratbodom pomiril in prejel okoli leta 840 od kralja Ludvika v fevd del Spodnje Panonije okoli reke Zale. Ob tej reki, ki teče v jugozapadni konec Blatnega jezera, se je Pribina nastanil, sezidal v gozdu in močvirju utrdbo in začel na vso moč kultivirati in kolonizirati to ozemlje, ki je v obrskih časih pač silno opustelo in se zamočvirilo. Pribinov trud je te kraje zopet oživil. Novi naseljenci so Nemci in Slovenci. Prvi so po večini pripadniki bavarskega plemena, drugi pa spadajo v tok, ki je že takoj po obrskih vojnah začel iz Karantanije naseljevati panonska tla. Nemški pritok je bil neprimerno močnejši od slovenskega. Od 36 krajevnih imen, ki se sredi 9. stol. imenujejo v

Pribinovi Spodnji Panoniji, je le največ 8 slovenskih, 23 je nemških in 5 imen je drugega izvora. Pribinova utrdba in prestolnica se je imenovala Blatni Grad ali Blatograd, ker je bila sezidana sredi blata ali močvirja. Isto pove nemški naziv Mosaburg, kakor so Nemci začeli imenovati Pribinovo prestolnico, oziroma latinski naziv Urbs paludarum. Bližnje jezero so Slovani po močvirju ali blatu imenovali Blatno jezero, odtod madžarski Balaton. Blatograd je iskati tam, kjer stoji danes nad zamočvirjeno nižino okoli spodnje Zale na nizki terasi kraj Zalavár. Sodobni njegov opis se glasi: »Zelo utrjen grad, ki se imenuje Blatni, kajti kraj je utrjen z neprodinim blatom in nudi prihajajočim zelo težaven dohod.«

Pribina se je v frankovski službi odlično izkazal. S kultivacijo zemlje in pritegnitvijo kolonistov je utrdil frankovsko moč na vzhodu in si tako stekel velike zasluge za državo. Plačilo ni izostalo. Leta 846 prejme od kralja Ludvika kar 100 kmetij tik reke »Valchau«, ki jo je iskati okoli Blatnega jezera. Glavna nagrada pa sledi leto zatem. Dne 12. oktobra 847. leta je prejel Pribina v Regensburgu od kralja Ludvika v last vse, kar je imel poprej kot fevd, izvzeto je le ono, kar je pripadalo salzburški cerkvi. S tem aktom je Pribina obenem povzdignjen v mejnega grofa spodnjepanonskega. Meje njegove krajin gredo na jugu prekone do razvodja med Dravinjo in Savinjo, dalje po Dravi, preskočijo nato na Savo, tako da obsežejo še Srem, tečejo na vzhodni strani nekaj časa ob Donavi in od te v črti, ki se vije nekako od Mohača do Spodnje Rabe, zapusté to reko s črto, ki teče južno od ogrskega Subotišča, in obsežejo na zapadu še ozemlje ob srednji Muri in Dravi. Ogromno ozemlje torej, ki sega od dravskih sotesk med Pohorjem in Kozjakom na zapadu pa do bolgarskih mejá ob Donavi in v Sremu na vzhodu, od Rabe na severu pa do Drave na jugu. Dokaz obenem, v koliki meri so Nemci zapuili slovanskemu knezu.

Ne le s kolonizacijsko vnemo se je Pribina prikupil Nemcem, prav tako s širjenjem krščanstva in pospeševanjem cerkvenih interesov. Salzburški vir poroča s posebnim poudarkom: »Dokler je živel Pribina, ni ničesar prikrajšal, kar je bilo cerkvenega, in ni ničesar odvzel imenovani stolici (to je salzburški nadškofiji), marveč je, po nasvetu nadškofovem, skušal, kolikor je mogel, povečati.« V samem Blatogradu je Pribina sezidal cerkev, ki jo je 850. leta posvetil sam salzburški nadškof Liupram. Pri Pribinovi cerkvi je nastavljen poseben duhovnik, neke vrste prvi svečenik v njegovi kneževini, ki pa seveda ostane v ozki odvisnosti od salzburškega vladike. Salzburg stalno in z veliko ljubosumnostjo čuva svoje interese med Rabo in Dravo. Službo pri celi vrsti novih cerkva in molilnic v Pribinovi zemlji opravljajo po večini salzburški duhovniki. Še

do danes so nam ohranjeni skromni ostanki stavb in slikarij iz spodnje-panonskih cerkvá Pribinove in Kocljeve dobe. Za eno teh, cerkev sv. Adrijana v Blatogradu, je sam salzburški nadškof poslal Pribini iz Salzburga zidarje, slikarje, kovače in tesarje. Posebno od Ptuja proti vzhodu je bila cerkveno-misijonarska akcija salzburških duhovnikov, ki gre z roko v roki z nemško kolonizacijo, nad vse močna. Črte starih rimskih cestá kažejo pota nemškega kolonizacijskega in krščansko-misijonarskega prodiranja proti vzhodu, ki se je v Pribinovi in Kocljevi dobi ustavilo šele v Bakonjskem gozdu, ob vzhodnem koncu Blatnega jezera in v okolici današnjega Pečuja.

Pribini, temu zvestemu pomagaču nemške in krščanske ekspanzije na vzhodu, je sledil njegov sin K o c e l j. Smrt Pribinova — padel je v boju z Moravci — je v zvezi s takratnimi političnimi dogodki ob vzhodnih mejah frankovske države. Omenil sem že, da spada izza časa Ljudevitove vstaje in bolgarske ofenzive celokupen vzhod pod vrhovno oblast enega samega frankovskega prefekta, ki so mu v manjših upravnih edinicah podrejeni mejni grofje in grofje. Oblast prefekta na vzhodu je bila primeroma velika, zato ni čuda, da jo je marsikateri od njih skušal izrabiti sebi v korist, državi v škodo. Prvi, ki je šel po tem potu, je bil Ratbod. Uprl se je kroni leta 854 in bil nato odstavljen. Kralj Ludvik, takratni vzhodnofrankovski vladar, je skušal za bodoče preprečiti podobne poizkuse veleizdaje s tem, da je leta 856 dal upravo na vzhodu v roke svojemu lastnemu sinu Karlmanu, ali temu ne več na celokupnem ozemlju med Dravo in Furlanijo, marveč le v severnem delu, ki je mejil na Donavo in Moravsko. Ostalo ozemlje pa naj upravljajo kralju zvesti mejni grofje in grofje: v Spodnji Panoniji kraljev privrženec Pribina, v Karantaniji neki Pabo, ki je eden nemških naslednikov nekdanih slovenskih knezov, in eden nedvomno tudi v krajini ob zgornji Savi, kesnejši Kranjski.

Samemu kraljeviču Karlmanu se je pa skoraj zahotelo isto kot pred nekaj leti Ratbodu. Zvezal se je z moravskim knezom Rastislavom in se uprl svojemu očetu, nastopivši proti grofom, ki jim je bila poverjena uprava panonske in karantanske meje. Karantanski Pabo je zbežal v Salzburg, Pribinovega sina Koclja pa najdemo v Regensburgu. Kralju Ludviku vedno uslužen Pribina, ki nasproti Moravski že izza svojih mladih let ni bil ravno prijateljsko razpoložen, se je kot zvest kraljev pristaš bojeval proti takrat zvezanima Karlmanu in Rastislavu in v teh bojih tudi našel smrt (leta 860 ali v začetku 861).

Trajno se zveza Karlman-Rastislav na vzhodu ni vzdržala. Karlman se je končno vendarle pomiril z očetom in dobil v vrhovno upravo celokupen vzhod, ne le obdonavski del kot doslej. Salzburška cerkev je v

Koceljevi kneževini mogla nemoteno nadaljevati svoje delo. Zopet prihaja nadškof v Spodnjo Panonijo, ustanavlja in posvečuje cerkve, širi krščanski nauk, opravlja svoje nadpastirske dolžnosti in pošilja semkaj svoje duhovnike. Kocelj se prav tako kot oče Pribina izkazuje v službi nemške države, salzburške in drugih bavarskih cerkvá. V zvestem vazalstvu raste ugled sina, nekdanj neznanega begunca iz Slovaške tako, da mu celó sam kralj daje naslov vojvoda, četudi je bil Kocelj v resnici še vedno le frankovski mejni grof.

Medtem ko Kocelj tako verno služi frankovskemu kralju in nemškim cerkvenim knezom, je prišlo v Podonavju do dogodkov svetovno-zgodovinskega pomena, ki so kmalu posegli tudi v slovensko kneževino Koceljevo. V prvi polovici 9. stol. je v kratkem času zrastle ob vzhodno-frankovskih mejah država pod vodstvom kneza Mojmira, že znanega nam Pribinovega nasprotnika, ki mu sledi, ko ga je kralj Ludvik odstavljal, po milosti tega knez Rastislav. Velika Moravska imenujemo to državno tvorbo, ki se je skoraj povzpela do samostojne politične akcije v srednjem Podonavju. Rastislav je bil knez širokih konceptov. Osvoboditev od nemškega političnega in cerkvenega varuštva mu je stala pred očmi, ustanovitev narodne moravske cerkve mu je sredstvo za dosego političnih ciljev. Ko so se Nemci proti Rastislavu zvezali z Bolgari, je velikomoravski knez iskal in našel zaslombo v Bizancu. Obrnil se je leta 862 do bizantinskega cesarja s prošnjo, naj mu pošlje »učitelja« — v mislih ima lastnega škofa — ki bi moravsko ljudstvo učil v vsakomur razumljivem jeziku sveto vero. Cesar pošlje na Moravsko brata Konstantina in Metoda, ki pa radi ponovnega porasta frankovskega vpliva nista dosegla posebnih uspehov. Hotela sta se leta 867 že vrniti preko Benetk v Carigrad. Na potu, ki ju je ob stari rimski cesti Blatograd—Lendava—Ptuj—Celje—Ljubljana—Oglej vodil prejkone preko slovenske zemlje, je pa brata dosegel papežev poziv, naj prideta v Rim. Papež se je zavzel za delo obeh bratov, ga odobril in dovolil slovansko bogoslužje ter pridobil Konstantina in Metoda za Rim in cerkveno politiko rimske stolice. V Rimu je Konstantin kot menih z imenom Ciril umrl že leta 869.

V tem je pa prišlo leta 869 na severu do velikega in zmagovitega slovanskega gibanja proti Nemcem. Val slovanske vstaje pod vodstvom Velike Moravske je zasegel tudi panonskega Koclja, ki je spoznal Metoda in Konstantina ter njuno delo že leta 867, ko sta se preko njegove dežele vračala iz Moravske. Sedaj se je Kocelj ojunčil, se odvrnil od Nemcev in se obrnil do samega papeža, naj mu pošlje Metoda. Papež ga res pošlje obenem s pismom, naslovljenim na moravskega kneza Rastislava in Svetopolka ter panonskega Koclja, ki so, kakor pravi pisanje, prosili

pri njem za Metoda, da bi jim razlagal knjige v njihovem jeziku. Metodov prihod v Spodnjo Panonijo leta 869 je privedel do prevrata v cerkveni pripadnosti te pokrajine. Metod in njegovi učenci so z bogoslužjem v slovanskem jeziku in s slovanskimi knjigami izrinili salzburske duhovnike in njihovo narodu nerazumljivo liturgijo v latinskem jeziku. Z zasmehom in zaničevanjem piše o Metodu sodoben salzburski vir: salzburski duhovniki so v Kocljevi kneževini vztrajali toliko časa, »dokler ni neki Grk, Metod po imenu, z novo izumljenimi slovanskimi črkami na zvit način izrinil latinski jezik, rimski nauk in starodavne latinske črke in s tem pri celokupnem narodu ponižal maše, evangelije in božjo službo onih, ki so jo opravljali v latinskem jeziku«. Zadnji salzburski nadduhovnik na Koceljevem dvoru, Rihbald po imenu, se je pred Metodom in njegovimi umaknil v Salzburg.

Z odhodom salzburskega višjega duhovnika je ostala Kocljeva Panonija brez vrhovnega dušnega pastirja. Kocelj in Metod sta si bila nedvomno edina v tem, da brez nove in od papeža urejene vladikovine ne bo moglo ostati pri trajni odcepitvi od Salzburga, čigar nadškofiji je po kraljevih privilegijih od obrskih vojen pripadala zemlja na vzhodu. Prizadevanja za ustanovitev nove nadškofije so se uresničila že proti koncu leta 869. Kocelj pošlje Metoda ponovno v Rim in ta se vrne kot poglavar nove slovanske nadškofije, ki naj obsega Panonijo in Moravsko ter bo naslednica v rimskih časih obstoječe stolice sv. Andronika v starem Sirmiju.

Kocelj in Rastislav sta dosegla višek svojih prizadevanj. Slovanska nadškofija od Morave do Srema, samostojna slovenska kneževina v Spodnji Panoniji, politična in cerkvena neodvisnost od Nemčije in Salzburga, zato pa politična in nacionalno-teritorialna zveza med severnimi in južnimi Slovani ter konec pritoka nemških kolonistov in duhovnikov — to so velikanski uspehi, doseženi v dobi kratkih par let, ki so morali vzbuditi najhujše nasprotovanje in srd pri Nemcih. Od 869. do 874. leta vlada Kocelj panonskim Slovincem kot suveren knez.

Za hrbtom salzburskega nadškofa se je Kocelj osvobajal nemškega cerkvenega in političnega varuštva. Salzburski nadškof se je branil priznati Metoda kot sebi enakega in zahteva Spodnjo Panonijo, kot po pravu in zaslugah že 75 let pripadajočo mu cerkveno pokrajino. Pridružil se mu je kot najbolj vnet pomagač passavski škof, čigar interesi so bili oškodovani in ogroženi v Zgornji Panoniji. Posebna spomenica, spisana v interesu salzburske cerkve, naj bi dokazovala zasluge in z njimi pravice Salzburga do Panonije in Karantanije. Delce, čigar avtor ni znan po imenu, nam je ohranjeno in je najdragocenejši vir za zgodovino Slovencev v 8. in 9. stol., četudi je s salzburskega stališča pristransko napisano.

Naslov mu je »Spis o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev«. Vkljub naslovu razpravlja avtor skoraj izključno le o Karantancih, kar je takrat pomenjalo toliko kot Slovenci. Ne govori le o panonskih Slovencih, marveč tudi o koroških, povsod s poudarkom, kaj vse je storila salzburska cerkev za Slovence v Panoniji in Karantaniji. Tudi v Karantaniji! Kajti salzburski cerkveni krogi so brez dvoma povsem pravilno spoznali, da bi utrditev slovanske cerkve v Panoniji mogla biti nevarna salzburski cerkveni oblasti tudi v istorodni Karantaniji. Metoda anonimni avtor našega spisa sploh ne priznava kot nadškofa, imenuje ga zaničljivo le »neki Grk« in »filozof«. S to spomenico, napisano najbrž leta 873 in namenjeno papeški stolici, je Salzburg branil svoje interese med Slovenci.

Ali še z drugimi sredstvi so skušali nemški cerkveni knezi priti Metodo do živega. Pritisnili so na vzhodnofrankovskega kralja Ludvika, ki je bil na Panoniji politično zainteresiran, in se pritožili tudi pri papežu. Papež je novo panonsko nadškofijo branil s historičnimi dejstvi, češ, že v starih časih je bila Panonija odvisna od rimskega papeža in z obnovo stolice sv. Andronika v starem Sirmiju je Rim vzpostavil le to, kar so uničile invazije barbarov, s čimer pa nikakor niso prenehale pravice sv. Petra. Tako papež in oni, ki so mu bili blizu. V resnici je pa videl papež v novi nadškofiji mogočen branik rimske cerkve proti bizantinskemu vplivu, ki je prav takrat z odcepitvijo Bolgarov od Rima segel do Srema in srednje Donave. Grk Metod v rimski službi naj bi stal na straži proti bizantinski cerkveni ekspanziji v Podonavju. Salzburg po drugi strani je nemara dobro vedel, da proti starim pravicam, ki jih je naglašal papež, ne bo mnogo opravil. Če bi jih vsaj formalno ne priznal, bi bil samega sebe, kajti z isto pravico kot Rim Panonijo bi mogel Oglej ponovno zahtevati zase Karantanijo, ki je bila njegovo območje v predсловenskih časih.

Najodvratnejše sredstvo pa, ki so ga nemški cerkveni knezi uporabili proti Metodu, je bila kratitev osebne svobode, najnevarnejša za Koclja pa politična spletk. Na zborovanje, sklicano leta 870 po bavarskih škofih radi rešitve panonskih cerkvenih zadev, je prišel tudi Metod. Z razlogi rimske stolice je Metod branil svoje pravice do panonsko-moravske nadškofije, ali proti sili in skrivni podpori, ki jo je dajal škofom kralj Ludvik, ni mnogo opravil. Konec je bil ta, da so bavarski škofje vrgli Metoda v ječo ter ga imeli zaprtega tri leta (870—873). Razvoj političnih dogodkov ob moravski meji je nedvomno hrabril nemške škofo pri postopanju proti panonskemu nadškofu.

Svetopolk, nečak kneza Rastislava, se je leta 870, »v mislih na lastno korist«, kot piše letopisec, zvezal z Nemci. Rastislav sicer nastopi proti njemu, toda Svetopolk se ga polasti in ga izroči Nemcem, ki ga

oslepe in vržejo v ječo, kjer je žalostno končal. Svetopolk, nekaj časa zvest Nemcem, se je pa kmalu premislil in se postavil na čelo borbe za politično in cerkveno neodvisnost Velike Moravske. Proti plačilu letnega tributa pripoznajo Nemci Moravsko kot samostojno državo. Tragično pri tem je pa bilo, da je moravsko-nemški sporazum moral kruto poplačati knez Kocelj. Metod se sicer povrne iz bavarske ječe kot nadškof, najpoprej h Koclju, ali Nemci mu takoj zagrozé radi Metoda: ako ga boš imel pri sebi, ti ne bo dobro. Metod je takrat moral zapustiti panonske Slovence in Kocljevo kneževino, Kocelj sam pa zgine s pozornice.

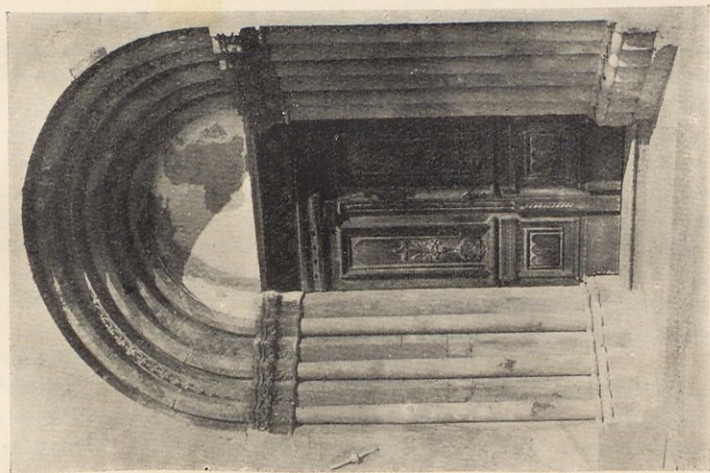
Kaj se je zgodilo z zadnjim samostojnim knezom Slovencev, ne vemo. Domnevati pa smemo z veliko upravičenostjo, da so se ga polastili Nemci in ga na ta ali na oni način napravili neškodljivega. Gotovo je, da že leta 874 zagospodarijo v Kocljevi Panoniji zopet Nemci. Salzburški nadškof Teotmar sam je pohitel, da z osebno navzočnostjo utrdi pravice svoje cerkve do Spodnje Panonije. Že leta 874 pride v Ptuj in posveti cerkev, ki jo je tamkaj dal postaviti neki grof Gozvin.

Ko je Kocelj izginil, je propadla zadnja od tuje nadvlade neodvisna kneževina med Slovenci. Z njo pa začetki cerkve, ki je opravljala službo božjo v narodnem jeziku. Z njo tudi možnost razvoja posebne književnosti v jeziku, ki je bil po izvoru govor makedonskih Slovencev, toda ni mogel pri takrat še slabo razviti diferenciaciji jezika Južnih Slovanov delati panonskim Slovincem nikakršnih težav. Mnogo obetajoče začetke duhovnega in književnega edinstva Južnih Slovanov so zatrle politične intrige in prilike.

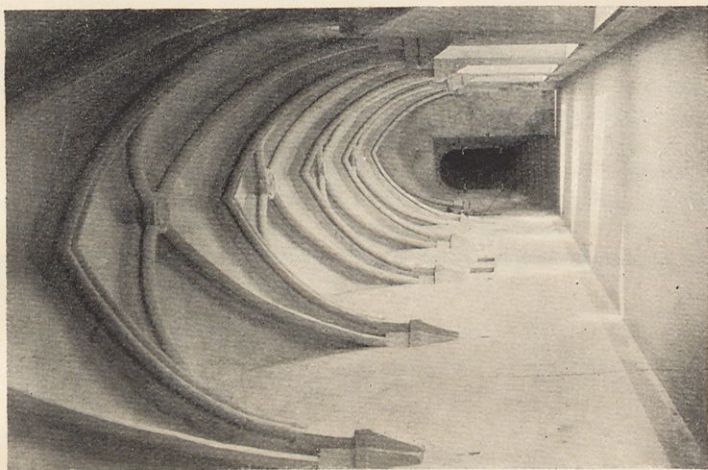
Slovanska nadškofija je odslej omejena na Svetopolkovo Moravsko. Salzburški vladika in passavski škof zavzameta zopet svoje postojanke med Donavo in Dravo. Politično zavezništvo, cerkveno-upravno zedinjenje in nacionalno-teritorialni stiki med severnimi in južnimi Slovani so razbiti. To je bilanca nemško-moravskega miru iz leta 874.

Nemški dotok se zopet vrže na panonska tla. Bavarske cerkve in duhovniki ponovno pridobivajo, širijo in utrjujejo svojo panonsko posest. Blatograd, ustanova in stolica Pribine in Koclja, s svojimi cerkvami in dvori, ni izgubil na svojem pomenu, pač pa celo pridobil kot ena prvih utrjenih postojank na vzhodu. Vrnivši se nemški oblastniki se radi mude v kraju, ki se ponovno imenuje grad (urbs). Vrhovni upravitelj vzhoda in z njim Spodnje Panonije postane zopet Karlman, sin kralja Ludvika Nemškega. Kot poprej ste Panonija in Karantanija in s tem ogromna večina takratne slovenske zemlje združeni pod enotno upravo prefekta na vzhodu.

Slovenski vzhod kaže v 9. stol. neprimerno bolj razgibano politično sliko kot zapadne v Alpah ležeče pokrajine, ki so v svojem goratem

ROMANSKI PORTAL ŽUPNE CERKVE
V KOSTANJEVICI

KRIZNI HODNIK SAMOSTANA V STICNI
(iz dobe prve gotike)

svetu kakor očuvane pred večjimi političnimi pretreslaji. Vzhod, zemlja kipeče in mlade kolonizacije in šele nastajajočega političnega in kulturnega življenja, je bil že sam po svoji narodi in po svojih sosedih veliko bolj nego alpski svet izpostavljen zunanjim vplivom. Sile od zunaj so bolj kot za katero drugo takratno ozemlje Slovencev merodajne za usmerjenost in potek politične zgodovine na panonskih tleh v 9. stol.: poleg nemškega zapada Rim in Bizanc, poleg teh še Velika Moravska in Bolgarska. Dvoje velikih pokretov 9. stol., vstaja Ljudevita Posavskega in slovanska politika kneza Koclja, stoji pod križajočimi se vplivi zunanjih sil, ki ju usmerjajo in odločajo. Strle so Kocljevo državico, zadnjo svobodno kneževino Slovencev.

KONEC FRANKOVSKEGA GOSPODSTVA V PANONIJI IN KARANTANIJI

POL STOLETJA PRED KOCLJEM ŽE ZGINEJO ZADNJI SLEDovi POLITIČNE samostojnosti Slovencev v Karantaniji. Ni pa z njimi prenehalo ime Karantanija in Karantanci. Pojemovno se je z mejami Karlmanove vzhodne prefekture in posebno še po zatretju Kocljeve kneževine celó razširilo skoraj preko celotnega ozemlja, ki so ga takrat naseljevali Slovenci; od Donave do Krasa in od Blatnega jezera do izvirov Drave. Z napredujočim nemškim političnim gospodstvom se za zapadni svet širita pojma Karantanija in Karantanec čimdalje bolj, postajata na vedno širšem področju istovetna s pojmom Slovenija in Slovenec. Ko piše salzburški anonimni pisec o spreobrnitvi Karantancev, ima v mislih in v razpravi vse Slovence, ne le one na koroških, marveč tudi one na panonskih tleh. Karantanija mu je prav tako ob zgornji Savi kot ob Zali, prav tako ob zgornji Dravi kot ob Rabi. Pomen in obseg Karlmanove razširjene Karantanije ji je celó pripomogel do naslova »kraljevina« (regnum), ki ne manjka niti uradnemu slogu.

Zgodovinski razvoj slovenske zemlje je v zadnji četrtini 9. stol. to pojemovno razširitev Karantanije pospešil. Ne sicer v pomenu kake nacionalne slovenske državne edinice, marveč v smislu plemenske vojvodine, v kakršne je takrat Vzhodnofrankovska država čimdalje bolj razpadala. Močna osebnost Karlmanovega naslednika, kraljeviča in kesnejšega kralja Arnulfa, je pripomogla razširjeni Karantaniji do položaja

skoraj avtonomne kneževine v okviru Vzhodnofrankovske države. Ta kneževina je, navzlic pospešeni germanizaciji, takrat po ogromni večini še slovenska dežela.

Vzporedno z nemško kolonizacijo se v ožji Karantaniji ali Koroški vedno bolj utrjuje krščanstvo. Spočetka tipaje, dajajoč koncesije še močno k stari veri nagnjenim Slovencem, prehaja kesneje že k prvim osnovam upravne organizacije. Krščanstvo 8. in 9. stoletja ima na Slovenskem še čisto misijonarsko obeležje. Neki duhovnik toži okoli leta 800, kako mora živeti v slovenskih gorah in gozdovih, je domačinom tujec in nepoznavalec slovenskega jezika. Vendar ni dvoma, da je bil tak duhovnik izjema med slovenskimi misijonarji. Jezik je moral biti vsaj občevalno sredstvo med razširjevalci nove vere in Slovenci, kar bi bilo v skladu z Alkuinovimi načeli, ki so veljala pri pokristjanjevanju Slovencev in Obrov. Nadškof Arno je obnovil in zasedel mesto pokrajinskega škofa, izpraznjeno po Modestovi smrti. Teoderik postane leta 799 pokrajinski škof v Karantaniji in Spodnji Panoniji, bil pa je, kot že nekdanj Modest, strogo podrejen salzburškemu vladiki. Njegova naslednika sta škofa Oton in Osvald. Ti trije so na svojem področju uredili prvo cerkveno upravo in osnovali že tudi prve fare. V 9. stol. obstojijo na Koroškem severno od Drave že farni okraji s središčem v krajih: Gospa Sveta, kjer stoluje pokrajinski škof, Krnski grad, kjer se nam je do danes ohranila v svojih osnovah cerkev iz 9. stoletja, Podkrnos, Tinje, Št. Peter pri Taggenbrunn, Breže, Št. Andraž v Labodski dolini in mogoče Trebnje (Treffen) pri Beljaku. To so fare, ki so jih ustanovili pokrajinski škofje. Druge osebe kot svoje ustanovitelje imajo fare Št. Peter na Lurnskem polju, Otok na Vrbskem jezeru in mogoče Potvinj (Tiffen), ki segajo tudi še v 9. stoletje.

Mnogo manj vemo o širjenju krščanstva in cerkveni organizaciji na slovenskih tleh južno od Drave. O sedežih prafara moramo samo domnevati. Na Koroškem južno od Drave so mogoče še v 9. stol. nastale prafare Dobrla ves, Kapla v Rožu, Rožek, Marija na Zilji, Št. Janž na Zilji, Šmohor in Št. Daniel v Ziljski dolini. Kako je bilo s farno organizacijo v predelih slovenske zemlje, ki so spadali v cerkvenem oziru pod Oglej, je nejasno. Gotovo je, da so misijonarsko delo duhovnikov iz Ogleja proti koncu 9. stol. prekinili madžarski navali.

Za Osvaldom imamo zopet vrzel v vrsti karantanskih pokrajinskih škofov. Zdi se, da je bilo temu vzrok ponašanje škofa Osvalda nasproti svojemu predstojniku, salzburškemu nadškofu. Osvald se namreč ni oziral na podrejenost Salzburga. Sam, brez nadškofovega posredovanja, občuje v cerkvenih zadevah s papeško stolico, hoteč se očitno otresti salzburškega nadzorstva in postati samostojen škof. To je privedlo okoli

leta 860 do konflikta med njim in salzburskim vladiko, ki se je končal tako, da nadškof Adalvin po Osvaldovi smrti ni poslal med Slovence novega pokrajinskega škofa, marveč je sam prevzel med njimi škofovske posle. Ob tej priliki so koroške fare, ki so jih dotlej osnovali pokrajinski škofje, pa tudi laiki in drugi kleriki, prešle pod neposredno oblast salzburskega nadškofa. Obenem je vzhodnofrankovski kralj leta 864 podelil salzburski cerkvi po Karantaniji več posestev, da bi salzburski nadškofje, ko bi prišli po dušno pastirskem poslu v deželo, tod dobivali to, kar bi rabili za življenje. V enake svrhe so Slovenci že izza prvih časov krščanstva plačevali salzburskim cerkvenim knezom, ko so prihajali pridigovat v Karantanijo, poseben davek.

Po smrti nadškofa Adalvina (873) je Salzburg začel ponovno pošiljati pokrajinske škofove v Karantanijo. Po imenu nam je znanih pet, ki so do okoli l. 930 opravljali svojo službo med Slovenci. Od takrat pa prenehajo poročila o posebnih pokrajinskih škofih za Slovence v Karantaniji.

Vrnimo se po tem bežnem pregledu cerkvene zgodovine karantansko-koroške k političnim dogodkom v zadnji četrtini 9. stol. Po smrti kralja Ludvika Nemskega (876) si njegovi sinovi razdele državo in Karlman, dotedanji prefekt na vzhodu, prejme kot kralj Bavarsko, Karantanijo in Panonijo, upravo zadnjih dveh dežel pa prepusti svojemu nezakonskemu sinu, Arnulfu, da bi jo vodil pod njegovim nadzorstvom. Tudi ko je Karlman umrl (880), je njegov naslednik, kralj Ludvik III, še nadalje pustil upravo v Panoniji in Karantaniji Arnulfu. Arnulf si je ob vedno večjem propadanju kraljevske oblasti v državi znal pridobiti v Karantaniji položaj, ki je bil skoraj podoben onemu samostojnih knezov. Zunanjo politiko vodi na lastno pest, na oziraje se na vzhodnofrankovskega kralja.

Najpomembnejši zunanji odnos Arnulfove Karantanije je bil do Velike Moravske kneza Svetopolka. Vanj že meče senco nov narod, ki se je tedaj pojavil na Karpatih in v Podonavju: Madžari.

Madžari so narod ugro-finskega izvora. Njihovo starejšo domovino je iskati med srednjo Volgo in Uralom. V 5. stol. so zapustili te kraje in se napotili na stoletja trajajočo pot, ki jih je vodila preko širokih predelov današnje ruske zemlje. Nazadnje se ustalijo v 9. stol. onostran Karpatov ob Prutu, od koder delajo v zadnji četrtini 9. stol. plenilne pohode v srednje Podonavje. Za leto 881 beleži salzburski letopisec prvi spopad z Madžari pri Dunaju. Pojav Madžarov ob srednji Donavi povesi v takratno nemško-slovansko borbo v Podonavju, je pa ne odloči v prilogo niti ene, niti druge stranke, marveč sebi v korist.

V začetku prijateljsko razpoloženje med Arnulfom in Svetopolkom

se je kmalu po prvih spopadih med Nemci in Madžari skalilo. Lokalna in osebna trenja v obdonavskih krajinah in nemara tudi resnica Svetopolkovega očitka, da so se Arnulfovi ljudje zvezali z Bolgari, sovražniki Velike Moravske, je zopet sprožilo vprašanje, kdo bo imel prvo besedo v srednjem Podonavju, Arnulf ali Svetopolk, Morava ali Karantanija. Prišlo je v letih 883—884 do karantansko-moravske vojne, v kateri je Svetopolk zmagoval in v obeh letih silno opustošil Panonijo. Številne vojske, ki jih je Svetopolk zbral od vseh strani, so takrat navalile na Arnulfovo »kraljestvo«. Ni nemogoče, da so bili med množicami, ki so v Svetopolkovem imenu plenile in morale po panonskih tleh, tudi novi gostje v Podonavju, Madžari, posebno če upoštevamo še njihovo staro narodno sporočilo, da so se naselili ob Donavi v sporazumu z moravskim Svetopolkom.

Do miru je prišlo najpoprej leta 884 med Svetopolkom in cesarjem Karlom in šele sledečega leta se je Arnulf, kakor da je suveren knez, pobotal za svojo Karantanijo z velikomoravskim vladarjem. Ostala mu je še nadalje oblast v Panoniji, vse do leta 887, ko je postal vzhodnofrankovski kralj. Močna četa Slovencev in Bavarcev, s katero je prišel Arnulf novembra 887 na državni zbor v Tribur, je bila navzoča, ko je bil karantanski vojvoda povzdignjen v vzhodnofrankovskega kralja. Odstavljeni cesar Karel umrje že nekaj tednov zatem. Ko je praznoval Arnulf leta 887 svoj prvi kraljevski božič v Regensburgu, ni manjkalo na dvoru zastopnikov Slovanov — med njimi nedvomno tudi Slovencev — ki se naštevajo v eni vrsti s Franki, Saksi, Bavarci in drugimi plemeni države. Tudi kot kralj se Arnulf rad vrača med svoje Karantance. Najdemo ga v nekdanji prestolnici karantanskih slovenskih knezov, v Krnskem gradu na Koroškem, in nekdanji prestolnici Pribine in Koclja, v Blatogradu v Panoniji. V »Sloveniji« in »slovenskih krajih« ali v »karantanskem kraljestvu« — tako se izražajo viri — leži marsikatera posest, ki jo je Arnulf od svoje obilne kronske zemlje naklonil bavarskim cerkvam in plemičem, s čimer je seveda v znatni meri pospeševal nemško kolonizacijo in germanizacijo naše zemlje.

Ali leta Arnulfovega gospodstva v vzhodnem delu njegovega »karantanskega kraljestva« so bila šteta. Madžari vedno močneje pritiskajo v Podonavje in odtod na eni strani proti Veliki Moravski in Karantaniji, na drugi strani pa proti Bolgariji. Blodeč po panonskih in obrskih pustinjah si z lovom in ribištvom iščejo vsakdanji kruh — tako piše frankovski letopisec za leto 889, nato pa vdirajo v pogostih sovražnih navalih preko mej Karantancev, Moravanov in Bolgarov. Sprva se ta nomadski narod še ne naseli za stalno, še je jeziček na tehtnici nasprotujočih si sil v Podonavju: Bolgarije, Velike Moravske in Karantanije. Kot

so bili že v letih 883—884 po vsej priliki skriti zavezniki Svetopolkovi v nemško-moravskem sporu, tako se bojujejo leta 892 na Arnulfovi strani v vojni, ki so jo Nemci sprožili proti Veliki Moravski. Kralj Arnulf, kakor je bil eden najposobnejših med vladarji iz rodu Karolingov, ni uvidel nevarnosti, ki si jo je nakopal z madžarskim zavezništvom. Da je bil to pot nemški kralj, ki je Madžare poklical proti Svetopolku, o tem so si vsi viri edini. Prav radi tega nemško-madžarskega zavezništva je že čez nekaj let, ko so Madžari s svojimi napadi pritisnili z vso silo proti Nemčiji in Italiji, nastala trditev, da je posredno kralj Arnulf kriv zla, ki je skoraj prišlo nad krščanski svet. Poleg Madžarov si je pa Arnulf pridobil še drugih zaveznikov. Na Hengstfeldu blizu Wildona, na današnjih nemško-štajerskih tleh, se je sestal s hrvatskim knezom Braslavom, ki je, vdan nemški prijatelj, gospodoval okoli Kolpe in Save, nekako tam, kjer nekdanj knez Ljudevit. Preko Braslavove zemlje pa stoji Arnulf v zvezi še z močnejšimi zavezniki na jugu, Bolgari. Svetopolk pa šteje pristaše med nezadovoljnimi grofi v Arnulfovi Karantaniji.

Tako si je torej frankovski kralj Arnulf ustvaril leta 892 močno koalicijo, ki naj bi izrinila gospodstvo Svetopolkovo in Velike Morave iz srednjega Podonavja ter z močno karantansko kneževino utrdila oblast Nemcev od Morave do Srema.

Dva kmalu zatem nastopivša dogodka sta povsem izprevrgla Arnulfove in Svetopolkove politične račune in načrte v Podonavju. Najprej je leta 894 umrl Svetopolk; z njim je zginil s politične pozornice najopasnejši nasprotnik Arnulfov na vzhodu. Drugi mnogo pomembnejši dogodek je pa bil preokret v zadržanju Madžarov, ki se odrečejo nemškemu zavezništvu in vderejo leta 894 preko Donave v deželo svojega zaveznika od včeraj, v Panonijo. »Moške in stare žene so pomorili, mlade device pa kot vprežno živino vlekli s seboj, da bi služile njihovi pohotnosti, celokupno Panonijo so pa opustošili do uničenja.« Bil je to prvi velik vpad Madžarov na ozemlje panonskih Slovencev, ki je deželo silno opustošil, ni pa zaenkrat še uničil tamkajšnjega frankovskega gospodstva. Da bi rešil, kar bi se še rešiti dalo, je izročil Arnulf Panonijo z Blatogradom v varstvo zvestemu zvezniku, hrvatskemu knezu Braslavu. Za Kocljem zagospodari ob Blatnem jezeru zopet knez domače krvi. Mogoče je nemški vladar računal, da bo domačin znal bolje od tujih grofov braniti domačo zemljo. Ali ti in taki ukrepi že niso več pomagali. Usoda panonske Slovenije je bila zapečaten.

Leta 898, ko se zadnjikrat imenuje v virih knez Braslav, priderejo Madžari z ogromno vojsko prvič v Italijo; njihovi pohodi se v naslednjih letih še ponavljajo. Pot tjakaj jih je vodila preko slovenske zemlje. V teh zadnjih letih 9. stol. so propadle upravne in cerkvene uredbe v

Panoniji in v območju potov, ki vodijo odtod preko slovenske zemlje v Italijo. Že leta 900 pišejo bavarski škofje, da ni v celi Panoniji niti ene krščanske cerkve več.

Za pohodi v Italijo se vrste navali proti Karantaniji in Bavarski. Obdonavska pot se je nekoliko dlje upirala madžarskemu pritisku kot panonsko-italska. Bitka pri Bratislavi (Brezalauspure), 5. julija 907, je pa predrila krščansko fronto tudi ob Donavi in odprla Madžarom pot na nemška tla. Bavarsko vojsko doleti v tej veliki in odločilni bitki strahovit poraz. Kratke in klene besede sodobnih virov dajo slutiti velikansko katastrofo, ki je takrat zadela krščansko armado, v kateri so se nedvomno borili tudi Slovenci. »Celokupno vojsko Bavarcev so pobili Madžari«, piše neki letopisec. Drugi beleži le na kratko »pokolj Bavarcev«, tretji govori o »najhujši bitki«. Zadnji upravnik Karantanije, Luitpold, salzburški nadškof in dva škofa obleže na bojnem polju.

Madžarom je poslej odprta neovirana pot proti zapadu. Preplavijo in zasedejo Panonijo notri do alpskega obrobja, odkoder se v dveh mogočnih tokih cepijo njihovi navali v krščansko Evropo. Slovenska zemlja je pri tem silno trpela, kajti tok gre preko nje v Italijo, drugi za Donavo navzgor v Nemčijo. Kakor na polotoku med dvema strujama so se edino v gorati Karantaniji obdržale še naprej politične in cerkvene uredbe frankovske dobe. Nemška kolonizacija na slovenskih tleh zastane. V notranjih alpskih predelih le še s težavo vzdržuje skromno kontinuiteto, v Panoniji, ob Donavi, na zgornji Savi in ob Savinji pa preneha popolnoma. V zgodovini germanizacije slovenske zemlje pomenjajo madžarski navali zaključek prvega obdobja. Drugo se pričinja po zavrnitvi Madžarov. Za skoraj pol stoletja ne prinašajo pisani viri poročil za večji del slovenske zemlje, le za notranje alpske pokrajine ob zgornji Dravi in Muri nam še teko v skromni meri. O zadržanju Slovencev nasproti Madžarom ne vemo nič določnega, verjetno je, da so klonili pred nomadskimi krdeli prav tako kot nekoč pred Obri. O kakih ovirah, ki bi jih stavili Slovenci Madžarom, ne slišimo kar nič, mogoče so jih tu pa tam celo podpirali. Ob istih potih, kjer nekdam Obri, navaljujejo sedaj Madžari proti Italiji in Nemčiji. Proti jugozapadu jim je kazala vpadno smer stara, takrat nedvomno še uporabna rimska cesta, vodeča preko Ptuja, Celja in Ljubljane v Italijo. V njenem območju leži pri Gorici vas Vo-grsko, ki s svojim imenom še danes spominja na »Ogre«, ki so od konca 9. stol. pa do srede 10. stol. tod mimo vdirali v Italijo. Tudi velika, nekdam rimska cesta skozi ravno Furlanijo se po ogrskih četah, prodirajočih ob njej v Italijo, imenuje že v 10. stol. in potem še dolgo za tem »ogrska cesta«, oziroma, radi ogrskih pustošenj, »ogrska pustinja«.

Naselitev Madžarov je postala usodna za nadaljnji zgodovinski raz-

voj narodov in držav v srednjem Podonavju. Mimo frankovskih krajin na vzhodu postane, v kolikor je niso strli že notranji boji, njihova žrtev tudi Velikomoravska država. Madžari so s svojim prihodom uničili teritorialno zvezo med južnimi in severnimi Slovani in preprečili za bodočnost tudi politično, ki je od 7. do 9. stol. dvakrat obstajala, enkrat za kralja Sama, drugič za kneza Koclja. Madžari so zaustavili tudi nemški dotok v Panonijo in Obdonavje, ki je bil tako močan, da bi, ako bi se bil nadaljeval v začetem tempu, germaniziral velike dele panonske zemlje. Na mesto nemškega klina, ki je grozil od panonske strani stisniti alpske Slovence in jih kot suho vejo odrezati od ostalega slovanskega debela, se je vrnila madžarska zagozda, ki je zdrobila velik del ne le slovenske, marveč v 9. stol. tudi že močno nemške Panonije. Za večji del panonskih Slovencev pomenjajo Madžari nacionalno smrt, za alpske Slovence je pa njihov pojav ustvaril položaj, ki ga, gledanega z nacionalnega vidika, zaenkrat niti ne moremo označiti kot neugodnega. Za več kot pol stoletja so Madžari zadržali silo germanizatoričnega pritiska v Vzhodne Alpe in strli nemški kolonizacijski tok, ki se je zaril že globoko v srednje Podonavje.

POLITIČNI, SOCIALNI IN GOSPODARSKI RED STAROSLOVENSKE DOBE

KO SO ZASEDLI NAŠI PREDNIKI ALPSKE, KRAŠKE IN PANONSKE PREDELE, so jih imenovali sosedje na zapadu in jugu z imeni, s katerimi so vobče označevali pripadnike velike slovanske narodne skupine. V latinski pisanih virih one dobe so Slovenci »Sclavi«, »Sclaveni« (Sclavani, Sclavini), »Winedi« (Winadi, Winades), pri nekaterih pa, ki niso prav ločili med germanskimi Vandali in slovanskimi Venedi, celo Vandali. Od teh označb je nedomače ime Vinedi ali Venedi, ki se pojavi že v prvem stoletju našega letošetja in je v veljavi za Slovane sploh. Z njim so svoje slovanske sosede radi označevali Nemci ob Donavi in v Alpah. Ime se je v obliki »Windische« za Slovence ohranilo do današnjih dni. Poleg Vinedi, Venedi ali Vindi so pa Slovenci — prav tako kot drugi Slovani — že v najstarejših ohranjenih pisanih virih označeni kot »Sclaveni« (Sclavani, Sclavini). »Slovjene«, v ednini »Slovjenin«, so se Slovani sami imenovali. Slovenci so to domačo in za Južne Slovane prvotno splošno

veljavno označbo prevzeli kot svoje narodno ime, le da so obliko Sloven, Sloveni, ob naslonu na žensko Slovenko, spremenili v Slovenec, Slovenci (kakor je na pr. iz moškega gorjana ob ženski gorjanki nastala oblika gorjanec). Glede prevzema stare domače označbe za Slovane vobče so Slovenci šli skupno pot s Slovaki, Slovinci na Pomorjanskem in vzhodnoslovanskimi Sloveni pri Novgorodu ob Ilmenskem jezeru. Namesto oblike »Sclaveni« (Slovjane) je za oznako Slovanov in z njimi Slovencev prišla v latinskih virih čimdalje bolj v rabo in jo na splošno že v 9. stol. izpodrinila oblika »Sclavi«. S tem imenom se v latinskih virih srednjega veka Slovenci najčešče označujejo.

Dežela, ki so jo naselili Slovenci, se že v virih 9. stol. imenuje *Slovenija* (Sclavinia). Slovenija je v tem času in tudi kasneje pojem za etnično področje Slovencev. K Sloveniji ne štejejo tuji pisci le Karantanije in Spodnje Panonije in v okviru teh zopet manjših predelov (Zilja, Lurnsko polje na Zgornjem Koroškem, Dudlebska grofija na današnjem Nemškem Štajerskem), marveč tudi druge pokrajine, v katerih so takrat bivali Slovenci. Jezik, ki ga govorijo Slovenci, je slovenski (prvič leta 970 »lingua Sclavanisca«).

Narodno ime začno že v prvih stoletjih slovenske naselitve izpodrivati pokrajinski in historični nazivi. *Kranjska*, ki je ostala najbolj slovenska pokrajina, je že piscu 8. stoletja »domovina Slovencev« (Carniola Sclavorum patria). Bolj kot Kranjci so pa bili zapadnemu svetu v zgodnjem srednjem veku znani Slovenci kot prebivalci *Karantanije* ali Koroške, kakor bi danes dejali. Karantanija je v oni dobi po Slovincih zelo na gosto naseljena pokrajina; ker pa ji gre tudi, kar se političnega pomena tiče, od vseh dežel, v katerih takrat bivajo Slovenci, prvo mesto, začenja, ko pridejo Slovenci v evidenco zapadne Evrope, pomenjati Karantanec toliko kot Slovenec in Karantanija toliko kot Slovenija.

O političnem ustroju, socialnih in gospodarskih razmerah ter materialni kulturi naših prednikov za naselitve in v prvi dobi po njej moramo iz sodobnih pisanih virov naravnost le malo razbrati. Posredni viri, kot so jezik, izkopine, tradicionalna literatura ter primerjava z razmerami pri drugih slovanskih narodih, nam utegnejo do neke mere spopolniti podatke sodobnih piscev.

Južni Slovani žive po pričevanju avtorjev iz 6. in 7. stol. »od nekdaj v demokraciji«, oziroma »brez oblasti v medsebojni mržnji in ne poznajo reda«. Strogo urejene državne organizacije ter vrhovnega in enotnega vodstva še ne poznajo. Tako je živel ob naselitvi tudi tisti del Južnih Slovanov, ki se je kasneje začel imenovati Slovenci. Kot osnovno družabno edinico, ki so jo naši predniki prinesli iz Zakarpatja s seboj v novo domovino, smemo smatrati rod. Vsi, ki so bili istega rodu, so živeli kot

capit̃ benuolentiā. Post salutationē utriusq; pa-
 tris uicia & gunt ostēdens gentē anaturali satione
 iudof alege exēbitalle. de inde plurib; modis ostē-
 dit iusticiā. salūtē eq; utiq; eē n̄ plegē. s. pfidem
 ihu x̄. ut alege eos tollat. & u^{sola} fide x̄ eos constituat.
 Cū finē v̄ subdit̃ moralis instructio. atq; inactioe
 gr̄a finit̃ eplā. Premittit aut̃ salutationē dicens.

Victor
 epe ca
 pug.

Amo

PAVLYS ER
 UVS HULX
 VOCATVS
 A PLS

leggitur in euangelio di.
 & cetera usq; ibi. omnib; quib;
 & cetera. Huc usq; enī pender
 ita. ut pficiat̃ sententia & sub
 intelligit̃ ul' mandat ul' scribit̃. In
 hac aut̃ salutatione. p̄s psonā suam
 cōmendat. quā & modis scil' anōie.
 aēditione. adignitate ab officio.
 Anōie dicens paul'. aēditione serus.
 adignitate apl's. ab officio segregatū in euangelio di.
 Ex anōie aut̃ laude scit̃. si sens ipi noīs. ratio im
 positionis adtendat̃. Paul' enī hebraice. q̄et̃ ḡce
 modic' latine sonat. idē hoc nom̄ paul' qd ē heb

teor
 dit

ZAČETNA CRKA P IN TEKST IZ RAZLAGE PISEM APOSTOLA PAVLA
 (primer stiške rokopisne in iluminatorske umetnosti iz druge polovice 12. stol.; rokopis 3,
 list 2', v Državni biblioteki v Ljubljani)

enakopravni člani ene hišne skupnosti. Več rodov, združenih po krvnem sorodstvu in kultu skupnih božanstev, spada pod okrilje enega bratstva. Rodovom na čelu stoje staroste ali starešine. Večje edinice, ki družijo po kulturnih, krvnih, gospodarskih in političnih interesih povezane rodove, so župe z župani na čelu. Župna središča so utrjena gradišča. Mogel je pa tudi en sam rod imeti svojo župo.

Geografski položaj nove domovine z njenimi gorskimi kotlinami in dolinami je, kakor se kaže, v veliki meri vplival na rodovno ter župno razvrstitev in organizacijo med Slovenci. Slovenci so se, se zdi, ob naseljevanju združevali v okviru svojih rodov in žup pogostokrat v predelih, ki so bili že v predсловenski dobi upravne enote in so geografsko sklenjeni ter zaokroženi. Kesnejše nemške grofije in najstarejša farna okrožja so v mnogih primerih nastala zelo verjetno na ozemlju staroslovenskih žup. Frankovski grof ali knez, kakor so naši stari imenovali grofa, je nekak naslednik staroslovenskega župnega poglavarja, medtem ko v nemški dobi označba župan zdrkne na zemljiškemu gospodu podrejenega uradnika. Najstarejši zapisani podatek za besedo župan nam je ohranjen prav s slovenskega ozemlja. »Jopan qui vocatur Physso« (župan z imenom Fiso) se omenja leta 777 med Slovenci pri Kremsmünstru na današnjih zgornjeavstrijskih tleh.

Prve državne organizacije, ki so oklepale tudi Slovence, so ustvarili tujci. Najpoprej Obri, po propadu obrske sile pa Frank Samo, ki je svoji veliki državi pridružil tudi del slovenskih rodov. Začetki karantanske države tvorbe, ki ne obsega vseh slovenskih rodov, marveč le del njih v osrčju Alp, so skromni in se dajo le slabo spoznati. Karantanska kneževina se je ohranila tudi preko Samove smrti. Združevala je župe karantanskih Slovencev pod vodstvom enega kneza. Ne vemo pa niti, kako so tega Slovenci z domačim imenom imenovali — mogoče vladika, mogoče vojvoda. Zadnje bi se po pomenu ujemalo z latinskim »dux«, kakor ga imenujejo tuji viri. Ob knezu so obdržali v deželi veljavo tudi župni poglavarji. Iskati jih je med prvaki (principes), ki jih omenjajo med karantanskimi Slovenci viri frankovske dobe. Sedež karantanskega kneza je bil po vsej verjetnosti na Gosposvetškem polju pri današnjem Krnskem gradu (Karnburg). Tu, kjer se kesneje nahaja tudi sedež nemškega upravnika v Karantaniji, je stoloval pred njim slovenski knez. Bližnja Šenturška ali Krnska gora je po svojem položaju kakor ustvarjena za utrjeno gradišče in zatočišče v sili.

Svojega kneza so karantanski Slovenci svobodno volili, tudi potem še, ko so prišli pod nemško nadoblast. Običaj izvolitve in umestitve domačega kneza na Gosposvetškem polju sega po vsej verjetnosti nazaj v dobo svobodne slovenske karantanske kneževine. Starodavni obred so v

zadnjih desetletjih skušali učenjaki razložiti z različnih vidikov in do zadnjih podrobnosti. Ni in ne more biti namen pričujoče knjige zavzeti kritično stališče nasproti mnogoterim še spornim hipotezam in problemom, ki se tičejo znamenitega obreda na Gosposvetskem polju in z njim v zvezi naše starejše socialne in gospodarske zgodovine. V naslednjem hočem — v kolikor je to pri pomanjkanju in pomanjkljivosti virov mogoče — podati vsaj približno sliko socialnih in gospodarskih razmer pri Slovencih v razdobju od 6. do 9. stol. in z njimi v zvezi razložiti začetke gosposvetskega obreda.

Kakor skoraj pri vseh sosednjih narodih je tudi pri naših prednikih že v prvih stoletjih po naselitvi bila družba socialno diferencirana. Ločijo se nesvobodni od svobodnih in plemičev.

Široka plast nesvobodnih ni bila pri Slovencih po svojem socialnem položaju ob vseh časih in v vseh krajih enaka. Od pokornih sužnjev pa do polsvobodnih gre dolga vrsta socialnih stopenj. Izvor nesvobodnih in nesvobode vobče je mogel biti kaj različen. Obrsko gospodstvo je ponekod ustvarilo nedvomno odnose, ki jih moremo primerjati strogemu suženjstvu. Koder se je obrska nadvlada obdržala, je to razmerje obstajalo še naprej, drugod ga je pa osvoboditev od obrskega jarma omilila ali odstranila. Ko je prenehala obrska oblast, ni zginil pri Slovencih stan sužnjev in nesvobodnih vobče. Pretirano se mi pa zdi predpostavljati, da je obstajala pri Slovencih večina naroda iz sužnjev, ali da je bila vsaj hlapčevsko razpoložena in so jo kot tako prevzeli Nemci. Diferenciacija nesvobodnih je bila tudi pri Slovencih, ki so se osvobodili obrskega jarma ali pa pod njim sploh nikdar ječali niso, kaj raznolika. Med nesvobodne staroslovenske družbe je nedvomno prešel vsaj del starega prebivalstva, ki so nanj Slovenci ob svojem prihodu v novo domovino naleteli in mu v večji ali manjši meri odvzeli svobodo. To predslovensko prebivalstvo je bilo krščanske vere, zato pomeni še danes ponekod beseda krščenica toliko kot dekla. Vojni ujetniki, dalje Slovenci, ki so kakorkoli izgubili svojo svobodo, in kupljeni sužnji so mogli tvoriti prav tako znaten del staroslovenskih nesvobodnikov.

Bavarsko-frankovski red z vsemi svojimi posledicami je zanesel med Slovence mogočen val nesvobode. Mnogi, ki se novim oblastnikom niso pokorili, bodisi politično ali versko, so izgubili svojo svobodo. Protikrščanski upori, sodelovanje pri vstaji panonskega Ljudevita, dogodki ob zatonu Koeljeve kneževine, ti in še drugi dogodki so brez dvoma povečali med Slovenci število nesvobodnih. Končno je nemški pravni red, ki se je od 9. stol. zajedal čimdalje globlje v slovensko družbo, nedvomno znatno vplival na propad socialne svobode med Slovenci. Marsikateri svobodnik

se je iz gospodarskih in drugih razlogov zatekel v varstvo gospoda, prejel od tega svoje imetje v fevd, pri tem pa izgubil svobodo.

Nesvobodnim nasproti stoji široka plast svobodnih Slovencev. Svobodne Slovence, ki niso bili plemiči, sodobni viri natančno razlikujejo od nesvobodnih Slovencev. Svobodni imajo prvotno vse politične pravice in odločilen pomen v življenju naroda. Udeležujejo se zborov, vrše redno vojno službo, morejo pridobivati imetje in sklepati pogodbe. Jedro staroslovenskega poljedelskega prebivalstva obstoji iz svobodnih.

Iz vrst svobodnih so se kot poseben stan povzdignili plemiči. Po vsem sodeč plemstvo pri Slovencih ni bilo nikdar posebno številno in v narodu razširjeno. Člane vladajoče knežje rodbine v Karantaniji, župne poglavarje, bližjo okolico panonskih knezov Pribine in Koclja moremo šteti med staroslovenske plemiče ali prvake (principes), kakor jih imenuje latinski vir. Rojstvo, službeni položaj ali bogastvo je moglo dvigniti posamezne svobodne med plemiče. Nemci slovenskega plemstva, v kolikor se je podvrglo novemu režimu, niso uničili. »Plemeniti možje« slovenskega rodu in »možje, izišli iz dobrega plemstva«, kakor jih označujejo viri, se že v prvi dobi nemške nadvlade stapljajo in izenačujejo z doseljenim nemškim plemstvom v plemiški stan, v katerem se je nacionalni izvor čimdalje bolj gubil. Spajanje z nemškim plemstvom je slovenske plemiče vedno bolj odtujevalo narodu, iz katerega so izšli.

Poseben položaj med slovenskimi svobodnjaki-plemiči zavzemajo k o s e z i ali kasazi, kakor se glasi zanje dialektična oblika na kasnejših koroških in štajerskih tleh. Tudi pri Nemcih veljajo za plemenite, zato ustreza slovenskemu kosezu nemški naziv »edling« in naselbini kosezov nemško krajevno ime »Edling«. Ime kosez ali kasaz, ki še do danes ni zadovoljivo razloženo, se nam je ohranilo v krajevnih imenih Koseze (pri Ljubljani, v kamniškem okraju, na Notranjskem), Kasaze (pri Celju, v Podjuni, v Ziljski dolini), Kajžice (pri Bilčovsu na Koroškem) in v številnih nemških Edlingih. Slediti moremo kosezom skoraj povsod na nekdanjih in sedanjih slovenskih tleh. V Bohinju so živeli v Srednji vasi in sosednjih selih, najdemo jih okoli Bleda in Tržiča, v ljubljanski okolici pri Šiški, Igu in okoli Podmolnika, številni so bili okoli Moravč in Zagorja, na Dolenjskem jim sledimo okoli Tehaboja, Žužemberka in Kostanjevice, na Notranjskem pa okoli Trnovega. Na Štajerskem so bile močne naselbine kosezov okoli Celja (Teharje, Kasaze), številne tudi v danes nemškem delu dežele.

Posebno mnogo je pa bilo kosezov na Koroškem. Največ jih je v sredini dežele: ob zgornji Glini, v široki okolici Gosposvetskega polja in ob Krki, ne manjkajo pa tudi v Labodski dolini, v Podjuni, Rožu, Ziljski dolini in na Zgornjem Koroškem. Na Koroškem so postali kosezi poli-

tičen faktor, ki odloča pri izvolitvi in umestitvi koroškega vojvode. Ta je postal prvi v deželi po volji svobodnjakov-kosezov. Kaže se, da sega ta pravica koroških kosezov že v dobo slovenskih karantanskih knezov.

Od poročil, ki so se nam ohranila o izvolitvi in umestitvi koroškega vojvode, ima najbolj starinski značaj popis izvolitvenega in umestitvenega obreda v nemški pravni knjigi, imenovani »Švabsko zrcalo« (Schwabenspiegel). Iz tega moremo do neke mere izluščiti potek izvolitve in umestitve, ki se nemara najbolj približuje onemu, ki je veljal že v stari slovenski dobi. Vršil se je obred ob tako zvanem knežjem kamenu pri Krnskem gradu.

Po Švabskem zrcalu smejo le svobodni zemljaki, imenovani kosezi, izbrati deželi novega vojvodo. V ta namen izvolijo iz svoje srede sodnika, ki se jim zdi najbolj pripraven. Ta vpraša vsakega koseza posebej in potem vse skupaj, če se ta, ki je namenjen za vojvodo, zdi njim in deželi pripraven. Ako dobi primeren odgovor in je večina zanj, se odpravijo kosezi na Gosposvetsko polje, kjer ga po običaju dežele na najsijajnejši način sprejmejo v svojo sredo. Oblečejo ga v sivo suknjo in plašč enake barve, obujejo v rdeče prevezane opanke, na glavo mu pa posade klobuk sive barve s sivo vrstico. Nato ga posade na poljskega konja in spremijo do kamena, ki stoji v bližini cerkve Gospe Svete. »Prepevajoč slovenske pesmi ga vodijo trikrat okoli kamena. Vse poje, malo in veliko, žene in moške. Slave s tem Boga in svojega Stvarnika, da je njim in deželi dal gospoda po njihovi želji. Nato prevzame vse svoje pravice, ki so spoštovanje, poštenje in zakon, ki ga deželni gospod in vojvoda po pravu mora imeti in izvajati.«

V teku stoletij se je starodavni način izvolitve in umestitve koroškega kneza v mnogočem spremenil in razširil, posebno z momenti, ki so nekoroškega in neslovenskega izvora. Nemštvo in krščanstvo je v mnogočem vplivalo na prvotni obred. Pridružilo se mu je predvsem drugo dejanje, ki se dogaja pri tako zvanem vojvodskem stolu na Gosposvetskem polju. Koseze in iz njihove srede izbranega sodnika nadomesti le eden od njih, tako imenovani vojvodski kmet iz Blažje vesi pri Celovcu. Dvogovor med njim in v kmeta preoblečenim vojvodo, ki se konča s tem, da odstopi kmet svoje mesto na knežjem kamenu vojvodu, stopi na mesto prvotnega vodstva okoli kamena. Trdno ustaljen potek je dobil obred v 13. stol. Znan nam je iz popisov, nastalih v tem in 14. stoletju, ki jih bomo imeli še priliko omeniti.

Običaj in obred izvolitve in umestitve kneza na Gosposvetskem polju je bil med koroškimi Slovenci tako ukoreninjen, da ga tudi nemški oblastniki kasnejših časov niso mogli niti hoteli opustiti. Z bavarsko-

frankovskim režimom se je način izvolitve vsakokratnega novega kneza karantanskih Slovencev v toliko spremenil, da so novega kneza dovolili Slovincem Bavarci, oziroma Franki, nakar so mu Slovenci sami podelili knežje dostojanstvo. Način se tudi ni spremenil, ko so Nemci začeli pošiljati med koroške Slovence vojvode tuje krvi. Še je imel zbor kosezov formalno pravico odkloniti vojvodo, ki jim ni bil všeč.

Izvolitev in umestitev koroškega deželnega kneza je znamenit spomenik starega slovenskega prava. V svojih temeljih sega nazaj notri v prednemško dobo naše preteklosti in vsaj nekoliko osvetljuje staro-slovenske pravne in družabne uredbe. Prevzet v svojem bistvu tudi v nemško dobo kaže ponovno, da se vsaj karantanski Slovenci v 8. stol. niso podvrgli Bavarcem in Frankom v suženjski pokoritvi, marveč v neke vrste pogodbeni obliki, ki jim je ohranila formalni ostanek najvažnejšega akta svobodnega državnega življenja, izvolitve in umestitve novega kneza na Gosposvetskem polju.

Prvobitna in enostavna materialna kultura Južnih Slovanov se je po naselitvi v novo domovino pod vplivom narodov, s katerimi so prišli Slovenci v stike, se z njimi ali pomešali ali pa jim postali mejaši, znatno spremenila. Slika o kulturi onega dela Južnih Slovanov, ki je naselil Alpe, severozapadni del Krasa in velik del Panonije, je v 7.—10. stol. že v marsičem zasenčena s tujimi vplivi, v katerih območje so prišli naši predniki že kmalu po naselitvi. Sosedstvo Italije in Nemčije v vojnih in mirnih časih, krščanstvo in politična pridružitve zapadu je v močni meri in v mnogoterih ozirih vplivala na denacionalizacijo prvobitne slovenske kulture.

Stanje polnomadstva, v katerem so živeli naši predniki, ko so prišli v novo domovino, se je po ustalitvi polagoma spreminjalo v oblike stalne naselitve, katere glavna značilnost je redna obdelava polja. Obrski jarem je k temu nemalo pripomogel. Stalnost je povzročila racionalnejšo izrabo tal, postanek stalnih selišč in utrjenih gradišč. Kot večje naselbinske aglomeracije nastajajo vasi in zaselki, ki pa nimajo povsod enotnih oblik, marveč so le-te odvisne od geografskega položaja, gospodarskih in družabnih prilik ter tudi vplivov predslovenskih naselij. Plodne zemlje je dovolj na razpolago, tako da se vrši obdelava polja v obliki vsakoletne izmenjave posameznih delcev. Najmanj od 10. stol. dalje imamo dokaze za obdelavo polja v obliki triletno izmene. Stalna poljska razdelitev in zmerjene kmetije se pojavljajo šele v nemški dobi; prvotno so bile primitivne njive raztresene pač tam, kjer je bilo zanje najbolj ugodno mesto.

Polje je našim prednikom dajalo glavno hrano. Od žitnih vrst pozna-jo in sade že v dobi naselitve rž, pšenico, ječmen, proso (pšeno) in oves.

Od sočivja uživajo grah, bob, lečo, poznajo že tudi luk, česenj, korenje, redkev, kumare, mak, buče, repo in kapus. Nekatere vrste sadja so Slovenci spoznali že v pradomovini preko Rimljanov, Grkov in Irancev (črešnja, višnja, oreh, breskev), za druge imajo stare indoevropske besede (jabolko, sliva). Glavna pijača je medica. Od 10. stol. dalje se omenja tudi pivo. Čebeloreja je pri Slovanih že zelo stara, prinesli so jo v novo domovino še izza Karpatov. Verjetno je, da so Slovani spoznali vinogradništvo s posredovanjem Germanov iz Italije. V Panoniji in na Krasu so naši predniki prevzeli in se naučili vinogradništva nedvomno od starega prebivalstva. Dokumentarno se omenjajo najprej vinogradi na slovenskih tleh leta 861 v Koeljevi kneževini ob Blatnem jezeru.

Manj kot žitne vrste, sočivje in sadje je razširjena mesna hrana. Naši predniki so že poznali in uživali govedino, bravino in svinjetino. Jedo tudi ribe, jajca, mleko in v posebno velikih množinah sir. Od perutnine goje kokoši in gosi. Pod vplivom starega prebivalstva in nemških kolonistov je posebno v alpskih krajih živinoreja znatno napredovala.

Po zastoju v 7. in 8. stol. je v 9. stol. trgovski promet toliko oživel, da so mogli alpski Slovani nekatere produkte svoje zemlje že izvažati. Glavni so med, vosek in krzno. Rude, razen soli, prihajajo za izvoz še malo v poštev, kajti rudarstvo se je v Vzhodnih Alpah razmahnilo živeje šele v 11. stol. Kupčija je po večini še menjalna. Za svoje produkte prejemajo Slovenci iz Italije in Nemčije nakit, tkanine in orožje. Svojega kovanega denarja stari Slovenci še niso poznali in imeli. Glavna trgovska pota so velike plovne reke, na suhem prav pogostokrat še dobro ohranjene stare rimske ceste ali njih smeri. Ob trgovskih potih nastajajo tržna središča ob gradiščih, v bližini kulturnih in zborovalnih krajev, ob ostankih predсловenskih naselbin in pri prvih krščanskih cerkvah. Kot izhodišče za podonavsko trgovino k Slovanom in Obrom je določil Karel Veliki stari Lauriacum ob ustju Aniže v Donavo. Ob Donavi se je vršila velika trgovina s sužnji slovanskega rodu, ki je bila po večini v rokah Židov. Bila je tako obsežna, da je postala beseda »Sclavus« v zapadni Evropi sinonimen izraz za »suženj«.

Spočetka le malo bojevitih Slovani so se vojevanja kaj kmalu naučili od svojih sosedov in gospodarjev (Bizantincev, Germanov, Obrov). Boji, ki jih imajo z Langobardi, Bavarci in Franki, kažejo, da so se naši predniki že dobro naučili sukati orožje. Poročila nekaterih piscev, da poznajo Slovani le malo orožja, in pomanjkanje le-tega v staroslovenskih grobovih ne govori za nebojevitost naših prednikov. Slovenci od 6. do 9. stol. so bili najmanj tako bojevit kot mnogi njihovih sosedov. Da je le zelo malo orožja v staroslovenskih grobovih, se vsaj za dobo od konca 8. stol.

dalje dá razlagati iz prepovedi krščanske vere, ki je branila polagati orožje v grobove.

Najbolj razširjena utrdba trajnega značaja je gradišče, ki je poleg upravnega in kultnega središča večjega okraja glavna obrambna postojanka in pribežališče v sili. Nekatera gradišča segajo po kontinuiteti prav do neolitske dobe in so jih Slovenci le prevzeli in obnovili. Ob mnogih gradiščih in v njihovi bližini so nastale večje ali manjše vasi, iz drugih v kasnejši dobi gradovi, mnoga so pa opustela, ko so se spremenile gospodarske in varnostne razmere. Splošni načrt je gradišču predpisovala priroda terena, na katerem je nastalo. Najdemo jih na gorskih vrhovih, v gozdovju, sredi ravnine ali močvirja. Oblike so štirioglate, okrogle ali pa tudi eliptične. Gradišča obdaja eden ali več nasipov, z vodo napolnjen jarek, močvirje — ali pa brani dohod do njih že sama strmina brega, na katerem so postavljena. Nasipi so iz zemlje ali kamnja še nespojenega z malto, utrjeni mnogokrat tudi s plotom, palisadami in lesenimi stolpi.

Najvažnejši vir za poznavanje staroslovenskega nakita, obleke in orodja ter s tem načina in razmer, v katerih so živeli naši predniki v prvih stoletjih po prihodu v novo domovino, so staroslovenski grobovi iz razdobja od 6. do 11. stol. Našli so jih povsod, kjer so bili nekoč naseljeni Slovenci. Na zapadu je skrajno najdišče Flaschberg v zgornji dolini Drave in Schlading ob skrajni zgornji Anizi, najdemo jih v Salzkammergutu in Dunajski kotlini in celo onostran Donave štejejo nekatera grobišča k staroslovenskim. Na današnjih slovenskih tleh so našli staroslovenske grobove pri Tomaju na Krasu, pri Srednji vasi v Bohinju, na Bledu, pri Kranju, Mengšu in Komendi, na Sveti gori pri Litiji, pri Črnomlju, v Središču ob Dravi, v Veržetu, Ptuju, Spodnji Hajdini, v Laški vasi pri Celju, pri Starem trgu pri Slovenjgradcu in pri Vidri vesi, Grabštajnu in Vrbi na Koroškem. Staroslovenskim grobovom na vzhodnoalpskem ozemlju je skupen poseben grobni kulturni tip, ki ga po najstarejšem odkritem najdišču te vrste, Kettlachu pri Gloggnitzu na Nižjem Avstrijskem, imenujejo arheologi ketlaški tip. Izrastki tega tipa segajo na Hrvaško, Ogrsko in Moravsko. S ketlaškim kulturnim tipom se v Alpah meša starejši, ki ima svoje izhodišče v obrski Panoniji, sega časovno nazaj do 6. stol. in se po velikem najdišču Keszthely ob Blatnem jezeru imenuje v arheologiji kesteljski tip.

Za staroslovenske — in obenem slovanske grobove sploh — so najznačilnejši z umrlim v grob položeni obsenčni okraski. So to neke vrste obročki, ki so jih naši predniki nosili privezane kot nakit na sencih, in sicer po dvoje, troje ali še celó več na vsaki strani, pritrjene na zanke iz usnja ali platna, ki so bile zopet prišite na širok platnen trak, pre-

vezan preko čela. Po oblikah so obsenčni obročki kaj različni. Za staroslovenske grobove posebno značilni so taki, katerih en konec je zavit kakor črka S. Tudi po velikosti se zelo menjajo; poleg majhnih in drobnih obročkov so našli tudi večje, ki se v spodnjem delu razširjajo v obliki polumeseca in so okrašeni z geometričnimi ornamentami. Material, iz katerega so izdelani obsenčni obročki staroslovenskih grobov, je po navadi bron, bolj poredko srebro.

Drugi pogosti dodatek staroslovenskih grobov so keramični izdelki, obstoječi iz srednjevelikih posod, visokih, s kratkim vratom in zapognjenim robom. Na dnu teh posod je pogostokrat kot lončarski znak videti odtis v obliki križa, kolesa ali kaj podobnega. Na zunanji strani so posode okrašene z ravnimi ali vijugastimi črtami, ki so tipične za te vrste predmetov iz staroslovenskih grobov.

Poleg obsenčnih obročkov in posod so našli v staroslovenskih grobovih še vrsto drugih predmetov, prstane, zapestnice, ovratnice, razne obeske in drugo lepotičje. Vse to je po večini iz brona, nekaj ga je iz srebra in bakra in le malo iz železa, obeski so iz stekla, jantarja ali pa biseri. Stalne najdbe v staroslovenskih grobovih so emajlirani predmeti. V tej tehniki so izdelane mnogovrstne zaponke v obliki plošč, v katere so vrezane živalske figure, zalite z emajlom, dalje obsenčni obročki v obliki polumeseca in prstani. Redko je v staroslovenskih grobovih orožje in razni drugi predmeti vsakdanje rabe kot sekire, noži, kresilniki in drugo.

Svoje mrtvece so stari Slovenci pokopavali v nekem redu, v vrstah enega poleg drugega. Grobovi so po večini okostni in obrnjeni proti severovzhodu. Ponekod so pa mrličje tudi sežigali in pepel shranjevali v lončene žare, ki so jim priložili razno lepotičje in vse skupaj obdali z gomilo. Še ko je prvo krščanstvo prodiralo med Slovence, se naši predniki niso odrekli pokopu svojih mrtvecev po načinu predkrščanske dobe.

Če si v celoti ogledamo predmete, najdene v staroslovenskih grobovih, moramo reči, da so stari Slovenci živeli v razmeroma skromnih razmerah. Lepotičje ni posebno bogato, orodje je skromno po številu in izvedbi, keramika je revna po ornamentu in oblikah. Po naselitvi v novi domovini so se okrasni in drugi predmeti naših prednikov pod vplivom poznorimske provincialne kulture, ki so jo posredovali preostali staroprebivalci, in radi obnovljenega trgovskega prometa v mnogočem spremenili. Zadnje velja posebno za dobo od Karla Velikega dalje. Za številne emajlirane predmete staroslovenskih grobov sodijo, da so importirani iz karolinške države, ako ni vsaj nekatere od njih izdelal v deželi sami kak potujoč obrtnik ali po tujih vzorcih celo domačin. Poleg frankov-

STISKI OPAT FOLKNAND,
kot začetna črka O v roko-
pisu, ki ga je dal okoli leta
1180 sam napisati (danes ro-
kopis 650, list 62', v Nacio-
nalni biblioteki na Dunaju)

SV. AVGUŠTIN ~~IN~~ BISTRSKI PRIOR HERMAN,
ornament v rokopisu Avguštinovega dela »De civitate Dei«, napisanemu l. 1347 v
samostanu Bistri (danes rokopis 2, list 7, v Državni biblioteki v Ljubljani)

skega zapada prihaja kot importna dežela obrtnih predmetov v slovenske kraje v poštev še Italija in bizantinska država.

Pojav Madžarov v srednjem Podonavju zaključuje prvo obdobje zgodovine Slovencev v novi domovini. Trem stoletjem, od konca 6. pa do konca 9. stol., daje enotno obeležje vrsta pojavov in neka skupnost razvojnih smernic, ki nas opravičuje gledati v tej dobi naše preteklosti epoho kolikor toliko zaključenega značaja.

Slovenska ekspanzija je v tem obdobju dosegla obseg, ki ga v kesnejših stoletjih ni nikdar razširila, pač pa je po višku, doseženem v 9. stol., utrpela znatno skrčenje svojih nacionalnih meja.

Slovence, ki so kot zapadni del Južnih Slovanov naselili alpske, kraške in panonske predele, še ne loči ona kesneje po tuji politični in vojaški osvojitvi ustvarjena in ostro začrtana meja od rojakov istega rodu na jugu in jugovzhodu. Bolj kot kdaj v kesnejših stoletjih so jim enaki po načinu življenja in jeziku.

Slovenci so v tej dobi daleč od kake skupne nacionalne zavesti. Značilna zanje je razbitost, povzročena po načinu doseljevanja in terenu, ki so ga naselili. Preko rodov in žup prehajajo komaj v prvi štadij plemenskega oblikovanja, ki je ustvaril med njimi dvoje samostojnih državnih tvorb, svobodno slovensko Karantanijo in v Panoniji kratkotrajno Kocljevo kneževino. Še so med Slovenci žive težnje po politični neodvisnosti z naslonitvijo na istorodne in sorodne sosesde. Priključitev vsaj dela Slovencev panonskemu Ljudevitu in odpad kneza Koclja z naslonitvijo na Veliko Moravsko je temu dokaz.

Še prevladuje v tej dobi staroslovenski pravni, gospodarski in socialni red, ki ga v drugi polovici te epohe še ni mogel nadvladati bavarsko-frankovski, čeprav ga je v silni meri pospeševala tuja politična nadvlada, krščanska cerkev in prva nemška kolonizacija.

Od srede 8. stol. izpodriva staro vero Slovencev nova krščanska. Širi se poglavitno iz treh območij: bavarskega, oglejsko-istrskega in grško-bizantinskega. Slednje je poslalo brata Konstantina in Metoda, ki sta med delom Slovencev uveljavila slovansko bogoslužje in razširila cerkveno literaturo v narodnem jeziku.

Politične razmere, ki jim ležijo vzroki izven območja Slovencev in njihove zemlje, so zatrlle v 8. in 9. stoletju skromne osnove slovenske politične samostojnosti, duhovnega in književnega edinstva z ostalimi Južnimi Slovani ter v narodno cerkev usmerjene začetke.

TRETJI DEL

DOBA VELIKEGA NEMŠKEGA POLITIČNEGA IN
KOLONIZATORIČNEGA OSVAJANJA

DOBA VELIKEGA NEMŠKEGA POLITIČNEGA IN KOLONIZATORIČNEGA OSVAJANJA

VELIKA KARANTANIJA IN NJENE KRAJINE

SILA MADŽARSKIH NAVALOV JE V PRVI POLOVICI 10. STOL. STRLA MEJNE krajine, ki jih je frankovski sistem ustvaril na slovenskih tleh med Donavo in Jadranskim morjem. Od upravnih edinic frankovske dobe se je iz vrtinca madžarske katastrofe rešila edinole osrednja slovenska pokrajina, K a r a n t a n i j a. Frankovske upravne in cerkvene uredbe se obdrže tu do neke mere še naprej in tudi dotok Nemcev v deželo ni nikdar popolnoma presahnil. V gorah zaščiten položaj je Karantanijo branil pred madžarsko invazijo in okupacijo. Tudi politična poteza je pripomogla, da je Karantanija lažje vzdržala madžarski pritisk. Izgubila je namreč svoj izjemni politični položaj, ki ga je imela še pod Arnulfom; na mesto prejšnje samostojnosti stopi tesna naslonitev na vojvodino Bavarsko, katere stranska dežela Karantanija postane. Ob Aniži in na Gólici (Koralpe), na Pohorju in Karavankah teko meje med Veliko Bavarsko in toriščem madžarskih krdel. Vzdlolž njih se bore Karantanci in Bavarci z ramo ob rami proti skupnemu sovražniku.

Tesna naslonitev Karantanije na Bavarsko je imela za posledico, da je ta postala voditeljica pri čiščenju panonsko-italskega prehoda od madžarskega gospodstva, da je nato Bavarska osnovala na osvobojenih tleh nove upravne edinice, postala nositeljica drugega vala germanizacije med Slovenci ter z njo mogočnega vpliva na celokupno izživiljanje slovenske zemlje.

Bavarska vodi od srede 10. stol. ofenzivo proti Madžarom. Kmalu po prvih uspehih, ki so privedli leta 949 bavarsko-karantansko vojsko v samo deželo sovražnikovo, pride 952. leta do silnega povečanja bavarskega političnega območja. Veronsko krajino, Furlanijo in Istro prejme takrat bavarski vojvoda kot državne fevde in jih pridruži svoji združeni Bavarski in Karantaniji. S tem je bila ustvarjena ob vratih na Balkan in v Italijo pod judstvom bavarskega vojvode močna skupina deželá, ki naj bi branila jugovzhodni del nove nemške države pred nevarnostmi od juga in vzhoda.

V samem madžarskem vprašanju je prineslo preobrat leto 955. Na Lechfeldu pri Augsburgu potolčejo tega leta na dan 10. avgusta Nemci do dobrega Madžare. Bitka je postala usodepolna za nadaljnji razvoj prilik tudi na slovenski zemlji. Do Srema in Tise nemški vladar sicer takrat še ni potisnil Madžarov — kot nekoč Karel Veliki Obre — prepustil je nadaljnje vojevanje Bavarcem in Karantancem, ki pa zaenkrat še ne izrabijo velikega uspeha in le počasi pridobivajo del tega, kar jim je bilo odvzeto pred pol stoletjem. Zato traja preko deset let priličen mir na madžarski fronti. Šele proti koncu 60ih let, ko je dorastel bavarski vojvoda Henrik II, pride do večje aktivnosti na vzhodu. Drugič v naši povestnici postane slovenska zemlja krajiško-obrambno ozemlje velike tuje države. Kakor po obrskih vojnah frankovske proti bolgarsko-slovanskemu vzhodu, tako sedaj v drugi polovici 10. stol. nemške proti madžarsko-hrvatski meji.

Od Donave do Jadrana je nanizan zopet venec krajin ali mejnih grofij, ki so ustvarile trden mejno-obrambni pas in pripomogle, da je prišlo ob koncu stoletja do utesnitve Madžarov na panonske nižine. Od severa proti jugu se vrste: 1. Vzhodna krajina ob Donavi, 2. Karantanska krajina ob srednji Muri, 3. Podravska krajina ob Dravi med Pohorjem—Kozjakom in madžarsko mejo, 4. Savinjska krajina ob Savinji in zapadno od Sotle ter spodnje Krke, 5. Kranjska krajina ob zgornji Savi. K tem moramo prišteti še dve krajini, obstoječi že v dobi pred Madžari: 6. Istrska krajina in 7. Furlanska krajina.

Postanek naštetih krajin je ogromnega pomena za nacionalno zgodovino Slovencev in teritorialni razvoj slovenske zemlje. Še v 9. stol. gredo frankovske meje in z njimi frankovsko-nemški vpliv preko ožjih slovenskih mejá na hrvatska in panonska tla. Z obrambnim pasom krajin je pa zasekana v trup zapadnega dela Južnih Slovanov ostrejša politična meja kot kdaj poprej. Na severu je ločila Slovence tostran Mure od rojakov, ki so ostali pod madžarskim gospodstvom, ob Sotli, spodnji Krki in Gorjancih je pa razdelila prebivalstvo iste krvi pod različne politične gospodarje, pripravljajoč s tem postanek slovenske in hrvatske skupine. V notranji zgodovini pomenja ustanovitev krajin razbitje Slovencev na dežele, od katerih poslej vsaka živi ali vsaj hoče živeti svoje posebno politično življenje. Druga polovica 10. stol. je s svojimi krajinami ustvarila kesnejše Korošce, Štajerce, Kranjce itd., to je provincializacijo slovenske zemlje, ki smo jo dolgo težko občutili in je še do danes nismo povsem premagali.

Od krajin, ustanovljenih v drugi polovici 10. stol. na slovenskih tleh, je ostala v ožji zvezi z Bavarsko le Vzhodna krajina od Donavi.

Ostale so tesno naslonjene na Karantanijo, ali sedaj bolje rečeno Koroško, in predstavljajo po obsegu veliko ozemlje, ki ga moremo imenovati Velika Karantanija. Skoraj vsi Slovenci bivajo v okviru njenih mejá. Kakor pred sto leti pod Arnulfom so bile dane možnosti, da postane Velika Karantanija po svoji pretežni večini slovenskih prebivalcev slovenska vojvodina. Politični razvoj, podprt od ogromnega dotoka nemštva v naše kraje, je preprečil postanek »Velike Slovenije« v obliki »Velike Karantanije«.

Na čelu Koroške stoji do leta 976 vojvoda Bavarske, od tega leta pa ima Koroška svojega samostojnega vojvodo. Postanek posebne vojvodine Koroške je v zvezi z bavarsko in nemško državno politiko v drugi polovici 10. stol. Združeno Bavarsko, Karantanijo, Veronsko in Furlansko krajino upravlja od leta 952 Henrik I, brat nemškega kralja Otona I. Ko je Henrik I v letu bitke pri Augsburgu (955) umrl, mu sledi enakoimenski sin Henrik II. Ker je bil ta še mladoleten, vodi oblast in ima prvo besedo v deželi njegova mati Judita, energična žena, ki ji je bilo na tem, da doseže od osrednje vlade kar največjo neodvisnost za Bavarsko in z njo združene dežele, med katerimi je bila tudi Koroška. Eden glavnih podpiralcev njenih stremeljenj je Abraham, škof iz bavarskega Freisinga.

Iz zvez, ki jih je imel Abraham z Judito in bavarsko vojvodsko rodbino vobče, je znal ta podjetni cerkveni knez doseči kar največ na kolonizacijskih tleh, ki so se po bitki pri Augsburgu odprla na vzhodu in jugovzhodu. Že je bila freisinško škofijska cerkev posestnica obširnih zemeljskih kompleksov na Koroškem, posebno v središču dežele okoli Vrbskega jezera. Stremljenje škofa Abrahama je šlo za tem, da freisinško posest v teh krajih še poveča.

Dokler je bil živ še stari kralj in cesar Oton I, je uravnaval Abraham svojo politiko še v skladu z državno oblastjo, kakor je tako delala tudi vojvodinja Judita. Po smrti Otona I se je pa naglo spremenilo razmerje vojvodske rodbine in tej vdanega Abrahama do novega kralja, sina prejšnjega, Otona II. Iz političnih in rodbinskih razlogov je zavzel medtem dorasli vojvoda Henrik II nasproti svojemu cesarskemu bratranču nasprotno stališče, ki se mu je pridružil tudi stari prijatelj vojvodske hiše, škof Abraham. V začetku vlade Otona II igra ta še kaj dvolično vlogo. V resnici nasproten cesarju se je kljub temu sukal v njegovi bližini in ga pridobil, da je vladar podelil 973. leta freisinški cerkvi obširno zemljo v nanovo urejeni Kranjski krajini. Darovano ozemlje je obsegalo Sorško polje, okolico Loke, Selško dolino in večji del Poljanske doline. Darovnici kranjskega posestnega kompleksa so sledile še druge

milosti za Abrahama in mladega Henrika II. Tudi koroška posest freisinske cerkve je za škofa Abrahama porastla in se okrepila.

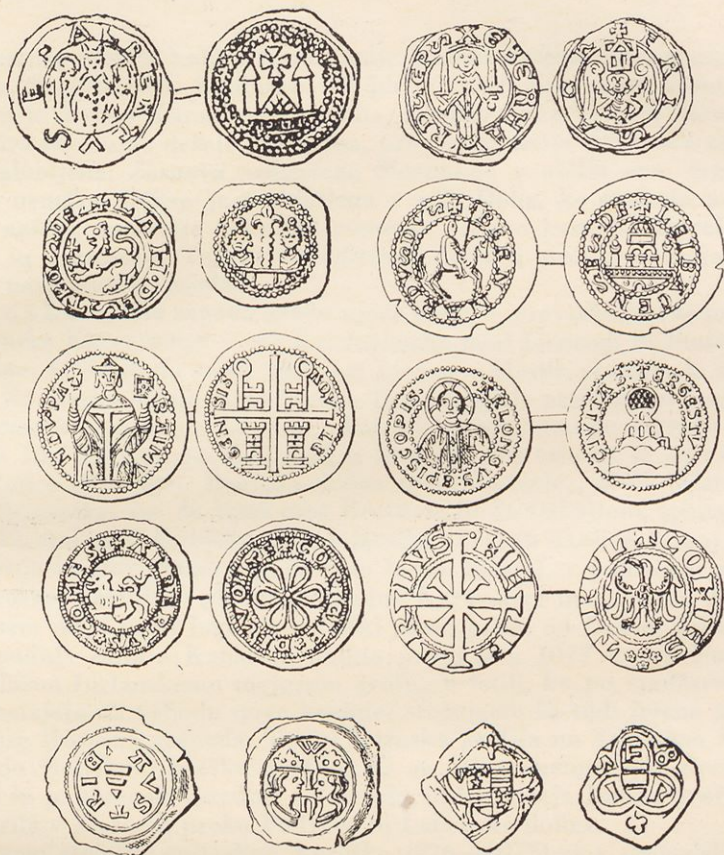
Medtem ko je vladar na tako radodaren način ustrezal željam bavarskega vojvode in freisinskega škofa, sta ta dva pletla proti njemu zaroto. Vojvoda Henrik je skušal pridobiti na ogromnem kompleksu, ki se je širil od čeških mejá do Verone ter od Lecha do Ogrske, zase kar največjo moč in veljavo. Škof Abraham mu je bil pri tej politiki močna opora. Koalicija proti cesarju je dosegla višek s prestopom češkega vojvode Boleslava in poljskega kneza Mieczysława na bavarsko stran. Ogromna torej in za nemškega državnega poglavarja kaj nevarna zveza, za katero je pa končno leta 974 cesar doznal in vojvodo prehitel. Še preden se je ta mogel združiti s svojimi češkimi in poljskimi zavezniki, je prišel kroni v oblast. Sledila je kazen: vojvoda je odstavljen in mora obenem s svojim glavnim pomagačem škofom Abrahamom v pregnanstvo.

Upor Henrika II je dal cesarju dober nauk. Tako ogromno ozemlje, združeno v rokah enega samega kneza, je moralo pomeniti stalno nevarnost za državo ob njenih vzhodnih mejah, posebno še, če je njenega imejtelja vodila skušnjava veleizdajniških zvez z inozemstvom. Zato je cesar leta 976 od Bavarske oddelil Koroško, deželo povzdignil v vojvodino in ji priključil nove krajine na vzhodu in jugu.

Nova vojvodina Koroška je v smislu takratne nemške državne politike, ki je bila proti plemenskemu partikularizmu za enotno državo, zasnovana drugače kot ostale plemenske vojvodine nemške države. Te so zasidrane v posameznih nemških plemenih. Koroška to ni mogla biti, kajti njeno prebivalstvo je bilo še po ogromni večini slovensko in vojvoda tujec v deželi, nespojen z narodom, ki mu je stal na čelu. Koroški vojvoda je bil zaenkrat in še dolgo to, kar si je želela državna oblast za vojvode na Nemškem, državni uradnik, ki mu je vojvodstvo od krone podeljeni fevd. Zato še sto let na Koroškem stalno menjavanje vojvod iz različnih nemških rodbin.

Že v prvih letih nove vojvodine ji stoji na čelu pisana vrsta vojvod, dokler ni Henrik II, ki se je medtem spravil z državno oblastjo, leta 989 postal drugič vojvoda koroški ter v osebni uniji še enkrat združil Bavarsko in Koroško vojvodino. Po njegovi smrti (995) in za njegovega sina in naslednika, tudi Henrik imenovanega, je personalna zveza med Koroško in Bavarsko trajala dalje, dokler ni tretji Henrik leta 1002 postal nemški kralj. Tedaj je bil na Koroškem postavljen za vojvoda Oton iz Wormsa.

Za njegove dobe, prejkone že leta 1002, je prišlo do važnih upravnih in teritorialnih sprememb, ki stoje v zvezi s Koroško in takratno slovensko zemljo. Iz sovražnosti in nasprotovanja proti vojvodi Otonu je

SREDNJEVEŠKI NOVEC NA SLOVENSKEM

1. vrsta: pfenigi salzburških nadškofov iz kovnice v Brežah, a) nadškofa Adalberta (1185—1200), b) nadškofa Eberharda II (1200—1246);

2. vrsta: koroški vojvoda Bernard (1201—1256), a) iz kovnice v Kostanjevici, b) iz kovnice v Ljubljani;

3. vrsta: a) oglejski patriarh Rajmund (1273—1299), b) tržaški škof Arlon-gus (1262—1282);

4. vrsta: a) goriški grof Albert II (1258—1301), iz kovnice v Lienzu, b) tirolski grof Majnard I ali II (1254—1271), »krajcarji« iz kovnice v Meranu;

5. vrsta: a) Premisl Otakar II, pfenig iz kovnice v Gradcu (1262—1276) (dve sliki), b) Ulrik II, grof celjski († 1456), c) cesar Friderik III, pfenig iz dunajske kovnice (1458).

nemški kralj iz okvira Velike Karantanije oddelil krajine Karantansko, Podravsko, Savinjsko in Kranjsko ter jih podredil naravnost kroni. S tem aktom je Velika Karantanija razbita, združitev skoraj vseh Slovencev v okviru ene same dežele pokopana, provincializacija slovenske zemlje pa poglobljena. Zasnova »združene Slovenije« v obliki ene, četudi vojvodine nemške države je razblinjena v nič. Doba, ko prehaja prvo tisočletje našega letoštetja v drugo, pomenja rojstvo kesnejše Koroške, Štajerske in Kranjske. Takrat že moremo določiti približno meje in obseg teh nastajajočih dežel.

K o r o š k a. — Na zapadu gredo njene meje — pravtako kot že meje staroslovenske Karantanije — do Kristenbacha med Lienzom in Innichonom. Doline, ki pošiljajo svoje vode pri Lienzu v Dravo, spadajo še pod Koroško. Na severu delajo mejo Visoke Ture. Predele okoli danes štajerskega Neumarkta so še do 13. stol., okoli St. Lambrechta in Muraua pa celó še do 15., oziroma 16. stol. šteli h Koroški. Na vzhodu je za mejo pogorje Gólice (Koralpe). Dravska dolina okoli Vuzenice, Mute, Marenberka in Remšnika, vse do tesni med Breznom in Št. Ožbaltom, spada še do srede 12. stol. pod Koroško. Slovenjgraški okraj in okolica Vitanj do Hude Luknje in gore Stenice je pa celó še do 15. stol. v političnih zvezah s Koroško. Savinjske planine, zapadne Karavanke in Karnske Alpe so v glavnem meja proti jugu, le beljaški okraj južno od Drave, Zgornji Rož in Spodnja Zilja s Kanalsko dolino je do leta 1077 v političnem oziru podložna furlanskemu mejnemu grofu. V letih, ko po madžarskih navalih nastajajo na vzhodu nove krajine, srečujemo že tudi imena grofij, v katere Koroška razpada. Te so: Lurnska grofija na Zgornjem Koroškem (do Beljaka), Breška grofija, ki se tako imenuje po Brežah (Friesach) in je obsegala osrednji del dežele, in kot tretja Junska grofija, ki se je širila v glavnem preko Podjune in Labodske doline.

V prvem stoletju vojvodine Koroške (976—1077) si v vojvodskem dostojanstvu slede naglo eden za drugim člani različnih nemških plemiških rodbin. Postavljala in odstavljala jih je krona, skrbno pri tem čuječ, da ne bi kateri teh vojvod postal premogočen. Kadar je kdo odstopil ali umrl, so vladarji radi postavili za vojvodo takega, ki ni bil s prejšnjim v sorodstvu, zato pač, da ne bi ta ali ona rodbina prišla v skušnjavo, prisvojiti si dednost koroškega vojvodskega prestola. Kako nevarno je moglo postati za državno oblast, ako je prišel eden ali drugi do velike moči, nam kaže zgled koroškega vojvode A d a l b e r o n a, ki je od vojvod 11. stol. v koroški politični zgodovini najpomembnejši.

Adalberonov rod je prišel v Alpe iz Bavarske. Po gradu Eppenstein na Zgornjem Štajerskem se njegovi člani začno imenovati Eppensteinci. Že eden Adalberonovih dedov si je pridobil v teh krajih bogato posest.

Ko je po zavrnitvi Madžarov ustanovljena ob srednji Muri posebna Karantanska krajina, postanejo Eppensteinci nje načelniki, obenem si pa tu na Zgornjem Štajerskem in sosednjem Koroškem v znatni meri povečajo svojo zemljo. Po izpraznitvi koroškega vojvodskega prestola leta 1011, s smrtjo vojvode Konrada, postane Adalberon, takrat že eden najmočnejših gospodov v naših krajih, koroški vojvoda, obdrži pa obenem še nadalje vodstvo Karantanske krajine. Z imenovanjem Adalberona za koroškega vojvodo se je pa čutil prikrajšanega sin prejšnjega koroškega vojvode. Ko je bratranec tega postal kot Konrad II leta 1024 nemški kralj, se je tiho nasprotstvo med vladarjem in mogočnim Eppensteincem še bolj povečalo, dokler ni leta 1035 javno izbruhnulo. Adalberon zasnuje proti vladarju zaroto, nasloni se na svoje zveste doma, napade pristaše Konradove in se zveže celó s Hrvati in Ogri. Nevarna koalicija torej, ki je segala preko državnih mejá in je bila tako pomembna, da je vezala Bavarce doma, ko se je Konrad II tistega leta odpravil nad severnoslovanske Ljutice. Adalberon svojih veleizdajniških načrtov ni mogel izvesti, o pomoči Hrvatov in Ogrov ne slišimo več, obsojen se je moral podvreči in, izgubivši svoje dežele, iti v pregnanstvo. Zveza Hrvatov z oblastnikom nad slovensko zemljo leta 1035 je ena redkih vesti o političnem sodelovanju med Slovenijo in Hrvatsko v visokem srednjem veku.

Po Adalberonovem padcu je personalna unija med Karantansko krajino in vojvodino Koroško zopet prenehala. Vrsta koroških vojvod se poslej pogostokrat menja ali pa celó pretrga, kadar si je vladar sam začasno pridržal neposredno oblast nad deželo. Namesto vojvodov tujcev, ki nekateri poverjeni vojvodine še videli niso, pridejo v drugi polovici 11. stol. do veljave v deželi že udomaćeni Eppensteinci. Iz tega rodu je Adalberonov vnuk Liutold, ki postane leta 1077 vojvoda koroški. Sledi mu od leta 1090 do leta 1122 njegov brat Henrik, dotlejš krajišnik na Kranjskem in v Istri. Bil je zadnji iz rodu Eppensteincev.

Karantanska krajina — Štajerska. — Karantanska krajina je nastala kot člen v pasu obrambne granice proti Ogrski okoli leta 970. Prvotno se razprostira ob srednji Muri in njenih pritokih južno od Brucka pa do Ernoža (Ehrenhausen). Na severozapadu meji na Gleinško planino, na zapadu na planino Gólico (Koralpe), na jugu ji teče meja na Radeljnu, Kozjaku in Muri do Radgone. Vzhodna meja pa je še nestalna in se šele vzporedno z uspehi v bojih z Madžari pomika počasi na zgornjo Rabo in od te na Labnico. Karantanska krajina se zove dežela, ker je bila ustanovljena kot krajina, ki naj ščiti predvsem ožjo Karantanijo ali Koroško.

Poseben položaj, tako nasproti Karantanski krajini kot nasproti Ko-

roški, so zavzemale štiri grofije na današnjih zgornještajerskih tleh, Mu-riška, Leobenska, Judenburška in Aniška. V državnopravnem pogledu so spadale pod koroško vojvodino, so se pa od te že zgodaj oddelile. Naj-poprej, že po padcu Adalberonovem 1035. leta, se je priključila Aniška grofija, najkeseje leta 1122, ko so izumrli Eppensteinci, so se pa ostale tri spojile s Karantansko krajino, tako da je ta takrat dosegla približen obseg današnje avstrijske Štajerske.

Karantansko krajino dobi po Adalberonovem padcu v upravo ple-miški rod Wels-Lambachov, ki je bil doma v Zgornji Avstriji. Do preko srede 11. stol. branijo Wels-Lambachi v boju z Madžari meje svoje kra-jine na vzhodu. Okoli leta 1055 sledi kot vodja Karantanske krajine Otakar, iz bavarskega rodu, ki je imel bogato posest v zgornjeavstrij-skem Traungavu. Po tem okraju se imenuje rod Traungavci, po ponavljajočem se osebnem imenu posameznih članov pa tudi Otakari. Že prvi Otakar, krajišnik v Karantanski krajini, nosi pridevek po svo-jem glavnem gradu Steyru (Stira) ob Aniži. Odtod je prešlo ime na krajino ali marko ob srednji Muri, ki so jo on in njegovi nasledniki upravljali: Štajerska (marka) — Steiermark.

Podravska krajina. — Imenuje se, gledana s Koroške-ga, tudi Krajina onostran gozda, to je Dravskega gozda med Po-horjem in Kozjakom, po Ptuju pa tudi Ptujška krajina. Tudi za-četki Podravske krajine segajo v dobo po zavrnitvi Madžarov. Ta-krat je bila ta proti Madžarom ob Dravi ustanovljena krajina po obsegu še majhna. Na severu gre meja ob Muri od Ernoža do Rad-gone, na jugu se drži črte Konjiška gora—Boč—Donačka gora, na zapadu se njene meje vzpenjajo le na vzhodna pobočja Kozjaka in Po-horja (Dravska dolina od Št. Ožbalta do Dravograda je Podravske krajini priključena šele leta 1147), na vzhodu pa prvotna meja ni šla mnogo preko črte Ptuj—Radgona. Lahko pristopno gričevje, proti vzhodu te-koče vode, ravnine in negozdat svet je krajino na široko odpiral proti madžarskim mejam in še vedno ponavljajočim se madžarskim vpadom. Zato je tudi njena vzhodna meja še blizu do srede 12. stol. negotova in se menjava.

Na čelu Podravske krajine stoje krajišniki iz raznih rodbin, na-zadnje stranska veja koroških Spanheimov; ko ti izumrejo, dobe krajino po letu 1147, obenem s spanheimskim privatnim imetjem, štajerski Traungavci, ki s tem potisnejo meje svoje Štajerske marke na jugu do črte Konjiška gora—Boč—Donačka gora.

Savinjska krajina. — Njen politični razvoj je ozko povezan s sosednjo Kranjsko. V frankovski dobi spada porečje Savinje h krajini, ki se omenja ob zgornji Savi in je predhodnica kesnejše Kranjske. Po madžarskih

navalih je ta »Posavska krajina« v obliki nove Kranjske krajine zopet obujena k življenju in del nje je Savinjska krajina. Na severu meji ob Konjiški gori—Boču—Donački gori na Ptujsko krajino, na severozapadu in zapadu spada k Savinjski krajini zgornja Savinjska in Šaleška dolina, na vzhodu postane Sotla krajiška in državna meja, na jugu pa gredo meje stare Savinjske krajine daleč preko Save. Od Zagorja do izliva Ljubljane v Savo dela mejo Sava, nato se zasuče mejna črta v južno, od Grosupeljske kotline do jugozapadnih obronkov Gorjancev pa v jugovzhodno smer. Grosupeljska okolica, zgornja Krka in Suha Krajina spadajo še v Savinjsko krajino, Dobrepolje in kočevski okraj pa ne več. Prvotna vzhodna meja Savinjske krajine južno od Save je proti Hrvatski potekala ob spodnji Krki do zahodno od Št. Jerneja, nato na Gorjance in gorsko pobočje nad sosednjo Belo Krajino. Odkar je bila Hrvatska v tesni zvezi z Ogrsko, se Savinjska krajina, ker meji od Donačke gore do kočevskih gozdov na Ogrsko-Hrvatsko, imenuje tudi Ogrska krajina.

Stara Savinjska krajina je bila torej prav obsežna, saj je segala izpred Ljubljane do Sotle in od Solčavskih planin ter Boča do jugozapadnih Gorjancev in kočevskih gorá. Cerkvena razdelitev 12. stol. je to staro Savinjsko krajino razbila na dva arhidiakonata, savinjskega v glavnem severno od Save, kranjskega pa južno od te reke. Svetno-upravna razdelitev 13. stol. se je naslonila na cerkveno in ustvarila dve edinici: Kranjsko s Slovensko krajino, to je večjim delom stare Savinjske krajine južno od Save, in Savinjsko pokrajino. Meja med obema je Sava, vendar je ozek pas na desnem bregu reke od Kuma do Boštanja priključen Savinjski krajini. S tem je Savinjska krajina omejena v glavnem na to, kar pove njeno ime, na porečje Savinje. Le na jugovzhodu ji je priključen še kot med Savo in Sotlo.

Krajiško oblast v krajini ob hrvatski meji so dejansko izvajali le prvi krajišniki, ki se po imenu omenjajo že kmalu po zavrnitvi Madžarov. Prvi je Viljem I, mož Heme, grofice v Brežah in Trušnjah, drugi pa njun sin Viljem II, ki ga je leta 1036 ubil Eppensteinec Adalberon, odstavljeni vojvoda koroški. Kaže se, da je bila razširitev mejá krajine in s tem nemške države do Sotle in spodnje Krke predvsem delo obeh prvih savinjskih krajišnikov. Vojaško osvajanje, ki se je v drugi polovici 10. stol. po zavrnitvi Madžarov začelo vzdolž črte od Dunajskega gozda do Gorjancev, je okoli leta 1000 položilo temelje za še danes veljavno mejo med Slovenci in Hrvati ob Sotli. Zgolj več ali manj slučajnemu uspehu orožja je pripisovati, da se je ofenziva, prodirajoča iz Koroške, ustavila ob Sotli. Niti priroda zemlje, niti govor prebivalstva ne kažeta vzdolž te neznatne rečice na nekaj, ob čemer bi se morala nujno ustaviti kaka vojaška ali politična akcija. Državno mejo ob Sotli je kmalu za-

tem darežljivost krone močno utrdila. Samo do nje sega posest, ki so jo ob njej prejeli že prvi savinjski krajišniki. Le v brežiški kot med Savo in Sotlo okoli leta 1000 državna posest in z njo državna meja prejkone še ne sega. Nehala se je že v okolici Rajhenburga—Vidma in šla odtod preko Krškega polja na spodnjo Krko, ki je do 12. stol. meja proti Hrvaški.

Ogromno ozemlje, ki sta ga oba prva savinjska mejna grofa prejela od krone, je preživela ju grofica Hema naklonila cerkvi na koroški Krki. Z zemljo je pa bila krajiški oblasti na Savinjskem odvzeta prava podlaga. Kar se imenuje še do srede 12. stol. savinjskih mejnih grofov, se to le po imenu. Dejansko izvajanje krajiške oblasti v Savinjski krajini je prešlo na krajišnike v Kranjski.

K r a n j s k a. — Ime je nastalo iz dvojne imenske podlage, keltske Carniole in slovenske Krajine. Krajina pomenja pokrajino sploh, posebej pa še obmejno. Kar je v nemščini in latinščini »marka«, to je v slovenščini krajina. Krajina kot deželno ime je obviselo na največji in najpomembnejši slovenskih krajin, to je na marki ob zgornji Savi. Da se je splošno ime krajina ohranilo prav tu, so pa vplivali tudi odnosi tega imena do imen keltskega izvora C a r n i o l a in C a r n i u m. Carniola je to, kar mala Carnia, za razliko od večje, ki se je razprostirala onostran glavnega grebena Julijskih Alp, v današnji severni Furlaniji in ima ime po prebivalcih Karnih. Carniola ali mala Carnia je v pozni antiki obsegala še večji del današnje Gorenjske. Mesto Carnium se danes imenuje Kranj. Ime Carniola, ki je ostalo v zgodnjem srednjem veku v spominu zapadne Evrope, se v zanimivi zvezi pojavi zopet v času obnove krajin ali mark na jugovzhodu: »Carniola, ki se po domače imenuje marka Creina« (l. 973). Domače ime za Carniola je bilo torej v drugi polovici 10. stol. Creina, to je Krajina. Ime Krajina se je kot deželno ime moglo tem bolj utrditi, ker je prvič pomenilo isto kot nemško-latinska marka in drugič, ker je k temu pripomoglo srednjeveško ime za antični Carnium. Iz Carnium je nastalo namreč slovensko ime Kranj, ki se v virih 10. in 11. stol. imenuje Creina, torej prav tako kot istočasno ime za deželo: Krajina. Označbi za deželo in kraj sta se strnili, akoravno ste različnega izvora, ena keltskega, druga slovenskega. Po slovenski Krajini so Nemci začeli imenovati deželo Creina-Krain, prav tako pa tudi pomemben kraj ob sotočju Save in Kokre, kjer je od 12. stol. stal grad deželnega grofa v Krajini-Kranjski (Krain-burg). Kakor je ime mesta Creina pripomoglo k ustalitvi imena Krajina-Krain, tako je pod vplivom iz Carnium v slovenščini nastalega Kranj ustvarjen poleg deželnega naziva še drugi, imenovan po Kranju, Kranjska, to je dežela, ki spada pod deželnega grofa

s sedežem v Kranju. Oblika Kranjska je staro Krajino kot deželno ime v slovenščini končno izpodrinila.

Meje vzhodnega dela stare Kranjske smo spoznali že pri opisu Savinjske krajine. Na jugu poteka stara kranjska meja v velikem gozdnem pasu ob zgornji Kolpi in Snežniku, vendar tako, da spada čabarski okraj še h Kranjski. Na zapadu je meja od Snežnika do Mangarta skoraj enaka današnji jugoslovansko-italijanski državni meji. Cerknica, Planina, Žiri in Bohinj so v »Krajini«, Postojna, Vipava, Idrija in Cerkno pa ne več. Severna meja poteka na Karavankah in Kamniških planinah.

Kot druge krajine na vzhodu je tudi Krajina ob zgornji Savi prvotno v ozkih zvezah s Koroško, se je pa teh kmalu (po l. 1000) oprostila ter se kot samostojna krajina v 11. stol. naglo dvigala in celó po obsegu razširila. Tudi v tej mejni deželi se — kot v ostalih krajinah — pojavijo kot upravitelji člani nemških plemiških rodbin. V samostojni Kranjski najpoprej južnonemški rod Sempt-Ebersbergov, za njimi pa v drugi polovici 11. stol. Ulrik iz rodu O r l a m ü n d e (1058—1070). Prejkone še za Sempt-Ebersbergov je kranjski krajišnik, po smrti savinjskega krajišnika Viljema II (1036), razširil svojo oblast tudi preko Savinjske krajine. Ker je bil Ulrik tudi krajišnik v Istri, se je njegovo upravno področje raztezalo kar preko treh krajin, Savinjske, Kranjske in Istre. Velika moč, ki jo je Ulrik tako združeval v svojih rokah, ga je prejkone opogumila, da je poiskal Kranjski samostojen dostop do morja. Zgodilo se je to v južni smeri, iz Notranjske proti Kvarneru, ob ugodnem trenutku, ko so tudi splošne politične razmere dovolile tak sunek na sosednje hrvatsko ozemlje. Poizkus je uspel, čeprav ni imela posest priborjenega Primorja v bodočnosti trajnejšega obstanka in pomena. Kranjsko-istrsko-savinjskemu krajišniku se je, prejkone leta 1063, posrečilo, da je odtrgal od sosednjega hrvatskega kraljestva obmorsko krajino v skrajnem severnem kotu Kvarnera med Brščem in Reko. Po morju (nemško »meer«) so deželo začeli imenovati M e r a n i j a, njenim imeteljem pa dajali pridevek »meranski«. Takega nosijo nasledniki Ulrikovi, gospodje Dachavski in Andeški. Od teh je prešla Meranija na oglejske patriarhe, ki so jo dali dalje v fevd gospodom iz Devina.

Ulrik je prvi in zadnji krajišnik Kranjske iz rodu Orlamünde. Po njegovi smrti (1070) je prišla Kranjska neposredno pod oblast vladarjevo, nato leta 1077 prvič in leta 1093 drugič pod oglejskega patriarha.

I s t r a. — Dežela, od leta 788 frankovska, je bila pri delitvah frankovske države v 9. stol. prideljena Italiji. Njena upravna organizacija se je obdržala tudi preko burne dobe madžarskih navalov. V drugi polovici 10. stol. je Istra, obenem s Furlanijo in Veronsko marko, v ožjih političnih zvezah z Bavarsko in Koroško. Deželo upravlja tedaj poseben

grof. Sto let kasneje pride do ožje zveze s Kranjsko, ko je kranjski krajišnik Ulrik iz rodu Orlamünde tudi mejni grof istrski. Politična zveza s Furlanijo in Veronsko marko, oziroma Bavarsko in Koroško, je bila tedaj že zdavnaj zrahljana. Razvoja zmožna politična enota Istra-Kranjska-Savinjska, ki si je priborila ob Kvarneru celó dostop do morja, je propadla po smrti Ulrika (1070). Istra pride leta 1077 obenem s Kranjsko pod oglejskega patriarha.

Poseben položaj v Istri zavzemajo primorska in nekatera mesta v notranjosti: Trst, Milje, Koper, Piran, Novi Grad, Poreč, Pulj in druga. Znala so obdržati svojo notranjo avtonomno upravo v nepretrgani kontinuiteti in ob veliki konservativnosti starih tradicij od rimske preko bizantinske v srednjeveško dobo. V zadevah notranje uprave v deželi kakor tudi zunanje politike sodelujejo do 11. stol. mesta z grofom, oziroma mejnim grofom. Njihovo prebivalstvo je po večini romansko, govori poseben romanski jezik in se je v prvih stoletjih le malo spremešalo z drugorodci (Langobardi, Grki, Nemci, Slovani). Po prostoru so te romanske mestne občine omejene na samo mesto in ozko okolico. Izven njih postaja Istra vedno bolj slovanska.

Izjemen položaj med istrskimi mesti si je znal pridobiti Trst z bližnjo okolico. Že od antike sem je mesto sedež škofov, ki postanejo s kraljevskim aktom iz leta 948 tudi svetni gospodje v mestu in tri milje naokrog.

Meje stare Istre so segale daleč preko tržaškega in notranjskega Krasa. Že v rimski dobi se je začejala Istra ob izlivu reke Timave v morje. Prav tako je tudi v srednjem veku šla severna meja Istre odtod preko Krasa tako, da spadajo Tomaj, Sežana in Postojna še k Istri in z njo tudi v cerkvenem oziru pod tržaškega škofa. Označba Istra tudi za tržaško in notranjsko zaledje se je pa v teku srednjega veka čimdalje bolj izgubljala. Nadomesti jo naziv K r a s , ki se pa v upravnem smislu ne krije točno z obsegom tržaškega in notranjskega Krasa, marveč sega še preko njegovih meja, na Vipavsko in v okolico Loža. Na vzhodu je meja na Učki delila Istro od Hrvatske, oziroma od druge polovice 11. stol. od Meranije.

G o r i c a. — Pokrajina ob Soči in Vipavi vse do razvodja na Julijskih Alpah in na Hrušici spada k mejni grofiji Furlanski in deli z njo politično usodo. Z njo vred pride leta 1077 pod svetno oblast oglejskega patriarha. Kakega enotnega naziva slovenska zemlja od Predila do morja ter od Nadiže do Nanosa nikdar ni imela. Pa tudi k Furlaniji ne štejejo dosledno vseh krajev tega ozemlja. Včasih se po nekaterih večjih krajih imenujejo okraji, tako da ne pomenjajo označbe Bovec, Tolmin, Vipava vedno le teh krajev, marveč tudi njihove okoliše.

Gorica sama se imenuje prvič v zgodovini leta 1001, ko je cesar Oton III podaril oglejski cerkvi »polovico gradu, ki se imenuje Solkan, ter polovico vasi, ki se v jeziku Slovencev imenuje Gorica«, in pa polovico vsega, kar leži v Solkanu in Gorici ter v vseh krajih med Sočo, Vipavo, Vrtofskim potokom in Alpami. Drugo polovico vsega tega je prejel furlanski grof Verihen. Niso nam natančno znane sorodstvene zveze, radi katerih je Verihenovo polovico podedoval Henrik, ki se leta 1090 imenuje »od Gorice«. Henrik je prednik gospodov, ki se od prve polovice 12. stol. pojavijo s pridevkom grofje goriški. Grofje se ne imenujejo po kaki grofiji goriški, kajti ta še dolgo ni obstajala, marveč po grofiji Lurnski na Koroškem, ki so jo obenem tudi upravljali.

Politična zgodovina v stoletju po zavrnitvi Madžarov nam kaže, kako se je slovenska zemlja razbila v vrsto nastajajočih »dežel«, ki imajo v političnem oziru med seboj le malo skupnega. O kakem zedinjevanju v večjo politično skupino na naših tleh že skoraj ni več sledu. Velika Karantanija se je že nekaj desetletij po svojem postanku zrušila v Koroško in vrsto mejnih krajin. Združitvi slovenskega juga pod Ulrikom iz rodu Orlamünde, ki je segala od morja in hrvatskih mejá do Karavank in Julijskih Alp, je bila usojena le kratka doba obstoja. Nad slovensko zemljo zagospodujejo nemške rodbine, naglo ena za drugo. O upravnikih-domačinih, vojvodih, krajišnikih, grofih ne slišimo kar nič več. Edino oba Viljema, savinjska krajišnika, od katerih je bil prvi mož breške Heme, sta, kakor se kaže, iz koroškega slovenskega rodu.

Kroni je bilo na tem, da čimbolj pogosto menjava upravitelje vojvodin, krajin in grofij, razbija večje edinice na manjše, ne pripušča v deželi političnega porasta posameznikov in dednosti njihovih služb. Koroška v 11. stol. je za to smer državne politike nazoren zgled. Ali za stalno se ta politika ni dala voditi. Splošen razvoj gre pri nas v tem pogledu vzporedno z onim v sosednji Nemčiji in Italiji. Služba vojvode, krajišnika ali grofa se ni dala, kot je želela krona, vzdržati kot fevd, ki ga sme podeljevalec dati po smrti imetnika drugemu, nasprotno, postajala je dedna v eni rodbini. Krona sama je delala tudi na naših tleh nehote v prilog razvoja v tej smeri, ko je podeljevala gospodi ogromne zemljiške komplekse ter s tem krepila njeno politično in materialno stališče. Res je, da je dobil zemljo prejemnik kot član rodbine in ne kot uradnik krone, vendar je bil z zemljiško posestjo ojačen položaj, ki ga je ta zavzemal kot grof, krajišnik ali vojvoda. Najbogatejši je prvi v deželi tudi po činu, to je postalo splošno veljavno tudi pri nas. Pri tem razvoju slovenski kmet in mali plemič, ki sta bila tako daleč od krone,

Annu abincarnacione domini
m. cii. cc. lxxv. quoniam den gentes
des hochwirdigen unseis gne
digen heren. Erzbischoff Pilge
rerus von Salzburg.

Vud quoniam den gentes des Etsame
heren hui hausen Genschk vna
ann quoniam leibung

Vud quoniam den gentes. Peter polt
leus die zeit stat Acht quoniam per
tau. Sind innerliche der stat nach
quoniam Peter nach legier des sel
ben vngarnus und nach geteich
nus der gesworen der stat der sel
ben zeit. Die gesworen der stat

552. 11st.

ob prevladujočem tujem, s krono pogostokrat po politiki in krvi ozko povezanem plemstvu nista mogla priti na politično površje.

Veliki konflikt med papeštvom in cesarstvom, ki ga v drugi polovici 11. stol. imenujemo boj za investituro, je — kot drugod — tudi na slovenskih tleh silno vplival na oslabitev krone v korist novih deželnih gospodov. Kdor vlada, ima moč, ta strankarski princip se je pri nas uveljavil v oni dobi na celi črti. V ostrem boju med imperijem in sacerdocijem prevladuje v njegovi prvi fazi pri nas cesarska oblast, ki pa si je svojo premoč morala odkupiti z velikimi privilegiji deželnim gospodom v korist. Na Koroškem zavzamejo kot zvesti pristaši cesarske politike vojvodski prestol zopet Eppensteinci in ga obdrže v svoji posesti skoraj pol stoletja. Salzburškemu nadškofu Gebhardu, odločnemu papeževcu, so Eppensteinci najsrditejši nasprotniki. V zimi 1076—1077, ko se je kralj Henrik IV ponižal pred papežem Gregorjem VII v Canossi, nam viri poročajo o trdovratnih bojih med papeško stranko, ki jo je vodil salzburški vladika, in kraljevo, ki so ji stali na čelu koroški Eppensteinci. Nadškof je moral bežati iz svoje dieceze, kamor so mu številni nasprotniki celih deset let branili povratek. Papeška stranka se na slovenskih tleh v prvi dobi tako zvanega boja za investituro kar ni mogla uveljaviti. Tudi Starkhand, mejni grof v Savinjski krajini, je s svojimi brati na strani Henrikovi.

Na jugu je Henrik IV pridobil vplivnega oglejskega patriarha Sigharda leta 1077 na svojo stran s tem, da mu je podelil nič manj kot kar tri mejne grofije, Furlanijo, Kranjsko in Istro. Kroni je bilo očitno na tem, da ima na meji med Italijo, Nemčijo in Hrvatsko zvesto oporo svoje politike in varen prehod iz Nemčije v Italijo, ki so ga jamčile Koroška, Kranjska, Furlanija in Istra v posesti kralju vdanih.

Tudi po smrti patriarha Sigharda (1077) je nemški kralj skrbno čuval, da so zasedli važno oglejsko stolico le pristaši njegove smeri. Patriarhi obdrže v svoji svetni upravi še nadalje Furlanijo, medtem ko je Istro in prejkone tudi Kranjsko po letu 1077 dobil Eppensteinec Henrik, brat koroškega vojvode Liutolda. Sedaj združuje rod kroni zvestih Eppensteincev oblast nad večjim delom slovenske zemlje. Ta se je še povečala, ko postane leta 1086 oglejski patriarh Ulrik, ki je tudi iz rodu Eppensteincev in prav tako vdan privrženec Henrika IV. Ker je patriarhov brat Henrik postal po smrti svojega drugega brata Liutolda (1090) koroški vojvoda, je Kranjsko leta 1093 dobila zopet oglejska cerkev.

Z začetkom 12. stol. se politična napetost na slovenskih tleh nekoliko ublaži. Prejšnji vneti pristaši cesarske stranke, med njimi tudi vplivni Eppensteinci, se celo približajo papeževcem. Ob smrti starega kralja in cesarja Henrika IV (1106) ima na slovenskih tleh premoč že

papeška stranka. Konkordat, sklenjen leta 1122 med cerkvijo in državo v Wormsu, je prinesel tudi v politično zgodovino slovenske zemlje mirnejše čase. Posamezne dežele se ne podeljujejo več z vidika papeške ali cesarske politike. Pač pa so mnoge plemiške rodbine prišle za investiturnega boja do velike moči, neredkokrat na račun cerkve in cerkvene zemlje. Od teh pridobe nekatere dedno oblast v deželah, v katerih ne vidijo več svojega službenega fevda, marveč teritorij, na katerem smejo izvajati oblast kot dedni dinasti. Od 12. stol. dalje dajejo politični zgodovini slovenske zemlje posebno obeležje dinastični teritoriji in borbe dinastov za čim večjo oblastjo nad njimi.

GERMANIZACIJA SLOVENSKE ZEMLJE V 10.—12. STOLETJU

PRENEHANJE MADŽARSKIH NAVALOV IN KONEC MADŽARSKEGA GOSPODSTVA ob panonsko-italski in panonsko-bavarski vdorni poti je na široko odprlo vrata nemškemu kolonizatoričnemu, političnemu, cerkvenemu in kulturnemu vplivu na Slovence in slovensko zemljo. Skupnost vseh teh vplivov, z eno besedo germanizacija Slovencev in slovenske zemlje, ki ima svoje začetke že v drugi polovici 8. stol. in se je v skromnejši meri obdržala na koroških in zgornještajerskih tleh tudi za madžarskih vpadov, se po bitki pri Augsburgu (955) z vso silo pojavi v teh predelih, a se razširi tudi na ozemlje, ki je izpod madžarskega gospodstva prešlo pod nemško.

Doba dveh stoletij, od srede 10. stol. do srede 12. stol., ima v zgodovini Slovencev posebno obeležje. V kolonizatoričnem oziru jo označuje nemški val, kot ga v takem obsegu in s takimi posledicami ne pozna nobeno kasnejše obdobje naše preteklosti. Obenem z nemškimi prišelki in nemškim političnim gospodstvom se na slovenskih tleh uvaja nov politični, pravni, gospodarski in socialni red, ki je v ogromni meri vplival na Slovence, njihovo bistvo in življenje. Nov red se uvaja in prodira med Slovence le počasi, tako da moremo razdobje do srede 12. stol. označiti kot prehodni čas še neustaljenih razmer skoraj na vseh področjih. Priseljevanje Nemcev in mešanje Slovencev z Nemci ustvarja še povsem neenotne pravne, gospodarske in socialne razmere. Krajine, ki nastajajo na naših tleh v pomadžarski dobi iz uradnih okrožij krajišni-

kov, se počasi pretvarjajo v dinastične oblasti pod vodstvom nekaterih zelo številnih plemiških rodbin, ki jih je nemški val zanesel na slovenska tla. Cerkev, ki širi krščansko vero med Slovenci že skoraj dve sto let, je šele v pomadžarski dobi začela z definitivnejšo upravno organizacijo, globljim uvajanjem življenja po načelih krščanske vere in odstranjevanjem kompromisov, ki jih je frankovska izrazito misijonarska doba še smatrala za potrebne med Slovenci. Prehodna doba v zgodovini Slovencev in za njihovo nacionalno bistvo vseskozi negativna. V drugi polovici 10. stol. se začenja veliko raznarodovanje Slovencev, ki mu stoje nasproti le primeroma majhne slovenske nacionalne pridobitve.

V 9. stol. so dosegli Slovenci svoj največji nacionalno-teritorialni obseg. Prenesen na zemljevid nam kaže zapadne slovenske meje ob izvirih Drave, Mure in Aniže, vzhodne ob Blatnem jezeru, severne na Donavi med Linzom in Dunajem, južne na tržaškem in severnoistrskem Krasu. Res je, da ni bilo to ozemlje po Slovencih povsod in enakomerno naseljeno in da so bili ogromni predeli še pusti in neobljudeni. Slednje je eden izmed vzrokov, da so nemški naseljenci mogli z lahkoto dobiti dovolj plodne zemlje ob Slovencih in med njimi.

Že ko so karantansko-slovenski knezi priznali politično nadoblast Bavarcev in za temi Frankov ter sprejeli prve krščanske misijonarje, so prišli prvi Nemci med Slovence. Vendar o kaki denacionalizaciji slovenske zemlje od nemške strani v drugi polovici 8. stol. ne moremo še govoriti. Ta se je pričela šele v začetku 9. stol., ko je bila na vzhodu odstranjena obrska nevarnost. Prav semkaj, v nekdanje glavno torišče obrske sile, se je zagnal, kakor smo že slišali, posebno močan nemški kolonizatoričen val. Drugi preplavi gorate kraje ob Muri, Aniži in Dravi. Prva znana nam listina, ki beleži posestno pridobitev nemške cerkve (freisinške škofije na Bavarskem) na slovenskih tleh (med Trušnjami in Grebinjem na Koroškem), je iz leta 822. Dokument je prvi izmed stotin listin, ki nam pričajo o pridobivanju zemljiške posesti od strani nemških cerkv in svetne gosposke med Slovenci.

Glavni dobavitelj zemljiške posesti v prvih stoletjih germanizacije je krona. Ko so Nemci zavladali, je po veljavnem nemškem pravu prešla celokupna neobdelana in neobljudena zemlja kakor tudi zemljiška posest, odvzeta premaganemu sovražniku ali uporniku, v last krone. Tako se je zgodilo, da so frankovski vladarji in za njimi nemški kralji in cesarji postali lastniki ogromnih kompleksov naše zemlje, ki so jo nato dalje podeljevali svojim zvestim svetnega in cerkvenega stanu. Cele doline in obsežna gorovja, široki predeli ravne in gorske zemlje, neobljuden in obljuden svet prehaja do prve polovice 12. stol. v posest onih, katerih

zasluge je hotela krona ali poplačati ali si pa njihovo naklonjenost pridobiti. Pri darovih cerkvi ima nemajhen pomen tudi verska vnema tedanjega časa. Naj omenim le glavne prejemnike na Slovenskem. Od cerkvenih je imenovati na prvem mestu oglejski patriarhat in salzburško nadškofijo, od škofijskih cerkvá one v Freisingu, Regensburgu, Passavi in Bambergu na Bavarskem, Brixenu v Poadžju, Krki na Koroškem in v Trstu. Od svetnih gospodov so si do srede 12. stol. pridobili največ kronske zemlje: domači rod savinjskih mejnih grofov (rod koroške Heme), frankovski Spanheimi, bavarski Traungavci, Andeški in Bogenski, Goriški in še drugi. Sredi 12. stol., ko je kronska zemlja tudi pri nas v glavnem izčrpana, prenehajo velike darovnice kronske posesti.

Prejemniki kronske zemlje na slovenskih tleh so po veliki večini nedomačini. Preselili so se ali sami na zemljo, ki jim jo je naklonil vladar, in pripeljali s seboj številne koloniste, ali pa — kot so to delali cerkveni gospodje — pošiljali tjakaj le naseljence. Kolonistom na kronski zemlji so se pridružili tudi taki, ki so se naselili izven nje. Od nemških plemen je poslalo med Slovence največ kolonistov b a v a r s k o. Domovina zemljiških gospodov, narečje, pravo, imena oseb in oblike zemljiške razdelitve ter naselij na kolonizacijskem ozemlju so nam za domovino doseljencev najboljši kažipot. Nasprotno imamo neposrednih dokumentarnih poročil o izvoru in domovini kolonistov prav malo. Tako se omenja v neki listini, da je nekdanj obrsko zemljo ob reki Erlaf (na Nižjem Avstrijskem), ki je bila dolgo časa neobljudena, naselil regensburški škof s kolonisti iz Bavarске.

Mimo Bavarcev, ki so dali glavni kontingent naseljencev, so tudi druga nemška plemena pošiljala koloniste na slovenska tla. Vendar pripadniki teh po številu daleč zaostajajo za Bavarci. S frankovskimi Spanheimi so mogli priti med Slovence Franki, dati ime nekaterim krajem in pustiti sled v tako zvanem četverodvoru (Vierhof), posebni obliki kmetškega dvora, ki jo najdemo na Nižjem Avstrijskem, Gradiščanskem in Vzhodnem Štajerskem. Tudi govor tamošnjih Heancov kaže na večje naselbine frankovskega plemena v območju Vzhodnih Alp.

Nemci se v prvih stoletjih svojega prihajanja naseljujejo na ozemlje ali v bližino ozemlja, ki je bilo kulturi že pridobljeno, nudilo primeroma lahke pogoje za obstanek in obdelavo ter bilo z gozdom in močvirjem večidel nepokrito. Kamor so se nekoč Slovenci, sledeč že kultivirani zemlji, naseljevali v najgostejših trumah, prav tja silijo sedaj najpopreje tudi Nemci. Tako najdemo že prav zgodnje in močne kolonije Nemcev v širokem območju spodnjekoroške kotline, kjer smo ugotovili tudi najmočnejše naseljitveno jedro Slovencev na koroških tleh, ne pa mogoče v goratem, nemškemu ozemlju sicer bližjem svetu Zgornje Koroške.

Prav nekaj podobnega velja za zgornještajerske doline in kotline. Kjer so se Slovenci na odprti, plodni in že kultivirani zemlji naselili v močnih skupinah, tam naletimo med njimi in ob njih na najstarejšo in primeroma že številno nemško kolonizacijo. Na koroških in zgornještajerskih tleh moremo slediti takim najstarejšim nemškim naselbinskim območjem okoli Vrbskega jezera in Gosposvetskega polja, ob srednji Krki, v Labodski dolini, vzdolž zgornje Mure in ob Aniži. Na Savo in Savinjo je bil dotok Nemcev v predmadžarski dobi še neznat. Najmočnejši val Nemcev v frankovski dobi se je pa vrgel v P o d o n a v j e proti vzhodu od Aniže in v Panonijo.

Podonavsko in panonsko nemštvo so strli madžarski naval. Dvomljivo je, da bi bili neposredni ostanki nemškega življa v teh krajih še iz frankovske dobe. Po letu 955 se naseljujejo Nemci zopet od Aniže na vzhod. Zelo močni nemški kolonizacijski valovi kmalu zalijejo maloštevilno slovenstvo v teh krajih. Res se omenjajo Slovenci na današnjih nižjeavstrijskih tleh še skozi nekaj stoletij, ali taka omemba ne pomenja goste slovenske naseljenosti, marveč le izjemo Slovence in slovenske vasi med Nemci. V Zgornji Avstriji sledimo posestvom in podložnikom samostana St. Florian s slovenskimi imeni še prav do 12. stol. (na primer zemljišče nekega Markvarda Trebeja, danes Tröbingerhof, posest nekega Stojgeja, danes Stögersdorf). Več povedo o narodnostni pripadnosti pridevki »Sclavus« in »Sclava«, ki jih najdemo v mrliški knjigi omenjenega samostana še v 13. stol. pri slovenskih, a tudi pri nemških osebnih imenih (Ljubosta Sclava, Lastej Sclavus, Arnolt Sclavus). Slovenske vasi v avstrijskem Podonavju, obkoljene z vedno številnejšimi in večjimi nemškimi, so brez zveze z močnejšim slovenskim življem na sosednjih štajerskih tleh najkasneje v 13.—14. stol. postale nemške.

Tok nemškega naseljevanja na Koroško in Zgornje Štajersko so madžarski naval sicer nekoliko zadržali, toda nikdar prekinili. V drugi polovici 10. stol. se Nemci zopet z vso silo vržejo na koroška in štajerska tla. Naseljevanje je tudi v pomadžarski dobi zaenkrat obdržalo že opisani značaj kot v 9. stol. Nemci se naseljujejo med Slovence in ob nje v odprtih in kulturi že pridobljenih krajih. V drugo polovico 10. stol. in v 11. stoletje je staviti nastanek številnih koroških vasi, sestavljenih iz osebnega imena in označbe »vas« (na pr. Grabelna ves = Gabrielova ves, Loga ves = Haugova ves). Ob starih slovenskih vaseh nastajajo nove nemške. V nekaterih predelih se družijo že cele skupine nemških vasi, ki po malem že tudi krčijo gozdnati in neobljudeni teren. Še vedno je v 10. in 11. stol. plodnejša in odprta Spodnja Koroška vabljujejši cilj nemških kolonistov kot gorata Zgornja Koroška. V tej se drže slovenske naselbine ob Zgornji Dravi, na današnjem Vzhodnem Ti-

rolskem, ob rekah Möll, Malta in Lieser še trdno svojega domačega jezika v času, ko so bili mnogi predeli v spodnjem delu dežele že močno nemški. Vse kaže, da je veljal najstarejši ohranjeni zapis slovenskega jezika, tako zvanih freisinskih spomenikov, v zadnji četrtini 10. stol. vprav za tako zgornjekoroško slovensko ozemlje v okolišu Lurnskega polja (Lurnfeld), ki je danes povsem nemško, toda je bilo okoli leta 1000 po Slovencih še prav gosto naseljeno.

Slovenci na Koroškem se v tej dobi dele od Nemcev po narodnosti, deloma po naselbinskih okoliših in celó še po plemenskem pravu. Neka listina, ki jo je datirati med l. 1002 in l. 1018 ter se tiče zadev na Spodnjem Koroškem, strogo loči med pričami bavarskega plemena, ki so bile po bavarskem pravnem običaju »za ušesa privlečene«, in med pričami »po slovenskem načinu«. Zanimivo je, da imajo tudi med slednjimi omenjene osebe skoraj izključno nemška imena.

Od 10. stol. se na Koroškem oblikuje značilna naseljenost dveh narodov, ki ju pa še ne loči stroga jezikovna meja, marveč sta še izpremešana eden z drugim. Nemci so naseljeni celó v večjem številu v spodnjem delu dežele, tudi tam, kjer jih danes ni ali so pa v manjšini. Slovenci pa stanujejo v še prav močnem številu v krajih, kjer so danes povsem zginili. Na Zgornjem Koroškem so bile široke plasti naroda do 11./12. stol. še pretežno slovenske.

Podobno narodnostno razporeditev kakor Koroška kaže v visokem srednjem veku Zgornja Štajerska. Nemške vasi nastajajo poleg slovenskih, Slovenci so naseljeni poleg Nemcev in slovenski kraji se med čimdalje številnejšimi nemškimi drže kot jezikovni otoki še dolgo v srednji vek. V nekaterih krajih imajo stanovalci skoraj samo slovenska, v drugih zopet skoraj izključno nemška imena. To velja kot pravilo za prvo dobo nemškega pritoka. Zlasti v pomadžarski dobi pa najdemo tudi v čisto slovenskih krajih že obilo nemških imen, kar pa ni nujen dokaz, da so bili njihovi nosilci Nemci. Ime ne govori vedno za narodnostno pripadnost. Znani so primeri, ko ima oče nemško, sinovi pa slovensko ime. Nekateri kraji imajo v listinah že dvojno ime, prvotno slovensko in nemško. Tako je zgornještajerski Rotenmann označen leta 1048 tudi s slovenskim imenom Cirminah, ki pomenja ljudi, stanujoče ob reki Črmeni (to je »rdeča reka«, človek ob njej je »roter mann«, Rotenmann).

V doline in ravnine okoli Gradca, Wildona in Lipnice, v gričevnat svet ob zgornji Rabi in Labnici, ki je bil za naselitev mnogo vabljivejši od zgornještajerskega planinskega sveta, se je — podobno kot v odprto in plodno Spodnjo Koroško — vrgel nemški kolonizatorični val s posebno silo in povzročil, da so se ti predeli primeroma hitreje germanizirali kot zgornještajerski. Vse kaže, da se je tudi na štajerskih tleh ohra-

nilo v visokogorskih predelih ob Anizi in zgornji Muri slovenstvo bolj vztrajno kot v gričevnatem in nižjegorskem svetu ob srednji Muri. Močna nemška kolonizacija v teh krajih je pretrgala teritorialni stik med še dolgo živim slovenstvom na Zgornjem Štajerskem in Slovenci v Slovenskih Goricah ter ob Dravi. V ožji in širji okolici Gradca so prav pogosta krajevna imena sestavljena z nemškim osebnim (na pr. Rudersdorf = Ruthardova vas, Algersdorf = Aldegerjeva vas, Albersdorf = Adelramova vas). Ustvarila jih je v 11. stol. kolonizacija Nemcev pod vodstvom zemljiških gospodov, ki je bila tako izdatna, da je po številu prebivalcev in nemških krajevnih imen kmalu prekosila Slovence in slovenska imena krajev. Gotovo se ni to zgodilo že v nekaj desetletjih. Tudi v krajih najmočnejše nemške kolonizacije traja germanizatorični proces nekaj stoletij.

Južno od Lipniškega polja, Kozjaka in Karavank so se Nemci tudi v času največjega dotoka, to je v 10.—12. stol., naseljevali v neprimerno manjšem številu. Predvsem se niso semkaj selile večje množice nemških kmetov, v čemer je iskati enega glavnih vzrokov, da je ta del naše zemlje ohranil svoje slovensko prebivalstvo do današnjega dne. Tudi v štajersko Podravje, v Savinjsko krajino, na Kranjsko, v Istro in Furlanijo so prihajali in se selili nemški plemiči in duhovniki in z njimi večje ali manjše število hlapcev in služinčadi, ali nemških kmetov v večjem številu ni bilo v te kraje. Kar se je tod naselilo nemških seljakov v času velike nemške kolonizacije, so se obdržali v svojih vaseh kot jezikovni otoki med Slovenci in bili kot taki zapisani prej ali slej slovenizaciji. Naj omenim dvoje pozorišče nemške kmetске kolonizacije te vrste, po strogem načrtu izvršene na ravninskem svetu, pokritem prvotno z gozdom, ki so se ga Slovenci ob prvi naselitvi rajši izogibali. Prvo je na Dravskem polju na desni strani Drave med Mariborom in Ptujem, kjer so se od druge polovice 10. stol. dalje poleg slovenskih kmetov na zemlji Spanheimcev in salzburškega nadškofa naseljevali tudi nemški kmetje. Drugo pozorišče podobnega kolonizatoričnega postanka in načina je Sorško polje med Kranjem in Škofjo Loko, kamor je verjetno proti koncu 10. stol. naselil freisinski škof svoje bavorske kmete. Tudi drugod na ravninskem in prvotno z gozdom pokritem svetu najdemo podobno po načrtu izvedeno kolonizacijo, nastalo v prvih stoletjih po madžarskih navalih.

Močna nemška ekspanzija na jug sega v 10.—12. stol. še daleč preko slovenskih mejá. Tudi Istra in Furlanija ste od druge polovice 10. stol. deželi, kamor se naseljuje in kjer v veliki množini pridobiva zemljo in imetje plemstvo ter cerkve iz severnih nemških krajev. Vrsta gradov z nemškimi imeni ob severnem robu furlanske ravnine je še danes priča one dobe, ko se je usipal v Furlanijo močen tok nemškega

plemstva in duhovščine in je na ozemlju oglejskega patriarha ter na njegovem dvoru prevladoval nemški vpliv. Na stolici oglejskih patriarhov in v mnogih istrskih škofijah sede prav do srede 13. stol. cerkveni knezi nemškega rodu. Furlanija ima do 13. stol. ožje politične zveze s severnim zaledjem kot s sosednjimi italjskimi pokrajinami.

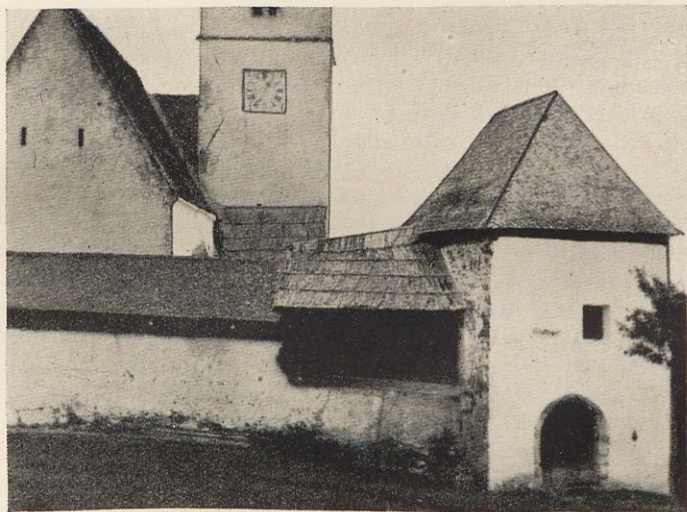
Proti velikim nacionalnim in teritorialnim izgubam, ki so jih Slovenci počenši od druge polovice 10. stol. morali nasproti Nemcem in Madžarom utrpeti, stoje le majhne pridobitve. Preko mejnih črt, doseženih v prvih stoletjih po naselitvi, so se razširili v pomadžarski dobi Slovenci edino le v Furlaniji. Vzporedno z dotokom nemškega plemstva in duhovščine gre od konca 10. stol. v ravno Furlanijo tok slovenskega kmetkega prebivalstva. Furlanski kmet kaže le majhno odporno silo nasproti slovenskemu prišleku, klicanemu v deželo po oglejskem cerkvenem knezu, ki mu je bilo mnogo na tem, da dvigne po velikih madžarskih opustošenjih 10. stol. strto gospodarsko moč dežele. Slovenski kmet-kolonist mu je za to dobro služil. Posebno v območju velikih nekdanjih madžarskih navalov, od ustja Vipave v Sočo, pa še preko Tilmenta nastaja od konca 10. stol. vrsta slovenskih vasi, od katerih nekatera s svojimi imeni še danes spominjajo na nekdanje slovenske stanovalce (prim. Gorizzo, Goricizza, Lonca, Virco, Gradiscia, Belgrado, Sella). Tudi v furlanskih krajih s povsem neslovanskimi imeni se v 12. stol. imenujejo kmetje z najlepšimi slovenskimi imeni (Mestibor, Dragovid, Beliša, Zdegoj, Dragoslav itd.). Vasi sredi med romanskimi naselbinami se nazivajo po stanovalcih slovenskega rodu (Medea Sclabonica, Versa Sclabonica, Sanctus Vitus de Sclabonibus, Sclavons, Pasian Schiavonesco). Vendar se te slovenske kolonije, neskljenjene in ločene od glavnega narodnega telesa, niso mogle obdržati sredi romanskega življa, ki jih je obdajal od vseh strani. Najkesneje v poznem srednjem veku so propadle.

GOSPODARSTVO, DRUŽBA IN CERKEV V PRVIH STOLETJIH GERMANIZACIJE

NACIONALNA BILANCA JE ZA SLOVENCE V VISOKEM SREDNJEM VEKU VESKOZ negativna. Kot edino pridobitev more beležiti slovenske vasi v Furlaniji, pa še ta je bila negotova in vnaprej zapisana izgubi. Tej edini pridobitvi stoji nasproti ogromna kolonizacija, obkroževanje in ujedanje

NOTRANJOST TABORA NAD ST. JURIJEM PRI GROSUPLJEM

TABOR OKOLI CERKVE V KNEŽI NA KOROŠKEM

Nemcev v slovensko narodno telo. Tudi naravni prirastek Slovencev ni mogel paralizirati velikanskega dotoka Nemcev. Zadoščal je komaj za notranjo kolonizacijo na domačih tleh. Kajti na slovenskih tleh je bilo za obdelavo pripravne zemlje še več kot dovolj, tako da do srede 12. stol. krčenje v večjem obsegu še ni bilo potrebno. V bližini že obstoječih vasi so mogle z lahkoto nastajati nove. V gorske gozdove, težje pristopen teren in na zemljo, slabšo po kakovosti in podnebju, kolonist te dobe še ne sili. Glede oblik naselij in poljske razdelitve prevladujejo gručaste vasi s poljem, razdeljenim na delce v ravninskem in gričevnatem svetu, v hribovitem pa nastajajo v ugodnih legah razpostavljene samotne kmetije in zaselki. Pri mnogih vaseh mlajše in po načrtu izvedene kolonizacije sledimo drugim oblikam vasi in zemljiške razdelitve (gozdne vasi, vasi v vrsti, razdelitev na proge).

Nemci uvajajo v agrarno reformo slovenske zemlje vrsto novosti, ki čimdalje bolj izpodrivajo staroslovensko zemljiško ureditev. Ogromne komplekse kronske zemlje podeljujejo vladarji v izmeri tako zvane kraljevske kmetije, ki je obsegala pri nas okroglo 50 hektarjev. Zemlje je bilo še toliko na razpolago, da si je smel prejemnik zemljišče, izračunano v kraljevskih kmetijah, pogostokrat izbrati tudi izven ožjega krajevano označenega ozemlja. Manjše od kraljevske so bile po obsegu slovenske, bavarske in plemiške kmetije.

Slovenske kmetije se omenjajo v razdobju od druge polovice 10. pa do začetka 13. stol. na celokupnem nekdanjem po Slovencih naseljenem ozemlju. Navzlic imenu pa ni bila slovenska kmetija nikakršna agrarna posebnost Slovencev. Izmero so med Slovence prinesli Bavarci in označevali z njo kmetije, ki so jih obdelovali nesvobodni podložniki slovenskega rodu. Omeniti je, da se slovenska kmetija pojavi v virih šele po madžarskih navalih, torej tedaj, ko je bil nemški kolonizatorični, gospodarski in socialni pritisk najhujši. Na njen germanski izvor kaže površinsko razmerje in odnos do kraljevske kmetije. Ena kraljevska kmetija obsega približno štiri slovenske kmetije, od katerih ima vsaka nekaj preko 12 hektarjev površine. Bavarska kmetija je po obsegu nasproti slovenski v razmerju 5:4, meri torej nekaj nad 15 hektarjev. Plemiška kmetija je za polovico večja od slovenske in obsega nekaj preko 24 hektarjev.

Gospodarska središča zemljiških kompleksov (predium), ki jih obdelujejo podložniki enega zemljiškega gospoda, so v 9. stol. gosposki dvori (curtis, curia, hof). Nekateri so nastali na mestu večjih dvorov staroslovenske dobe. Poseben značaj je tem dvorom kot gospodarskim središčem dala šele frankovsko-nemška doba. Na zunaj si jih moremo predstavljati kot večje lesene ali na pol zidane stavbe, nekatere obdane s

palisadami, jarkom in nasipom. Kamenit zid okoli dvora je že izjema, ki jo vir izrečno navaja. Neposredno pod dvor spada zemlja, ki jo zemljiški gospod s svojimi pridvornimi hlapci sam obdeluje. Zemljo, ki je zemljiški gospod ni obdeloval sam, je oddajal v obdelavo polsvobodnim in nesvobodnim podložnikom, ki so živeli na samostojnih kmetijah, toda plačevali zemljiškemu gospodu dajatve in davščine ter opravljali za dvor tlako.

Neredkokrat je nastala v bližini takega gosposkega dvora cerkev, tržišče ali pa kesneje utrjen grad. Zidanih gradov z vsemi pritiklinami, ki si jih navadno pri srednjeveškem gradu predstavljamo, je bilo do 12. stol. pri nas še prav malo. Šele v 12. stol. se pojavljajo številnejši gradovi srednjeveškega značaja. Kar se do 12. stol. imenuje grad (castellum, castrum, urbs, munimen, civitas) je po večini le utrjen dvor ali staro gradišče. Večkrat obdaja tak grad zgodnesrednjeveške vrste močvirje ali jarek, napolnjen z vodo. Velik »vodni grad« je bil panonski Blatograd knezov Pribine in Koclja. Sledovi nekaterih manjših utrjenih dvorov so se nam ohranili do danes (Podkrnos, griček sv. Roka pri Ptuj, v Starem trgu pri Ložu). Najstarejši gradovi, ki nam jih omenjajo pisani viri, so: na slovenskem Koroškem dvoje gradov pri Trušnjah in Kamen v Podjunju, ob Savi že leta 895 omenjeni Rajhenburg, v loških hribih leta 973 omenjeni »castrum Bosisen«, na Gorenjskem grad Bled (1011) in utrdba v Kranju (okoli 1075), ob Soči pa grad Solkan (1001).

Socialni red pri Slovencih je obdržal tudi v dobi nemške nadvlade in velikega nemškega dotoka v osnovah iste oblike, kot ga je imel v staroslovenski dobi. Le s to razliko, da se je v trodelitvi družbe na nesvobodne, svobodne in plemiče pod vplivom nemškega reda razmerje enega stanu do drugega v mnogočem spremenilo in ustvarilo mnogotere nove prehodne oblike.

V najslabšem socialnem položaju žive pridvorni hlapci in dekle, ki jih je zemljiški gospodar mogel po mili volji odstranjevati, predajati kot stvar komu drugemu in jim svojevoljno zviševati bremena. Tak hlapec ali dekla je stvar gospodova. Niti v zakon ni smel tak podložen hlapec stopiti brez gospodarjevega dovoljenja. Ako ga je sklenil izven gospodstva, ki mu je pripadal, so se otroci navadno delili med tega in med gospodstvo drugega zakonca. Nekoliko ugodnejši socialni položaj so zavzemali podložniki, ki so sicer obdelovali gospodarjevo zemljo v lastnem obratu, ali so morali zato gospodarju služiti z dajatvami in delom.

Že frankovska doba pozna poleg pridvornega in samostojnega hlapca še vrsto drugih, različno stopnjevanih socialnih odnosov kmetskega prebivalstva. Poleg hlapcev se vrste nesvobodni in kmetje z različno »svobodo« na zemljiškem kompleksu enega in istega gospoda. Polsvobodni

so kmetje s »svobodno« kmetijo in z osebno »svobodo«, bolje povedano, ne s popolno, marveč le s polsvobodo. Zato jih imenujemo tudi praznike, ker so bili hlapčevskega in tlačanskega dela »prazni«. Dan, ko ne opravljamo hlapčevskega dela, nam je še danes praznik. Prazniki so osebno svobodni, toda vezani na grudo, ki jo obdelujejo in s katere se ne smejo samovoljno umakniti. Polsvoboden se redko ženi ali moži v krogu nesvobodnih, kajti zakon s socialno nižje stoječo osebo privede morebitno potomstvo v nesvobodo. Kmetijo, ki jo ima od gospodstva, je mogel polsvobodni zapuščati kot dedno imetje.

Povsem svobodni slovenski kmetje s prihodom Nemcev nikakor niso izginili. Pač pa se je njihovo število že v prvih stoletjih frankovsko-nemške oblasti začelo močno manjšati. Marsikateri so bil vzroki njihovega socialnega propadanja. Mnogi svobodni kmetje so bili lastniki tako majhnega deleža svobodne zemlje, da jim ta ni donasal dovolj za življenje. Vzeli so zatorej od sosednjega gospodstva v najem kos zemlje in tako gubili svojo svobodo in gospodarsko neodvisnost. Kakor na nemške svobodne kmete, so tudi na slovenske za njihov socialni položaj uničujoče vplivale mnogotere uredbe nemške dobe. Visokih sodnih glob svobodni kmet ni zmagal, zato je bil prisiljen, da je svojo svobodo prodal za globo, ki jo je nato plačal njegov novi gospodar. Težka vojna služba, zvezana z velikimi stroški, je povzročila, da se je marsikateri svobodni kmet zatekel v varstvo in podložništvo bogatega gospoda, ki je zanj prevzel visoke vojaške stroške. Visok davčni in dajatveni pritisk je uničil svobodo marsikaterega kmeta. Izgubo svobode si pa ne smemo vedno predstavljati kot prehod v stan povsem nesvobodnega podložništva. Tudi prehod iz svobodnega v le polsvobodni stan pomeni izgubo svobode, kakor pomeni narobe pridobitev svobode mnogokrat le dvig iz nesvobodnega v polsvobodni stanovski položaj.

Kajti, kakor je po eni strani število svobodnih padalo in se večalo število polsvobodnih in nesvobodnih, tako se je z različnim »osvobojevanjem« množilo število polsvobodnih in tudi svobodnih. Ob podelitvi zemlje cerkvi postanejo pogostokrat nesvobodni »svobodni«, to je polsvobodni ali popolnoma svobodni. Posebno cerkev je iz verskih in gospodarskih motivov pospeševala osvobojevanje.

Med Slovenci, ki so se kot »p l e m e n i t i« že pred prihodom Nemcev v socialnem oziru dvignili nad množico svobodnih, polsvobodnih in nesvobodnih, se je tudi v času po madžarskih navalih nadaljeval že v frankovski dobi započeti proces stapljanja z nemškim priseljenim plemstvom. Še moremo govoriti o plemstvu slovenskega izvora, ali to plemstvo se po svojem položaju in načinu življenja čimdalje bolj približuje nemškemu ter z njim mednarodnemu evropskemu plemškemu stanu vi-

sokega srednjega veka. Iz staroslovenskih osebnih imen, ki jih v listinah najdemo ob imenih »grof« in »plemeniti«, smemo sklepati, da so še v 10.—12. stol. živeli plemiči, ki so govorili slovensko in dajali svojim otrokom še slovenska imena. Izrečno pa moramo ponovno poudariti, da slovensko osebno ime ne predstavlja vedno slovenskega porekla, kakor tudi nemško ime ne pomenja nujno, da je bil njegov nosilec Nemec.

Slovenskega rodu je bil verjetno Preslav, ki se sredi 11. stol. imenuje kot odvetnik grofice Heme v Savinjski dolini. Mogoče imajo Bralslovčje po njem ime. Plemič s slovenskim imenom je »iz odličnega rodu rojeni Trdoslav«, ki je v 12. stol. s svojo ženo Slavo na svojem posestvu v Liesinški dolini (na Zgornjem Štajerskem) ustanovil cerkev sv. Valpurgje. Plemkinja je bila prejkone tudi »svobodna žena Dobronega«, ki je okoli leta 1150 podarila sirotišnici v Admontu svojo deklo Sprinco. Plemiči s slovenskimi imeni prejemajo zemljo od kralja in postajajo tako vazali krone. V bližini današnjih Medvod nad Ljubljano je prejel od kralja Otona III pred l. 989 neki Pribislav kronsko zemljo. V hrvaškem okraju na Koroškem dobi od istega vladarja dve kmetiji »Slovan Sebe-goj«. Eden takih kronskih vazalov je grof Trdogoj v Muriški dolini na Zgornjem Štajerskem; omenja se v prvi polovici 11. stol. V 12. stol. se plemiči s slovenskimi imeni omenjajo čimdalje bolj poredko.

Malo je, kot se kaže, prešlo slovenskega plemstva v velike rodbine mejnih grofov in dinastov 11. in 12. stol. Skoraj vse te so po izvoru nemške. Med redkimi izjemami, se zdi, je rod koroške Heme, grofice v Brežeh in Trušnjah in ustanoviteljice cerkve na koroški Krki (umrla okoli l. 1045). Ker je grofica Hema imela posestva v dolini Krke in Selčah na Koroškem, ki jih je l. 898 prejel od cesarja Arnulfa »iz dobrega plemstva rojeni mož z imenom Svetopolk«, moremo domnevati, da je bil ta Hemin prednik in sorodnik. Ker je ime Svetopolk slovensko, moremo s pridržkom tudi za grofico Hemo predpostavljati slovensko pokolenje. Iz rodu grofice Heme je izšel rod, ki se imenuje deloma po gradu Pux na Zgornjem Štajerskem, deloma pa po Višnji gori na Dolenjskem. V Višnjegorcih se torej verjetno pretaka vsaj nekaj slovenske krvi.

Nekaj podobnega smemo domnevati za marsikateri navidezno nemški plemiški rod. Za mnovega ne vemo izvora in nimamo starejših podatkov. Vse pa kaže, da je bil ta in oni domačega pokolenja. Mogoče spada med take rod svobodnih gospodov iz Žovneka (Sannegg), kesnejših Celjskih grofov. Za mnoge plemiške rodbine pa smemo z upravičenostjo domnevati, da so se z možitvami in ženitbami spojile z marsikaterim slovenskim plemiškim, pa tudi neplemiškim rodom.

Med svobodnimi plemiči zavzemajo tudi v pomadžarski dobi še nadalje poseben položaj staroslovenski kosezi. Latinske listine te dobe

jih imenujejo »libertini«. V 12. stol. se vrste po činu še med visokim svobodnim plemstvom, v 13. stol. jih že najdemo na enaki stopnji z ministeriali. Socialni pot kosezov gre čimdalje bolj navzdol.

Z germanizacijo slovenske zemlje in vedno večjim vplivom nemštva v njenem gospodarskem, socialnem in splošno kulturnem življenju vzporedno vedno intenzivnejše prodira krščanstvo med Slovence in prešinja njihovo celokupno življenje. Pol stoletja madžarskih navalov pomenja tudi v cerkveni zgodovini naše zemlje prekinitev in zastoj. Ob zgornji Muri in zgornji Dravi zastane s tokom germanizacije tudi kristjanizacija, ob Donavi, v Panoniji ter ob Savinji in Savi so pa madžarski vpadi prekinili začetke tamošnjega krščanstva. Verjetno je, da se je s propadom krščanstva narod v teh krajih zopet nagnil k stari veri v bogove.

Z odvrnitvijo Madžarov, ureditvijo vzhodnih krajin in novim valom germanizacije oživi zopet krščanska akcija na slovenskih tleh. Prav iz teh desetletij obnovljenega političnega, kolonizatoričnega in krščanskega pokreta med Slovenci so se ohranili zapisi treh tekstov v slovenskem jeziku, namenjeni dušnemu pastirstvu med koroškimi Slovenci. To so tako zvani freisinški spomeniki, vpisani v zadnjem četrtletju 10. stol. v rokopis, ki je bil nekoč last škofijske cerkve v Freisingu na Bavarskem, a ga danes hrani Državna biblioteka v Münchenu. Freisinški spomeniki so najstarejši slovenski zapisani teksti in vobče najstarejši slovanski teksti, napisani z latinskimi pismenkami. Prvi obsega obrazec splošne izpovedi za molitev po pridigi, drugi pridigo o grehu in pokori, tretji novo obliko splošne izpovedi. Mogoče je, da so v onem času dobili Slovenci tudi že ustaljen tekst slovenskega očenaša in vere.

Oznanjevanje krščanstva v narodnem jeziku je bilo Slovencem nujno potrebno, kajti »temnih in starih običajev« ter vere v stare bogove in duhove je bilo še dovolj. Dolga stoletja po formalnem sprejetju krščanstva živi še staro ajdovstvo v več ali manj prikriti obliki med narodom. Še v 12. stol. je bilo med odrastlimi osebami mnogo nekrščenih. Duhovniki se sicer trudijo, da bi na mesto starih bogov in božanstev postavili krščanske svetnike, ali ne vedno z uspehom. V bližini starih ajdovskih kulturnih krajev nastajajo cerkve, posvečene sv. Mihaelu, sv. Juriju, sv. Marjeti in sv. Magdaleni, ki so vsi svetniki, oziroma svetnice »z zmajem« in veljajo kot ubijalci ajdovskega zmaja. V Primorju se jim je pridružil v enakem svojstvu sv. Servul. Iz njegovega latinskega imena »sanctus Servulus« je napravil narod sv. Sacerba. Materi božji je posvečeno največje število starih prafarnih cerkv na Slovenskem. Peter, Jurij, Mihael, Martin in Štefan so od svetniških najbolj pogosti cerkveni patrociniji v starejši dobi.

V 8. in 9. stol. so se najstarejše cerkve postavile po prizadevanju salzburske in oglejske misijonarske akcije ter škofijskih in samostanskih cerkvá, ki so postale zemljiške posestnice na slovenskih tleh. Že za Pri-bine in Koelja pride v njuni kneževini kot ustanovitelj novih cerkvá v poštev tudi plemič-svetovnjak. Posebno od 10. stol. se tudi na Slo-venskem vedno bolj uveljavlja germansko-pravna uredba tako zvanih lastninskih cerkvá. So to cerkve, ki jih je velikaš postavil na lastni zemlji in ki so ostale tudi nadalje njegova osebna lastnina. Lastnik postavlja pri cerkvi duhovnika ter ima od nje gospodarsko korist. Iz mnogih lastninskih plemiških cerkvá so nastale na Slovenskem farne cerkve, na-vadno le za majhen okraj. V 10. stol. so se lastninske cerkve razširile posebno na Koroškem, v 11. stol. pa tudi na Štajerskem in Kranjskem.

Med cerkvami je bilo takrat še mnogo lesenih. Ena med njimi na primer je bila znamenita božjepotna cerkev Matere Božje v Lescah na Gorenjskem, ki se je šele v drugi polovici 12. stol. umaknila zidani stav-bi. Po obsegu so bile te cerkve navadno še majhne. Kako neznatna za današnje pojme je bila cerkev celó v tako znamenitem kraju, kot je bil Krnski grad na Koroškem, kaže pred nekaj leti izvršena rekonstrukcija tamošnje zidane cerkve iz 9. stol. Šele s samostanskimi cerkvami 11. in 12. stol. so dobili naši kraji prva večja svetišča v romanskem slogu one dobe (cerkve na koroški Krki, v Stični, Gornjem gradu in drugod),

V podrobnostih se razlikuje cerkvena uprava v predelih severno od Drave, ki so spadali pod salzburškega nadškofa, od one na ozemlju oglej-skega patriarha južno od te reke. Salzburg je s posebnimi cerkveno-pravnimi uredbami šel na roko Slovincem, da bi med njimi lažje širil krščansko vero. Najpomembnejša se tiče desetine, to je dajatve, ki jo je prvotno dobivala cerkev in je znašala deseti del vseh pridelkov. Že Alkuin je pisal leta 796 salzburškemu Arnu, naj bo oznanjevalec po-božnosti, ne pa izterjevalec desetini. Da bi se lažje sprijaznili z novo vero, Slovenci sprva niso bili dolžni plačevati polne, to je po cerkvenem pravu določene desetine, marveč manjšo, ki so jo, ker je bila v navadi med Slo-vinci, imenovali tudi »navadno desetino« ali »desetino po običaju Slo-vencev«. Razen tega je bila, se zdi, desetine vobče prosta zemlja, ki so jo veliki zemljiški gospodje obdelovali v lastni režiiji. Te za Slovence v salz-burški vladikovini veljavne desetinske uredbe so se razširile tudi med ostale zapadne Slované in postale značilne za cerkveno upravo med njimi.

V drugi polovici 11. stol. je pa bilo krščanstvo med Slovenci že to-liko utrjeno, da je salzburški nadškof Gebhard (1060—1088), ki mu je bila tudi sicer finančna okrepitev njegove cerkve posebno pri srcu, začel zahtevati od Slovencev pravo ali zakonito desetino, to je natančno po

cerkvenem pravu predpisani deseti del poljskih pridelkov, živine, vina itd. Ne brez upiranja od slovenske strani se je salzburškemu vladiki to posrečilo.

Drugačen je bil razvoj južno od Drave. Zdi se, da patriarh od svojih cerkva v teh krajih sploh ni pobiral desetine, pač pa lastniki lastninskih cerkva od le-teh. O kaki »slovenski desetini« ne slišimo na ozemlju patriarhata kar nič. Začel pa je z reformami Oglej skoraj ob istem času kot severno od Drave salzburški nadškof, seveda v drugem pravcu. Patriarh Rabenger (1063—1068) in njegovi nasledniki začno uvajati desetino, ki jo predpisuje cerkveno pravo, tudi na ozemlju oglejskega patriarhata.

Obenem z desetinskimi reformami salzburških nadškofov in oglejskih patriarhov v drugi polovici 11. stoletja so dobile vzhodnoalpske dežele trdnjšo farno organizacijo, prvo škofijo in prve samostane. Živahno cerkveno življenje v oni dobi je v zvezi s cerkveno-reformnim duhom, ki je izšel iz francoskega samostana Cluny in je za investiturnega boja dosegel tudi slovenske pokrajine.

Namesto številnih, brez sistema postavljenih lastninskih cerkva se je uredila farna organizacija. Severno od Drave so jo v drugi polovici 11. stol. izvedli salzburški nadškofje, južno od Drave pa oglejski patriarhi tja do srede 12. stoletja.

Doba boja za investituro je prinesla na Koroškem ustanovitev stalne škofije, ki je po času prva v Vzhodnih Alpah. Hema, grofica v Krški dolini na Koroškem, ki ima po svojem rodu, posesti in zvezah tako važen pomen v zgodovini 11. stol., je večji del svojega ogromnega imetja na Koroškem, Savinjskem in Kranjskem prepustila salzburškemu nadškofu Balduinu (1041—1060) v cerkvene namene. Sama je ustanovila vrsto cerkva in dosegla, da jim je salzburški nadškof podelil krstno in pogrebno pravico ter desetine. Za te ugodnosti je salzburška cerkev prejela od Heme posestvo Rajhenburg ob Savi in še neko drugo v Furlaniji. Na Krki je dala Hema sezidati cerkev in ustanovila ženski samostan ter ga bogato obdarovala z zemljiško posestjo na Koroškem, v Savinjski krajini in na Bavarskem (1043). Hemino ustanovo je za ustanovitev škofije uporabil salzburški nadškof Gebhard, takrat eden najvnetejših borcev za reformo cerkve na papeški strani. Obnovil je po več kot stoletnem prestanku staro uredbo karantanskih pokrajinskih škofov na ta način, da si je postavil na Koroškem strogo sebi podrejenega škofa-sufragana in novo škofijo opremil s posestvijo Hemine ustanove na Krki. Leta 1072 je prišlo do formalne ustanovitve škofije na Krki. Kmalu zatem je sledila, tudi s pomočjo Heminega imetka, ustanovitev benediktinskega samostana v Admontu na Zgornjem Štajerskem (1074).

Na Koroškem so reforme clunijevske in gregorjanske smeri dobile

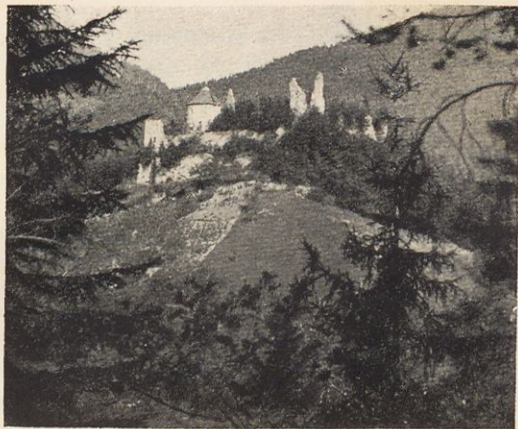
novo mogočno postojanko v samostanu, ki ga je pri št. Pavlu v Labodski dolini ustanovil leta 1090 grof Engelbert Spanheimski. Z novo škofijo, novimi samostani in strogim cerkvenim duhom, ki je vanje uveden, ter s preokretom v mišljenju dotlej po večini cesarsko usmerjenega svetnega plemstva, so okoli leta 1100 v Vzhodnih Alpah zmagale gregorjanske ideje. Ustanovam 11. stol. se je v začetku prihodnjega pridružila še ena. Grof Kacelin iz furlanskega Možaca (Moggio) je predal svojo bogato posest v Podjuni in drugod oglejskemu patriarhu, da bi ta ustanovil nov samostan. Patriarh je za sedež nove ustanove določil Doberlo ves v Podjuni, naselil vanjo korarje in jo tudi sam bogato obdaroval (1106).

Ko je leta 1122 s pogodbo, sklenjeno v Wormsu, formalno zaključena borba za investituro, je cerkveno življenje severno od Drave uravnano že povsem v nove tokove. »Slovenska desetina«, preostanek iz dobe pokrščevanja Slovencev, je odpravljena, Koroška dobi prvo stalno škofijo in vrsto novih samostanov. Tudi farna organizacija je medtem že znatno napredovala. Velike plemiške rodbine, Eppensteinci, Spanheimi, rod grofice Heme in druge ustanavljajo nove cerkve in škofije.

Bolj nejasno se razvijajo cerkvene razmere južno od Drave. Staro cerkveno organizacijo, ki sega že v predslovensko dobo in jo tudi slovenski, obrski in madžarski navalni niso uničili, je ohranil le zapadni rob slovenskega naselbinskega ozemlja. Prafare furlanske ravnine in istrskega Primorja segajo tudi v slovensko zaledje. Meje tržaške škofije oklepajo še velik del Notranjske in Krasa. Na Kranjskem sega najstarejša farna organizacija v svojih osnovah v 11. stol. Svetna pripadnost Kranjske pod oglejskega patriarha je, kakor se kaže, pospešila tamkajšnjo cerkveno ureditev in oživila dotlej le slabo brigo oglejskih patriarhov za slovenski del njihove vladikovine. Redkokdaj je prišel oglejski patriarh kot najvišji cerkveni poglavar med svoje Slovence južno od Drave. Na Kranjskem ga zastopa arhidiakon, dokazan že za drugo polovico 11. stoletja.

Prva polovica 12. stol. pomenja v mnogih ozirih izrazito prelomnico v zgodovini Slovencev in njihove zemlje. Razloge, da zaključujem s tem časom eno velikih obdobij naše preteklosti, utemljujem iz pojavov in poteka naše politične, kolonizacijske, gospodarske, socialne in cerkvene zgodovine v razdobju od srede 10. do srede 12. stol.

V politični zgodovini je to doba naglega menjavanja vohod in krajišnikov na čelu upravnih edinic, v katere so razdelili našo zemljo po končanih madžarskih navalih. Do oblasti v posameznih se povzpne manjše število plemiških rodbin, nedomačih po izvoru, ki si kot dedni dinasti začno polagati temelje deželnoknežje in politične oblasti v posesti lastnega rodu. Na Koroškem Spanheimi (1122), na Štajerskem

RUŠEVINE GRADU ZOVNEK

CELJSKA GROFA HERMAN I. IN VILJEM (?) klečita pred Materjo božjo
(relief nad vhodom v zakristijo Marijine cerkve v Celju iz konca 14. stol.)

Traungavci (okoli 1055) in Babenberžani (1180), na Kranjskem Andechsi (okoli 1150), na Goriškem grofje goriški (okoli 1100). Nekdanji krajišnik in vojvoda, prvotno uradnik krone, se je do 12. stol. spremenil povsem v mogočnega dinasta.

V zunanji kolonizaciji je do 12. stol. nemški kmet-kolonist že dosegel bližino pasu, kjer se je v kesnejši dobi izoblikovala slovensko-nemška meja. V nacionalnem oziru pomenja 10.—12. stol. za Slovence dobo najhujše kolonizatorične, gospodarske in socialne germanizacije in največjih teritorialno-nacionalnih izgub. Že je podonavsko, zgornještajersko in zgornjekoroško slovenstvo radi silne nemške infiltracije zapisano narodni smrti. Slovensko plemstvo izginja in se pretaplja v nemško. V notranji kolonizaciji je v teku podrobna naselitev plodne in za obdelavo z manjšim trudom pripravne zemlje. Do prve polovice 12. stol. je kronska zemlja že razdeljena, velike zemljiške darovnice vladarjev prenehajo.

Gospodarstvo je v tem obdobju še skoraj vseskozi naturalno. Pravih meščanskih naselbin še ni. Gospodarstvo velikih zemljiških gospodov je osredotočeno na podeželske dvore. Gradovi srednjeveškega tipa so šele v začetkih.

V socialnem oziru pomenja doba propad in utesnjevanje svobode. Število svobodnih med plemiči in kmeti pada v veliko večji meri, kot raste število onih, ki so se iz nižjih socialnih stopenj dvignili v višje.

V splošni kulturi pronica duhovno življenje, umetnost in obrt iz Italije in Nemčije v naše kraje le še prav počasi. Narodu, ki se drži v svojem domačem življenju in duhovnosti še svojih starih tradicij, je zapadna kultura še zelo tuja. Velikih škofijskih cerkva in samostanov, teh glavnih razširjevalcev zapadne duhovne in umetnostne kulture, še skoraj ni. Sicer se je krščanstvo ekstenzivno že razširilo, toda še daleč ni moglo iztrebiti ostankov stare vere in stare duhovnosti. Organizacija fará in cerkvenega življenja le počasi napreduje. Šele v prvi polovici 12. stol. postaja vsaj v obrisih vidna nekoliko boljša ureditev cerkvene uprave na takratnem slovenskem ozemlju.

Dve sto let od madžarskih navalov do srede 12. stol. pomenja za zgodovino Slovencev in njihove zemlje epoho zase. Z njenim koncem se začenja obdobje naše preteklosti, ki ga moremo po pravici imenovati višek srednjega veka.

ČETRTEI DEL
BORBA ZA POLITIČNO PREVLADO
NAD SLOVENSKO ZEMLJO

BORBA ZA POLITIČNO PREVLADE NAD SLOVENSKO ZEMLJO

DINASTIČNI TERITORIJI

DINASTIČNI TERITORIJI NA SLOVENSKIH TLEH NISO NASTALI POVSOD V istem času in na enak način. Ponekod je prišlo do oblikovanja dinastične oblasti poprej, drugod je bil razvoj v tem pravcu počasnejši. Povsod pa kaže stremljenje po dinastični oblasti in teritoriju isto razvojno črto. Mnogi so bili vzroki, ki so ali pospeševali ali zavlačevali politično oblikovanje naše zemlje v smeri dinastičnih teritorijev. Od pozitivnih moramo imenovati na prvem mestu daljšo življensko dobo posameznih rodbin in večjo spretnost v ustvarjanju močne deželno knežje-politične oblasti s sredstvi dinastičnega oblikovanja. Med pglavlitne zadrževalne momente je pa šteti neugodno teritorialno-posedstno konfiguracijo posameznih dežel. Pod tem nam je razumeti vprašanje, v koliki meri je dežela obsegala enotno in neposredno dinastu podložno ozemlje, oziroma, v koliko je bilo to raztrgano po velikih imunitetnih okrajih cerkvene gospode ali obsežnem lastnem imetju svetnega plemstva. Zemljiška slika prve vrste je bila razvoju dežele v pravcu enotne dinastične oblasti ugodna, teritorialno razbita pokrajina ga je zadrževala. Potrebno je, ogledati si razvoj od dežele do dežele.

K o r o š k a. — Od leta 1122 do leta 1269 zavzemajo vojvodsko dostojanstvo na Koroškem člani rodu Spanheim. Že sto let preden so zasedli koroški vojvodski prestol, so si ti doseljeni frankovski plemiči znali v novi domovini s spretno rodbinsko in cerkveno politiko utrditi svoj položaj. Kot sorodniki Eppensteinov so jih nasledili v koroškem vojvodstvu. Poldrugostoletna vojvodska doba Spanheimov in bogata posest, ki so jo v deželi pridobili, je bila ugodna za razvoj in utrditev njihove dinastične oblasti, čeprav jo je teritorialno-posedstna raztrganost po drugi strani ovirala. Že prvi Spanheimec v deželi, Sigfrid, je z ženitvijo z domačinko Rihardo pridobil obsežna posestva v Labodski dolini. Večji del eppensteinske zemlje na Koroškem je prešel leta 1122 na Spanheime.

Važen činitelj za izgraditev dinastične oblasti Spanheimov v deželi je bil geografski položaj njihove posesti. Največ je imajo v središču Ko-

roške, v široki okolici Celovškega in Gosposvetskega polja. Kdor ima tu svojo posest, je gospodar v deželi, to nas je učila že staroslovenska doba. V 12. stol. in v prvi polovici 13. stol. je moč Spanheimov v osrednjem delu dežele čimdalje bolj rastla. V glavnem je šel ta porast na račun salzburške cerkve. Že izza prvih frankovskih časov ima salzburška nadškofija bogato posest na koroških tleh. Najbolj zgoščena je v osrednjem delu dežele, okoli Gospe Svete, Tinj, Žihpolja, Podkrnosa, Ostrovice in Brež. Madžarski navali niso salzburškemu posestnemu stanju na Koroškem mnogo škodovali. V 10. stol. se je salzburška zemlja celo nekoliko povečala, ko pa so v 11. in 12. stol. Eppensteini in za njimi Spanheimi prihajali do vedno večje moči, začčenja naglo propadati. Ostrovice, Podkrnos, Grabštajn, Vetrinj, Humberk izgubi Salzburg enega za drugim.

Mimo salzburške zemlje je v osrednjem delu Koroške omeniti še posest freisinške škofije. Kot salzburška sega tudi ta, s središčem na Otoku ob Vrbskem jezeru, po svojem postanku časovno do 9. stol., se pa kakor ona v teku stoletij silno skrči. V 12. stol. je omejena na ožjo okolico Vrbskega jezera. S propadom salzburškega in freisinškega posestnega stanja so se okoristili največ Spanheimi.

Na nekdanj salzburški zemlji, v Vetrinju, je ustanovil grof Bernard Spanheimski leta 1142 cistercijanski samostan in ga tako bogato obdaroval, da je postala spanheimska pobožna ustanova v drugi polovici 12. stol. in v 13. stol. najbogatejši cerkveni posestnik v središču dežele. Samostanska zemljiška politika gre za tem, da čim bolj zaokroži svojo posest v bližini samostana (v okolici Vrbskega jezera in v Rožu) ter si zagotovi važno pot preko Drave pri Humberku in dalje proti jugu preko Ljubelja na Kranjsko ter s tem zvezo koroških vetrinjskih posestev s kranjskimi na Gorenjskem. Vetrinj kot spanheimska ustanova ni mogel biti nasproten izgraditvi deželnoknežje oblasti vojvodskega rodu v središču dežele. Tu, v nekdanj salzburškem ozemlju, so položili Spanheimi temelj bodočemu glavnemu mestu Koroške, Celovcu.

Na račun Salzburga so pridobili v osrednjem delu dežele posest tudi štajerski Traungavci. Spretna pomoč salzburški cerkvi v času njenega boja s cesarsko stranko je tej rodbini, prav tako kot mnogim drugim, prinesla marsikateri važen del nadškofijske zemlje na koroških tleh. Grad Humberk nad Dravo je od prve polovice 12. stol. traungavski. V Zgornjem Rožu preide Stari grad Rož (razvalina jugozapadno od Št. Jakob) v traungavsko posest. Ko so Traungavci leta 1192 izumrli, so pridobili obenem s štajersko tudi njihovo koroško zemljo avstrijski Babenberžani in jo še sami pomnožili z novo. V prvi polovici 13. stol. je baben-

berška posest na Koroškem združena v poseben urad s sedežem na Podkrnosu.

Utrditev deželnoknežje oblasti Spanheimov na zapadnih straneh današnje slovenske Koroške pa ni bila tako lahka kot v osrednjem delu dežele. Najvplivnejši zemljiški gospod je bil tamkaj škof iz Bamberga, ki je imel v svoji posesti Kanalsko dolino, obsežno ozemlje ob spodnji Zilji, grad Vetrovo in Beljak z okolico. V Beljaku je bilo tudi upravno in gospodarsko središče bamberskega ozemlja. Posestva bamberske cerkve v teh krajih so bila posebne važnosti, ker so obvladovala prehode preko Alp na jug: zelo pomembno cesto skozi Kanalsko dolino, pot preko Predila v zgornje Posočje in pot preko »Kranjske gore«, kakor so imenovali Karavanke, v dolino zgornje Save. Silna postojanka Bamberga ob tako važnem križišču potov ni mogla biti vseh deželnemu vojvodu. Do posebno ostrega konflikta je prišlo, ko je bil v Bambergu za škofa Ekbert, na Koroškem pa za vojvodo Bernard. Spanheimec se je z vsemi sredstvi skušal zasidrati v škofovem Beljaku in ko to ni šlo, niže doli ob Dravi, pri Vernbergu. Nov most, javen trg, skladišče in mitnica naj bi speljali promet od beljaškega mostu na vernberski. Ali to se vojvodu ni posrečilo. Dolgoletna posredovanja, celó od strani papeža in oglejskega patriarha, je bilo treba, da je prišlo leta 1233 do neugodnega izida za Spanheima, ki je izgubil voljo do nadaljnje nasilne lastitve bamberske zemlje na Koroškem.

Od večjih posestnikov v zapadnem delu slovenske Koroške je omeniti še benediktinski samostan v furlanskem Možacu (Moggio) in goriške grofe. Prvi ima zemljo v Spodnji Zilji in okoli Baškega jezera, drugi segajo s svojo obsežno zgornjekoroško posestjo, ki so jo okoli leta 1100 pridobili od freisinske škofije, še v slovenski del Ziljske doline (do Blač in Štefana).

Prav pisano zemljiško-posestno sliko kaže vzhodni del slovenske Koroške, Podjuna s široko okolico. Že zgodaj, sredi 10. stol., je pridobil tod posest mogočen bavarski rod, ki mu je pripadal tudi škof Albuin briksenški (ok. 975—1006). Ta je podaril gospodstvo Kamen v Podjuni svoji cerkvi in — kakor tudi njegovi nasledniki — stremel po čim večji zaokrožitvi briksenske posesti v teh krajih. Vendar je briksenska cerkev ni mogla trajno obdržati. V 12. stol. je prešla po večini na tirolske, v 13. stol. pa na goriške grofe. Še preostali del posesti Albuinovega rodu so pa nasledili gospodje, ki se po gradu Vovbre (Heunburg) začno imenovati Vovbržani in postanejo eden najimenitnejših plemiških rodov na slovenskih tleh (izumrli 1322).

Severno od Drave je pridobil od krone posest domač rod. Med zemljiškim imetjem, ki ga je leta 895 podelil kralj Arnulf Valtunu, se nahaja

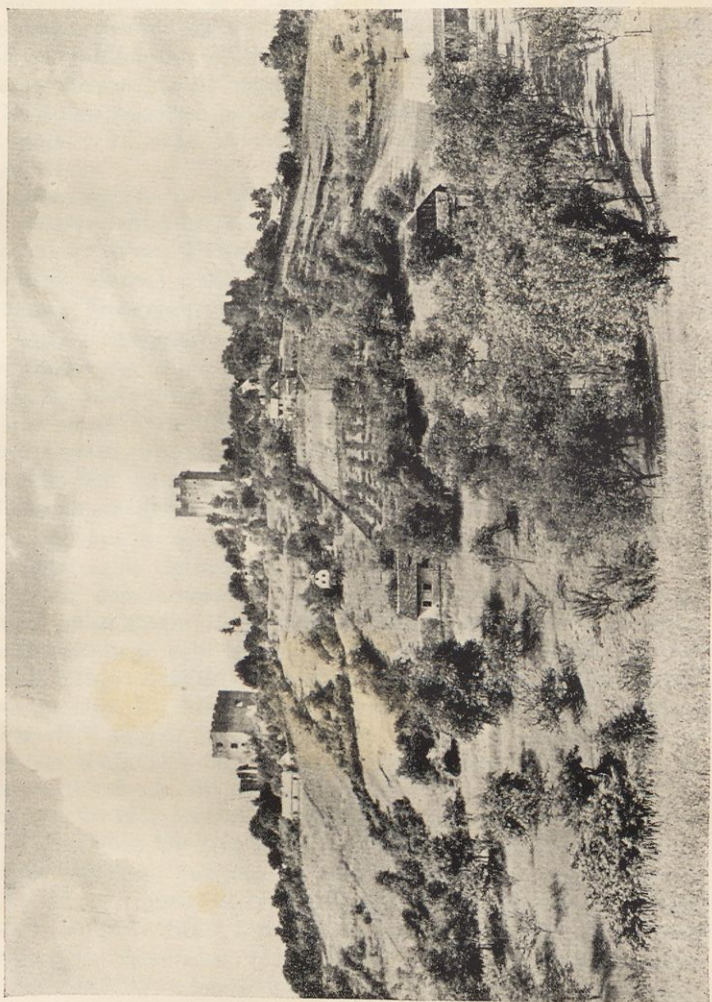
tudi posest v Trušnjah z dvema tamkaj sezidanima gradovima ter gozd na Dješki gori. Valtun je prednik grofa Viljema, moža grofice Heme, ustanoviteljice ženskega samostana na Krki. Po Viljemovi smrti je podelila vdova posest okoli Trušenj krški cerkvi. Del trušenjsko-krške zemlje je kasneje prešel na Spanheime, del pa na štajerske Traungavce, od teh pa na Babenberžane. Od posesti cerkvene roke v vzhodnem delu Koroške je omeniti še ono bamberske škofije (grad in trg Grebinj, grad Vivšnik — Weissenegg) in samostana, ustanovljenega leta 1090 pri Št. Pavlu v Labodski dolini (okolica samostana, Dravograd, Velikovec od leta 1147).

Tudi v Podjuni in okoli Velikovca je bila dinastična ofenziva koroških vojvod naperjena v glavnem proti cerkveni gospodi. Najmočnejši sunek v naporih za utrditev deželnega gospodstva v teh krajih je usmerjen proti šentpavelskemu Velikovcu. Že kmalu po pridobitvi Velikovca po Št. Pavlu (1147) si lasté Spanheimi tamkaj pravice na škodo samostana. Od vseh Spanheimov je bil najhujši nasprotnik šentpavelskih menihov koroški vojvoda Bernard. Ugnezdil se je tik ob mestu, najprej s svojim gradom, nato pa je postavil ob samostanski trg še konkurenčnega svojega. Šele v prvi polovici 14. stol. se je koroškemu deželnemu knezu docela posrečila pridobitev Velikovca.

Vojvoda Bernard je položil osnove spanheimske deželnoknežje oblasti tudi v Podjuni južno od Drave, ko so namreč po letu 1209 prišla posestva gospodov Žineških (Sonnegg) v oblast koroškega vojvode. Deželno-knežja zemlja se je takrat razširila preko vse Podjune, skoraj od Pliberka na vzhodu pa do velikega kolena reke Drave pri Galiciji na zapadu. Na jugu je obsegala še Železno Kaplo. Upravno središče tega ozemlja je na gradu Reberci (Rechberg) pri Žitari vesi.

Teritorialno-politični zgodovini Koroške za Spanheimov daje — če povzamemo naša izvajanja — značilno obeležje prizadevanje deželnih knezov, med njimi predvsem vojvode Bernarda (1202—1256), da bi čim bolj povečali moč lastnega rodu in deželnoknežje oblasti. V zapadnem delu slovenske Koroške se je Bernardovo prizadevanje odbilo ob odporu bamberskega škofa. Več sreče imajo Spanheimi v sredi dežele, kjer je razpadajoče posestno stanje salzburške in freisinške cerkve pospeševalo porast deželnoknežje moči. Na vzhodu pa je vojvoda Bernard pridobil velik del Podjune in si v Velikovcu ustvaril oporno točko za prehod preko Drave na levi breg, kjer se je uspešno boril s šentpavelskim samostanom.

Š t a j e r s k a. — Politika Spanheimov je usmerjena tudi proti jugovzhodu, v Mislinjsko dolino, to važno zvezo med Koroško in Savinjsko dolino. Največ posesti okoli Slovenjgradca so si pridobili Traungavci, od

RUSEVINE GRADU GORNJE CELJE

katerih jo dobe l. 1164 Andeški; in zadnji moški potomec tega rodu, oglejski patriarh Bertold, je l. 1251 podaril andeško lastnino v slovenj-graškem okraju, gradu, trgu ter drugod, s sodstvom, mitnico, kovnico, ministeriali in podložniki oglejskemu patriarhatu. Za oglejskega gospodstva zavzema slovenjgraški teritorij, ki je imel stare politične zveze s Koroško, še dolgo poseben položaj med Koroško, Štajersko in Savinjsko pokrajino. Šele v 15. stol. postane Mislinjska dolina v političnem oziru štajerska zemlja.

Okoli Dravograda in Laboda je od 12. stol. najbogatejši zemljiški posestnik šentpavelski samostan. Njegova zemlja sega proti vzhodu globoko v Dravsko dolino. Ta se je, od Dravograda do tesni med Breznom in Št. Ožboltom, skupaj z dediščino, ki so jo tod in v sosednji Podravski krajini prevzeli Traungavci od izumrle stranske veje Spanheimov, združila šele l. 1147 s Štajersko.

Spanheimska dediščina v Podravju je bila kaj bogata. K njej spadata kot najvažnejši postojanki Maribor in Radgona. Prva kot grad, sezidan v marki (stal je na Piramidi nad današnjim mestom), druga kot mejna utrdba proti Ogrski, obe pa kot važni prehodni točki preko velike reke. Tudi vrsto manjših gospodstev in številne majhne ministerialske in viteške rodbine so prevzeli Traungavci sredi 12. stol. kot svojo dediščino v Podravju (gospodje se imenujejo po Mariboru, Limbušu, Draneku, Konjicah, Rogatcu in Cmureku).

Sklenjenost deželnoknežjega ozemlja je štajerskim Traungavcem znatno pripomogla k izgraditvi dinastične oblasti. V novo pridobljenem Podravju je bilo tej skoraj edina ovira salzburško imunitetno ozemlje okoli Ptuja. Začetki salzburške posesti v teh krajih segajo še v dobo kneza Koclja. Po madžarskih navalih je Salzburg svoje tamošnje ozemlje obnovil v mejah, ki obsegajo na desnem bregu Drave ozek pas od Zrkovec do ustja Dravinje, na levem pa Gorice od črte Vurberk—Sv. Trojica proti vzhodu do ogrske meje.

Traungavci so bili deželni gospodje štajerskega Podravja pičlega pol stoletja (1147—1192). Od leta 1180 imajo čin vojvod. Povišanje je v zvezi s takratno državno politiko in konfliktom med cesarstvom in papeštvom. Ta, ki je s ponovno silo izbruhnil za vlade Staufa Friderika I (1152—1190), je prav tako kot boj za investituro vplival na politične razmere takratne slovenske zemlje. Od velikih plemiških rodbin so Spanheimi in Andeški vneti pristaši cesarskih Staufov, salzburški nadškofje privrženci Velfov in papeške stranke, Traungavci pa nihajo med Staufi, svojimi sorodniki, in papeškimi. Slovenska zemlja mora dajati cesarju znatno pomoč za njegove vojske proti italijanskim mestom, nikakor pa ne stoji povsem v cesarskem taboru. V Savinjski dolini je prišlo

do ostrih nasprotstev med somišljeniki in nasprotniki oglejskega patriarha Ulrika, ki je bil pristaš papeža Aleksandra III in stranke Velfov. Bertold, takrat župnik v Šmartnem pri Slovenjgradcu in arhidiakon v Savinjski krajini, je kot papeževец trpel posebno hudo škodo od cesarskih.

Odločitev, ki je v konfliktu med imperijem in sacerdocijem padla v Italiji, je tudi slovenski zemlji prinesla mirnejše čase ter pripravila važne politične spremembe, posebno na štajerskih tleh. Pri Legnanu je leta 1176 doživel cesar Friderik hud poraz, predvsem zato, ker mu Henrik Lev, vojvoda bavarski in saški, ni nudil potrebne pomoči. Cesar sklene s papežem sicer mir, a se maščuje nad Henrikom. Odvzame mu leta 1180 obe vojvodini, od katerih dobe Bavarsko Wittelsbachi. Obenem pa povzdigne štajerskega Otokarja v vojvodo, njegovo krajino pa v vojvodino. Namen staufovske politike je bil, zmanjšati s tem moč Bavarске.

Le malo let je bil zadnji Traungavec vojvoda štajerski. Brez lastnih naslednikov in radi boleznι tudi brez upanja, da bi jih dobil, je z dedno pogodbo na sestanku v Georgenbergu ob Anizi leta 1186 zapisal svojo vojvodino s celokupnim deželnoknežjim imetjem avstrijskim Babenberžanom. Štajerski ministeriali in vitezi so si pri tem izgovorili zapis in zagotovitev svojih pravic tudi od strani bodočega deželnega gospoda. Ko je prišla formalna privolitev od strani krone, je postala važna sprememba, ki se je tikala tudi slovenske zemlje, pravnomočna. Zgodilo se je to leta 1192, ko je umrl zadnji Traungavec. V Žički kartuziji, ustanovi njegovega očeta, so ga pokopali.

Štajerska je za dobo dobrega pol stoletja dobila deželne kneze novega rodu, avstrijske Babenberžane. Iz tega časa in v zvezi s prehodom na nove gospodarje je končna ustalitev deželnih mejá proti Ogrski. Med Dravo in Muro se je stalno od Madžarov ogrožena meja Podravske krajine utrdila po zaslugi salzburškega nadškofa Konrada I (1106—1147) onostran črte Ptuj—Radgona. Za Slovenske gorice je tedaj nastopila doba blagostanja, obsežne kolonizacije in varnosti pred Madžari, ki jo je povečala vojaško-obrambna ustanova strelcev in strelskih dvorcev, razpostavljenih ob štajersko-ogrski meji, največ med Muro in Dravo. Poprej napadajoči Ogrι so bili potisnjeni v defenzivo, v ofenzivo pa je stopil salzburški Ptuj pod vodstvom nadškofovih ministerialov, ki so stolovali na obnovljenem ptujskem gradu in so se povzpeli do veljave in moči kot obmejni kastelani v borbi z Ogrι. Njihova pglavitna zasluga je, da se je v zadnjih letih 12. stol. pomaknila meja med Dravo in Muro v škodo Ogrske onostran Ormoža na črto Središče—Ljutomer. S padcem Ormoža se je zrušilo tudi levo in desno ogrsko krilo. Na desnem bregu Drave izgube Ogrι okoliš pri Borlu, na severu se pa najkесneje do srede 13. stol. pridruži Štajerski Mursko polje. Obrambna organizacija strelcev

in strelskih dvorcev se vzporedno z intenzivno kolonizacijo razširi preko novo pridobljenega ozemlja. Med Dravo in Rabo se ustali meja med Štajersko in Ogrsko na črti Središče—Ljutomer—Radgona—Borinje (Fehring). Ogrji jo vključijo v velikopotezno mejno-obrambno organizacijo, ki je pod Arpadoviči obkrožala ogrsko državo. Kakor drugod ob granicah Ogrske je tudi mejo med Dravo in Rabo zapiral širok pas gozdov, močvirij in puste zemlje, deloma še na umeten način utrjen, skozi katerega so le na določenih mestih vodila skozi preseke in »vrata« pota iz ene države v drugo. Obramba mejnih prehodov je bila poverjena posebnim stražnikom. Številna krajevna imena ob nekdanji štajersko-ogrski meji, sestavljena z besedami straža, stražnik in strelec, pričajo še danes o nekdanji mejni organizaciji. Obmejna straža navadno ni bila poverjena domačemu prebivalstvu, marveč pridržana Madžarom in tem sorodnim Pečenegom, oziroma Szeklom. Zdi se, da so naselbine neslovenskih stražarjev vplivale tudi na oblikovanje slovensko-madžarske meje med Muro in Rabo. Mirnejši časi in s tem na obeh straneh možnosti velikopoteznejše kolonizacije so nastopili s 13. stol. V obdravskem mejnem pasu Slovenskih goric, deloma še pustem in nenaseljenem, jo vodijo ptujski ministeriali, ki naselijo pri Veliki Nedelji Nemški viteški red, na Murskem polju pa štajerski deželni gospodje. Na ogrski strani prejemajo ogromne komplekse zemlje iz rok Arpadovičev zanesljivi ogrski svetni in cerkveni velikaši. Na severu je dobil od kralja Bele II (1171—1196) ustanovljeni samostan sv. Gotharda (Monošter) zemljišče Dobro. V približnem obsegu današnjega Goriškega Prekmurja je prejel l. 1208 od kralja Andreja II grof Nikolaj iz Železnega ozemlje, ki ga darovnica označuje Lendava (danes Zgornja Lendava ali Grad). Nasproti Radgone je naselil kralj Andrej II na dotlej pusti zemlji Cankovi l. 1212 templjarski red. Okoli Dolnje Lendave je pa v 13. stol. zaokroževala svojo posest rodbina Hoholtov.

V štajerskem Podravju so zgodaj pridobili posest tudi alpski samostani, kar je bilo radi pridelovanja vina zanje velikega pomena. Koroški št. Pavel prednjači na desnem bregu Drave s posestjo, ki sega od potoka Velke do Ruš, na levem pa z vinorodno zemljo pri Mariboru, na Remšniku in v Slovenskih goricah. Vetrinjski cistercijani imajo raztreseno posest okoli Maribora, admontski benediktinci pa okoli Jarenine in na Radeljnu. Vsa ta samostanska zemlja pa ni izločena iz oblasti deželnega kneza kot salzburška okoli Ptuja. Samostani niso v Podravju imunitetni gospodje, marveč le zemljiški posestniki, in kot taki ne ovirajo izgraditve deželno-knežje oblasti.

V Savinjski krajini je bil razvoj deželnega gospodstva, če ga primerjamo z onim v Štajerskem Podravju, drugačen. Dvoje predvsem

je oviralo, da ni prišlo ob Savinji do postanka močne dinastične oblasti. Prvič poseben političen razvoj krajine, ki je zgodaj izgubila lastne krajišnike in se v političnem oziru naslonila na Kranjsko, o čemer smo že razpravljali. Drugič pa je bilo Posavinje, bolj kot marsikatera slovenska pokrajina, razbito po imunitetni zemlji, ki ni bila podložna deželnemu gospodu in je kot taka ovirala izgraditev njegove oblasti. Največje gospodstvo te vrste je bilo Laško; segalo je od Trbovelj do Jurkloštra ter od Sevnice, Radeč in Kuma skoraj do Celja in Žalca. Njegovi gospodarji so bili do leta 1147 Spanheimi, nato Traungavci in od l. 1192 do l. 1246 Babenberžani, torej deželni gospodje štajerski. Vendar k Štajerski Laško v tej dobi ni spadalo. Bila je enklava zase z upravnim in gospodarskim središčem v Laškem.

V severnem in vzhodnem delu Savinjske krajine sta bila največja posestnika imunitetne zemlje dva cerkvena gospoda, salzburški nadškof in krški škof. Posestva krške škofije izvirajo iz cesarskih darov Otona II (980) in Konrada II (1016, 1025) savinjskim krajišnikom, od katerih jih je podedovala grofica Hema in jih podelila cerkvi na koroški Krki. V lastni upravi krške cerkve je bilo ozemlje med zgornjo Pako in Dravinjo s središčem okoli Vitanj, dalje pokrajina od zgornje Voglajne do Pilštanja in Podčetrtka ter kót ob Sotli pri Bizeljskem. K temu pridejo še obsežna ozemlja, ki jih je krška škofijska cerkev dajala v fevd (Planina, Kozje, Podsreda, Kunšperk, Rogatec, Lemberg pri Poljčanah). V Kozjem, Pilštanju, Podsredni in Planini domujejo krški ministeriali.

Salzburška posest v Savinjski krajini izvira deloma iz dediščine savinjskih krajišnikov in grofice Heme, deloma iz samostojnih darovnic krone nadškofijski cerkvi. V Posavju obsega ozemlje od Sevnice pa do Sotle. Središči sta najprej v gradovih v Sevnici in Rajhenburgu, nato pa, po razširjenju in ustalitvi državnih mejá proti Hrvatski, od 13. stol. tudi v Brežicah. Svojo zemljo v Posavju je salzburška cerkev pomnožila še s Krškim, kjer je bil najprej posestnik rod grofice Heme, nato pa do leta 1202 grofje Bogenski. Z gradom Krškim in Rajhenburgom je obvladal Salzburg važno pot ob Savi proti Hrvatski.

V zgornji Savinjski dolini si delita večino zemlje leta 1140 ustanovljeni benediktinski samostan v Gornjem gradu in oglejski patriarhat. V srednjem delu Savinjske doline in v Šaleški dolini pa postajata od 13. stol. dalje vedno bolj vplivni dve rodbini: koroški Vovbržani (Heunburg), ki so, kot se zdi, nasledili tamkaj nekdanje savinjske krajišnike, in svobodni gospodje Žovneški (Sannegg), kesnejši celjski grofje ter dediči Vovbrških. Celje kot dediščino savinjskih krajišnikov, Mozirje kot oglejski fevd in Šoštanj imajo v posesti Vovbržani. Svobodni gospodje

(liberi) so bili tudi oni iz Vojnika, ki so pa izumrli že leta 1241, nakar je njihova posest prešla na Babenberžane.

K r a n j s k a. — Ozemlje Kranjske kaže kaj živopisano historično-teritorialno podobo, ki gotovo ni utegnila pospeševati zgodnjega oblikovanja deželnega gospodstva v oblasti ene rodbine.

O g l e j s k i p a t r i a r h je sicer od leta 1077 prvič in od leta 1093 drugi krajišnik na Kranjskem. Ali o dejanskem izvajanju oglejske svetne oblasti na kranjskih tleh vemo kaj malo. Namesto patriarhov pridejo v drugi polovici 12. stol. do prve veljave v deželi njihovi namestniki, grofje Andeški, ki imajo kot oglejski fevd deželno upraviteljstvo na Kranjskem obenem s sedežem kranjskega krajišnika, Kranjem. Oglejska cerkvena zemlja sama je bila premalo obsežna, da bi pomagala k izgraditvi močne svetne oblasti patriarhov. Vrh tega ima glavni kompleks oglejske zemlje na Kranjskem zelo obroben položaj — središči sta Lož in Cerknica — ter boljše zveze z oglejsko posestjo na Krasu in v Furlaniji kot kranjskim zaledjem. Pa tudi tu niso Oglejski za stalno edini in neomejeni gospodarji. Najmanj od srede 12. pa do srede 13. stol. so imeli — kot oglejski fevd — gospodstvo v Ložu grofje iz vovbrškega rodu, ki se imenujejo tudi grofje iz Loža ali po Strmcu (Sternberg) na Koroškem. Vovbrška zemlja sega preko Bloške planote daleč na vzhod in sever. Pri Velikih Laščah meji na posest stiškega samostana, pri Sodražici pa na zemljo Turjačanov okoli Ribnice.

V gorenji Kranjski je dvoje obsežnih ozemelj v posesti cerkvene roke, freisinškega in briksenškega škofa. Temelj freisinški posesti na Gorenjskem so položile velike darovnice krone iz l. 973, 989 in 1002. Selška dolina, skoraj cela Poljanska dolina ter Sorško polje z Loko tvorijo zaokroženo ozemlje, čigar upravno središče je na gradu v Loki. Na Dolenjskem ima Freising posest okoli Bele cerkve, Škocjana, Strleka in Klevevža, ki se pa zdaleka ni obdržalo v oni strnjenosti kot gorenjska, marveč se razkraja vedno bolj in bolj. Tudi briksenško posest so utemeljile velike kronske darovnice iz 11. stol. Briksen ima v glavnem gorenjski kot od sotočja obeh Sav navzgor, del Bohinja in pas ob Karavan- kah od Hrušice do Tržiča. Središče obsežnega ozemlja je na blejskem gradu.

Od tujih svetnih gospodov so pridobili v dobi nastajanja dinastičnih teritorijev na Kranjskem največ zemlje A n d e š k i, B o g e n s k i in S p a n h e i m i. Grofje iz bavarskega Andehsa in prav tako bavarski grofje Bogenski so priženili večino svoje kranjske zemlje iz dediščine kranjskega in istrskega krajišnika Popona iz rodu Orlamünde, ki je umrl prejkone leta 1101 brez moških potomcev, zapustivši le dve hčeri. Od teh je ena vzela za moža enega iz rodu Andeških, druga enega iz rodu

Bogenskih. Bogenska posest je raztresena po vsej deželi (na Gorenjskem blizu Preddvora, na Dolenjskem ob Krki, Krško ob Savi). Prav ta razcepljenost in drobitev posestnega stanja, v zvezi z gospodarsko krizo Bogenskih, je v drugi polovici 12. stol. privedla do razsula njihovega zemljiškega imetja na slovenskih tleh. Poglavitna posestna postojanka Bogenskih na Kranjskem, Krško, preide, kot sem že omenil, v roke salzburskega nadškofa. Leta 1242 je rod Bogenskih brez moškega potomstva izumrl.

Povsem drugačen je bil razvoj rodu Andeških. Vrsta srečnih okoliščin je v zvezi s smotno rodbinsko in državno politiko pripomogla tej častihlepni rodbini do naglega porasta, ki bi jo mogel privedi do trajne dinastične oblasti v deželi, da ni pomanjkanje moških potomcev tega preprečilo. Posestno podlago za moč Andeških na Kranjskem in v Istri je položil grof Bertold II z dediščino svoje žene Sofije, iz rodu izumrlih kranjsko-istrskih krajišnikov. Sin in vnuk, oba z imenom Bertold, sta privedla rod na vrhunec moči. Poleg kranjskih posestev in deželne upraviteljstva, ki ga imata v imenu oglejskega patriarha, pridobita še krajiško oblast v Istri ter številne fevde tod in na Kranjskem. Imajoč pred očmi zavojevanje svojih prednikov pred sto leti v hrvatskem Primorju, se grof Bertold IV (u. 1204) ponosno imenuje »vojvoda Dalmacije, Hrvatske in Meranije«. S spretno rodbinsko politiko je znal grof Bertold IV ustvariti svojemu rodu z možnostmi in ženitvami zveze na evropskih dvorih od Francije do Balkana. Bertoldov sin enakega imena je postal nadškof v ogrski Kalocsi, ban hrvatski in od leta 1218 patriarh oglejski. Po imenu neznana hči bi po dogovorih, ki so se leta 1189 vršili v Nišu z raškim velikim županom Nemanjo in njegovim bratom, morala vzeti na istrskih tleh za moža Toljena, sina humskega kneza Miroslava. Do te andeško-nemanjske zveze ni prišlo. Hči Agneza je od 1196—1200 žena francoskega kralja Filipa II Avgusta. Gertruda je vzela za moža Andreja, od leta 1204 kralja Ogrske in Hrvatske. Hedviga je postala žena šlezijsko-poljskega vojvode Henrika. Najstarejši sin Oton je sledil očetu na dednih posestvih na Bavarskem in prevzel tudi naslov vojvode meranskega. Drugorojenec Henrik je pa dobil po očetovi smrti Istrsko krajino, oglejsko deželno upraviteljstvo na Kranjskem in andeška posestva tod ter na Štajerskem.

Največji strnjeni kompleks andeške zemlje na Kranjskem se je raztezal od gorskih prehodov pri Motniku in Trojanah na vzhodu pa približno do Kokre, Kranja in Smlednika na zapadu. Središče je v Kamniku, po katerem se Andeški včasih imenujejo »grofje kamniški«. Poleg gornjega gradu so imeli Andeški v Kamniku tudi spodnji grad s kapelo v dvoje nadstropij. Njena vrata v romanskem slogu so iz prve polovice

13. stol., ko je bil Kamnik pod Andechsi najvažnejši kraj na Kranjskem. V Kamnik je vodila pot iz Savinjske preko Tuhinjske doline. Andeška ustanova je hospital sv. Antona na Kozjem hrbtu, ki je služil prometu ob potu iz Savinjske doline na Gorenjsko.

Na gorenjskem ozemlju Andeških živi cela vrsta njihovih ministerialnih in viteških rodbin. Mnoge so se priselile na Kranjsko z Bavarskega, tako Gali, ki so se povzpeli do take veljave, da zastopa eden od njih, Konrad Gal, leta 1237 na Dunaju pred cesarjem Friderikom II kranjske ministeriale. Drugi andeški ministeriali in vitezi se imenujejo po Gutenbergu pri Tržiču, po Limberku (Lilienberg) in Vranji peči (Rabensberg) pri Kamniku, po Mengšu, Brniku, Cerkljah, Bregu in drugih krajih. Do posebne veljave so se povzdignili vitezi, ki se imenujejo včasih po Velešovem, včasih po Kamniku, izhajajo pa, kakor se zdi, od viteza Majnharda iz Kokre, omenjenega prvič okoli l. 1150. Rod je imel bogato posest na ravnini med Kranjem in Kamnikom. Ženski samostan v Velešovem je njegova pobožna ustanova (iz l. 1238).

Tretji rod tuje krvi, ki si je pridobil na Kranjskem največ zemlje, so Spanheimi. Srečali smo jih že na Koroškem in v Podravski krajini. Kako so prišli do posesti na Kranjskem, ni prav jasno. S svojo v osrednjem delu krajine ležečo zemljo in fevdi imajo Spanheimi že po prirodi močno postojanko v deželi. Ljubljana s široko okolico in obrobje Ljubljanskega barja je v njihovih rokah. Spanheimski ministeriali se imenujejo po Falkenbergu pri Turjaku, Igu, Ljubljani, Sostrem (Osterberg), Polhovem Gradcu, Goričanah in Jeterbenku (Hertenberg) pri Medvodah. V gradu nad Ljubljano je upravno središče najobširnejšega zemljiškega kompleksa Spanheimov na Kranjskem. Drugo po obsegu je ozemlje ob spodnji Krki, s središčem v Kostanjevici. Tu je osnoval vojvoda Bernard kovnico novcev, nedvomno s posebnim ozirom na trgovske zveze z vzhodom, kjer se je dober novec kostanjeviškega kova razširil do današnjega Banata. Kostanjevica naj bi tudi bila protiutež bližnjemu freisinško-babenberškemu trgu ob Hrovaškem Brodu (Gutenwörth), ki je prav tako imel svojo kovnico novcev. Spanheimska pobožna ustanova tega okraja je cistercijski samostan pri Kostanjevici (ustanovljen l. 1234). Iz okolice Kostanjevice je izšla v drugi polovici 12. stol. pod vodstvom Spanheimov politična osvojitvev ozemlja onostran spodnje Krke in še preko Gorjancev. Uspeh spanheimske ekspanzije je premaknitev kranjskih mejá na škodo Hrvatske od spodnje Krke na črto Oštre—Bregana.

Ožje s slovensko zemljo je povezana preteklost gospodov Višnji gor s k i h. Svobodni gospodje, ki se imenujejo po Višnji gori, so v sorodu z rodом krške grofice Heme in preko njega s plemenitim Sveto-

polkom, ki se ob prelomu 9. v 10. stol. javlja kot posestnik v Krški dolini na Koroškem. Velikanski kompleksi zemlje iz dediščine grofice Heme so prešli na rod Višnjegorskih. Prvotno imajo njegovi člani svoj sedež na gradu Pux v zgornji dolini Mure. V prvi polovici 12. stol. se je pa ena veja naselila na svoja kranjska posestva in se začela imenovati po Višnji gori, gradu, čigar razvaline so še vidne nad današnjim mestom. Na Dolenjskem sega raztresena posest Višnjegorskih od zgornje Krke, Višnje gore in Litije do jugozapadnega in južnega podnožja Gorjancev. Cistercijanski samostan v Stični je pobožna ustanova rodu Višnjegorskih (ust. l. 1136). Višnjegorski ministeriali in vitezi se imenujejo po Mehovem, Kronovem, Čretežu (Reutenberg), Mirni (Neudeck), Slepčjeku (Blindenbach), Hmeljniku (Hopfenbach), Prežeku (Preiseck), Mokrem polju (Nassenfeld) in Praprečah (Lichtenberg). V sorodu v Višnjegorskimi in po izvoru iz rodu Ortenburžanov so gospodje, ki se imenujejo po Šumberku (Schönberg) na Dolenjskem in imajo posest tu ter na Gorenjskem.

Višnjegorcem gre glavna zasluga, da so razširili meje Kranjske preko Gorjancev v današnjo Belo Krajino, ki je do srede 12. stol. v političnem oziru spadala pod hrvatsko državo. Od osvojevalcev Bele Krajine se je Albert Višnjegorski v zadnjih desetletjih 12. stol. upal celó preko Kolpe daleč v hrvatsko zemljo, bil pa je odbit, tako da je okoli l. 1200 Kolpa od kočevskih gozdov do podnožja Gorjancev postala mejna reka med Hrvatsko in Kranjsko. Politični osvojitvi sledi v prvi polovici 13. stol. še cerkvena aneksija pokrajine, ki je bila dotlej poslušna zagrebškemu škofu. Oglejski patriarh Bertold je l. 1228 osebno prišel v Belo Krajino in uvedel v deželici oglejsko cerkveno organizacijo: pod farno cerkev sv. Petra v Črnomlju spadajo štiri podružnice (prejkone Metlika, Podzemelj, Semič in Vinica), ki jih je Sofija, hči belokrajnskega osvojevalca Alberta, bogato obdarovala. Pri takratnih razdrapanih političnih razmerah na Hrvatskem in Ogrskem ni bilo patriarhu Bertoldu pretežko doseči in obdržati cerkvene uspehe ob mejah in onostran mejá svoje dieceze.

Med staro kranjsko plemstvo je šteti tudi Turjačane (Auersperg), ki se v listinah pojavijo prvič že sredi 11. stol. Od Grosupeljske kotline pa do Ribnice sega njihova zemlja. Toda že sredi 13. stol. izumrje stari rod. Tisti, ki se pozneje imenujejo Turjačani, izhajajo iz rodu nesvobodnih ministerialov nekdanjih svobodnih gospodov.

Pregled posestnega stanja na kranjskih tleh nam je pokazal, kako razbita je bila ta zemlja in kako malo zato primerna za izgraditev močnega dinastičnega gospodstva. Oglejski patriarh, po privilegijih svetni gospodar dežele, ob številnih svetnih in cerkvenih velikaših deloma ni mogel priti do veljave, deloma pa se tudi ni dovolj brigal za izvrševanje svoje svetne oblasti v deželi, prepuščajoč jo svojim deželnim upravi-

PODOBA MARIJINEGA VARSTVA S HISTORIČNIMI PORTRETI V OLTARJU CERKVE NA PTUJSKI GORI

teljem. Šele patriarh Volfger (od l. 1204) je začel aktivnejšo kranjsko politiko. Resno se je zavzel za obnovo svojega svetnega gospodstva na kranjskih tleh, pri tem pa trčil na onega, ki je bil v deželi le njegov namestnik, a je mislil, da je že pravi gospod, na Andeškega. Konflikt med njim in patriarhom uvaža v poglavje o borbi za Kranjsko v 13. stoletju.

I s t r a. — Politična zgodovina Istre v visokem srednjem veku je ozko povezana s kranjsko. Obe deželi prideta obenem pod svetno oblast oglejskega patriarha (1077), v obeh imajo prvo politično besedo in najobsežnejšo posest člani istih rodbin. Oglejski patriarhi Istre, navzlic podelitvi iz leta 1077, niso obdržali v svoji svetni oblasti. Kot krajišniki se vrste člani nemških rodbin Eppenstein, Orlamünde, nato Spanheimi (1106—1173) in naposled Andeški (1173—1208). Zadnji dve celó že dedujeta krajiško oblast. Vendar se močna dinastična oblast v Istri ni razvila. Poseben položaj mest in obsežna zemljiška posest v tujih rokah sta temu nasprotovala. Mesta se v 12. stol. čimdalje bolj izmikajo oblasti krajišnika in gredo svojo pot v avtonomnem razvoju, ki sledi v primerni časovni razdalji onemu italijanskih mestnih občin. Obenem se že od nekdaj močnemu gospodarskemu pridruži še velik političen vpliv Benetk. Prevlada leva sv. Marka se od 12. stol. širi čimdalje bolj nad istrskimi komunami, ki — malo se oziraje na nemškega krajišnika — sklepajo z Benetkami samostojne pogodbe. Prisega zvestobe, letne dajatve v novcu ali naturi in vojna služba v omejenem okolišu je pglavitna politična vsebina teh preko krajiške oblasti sklenjenih paktov. Gospodarske ugodnosti so pa določene še posebej. Koper, Pulj, Poreč in Rovinj sklenejo v 12. stol. take pogodbe z Benetkami, l. 1202 se pridružita še Trst in Milje.

Drugo, kar je v 12. stol. oviralo dvig dinastične oblasti v deželi, je ogromna zemljiška posest, ki ne pripada rodbinam vladajočih krajišnikov. Najveljavnejši in največji zemljiški posestniki so v Istri oglejski patriarhi in goriški grofje. Oglej ima že od starih časov v Istri bogato posest. V začetku 12. stol. jo je še povečal z zemljo med Rokavo (Dragonjo) in Mirno na severu, ki je bila poprej last grofov iz rodu Orlamünde, ter velikimi teritoriji v zapadnem delu polotoka. Goriški grofje imajo največ zemlje — lastne in fevdne — v središču dežele s Pazinom kot glavnim krajem. Mnogo so je pridobili tudi od Ortenburžanov, ki so jo zopet podedovali od rodu Orlamünde.

P o s o č j e i n K r a s. — Slovenska zemlja ob Soči, okoli Postojne in Vipave ter na Krasu zavzema dolgo časa politično slabo opredeljen položaj in kaže zelo razbito zemljiško-posestno podobo; to je eden izmed vzrokov, da v teh predelih dolgo ni prišlo do postanka močnejše dinastične oblasti. Prva zemljiška posestnika sta, podobno kot v Istri, tudi v tem delu naše zemlje oglejski patriarh in goriški grof.

Oglejski patriarh ima že zgodaj posest v Posočju in na Krasu. Ob Soči je njegov najobsežnejši kompleks Tolminsko, ki obsega dolino Soče od Kobarida skoraj do Ročinja ter porečje Bače in Idrijce. Na gradu v Tolminu je središče upravne edinice, ki se v poznem srednjem veku javlja pod imenom tolminska gastaldija. Beneška Slovenija je prvotno skoraj vsa oglejska. Močna, toda nikakor ne tako sklenjena kot ob zgornji Soči, je bila oglejska posest na Krasu. V zapadnem delu pripada oglejskemu patriarhu pas od spodnje Vipave do tržaških mej. Na notranjskem Krasu je pridobila oglejska cerkev svojo posest deloma kot dar krone, deloma jo je podedovala. Med podedovano spadata Vipava in Postojna, stara andeška zemlja, ki jo je zadnji moški potomec tega rodu, oglejski patriarh Bertold, l. 1251 zapisal svoji cerkvi.

Največji svetni zemljiški posestniki na Krasu in v slovenskem Posočju postajajo grofje, ki se od prve polovice 12. stol. imenujejo po Gorici. Njihovo je v glavnem: Posočje od Ročinja do ustja Vipave, večji del Goriških Brd, Bajnska in Trnovska planota, večji del Vipavske doline ter širok pas kraške zemlje, ki se vleče od Komna, Rihenberka in Štanjela notri do Brkinov. Gorica s svojim gradom je središče goriške posesti v Posočju, na Krasu in v Furlaniji. Posest zemlje je dala temu ob Sočo priseljenemu nemškemu rodu trdno osnovo, na kateri si je zgradil svojo dinastično oblast. Vendar je bil razvoj v tem pravcu na Goriškem mnogo bolj počasen kot na primer na Koroškem ali Štajerskem. Moč oglejskega patriarha, ne le cerkvenega, marveč tudi svetnega gospodarja v Posočju in v Furlaniji, je bila do srede 13. stol. še tako močna, da ni trpela poleg sebe še enega deželnega gospoda. Posebno velja to za dobo energičnih patriarhov Volfgerja (1204—1218) in Bertolda (1218 do 1251). Tudi je bil goriški grof kot odvetnik in veliki vazal oglejski ozko navezan na patriarhat. V drugi polovici 13. stol. se je pa razmerje goriških grofov do patriarhov zelo spremenilo, tem v škodo, onim v korist dinastične oblasti. Vrsta okoliščin je takrat okrepila moč goriških grofov in položila temelje njihovega deželnega gospodstva ob Soči in na Krasu: gospodarski in politični propad patriarhata pod slabotnimi patriarhi romanskega rodu, rastoči razkroj oglejskega posestnega stanja v Istri in na Kranjskem, stalno večji politični in gospodarski vpliv Benetk v Furlaniji in Istri na škodo Ogleja ter porast dinastične oblasti v sosednjih pokrajinah.

Z običajnim sredstvom dinastične politike, ženitvijo, so goriški grofje razširili svojo oblast daleč izven naših dežel. Grof Majnhard IV je kot mož hčerke zadnjega tirolskega grofa (umrl 1253) pridobil njegove fevde v zgornjem Poadižju. Majnhardova sinova, Majnhard in Albreht, sta pridobila še ostalo posest zadnjega tirolskega grofa in le-

ta 1271 razdelila goriško-tirolsko zemljo. Kar je je bilo zapadno od spodnjega Pustertala, je pripadlo kot grofija in gospodstvo Tirolsko Majnhardu, kar vzhodno, pa Albrehtu. Albreht je torej dobil goriško posest na Koroškem, v Furlaniji, ob Soči, na Krasu, na Kranjskem, v Slovenski Marki in v Istri ter se je imenoval grof goriški. Odslej je razlikovati dve veji goriških grofov, goriško in tirolsko.

Kar je drugih zemljiških gospodov v Posočju in na Krasu, so vsi manjšega pomena in se glede posestnega stanja ne dajo meriti z oglejskimi patriarhi in goriškimi grofi. Zgornje Posočje med Predilom in Kobaridom, kjer se v 12. stol. omenja posest koroških cerkvá (Osoje, Krka), se v 13. stol. vedno bolj odteguje vplivu in zvezam s Koroško ter prehaja v furlansko območje, kamor je kazala pot Predil—Bovec—Nadiška dolina—Čedad. V srednjem Posočju, okoli Gorice in na Krasu, ima in pridobiva posestva benediktinski samostan v Rožacu (Rosazzo, jugovzhodno od Vidma), okoli Štivana ima zemljo samostan iz Beligne pri Ogleju, samostanu sv. Marije pri Ogleju pa pripadajo kompleksi na Bovškem, Tolminskem, Krasu in v Goriških brdih. Čedadski kapitelj ima posest na Bovškem in Tolminskem, samostan v Možacu (Moggio) pa zemljo in podložnike v Goriških Brdih in v Solkanu. Po svojem izvoru je posest furlanskih cerkva v slovenskem delu dežele ali dar obeh glavnih gospodov v teh krajih, oglejskih patriarhov in goriških grofov, ali je pa poklon alpskih gospodov, ki jim je bila posest na jugu preveč od rok. V to vrsto spadajo od Eppensteinov in Spanheimov Rožaski opatiji podeljene vasi na Krasu.

Tako sem z orisom teritorialnega razvoja slovenske zemlje v visokem srednjem veku pri kraju. Zemljiško-posestna konfiguracija nam daje ključ do razumevanja, zakaj se je na Štajerskem in deloma na Koroškem dinastična oblast primeroma hitro razvila, se na Goriškem počasi pripravljala, na Kranjskem, v Savinjski Krajini in v Istri pa kar ni mogla priti na površje. V zadnjih treh pokrajinah je v prvi polovici 13. stol. prišlo do ljute borbe za politično prevlado. Ker je Kranjska glavna dežela, za katero se borijo tuji gospodje na naših tleh, imenujem to poglavje iz slovenske preteklosti »borba za Kranjsko«.

NA PRAGU 13. STOL. JE STALA RIMSKO-NEMŠKA DRŽAVA IN Z NJO SLOVENSKA ZEMLJA V ZNAMENJU OSTREGA POLITIČNEGA BOJA MED KRALJEM FILIPOM iz rodu Staufov in kraljem Otonom iz rodu Velfov. Kot mnogokrat poprej so tudi tedaj politična in načelna nasprotstva v Evropi odjeknila na slovenskih tleh. Gospodje, ki so v onem času odločevali pri nas, so se že kmalu po izvolitvi obeh kraljev (1198) izrekli skoraj vsi za Staufa Filipa. V protivelfovskem taboru so koroški vojvoda iz rodu Spanheimov, oglejski patriarh, istrski krajišnik iz rodu Andeških, avstrijsko-štajerski vojvoda iz rodu Babenberžanov, goriški grof in mnogo manjših. Vsi ti stoje na strani Staufa Filipa prav do njegove smrti, ki je posredno vplivala tudi na politično usodo velikega dela slovenske zemlje. Z umorom kralja Filipa leta 1208 je namreč zvezano ime ene najmogočnejših rodbin na slovenskih tleh, Andeških.

Po smrti istrskega krajišnika in oglejskega deželnega upravitelja na Kranjskem Bertolda IV (1204) je postal očetov naslednik v teh dveh službah in obenem dedič obsežnih andeških fevdov in lastnih posestev na slovenskih tleh njegov drugorojeni sin Henrik. Na Kranjskem si je izbral za ženo Sofijo, hčer-edinko Alberta Višnjegorskega. Kazalo je že, da si bo Henrik s pomočjo svojega službenega položaja, andeške zemlje in obširnih posestev, ki jih je po smrti zadnjega moškega Višnjegorca Alberta (umrl po l. 1209) pridobil po svoji ženi Višnjegorki, še bolj utrdil dejanski dinastičen položaj na Kranjskem in pri tem oglejskega patriarha popolnoma izpodrinil.

Politični umor kralja Filipa je popolnoma preokrenil položaj. Govorica je med drugimi osumila sokrivde tudi andeškega Henrika in kralj Oton Velf, ki je po smrti Staufa dosegel priznanje v državi, je na podlagi razsodbe knezov vzel Henriku njegovo lastno zemljo pa tudi fevde, ki jih je imel od države. Med temi je bila tudi mejna grofija Istra, ki jo je dobil l. 1208 bavarski vojvoda Ludvik.

Proti podelitvi Istre Bavarcu se je pa uprl patriarh Volfger, eden najodličnejših cerkvenih knezov, kar jih je sedelo na oglejski stolici. Sklicevaje se na stare privilegije iz leta 1077 je patriarh dosegel, da se je bavarski vojvoda Istri odrekel in da jo je kralj Oton podelil Ogleju (1209). Obenem je pa patriarh Volfger začel uveljavljati tudi stare kranjske privilegije Henrika IV iz leta 1077 in 1093 in z njimi skušal oživiti pravice oglejske cerkve do Kranjske. Prilika za to se je zdela ugodna ravno sedaj, ko je bil najmogočnejši gospod na Kranjskem, andeški Henrik, osumljen sokrivde pri političnem umoru.

Sicer se že leta 1210 imenuje Volfger mejni grof istrski in kranjski, ali o kakem dejanskem izvajanju krajiške oblasti na Kranjskem takrat ni sledu. Nasprotno vidimo, da je tudi po svoji obsodbi Andeški vztrajal na svojih tamošnjih posestvih (posebno v Kamniku) in se še nadalje imenoval mejni grof istrski. Rodbinske zveze, obširna posestva in veliko število ministerialov mu je nedvomno tudi po obsodbi omogočilo dovolj trdno postojanko v deželi in državi. Na Kranjskem je še nadalje prvi gospod Henrik, le po imenu istrski mejni grof, ne pa patriarh oglejski, mejni grof po privilegijih. Po Istri se pa imenujeta kar dva krajišnika, patriarh in Andeški. Prvemu se je posrečilo, da si je priboril tu večji ugled svoje krajiške oblasti kot na Kranjskem. Volfger je stopil z mestnimi komunami, ki so takrat v Istri najmočnejši političen faktor, v znosne odnose, pridobivši, kakor se zdi, na svojo stran neke stranke v mestih. Tako se je oglejskemu patriarhu posrečilo, da je dosegel obnovev svojih pravic kot mejni grof v istrskih mestih pa tudi v istrskem podeželju.

Važen preokret v političnem položaju slovenske zemlje je nastal l. 1218, ko je umrl oglejski patriarh Volfger in mu je sledil Bertold iz rodu Andeških, dotakratni nadškof v ogrski Kalosci in ban hrvatski. S svojim delovanjem kot deželni knez, zemljiški gospod in cerkveni glavar je močno posegel v politično in kulturno življenje slovenske zemlje v prvi polovici 13. stoletja.

Izvolitev Bertolda za oglejskega patriarha je preprečila konflikt, ki bi mogel nastati radi dveh istrskih mejnih grofov. Bertold iz rodu Andeških je spojil v svoji osebi nasprotujoče si interese svoje rodbine in oglejskih patriarhov radi Kranjske in Istre. Na Kranjskem je patriarh prepustil oblast svojemu bratu Henriku, pridržujoč si samo naslov kranjskega mejnega grofa, v Istri pa, kjer je bil njegov brat le po imenu krajiški grof, je s taktiko, različno od one svojega prednika, skušal pridobiti večjo veljavo patriarhove oblasti. Toda že pri prvih korakih, ki jih je napravil v tem pravcu, je naletel na odpor.

Patriarh je sicer l. 1220 dosegel razsodbo knežjega zbora proti avtonomističnim tendencam istrskih komun in politični ekspanziji Benetk, ali navzlic temu je v Istri rastla samoupravna moč mest pod benečanskim varstvom. Piran in Koper imata v tej dobi podestate-Benečane. Benetke dobavljajo Kopru državno žito. Šele energična pomoč cesarjeva — kar je bilo plačilo za Bertoldovo gibelinsko politiko — je obnovila politično oblast patriarhata v Istri. V Ravenni izda cesar l. 1232 velik privilegij, naperjen proti samoupravnemu pokretu istrskih komun. Patriarh se je nato z vneto lotil izgraditve svetne deželnoknežje oblasti v Istri. Upravi oglejske Istre je položil temelje patriarh Bertold

ter si vzel morebiti pri tem za vzor upravno ureditev Sicilije za cesarja Friderika II. Mesta se oglejskemu režimu v Istri sicer stalno upirajo, toda patriarhu Bertoldu in v začetku tudi njegovemu nasledniku patriarhu Gregorju de Montelongo (1251—1269) se je posrečilo, da sta obvarovala oglejsko posestno in politično stanje v Istri. Ali ne za dolgo. S patriarhi italijanske krvi in smotrnim prodiranjem beneškega vpliva v drugi polovici 13. stol. se začenja novo poglavje istrske zgodovine, ki stoji povsem v znamenju beneškega leva.

Na Kranjskem samem je istrski krajišnik Henrik za patriarhovanja svojega brata Bertolda ostal v nemoteni posesti svoje lastnine. Pogostokrat biva na kranjskih tleh, kjer izdaja za svoje kranjske in druge prejemnike veliko število listin. Piše mu jih njegov notar, župnik Henrik iz Cerkelj na Gorenjskem. V Slovenjgradu, Kamniku in Hrovaškem Brodu ob Krki kuje Henrik svoj novec kot pravi deželni gospod. Patriarh je le po imenu kranjski mejni grof in se do Henrikove smrti — kolikor nam viri to povedó — nikdar ne prikaže v deželi.

Smrt mejnega grofa Henrika l. 1228, ki ni zapustil otrok, je spremenila položaj. Kot naslednika kranjske dediščine se pojavita njegova brata, patriarh Bertold in vojvoda Oton, prvi kot pravi mejni grof kranjski, drugi kot senior-šef rodbine, ki bi mu po bratovi smrti morala pripasti bogata andeška lastna zemlja na Kranjskem. Henrikova vdova Sofija, rojena Višnjegorska, sama brez krvnega nasledstva, stopi v samostan. Skupna oblast dveh bratov, Bertolda in Otona, se pa na Kranjskem ni izkazala. Prišlo je celo do medbratovskega konflikta za Kranjsko in Istro, ki jo je odločil cesar patriarhu v prilog. Zakaj temu, nam pojasnjuje takratni politični položaj v srednji Evropi.

Po nastopu papeža Gregorja IX (1227) se je razmerje med papežem in cesarjem Friderikom II hudo poostrilo. Kakor že poprej, je tudi sedaj stal patriarh Bertold cesarju zvesto ob strani in bil, ko sta se leta 1230 začela papež in cesar približevati, eden najodličnejših posredovalcev miru, sklenjenega končno poleti 1230 v San Germanu, oziroma Ceperanu. Cesar je takrat patriarha pritegnil v krog svojih najožjih svetovalcev in je tudi posredoval, da se je patriarhov brat na korist Ogleja odrekel vsem zahtevam in pravicam, ki jih je imel ali mogel imeti do Istre in Kranjske. Julija 1230 se je v San Germanu v Južni Italiji odločilo, naj ima patriarh za oglejsko cerkev imenovani deželi od cesarja v fevd. Oglejskemu patriarhu je njegova spretna gibelinofska politika prinesla velik uspeh: izpodrinil je brata iz Kranjske in bil na tem, da postane v deželi končno pravi deželni knez.

Prav tako gladko pa stvar na Kranjskem vkljub sangermanski razsodbi le ni šla. Proti patriarhu Bertoldu se je pojavil nov nasprotnik v

avstrijsko-štajerskem Frideriku iz rodu Babenberg. Že njegov prednik, vojvoda Leopold, je kmalu po smrti andeškega Henrika položil temelje zemljiški posesti Babenberžanov na kranjskih tleh. Izkoristil je gospodarsko stisko, v kateri se je takrat nahajala freisinška škofija, in si dal leta 1229 od freisinškega škofa prepustiti obširne fevde, ki jih je škofija imela v dolenski Krajini, a jih je tudi poprej imel od nje pokojni Henrik. S temi fevdi je posegel Babenberžan preko Save v vinorodne gorice med Mirno in Krko. Pomembno je, da tvorijo ti fevdi teritorialno nadaljevanje babenberških posestev ob spodnji Savinji in pod Kumom.

Vrhu tega se je z Babenberžanom omožila leta 1229 Agneza, hči vojvode Otona in nečakinja patriarha Bertolda. Radi tega je Friderik po smrti svojega tasta Otona (1231) prevzel naslov »gospod Kranjske« (dominus Carniolae), ki je prvič dokazan l. 1232, hoteč s tem pokazati, da mu je do nasledstva po umrlem vojvodu Otonu in da hoče postati na Kranjskem edini »gospod«. »Gospodstvo Kranjske« odgovarja deželnemu upravitelstvu, ki so ga Andeški v imenu patriarha izvrševali na Kranjskem že v 12. stol. Večji del priženjene andeške in nekdanje višnjegorske dediščine je s freisinškimi fevdi združil avstrijsko-štajerski Friderik sedaj v svoje »kranjsko gospodstvo«. Kranj, Kamnik, Mengeš, Višnja gora, Mehovo in Metlika leže v njem.

Vojvodu Frideriku ni kesnejše zgodovinopisje dalo zastonj pridevka »bojeviti«. Tolkel se je s Čehi in Ogrji, v najhujše nasprotstvo je pa prišel s cesarjem. Hud politični in finančni pritisk, ki ga je vojvoda izvajal v svojih deželah, je bil vzrok, da so od njega odpadla skoraj vsa štajerska mesta, cerkveni gospodje in večji del ministerialov. Koroški vojvoda, oglejski patriarh, salzburški nadškof, bamberški in freisinški škof, goriški in vovhrški grof, gospodje iz Ptuja, Cmureka in Trušenj, iz Kranjske Konrad Gal, vsi ti so se v opoziciji proti Babenberžanu pridružili cesarju, ki je pozimi l. 1236 prišel s svojo vojsko na Koroško in Štajersko. Friderika zadene državni preklic. Obenem so se takrat zasnovovali dalekosežni načrti. Štajerska naj bi postala naravnost od cesarja odvisna državna pokrajina, na Kranjskem pa naj bi se obnovila stara krajiška oblast oglejskega patriarha.

Borba Babenberžana s cesarjem se je odločila v Italiji. Velik neuspeh, ki ga je vladar doživel pri obleganju Brescije (1238) in prekletstvo, ki ga je zadelo od papeževe strani (1239), je privedlo do približevanja cesarja prejšnjim nasprotnikom, med temi tudi Babenberžanu. Cesar in Friderik se pobotata. Ta se 1239 leta imenuje zopet »gospod Kranjske« in se pojavi naslednjega leta na svojih štajerskih ter kranjskih posestvih, v Mariboru in Kamniku.

S poravnavo med cesarjem in Babenberžanom se je politično ozračje

na slovenskih tleh nekoliko umirilo. Cesar se je v naslednjih letih avstrijsko-štajerskemu vojvodu iz političnih in osebnih razlogov še bolj približal. Iz političnih, ker mu je bilo mnogo do odličnega pristaša v njegovem sporu s papežem, iz osebnih, ker je ponovno ovdoveli cesar želel vojvodovo nečakinjo Gertrudo za ženo. Cesarjeva želja je v zvezi z nameravano vojvodovo ločitvijo od Agneze Andeške, s katero ni imel otrok. Ako bi tudi v novem zakonu, ki ga je vojvoda nameraval skleniti, ostal brez njih, bi pripadle — tako je po vsej verjetnosti cesar računal — babenberške dežele njemu kot možu babenberške dedinje Gertrude. Pozimi 1244—1245 so se začela pogajanja in junija 1245 je prišel vojvoda v tej zadevi celo k cesarju v Verono. Z Gertrudino poroko s cesarjem sicer ni bilo nič, toda vkljub temu je prišlo v Veroni do pomembnega političnega načrta. Cesar daje Avstriji in Štajerski, obema babenberškima vojvodinama, v okviru njunih dosedanjih mejá ime in naslov kraljevina, vojvodo Friderika samega pa povzdigne v kralja. Novo kraljestvo naj bi dedoval vedno najstarejši član vladajoče rodbine. Obenem dovoli cesar vojvodu, ki ga v načrtu imenuje »grof Kranjske«, da sme deželo Kranjsko povzdigniti v vojvodino, ki naj bi bila neposredno od njega in po njem od cesarja in države odvisna. Če bi se uresničil načrt, v kolikor se tiče Kranjske, bi pa nedvomno nastal spor s praviim kranjskim krajišnikom, patriarhom Bertoldom. Da bi se mu izognili, so izbrali na veronskem sestanku kot bodočega »kranjskega vojvodo« nekega Anzelina, nezakonskega sina patriarha Bertolda. Načrt je bil dobro premišljen. Z ozirom na svojega sina bi se patriarh gotovo odrekel Kranjski. Ali do uresničenja načrta, ki bi rešil pripadnost Kranjske, ni prišlo.

Vojvoda Friderik je tudi po veronskem sestanku igral na dve karti, cesarsko in papeško. Dvolična igra ga je zapletla v boj s Čehi in Ogrji. V bitki s temi je sicer leta 1246 ob Litvi zmagal, toda padel je na bojnem polju. Bil je zadnji moški potomec iz rodu Babenberg. Spor za babenberško dediščino nadaljuje borbo za politično oblast na Kranjskem in slovenski zemlji vobče.

Nasprotstva v velikem sporu med papeštvom in cesarstvom odjeknejo sredi 13. stoletja močnejše kot kdaj poprej v zgodovini slovenske zemlje. Že je patriarh Bertold mislil, da se je s smrtjo zadnjega Babenberžana rešil nevarnega tekmeca v borbi za Kranjsko in da bo sedaj končno vendarle postal pravi gospodar v deželi. Ali račun mu je prekrizal cesar. Velika politika je bila zopet vmes. Cesar je odvil patriarhu Bertoldu, ki se je odločno zavzel za svoje pravice, toda šel medtem v cesarju nasprotno stranko papeških Velfov, Kranjsko kot državi zapadlo deželo in postavil tamkaj posebnega državnega namestnika. Patriarh se

V prvi vrsti spredaj na desno kleči nemški kralj Rupert, stari gologlav mož s pisanim plaščem v isti vrsti je grof Friderik Ortenburški, za njim kleči napol v profilu Valburga Ptujška, menih sredi skupine v belem oblačilu in z veliko tonzuro je general kartuzijanskega reda s sedežem v Žičah Štefan Maconi, pred njim proti desni kleče po vrsti Katarina Frankopanska roj. Carrara, njena hči Elizabeta poročena z grofom Friderikom Celjskim (s črnim pokrivalom) in knez Nikolaj Frankopan (po Stegenšku)

Spredaj kleče, upodobljeni v profilu, od leve proti desni, ogrsko-hrvatski kralj Sigmund, grof Friderik II. Celjski, Nikolaj Gorjanski, grof Henrik IV. Goriški, grof Herman III. Celjski in Bernard Ptujski. Ob Sigmundovi glavi je glava grofa Hermana II. Celjskega, nad njim kleči njegova hči kraljica Barbara, pred njo je njena sestra Elizabeta (ob Marijinem plašču), za njo njena druga sestra Ana. Glava s turbanom predstavlja mogoče vojvodo Hrvoja Vukčića, glave za njim do črnca pa mogoče člane bosanske kraljevske hiše, Štefana Ostojića, kraljico Jeleno Grubo, kralja Tvrtka II. in kralja Štefana Ostojko (po Stegenšku)

slovenskih tleh nekoliko umirilo, kar se je v naslednjih letih a-
 štajerskemu vojvodu izkazalo in osebnih razlogov je bolj
 približal. Vendar je bil v obeh primerih vladar, ki je bil
 govem spo- vladar, ki je bil v obeh primerih vladar, ki je bil
 vojvodovo vladar, ki je bil v obeh primerih vladar, ki je bil
 meravano vladar, ki je bil v obeh primerih vladar, ki je bil
 otrok. Ali vladar, ki je bil v obeh primerih vladar, ki je bil
 ostal brez vladar, ki je bil v obeh primerih vladar, ki je bil
 1341-1342-1343-1344-1345-1346-1347-1348-1349-1350-1351-1352-1353-1354-1355-1356-1357-1358-1359-1360-1361-1362-1363-1364-1365-1366-1367-1368-1369-1370-1371-1372-1373-1374-1375-1376-1377-1378-1379-1380-1381-1382-1383-1384-1385-1386-1387-1388-1389-1390-1391-1392-1393-1394-1395-1396-1397-1398-1399-1400-1401-1402-1403-1404-1405-1406-1407-1408-1409-1410-1411-1412-1413-1414-1415-1416-1417-1418-1419-1420-1421-1422-1423-1424-1425-1426-1427-1428-1429-1430-1431-1432-1433-1434-1435-1436-1437-1438-1439-1440-1441-1442-1443-1444-1445-1446-1447-1448-1449-1450-1451-1452-1453-1454-1455-1456-1457-1458-1459-1460-1461-1462-1463-1464-1465-1466-1467-1468-1469-1470-1471-1472-1473-1474-1475-1476-1477-1478-1479-1480-1481-1482-1483-1484-1485-1486-1487-1488-1489-1490-1491-1492-1493-1494-1495-1496-1497-1498-1499-1500-1501-1502-1503-1504-1505-1506-1507-1508-1509-1510-1511-1512-1513-1514-1515-1516-1517-1518-1519-1520-1521-1522-1523-1524-1525-1526-1527-1528-1529-1530-1531-1532-1533-1534-1535-1536-1537-1538-1539-1540-1541-1542-1543-1544-1545-1546-1547-1548-1549-1550-1551-1552-1553-1554-1555-1556-1557-1558-1559-1560-1561-1562-1563-1564-1565-1566-1567-1568-1569-1570-1571-1572-1573-1574-1575-1576-1577-1578-1579-1580-1581-1582-1583-1584-1585-1586-1587-1588-1589-1590-1591-1592-1593-1594-1595-1596-1597-1598-1599-1600-1601-1602-1603-1604-1605-1606-1607-1608-1609-1610-1611-1612-1613-1614-1615-1616-1617-1618-1619-1620-1621-1622-1623-1624-1625-1626-1627-1628-1629-1630-1631-1632-1633-1634-1635-1636-1637-1638-1639-1640-1641-1642-1643-1644-1645-1646-1647-1648-1649-1650-1651-1652-1653-1654-1655-1656-1657-1658-1659-1660-1661-1662-1663-1664-1665-1666-1667-1668-1669-1670-1671-1672-1673-1674-1675-1676-1677-1678-1679-1680-1681-1682-1683-1684-1685-1686-1687-1688-1689-1690-1691-1692-1693-1694-1695-1696-1697-1698-1699-1700-1701-1702-1703-1704-1705-1706-1707-1708-1709-1710-1711-1712-1713-1714-1715-1716-1717-1718-1719-1720-1721-1722-1723-1724-1725-1726-1727-1728-1729-1730-1731-1732-1733-1734-1735-1736-1737-1738-1739-1740-1741-1742-1743-1744-1745-1746-1747-1748-1749-1750-1751-1752-1753-1754-1755-1756-1757-1758-1759-1760-1761-1762-1763-1764-1765-1766-1767-1768-1769-1770-1771-1772-1773-1774-1775-1776-1777-1778-1779-1780-1781-1782-1783-1784-1785-1786-1787-1788-1789-1790-1791-1792-1793-1794-1795-1796-1797-1798-1799-1800-1801-1802-1803-1804-1805-1806-1807-1808-1809-1810-1811-1812-1813-1814-1815-1816-1817-1818-1819-1820-1821-1822-1823-1824-1825-1826-1827-1828-1829-1830-1831-1832-1833-1834-1835-1836-1837-1838-1839-1840-1841-1842-1843-1844-1845-1846-1847-1848-1849-1850-1851-1852-1853-1854-1855-1856-1857-1858-1859-1860-1861-1862-1863-1864-1865-1866-1867-1868-1869-1870-1871-1872-1873-1874-1875-1876-1877-1878-1879-1880-1881-1882-1883-1884-1885-1886-1887-1888-1889-1890-1891-1892-1893-1894-1895-1896-1897-1898-1899-1900-1901-1902-1903-1904-1905-1906-1907-1908-1909-1910-1911-1912-1913-1914-1915-1916-1917-1918-1919-1920-1921-1922-1923-1924-1925-1926-1927-1928-1929-1930-1931-1932-1933-1934-1935-1936-1937-1938-1939-1940-1941-1942-1943-1944-1945-1946-1947-1948-1949-1950-1951-1952-1953-1954-1955-1956-1957-1958-1959-1960-1961-1962-1963-1964-1965-1966-1967-1968-1969-1970-1971-1972-1973-1974-1975-1976-1977-1978-1979-1980-1981-1982-1983-1984-1985-1986-1987-1988-1989-1990-1991-1992-1993-1994-1995-1996-1997-1998-1999-2000-2001-2002-2003-2004-2005-2006-2007-2008-2009-2010-2011-2012-2013-2014-2015-2016-2017-2018-2019-2020-2021-2022-2023-2024-2025-2026-2027-2028-2029-2030-2031-2032-2033-2034-2035-2036-2037-2038-2039-2040-2041-2042-2043-2044-2045-2046-2047-2048-2049-2050-2051-2052-2053-2054-2055-2056-2057-2058-2059-2060-2061-2062-2063-2064-2065-2066-2067-2068-2069-2070-2071-2072-2073-2074-2075-2076-2077-2078-2079-2080-2081-2082-2083-2084-2085-2086-2087-2088-2089-2090-2091-2092-2093-2094-2095-2096-2097-2098-2099-2100-2101-2102-2103-2104-2105-2106-2107-2108-2109-2110-2111-2112-2113-2114-2115-2116-2117-21

DESNA STRAN HISTOR. PORTRETOV OLTARNE PODOBE NA PTUJSKI GORI

LEVA STRAN HISTOR. PORTRETOV OLTARNE PODOBE NA PTUJSKI GORI

je v stiski približal Spanheimom, ki se pa iz začetnih pomočnikov kmalu prelevijo v nevarne tekmece Ogleja.

Sistematično si utrjujejo Spanheimi, ki jim stoji takrat na čelu koroški vojvoda Bernard, politični položaj na kranjskih tleh. Po smrti Henrika Andeškega (1228) so se naglo pobrigali za krške in freisinške fevde v dolnjski Krajini, kjer že od srede 12. stol. širijo svoje meje na škodo sosednje Hrvaške.

Oglejsko-spanheimski zvezi stoji nasproti gibelinsko usmerjeni gorški grof, ki ga je cesar postavil za državnega namestnika na Kranjskem. Združena Oglej in Spanheim žanjeta spočetka znatne uspehe. Smrt oglejskega patriarha Bertolda (1251) je sicer razdrila koalicijo, ni pa ustavila politike spanheimskega Ulrika, sina Bernardovega, na Kranjskem. Ulrik nastopi zoper naslednika patriarha Bertolda, patriarha Gregorja, in dosega velike uspehe. Spretno izrablja zase politične in finančne težave patriarhata, pridobi na Kranjskem babenberške fevde in postane po očetovi smrti (1256) vojvoda koroški. Že se kažejo obrisi velikega spanheimskega dinastičnega teritorija v obsegu Koroške, Kranjske in Krasa.

Medtem je pa na severu rasel mnogo močnejši od Ulrika Spanheimskega in ostalih tekmecev za politično nadvlado na slovenskih tleh, Přemysl Otakar II, od leta 1253 kralj češki. Zgodovina tretjega četrtletja 13. stol. gre v smeri rešitve dinastičnih in teritorialnih problemov na Kranjskem in v sosednjih deželah v okviru ene same države, ki bo zedinila ogromno večino takratnega slovenskega ozemlja. Zedinjevanje dežel med Donavo in Jadranom, ki ga je započel in nadaljeval Přemyslovec, je od vseh poizkusov dinastičnih tvorb 12. in 13. stoletja najradikalnejši. Za Slovence je še posebno pomemben, ker je vse kazalo, da bodo prišli iz že pol tisočletja trajajočega sklopa nemške države v okvir slovanske državne tvorbe, kar bi za njihov nadaljnji nacionalni razvoj moglo postati nad vse odločilno.

ZA BABENBERŠKO DEDIŠČINO SE JE PO LETU 1246 VNEL LJUT BOJ, V KATEREGA POSEŽETA OBE TAKRAT V NAJHUIŠEM NASPROTSTVU STOJEČI VRHOVNI OBLASTI ZAPADNEGA KRŠČANSTVA, CESAR IN PAPEŽ, OD SOSEDOV PA OGRSKA, ČEŠKA IN BAVARSKA. Papež in cesar gledata na Avstrijo in Štajersko, ki sta sedaj vojvodini brez pravega gospodarja, vsak s svojega političnega vidika. Računata: Stauf, oziroma Velf na čelu izpraznjenih vojvodin bi pomenil znatno okrepitev cesarskega, oziroma papeškega stališča v takratnem konfliktu med sacerdocijem in imperijem. Cesar je bil v svojem pravu, ko je vojvodini kot državi zapadli zasegel in postavil na Štajerskem in Kranjskem kot državnega namestnika goriškega grofa Majnharda. Papežu pa tako povečanje cesarskega vpliva nikakor ni bilo pogodu in zato je hotel spraviti do nasledstva žensko sorodnico zadnjega Babenberžana, njegovo nečakinjo Gertrudo. Njen mož, Herman Badenski, s katerim jo je papež oženil, je pa umrl že leta 1250 in istega leta tudi cesar Friderik II.

Smrt obeh je le še huje razdrapala razmere, ki so na Štajerskem in v Avstriji nastopile po smrti zadnjega Babenberžana. Povsod slišimo o bojih in nasilju, o brezpravnosti in nesigurnosti. V tem času, ko je vladala gola sila in je bila državna avtoriteta povsem omajana, so se pojavili tudi sosedi — sorodniki nekdanjih Babenberžanov — s svojimi zahtevami. Bavarski vojvoda ni uspel, pač pa je bila sreča mila Přemyslu Otakarju II, takrat še mejnemu grofu moravskemu. Štajersko plemstvo se je jeseni l. 1251 izreklo zanj in mladi češki princ je, da bi dal svojim zahtevam podlago večje upravičenosti, vzel za ženo že priletno Margareto, sestro zadnjega Babenberžana. Proti koncu l. 1251 že se Přemysl imenuje vojvoda štajerski.

Proti temu je pa nastopil o g r s k i k r a l j B e l a. Tudi njemu naj bi zakonska zveza podprla politične zahteve. Vdova Gertruda je vzela za moža Romana iz Haliča, sorodnika ogrskega kralja. Ogrski kralj nastopi z vojsko proti Přemyslu in najde, kakor se zdi, posebno v štajerskem Podravju oporo za svoje zahteve. Papežu, ki je štel tako ogrskega kralja kot Přemysla Otakarja, ki je medtem (1253) postal kralj češki, med svoje zveste pristaše, ni bil spor obeh pogodu. Posredoval je mir v Budimu l. 1254, ki je prisodil Štajersko ogrskemu kralju, Avstrijo pa češkemu. Od Štajerske se je takrat odcepil del sevedno od Semmeringa in se združil z Avstrijo.

Šest let je spadala nato Štajerska pod ogrsko krono. Kraljevi namestnik v deželi postane Štefan, ban in herceg hrvatski. Na gradovih

sede ogrski gospodje, medtem ko je domače plemstvo potisnjeno ob stran. Sicer je pa bil ogrski režim pravičen, posebno nasproti cerkvenim krogom, ki so silno trpeli radi nasilja plemičev. Dobička in ropa željnemu plemstvu strogi pravni red, ki so ga Ogri uvedli v deželo, ni bil všeč, kar je bil eden izmed vzrokov, da so postali plemiči jedro protiogrske stranke v deželi. Posebno plemstvo v Podravju se jim je, čeprav je bilo spočetka za Ogre, kmalu uprlo. Sigfrid iz Marenberka, Bertold od Dravinje, njegov sorodnik Konrad in Hartnid iz Ptuja se pojavijo proti ogrskemu banu in ga preženejo. Vendar je bila protiogrska stranka še premalo močna. Štefanu, sinu in sovladarju ogrskega kralja, ki je leta 1258 prišel v deželo, se je v kratkem posrečilo zatreti vstajo. Stoloval je na gradu v Ptuj, blizu ogrske meje, in svojim drugim naslovom dodal še naslov vojvoda Štajerske.

Prevzetna visokost, s katero je Štefan iz Ptuja vladal deželo, je pa ogrskemu režimu odtujila še zadnje pristaše. Tajna akcija proti Ogru, katere niti vodijo na češki dvor, je v pozni jeseni 1259 privedla do novega upora, ki se je to pot posrečil. Ogrski kralj je še pred izbruhom zapustil deželo; po prvih uspehih domačinov mora gradove zapustiti tudi večina ogrskih kastelanov. Štajersko plemstvo, med njimi Friderik Ptujski in Gotfrid Mariborski, ponudi češkemu kralju drugič vojvodstvo, ki ga ta l. 1260 sprejme. Přemyslova odločitev je privedla do vojne, ki pa se je z bitko pri Kroissenbrunn (na Nižjem Avstrijskem) 12. julija 1260 odločila Čehu in štajerskim barvam v prid. Kralj Štefan se mora v bratislavskem predmiru in nato v dunajskem miru (1261) odpovedati babenberški dediščini in izročiti novemu gospodarju utrjene postojanke — kolikor jih je imel še v deželi — med njimi tudi Ptuj.

Že za božič 1260 leta je bil Přemysl Otakar v Gradcu, kjer so se zbrali okoli njega vsi odličniki dežele. Sedaj tudi ostarela Margareta češkemu kralju ni več politično koristila; dal je zakon razveljaviti in se že teden dni nato poročil s Kunigundo iz Haliča. Čeh Voko iz Rožmberka postane štajerski deželni glavar — torej namestu pregnanega Ogra zopet tujec — po njegovi smrti pa škof Brunon iz Olomuca. Zasluga tega najodličnejšega državnika češkega kralja je bila, da se je oblast Přemyslovca na Štajerskem utrdila. Posebno v ministerialih iz Podravja — omenjam zopet Friderika iz Ptuja in Gotfrida iz Maribora — je našel češki režim vnete prijatelje. Še boljše v krogih cerkve in mladega meščanstva. Oprt na te je Přemysl nastopil proti onemu delu plemstva, ki ga je sicer poklicalo v deželo, toda se prav tako hitro odvrnilo od njega, ko je videlo tujce na vodilnih mestih in spoznalo strogi red, ki so ga Čehi uvedli.

V dobi dolgega medvladja po smrti zadnjega Babenberžana si je

štajersko plemstvo prilastilo marsikateri delež deželnoknežje zemlje. Zato sta kralj Přemysl in njegov štajerski glavar, škof Brunon, dala v letih 1265—1267 popisati celokupno deželnoknežjo posest na Štajerskem in odvzeto zahtevala od plemstva nazaj. To je pa le še povečalo obstoječo nejevoljo radi češkega režima, tako da je moral Přemysl energično nastopiti in kaznovati uporne plemiče. Mnogo štajerskih gradov je tedaj porušenih ali zaseženih. Služba višjega deželnega sodnika pa, ki jo je doslej zavzemal domačin, preide na tujca, Přemyslovega zapupnika. S strogostjo si je češki kralj znal utrditi svoj položaj v deželi. Zagotoviti si ga je pa bilo prav potrebno, kajti prav takrat so se odpirale Přemyslu perspektive velikega nasledstva na Koroškem in Kranjskem.

Na Koroškem je od leta 1256 za vojvodo Ulrik III, sorodnik kralja Přemysla Otakarja. Njegova mati je bila Přemyslova teta. Brat Ulrikov je Filip, od leta 1236 prošt na Vyšehradu pri Pragi in kancler češkega kraljestva, od leta 1246 tudi izvoljeni nadškof salzburški. Ulrik se je čutil gospodarja prav tako na Koroškem kot na Kranjskem. Na Kranjskem si je skušal še prav posebno utrditi položaj z zakonsko zvezo z Agnezo, sestro zadnjega andeško-meranskega vojvode Otona in bogato dedinjo andeške zemlje v deželi (1248). Da bi se še bolj zasidral na kranjskih tleh, sklene Ulrik tesno zvezo z Ortenburžani, kar je bilo naperjeno predvsem proti goriškim grofom in oglejskemu patriarhu, ki ga je Ulrik skušal povsem izpodrinuti in postati v deželi neomejen gospodar. Ogleju odvzame Ulrik Slovenjgradec ter zasede Vipavo. Postojno in druge patriarhove postojanke v deželi. Večkrat biva Ulrik na kranjskih tleh. V samotnem kraju Bistri ob Ljubljanskem barju dokonča pobožno ustanovo kartuzijanskega reda, ki jo je tamkaj započel že njegov oče, vojvoda Bernard. Kranjskim in savinjskim samostanom izkazuje pogoste in velikodušne dobrote. Tako si je koroški vojvoda utrjeval svoj položaj v kranjski deželi.

V boju Přemysla z Ogri najdemo oba spanheimska brata, Ulrika in Filipa, na češki strani. Zato je tudi ogrski kralj l. 1259 prodril s svojo vojsko do spanheimskega Št. Vida na Koroškem. V bitki pri Kroissenbrunnu so se skupaj s Čehi in Štajerci borili proti Ogrom tudi Korošci.

Češki kralj se pa Korošcem za pomoč proti Ogrom ni izkazal posebno hvaležnega. Po pridobitvi Štajerske mu je bilo bolj do dobrih odnosov z oglejskim patriarhom kot pa za nadaljnje zavezništvo s Spanheimi. Nasprotstvo med Oglejem in Spanheimi je Přemyslu le ovira pri izvedbi njegovih političnih načrtov na jugu. Zato je prejkone češki kralj posredoval mir med oglejskim patriarhom in vojvodom Ulrikom, sklenjen l. 1261 v Čedadu. Ulrik mora plačati patriarhu odškodnino, vrniti vse gradove in posestva, ki jih je odvzel oglejski cerkvi, zaveže se po-

zidati porušeni oglejski grad Vernek pri Litiji, podari Ogleju Ljubljano s pritiklinami ter gradove Goričane, Jeterbenk, Falkenberg, Ig in Turjak, kar dobi skupaj z bratom Filipom od patriarha zopet v fevd. Nasprotno pa prejmeta brata od patriarha Kranj z oglejskim deželnim upraviteljstvom, Ulrik sam pa do konca svojega življenja še posebej kot oglejski fevd Slovenjgradec.

Čedadski mir je gospodstvo koroškega vojvode na Kranjskem znatno omajal. Tudi zakonska zveza z andeško Agnezo, ki je prinesla Ulriku poleg »gospodstva na Kranjskem« v zakon še velik del andeške dediščine, ga ni mogla vzdržati. Vrhu tega ni bilo med zakoncema, ker sta ostala brez otrok, že dolgo pravega razumevanja. To je razvidno tudi iz oporoke leta 1262 umrle Agneze, ki ni zapustila »gospodstva na Kranjskem« možu, marveč svojemu sorodniku, ogrskemu kralju Beli IV. Res je ta dediščino prevzel in podelil l. 1263 »gospodstvo na Kranjskem« zagrebškemu proštu Tobiju Bogudu. Vendar so notranje razmere na Ogrskem preprečile nasledstvo ogrskega kralja na Kranjskem. »Gospod Kranjske in Slovenske Marke« je še nadalje Ulrik Spanheimski, ali bolj po imenu kot dejansko.

Spanheimova oblast na Kranjskem je čimdalje manjša, stalno se pa večja vpliv štajerskega soseda in sorodnika, kralja Přemysla Otakarja. Vedno bolj steguje češki kralj svoje roke preko Koroške in Kranjske do Krasa in Furlanije, s preišljenim načrtom, da si izgradi na propadajočem dinastičnem ozemlju alpskih rodbin, Babenberžanov, Spanheimov, Andeških in ostalih, drugo državo Přemyslovcev. Vmešava se že v notranje zadeve Spanheimov in Koroške ter posreduje v prepirih tamošnjih lokalnih oblastnikov. Furlanski in goriški gospodje upoštevajo vedno bolj mogočnega češkega kralja. Kdor je Přemyslov prijatelj na jugu, mora biti tudi Ulrikov. Med temi je oglejski patriarh, s katerim obnovi koroški vojvoda l. 1265 v Landarju ob Nadiži prijateljski pakt.

Po smrti svoje prve soproge se je Ulrik drugič oženil. Tudi njegova druga žena je po imenu Agneza. Bila je hči babenberške Gertrude iz njenega zakona s Hermanom Badenskim. Otrok iz tega zakona ni bilo, niti jih ni bilo pričakovati od zakoncev, zelo neenakih po letih. Přemysl je to dobro videl in vedel ter pripravil vse za nasledstvo. Bil je tu pa še en dedič, Ulrikov brat Filip, izvoljeni nadškof salzburški, ki je leta 1265 moral resignirati na to svoje mesto, a se nikdar ni odpovedal spanheimski dediščini. To je pokazal z mnogimi pravnimi akti, v katerih svobodno razpolaga s spanheimsko zemljo na Koroškem in Kranjskem ter se tudi uradno imenuje »gospoda« obeh dežel.

Ta Filip je bil Přemyslu na potu. V dedni pogodbi, ki jo je češki kralj 4. decembra 1268 leta sklenil v Poděbradyh z osebno navzočim

koroškim vojvodom Ulrikom, je bil Filip kratkomało prezrt. Poděbradska listina tvori pravno podlago za nasledstvo češkega kralja na Koroškem in Kranjskem. Z njo postavlja vojvoda Ulrik svojega sorodnika kralja Přemysla Otakarja II, ako bi umrl brez sinov in hčera, za dediča vseh svojih deželá, lastne posesti in fevdov. Da bi Filipa za prevaro pri dediščini nekako odškodovala in mu zavezala jezik, sta Přemysl in Ulrik dosegla, da je bil nekdanji salzburski nadškof pa smrti patriarha Gregorja izvoljen za oglejskega patriarha (1269). Prav v zadevi te izvolitve je vojvoda Ulrik bival v Furlaniji, kjer je 27. oktobra 1269 v Čedadu nenadoma umrl.

Filip pa s temi spletkami češkega kralja nikakor ni bil zadovoljen in voljan odreči se svoji spanheimski dediščini. Zvezal se je s starim nasprotnikom Přemyslovim, ogrskim kraljem, in mu prejkone obljubljal celó nasledstvo na Koroškem in Kranjskem. Češki kralj se pa za vse te akcije ni mnogo brigal, marveč se je pod zimo in po zimi 1269/1270 odpravil z močno vojsko skozi Mislinjsko dolino v Savinjsko in odtod na Kranjsko. Tu zavzame Ljubljano, pridobi z lahkoto Kostanjevico in Kamnik ter se odpravi preko Kranja na Koroško. Vojni pohod je strl Filipov odpor, nekaj njegovih najzvestejših pristašev zbeži k ogrskemu kralju. V bratislavskem miru leta 1270 se ta odpove zahtevam do Koroške in Kranjske ter zapusti Filipa, ki mu končno ni preostalo drugega kot pomiritev s Přemyslom. Vendar se Filip svojim zahtevam do Koroške in Kranjske formalno ni nikdar odrekel.

Tako je dosegel češki kralj višek svojega političnega prizadevanja. Tri vojvodine (Avstrija, Štajerska, Koroška) in ena krajina (Kranjska s Savinjsko in Slovensko Marko) so mu podložne. Od salzburskega nadškofa in freisinškega škofa prejme vse cerkvene fevde, ki so jih nekoč imeli Babenberžani in Spanheimi, od oglejskega patriarha dobi vrsto važnih postojank (Slovenjgradec, Mirna, Vernek, Prapreče, Postojna). Do Gorjancev, Kolpe in kraških prehodov segajo meje Přemyslove nove državne tvorbe, vpliv češkega kralja pa še preko Krasa in štajerskih mejá. Na Ogrskem ima pristaše, v Furlaniji postane l. 1272 generalni kapitan.

Tako sta političen vpliv in dejanska oblast češkega kralja obsegla skoraj celotno takratno slovensko ozemlje. Prebivalstvo njegovih dežel na jugu je po večini slovensko. Motili bi se pa, ako bi trdili, da je radi slovanske narodnosti kralja, ki je sedaj zagospodoval nad večino slovenske zemlje, bila tamkajšnja njegova oblast bolj zasidrana, kakor bi bila sicer. Nacionalni moment pri ustanovitvi češke vlade na slovenskih tleh ne prihaja v poštev. Odločilno za stališče za ali proti Přemyslovcu je: obči mir, pravni red in gospodarsko blagostanje. Ker je bil Přemysl

tisti, ki je vse to prinesel v deželo, so bili njegovi pristaši tisti, ki so od miru, reda in gospodarskega procvita imeli svojo korist. Cerkve in mesta, meščan in kmet, vitez in mali človek so na strani češkega kralja, ki jih zna ščititi pred nasiljem visokega plemstva. To je češkemu kralju, odkrito ali tajno, po večini nasprotno, in sicer radi tega, ker je na energičen način znal zabraniti in streti plemiško nasilje in upor. Kdor se je postavljaj po robu, je moral občutiti težko roko češkega vladarja. Eden takih je bil plemič Sigfrid iz Marenberka. Bil je ujet na gradu v Slovenj-gradu in nato prepeljan na Češko, kjer je končal leta 1272 na šafotu v Pragi. Njegovo truplo, vrnjeno domovini, so pokopali v njegovi ustanovi, samostanu dominikank v Marenberku.

Nadaljnji obstoj velike državne tvorbe, ki je pod vodstvom Přemyslovca nastajala med Sudeti in Jadranom, je preprečil novi, leta 1273 za nemškega kralja izvoljeni grof Rudolf iz Habsburga. Skoraj vse, kar je bilo proti Přemyslu, se je pridružilo novemu nemškemu kralju. Med temi so bili: novi oglejski patriarh, nadškof salzburški in ogrski kralj. Češki kralj je kaj kmalu uvidel nevarnost, ki mu je pretila od Rudolfa. Njegova politika na naših tleh začenja iti za tem, da si zagotovi težko prisvojeno. Z bogatimi privilegiji skuša pridobiti velike samostane. V mesta in gradove pošilja zveste češke posadke. Od nezanesljivega plemstva zahteva talce.

Kako nevaren je bil novi zakonito izbrani nemški kralj, se je kmalu pokazalo. Že nekaj mesecev po izvolitvi je ukazal Rudolf, da se mora državi vrniti vse, kar ji je bilo protipostavno odvzetega. Pri tem sta mišljeni predvsem habenberški vojvodini, ki si ju je češki kralj, ne oziraje se na to, da sta bili državni fevd, siloma prisvojil. Ker je Přemysl vendarle še upal na preokret stvari, posebno na pomoč papeževo — ki pa je izostala — se ni vdal. Državna oblast pritisne znova. Že leta 1274 sklene nemški državni zbor, da izgubi češki kralj vse svoje vojvodine, ker jih ni doslej zaprosil od države v fevd. Oglejski patriarh in salzburški nadškof se nato postavita odkrito in odločno proti Přemyslu. Prvi odkloni ponudeno zvezo s Čehom in mu odreče vsakršno podelitev oglejskih fevdov, drugi se na Přemyslovo povabilo sicer pojavi v Pragi, toda gladko odbije kraljeve zahteve. V odgovor začne Přemyslova vojska pod vodstvom štajerskega deželnega glavarja Milote iz Dedic pleniti zemljo salzburškega nadškofa. Že se plemstvo očitno upira češkemu režimu. Avstrijski in štajerski dijaki zapuščajo svoje študije v Pragi. Odpor proti češkemu kralju se širi tudi že v kroge, ki so mu doslej stali s simpatijami ob strani. Nasprotstvo proti Čehom začenja dobivati tedaj celó nacionalen značaj. Kaže se v obliki odpora domačinov in pristašev

zakonito izvoljenega nemškega kralja proti češkemu vsiljencu in tujcem v deželi.

Přemysl je pa še nadalje vztrajal v posesti Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Za povabilo na državni zbor mu ni bilo mar, radi česar ga 1275. leta zadene državni preklic. Naslednjega leta napove kralj Rudolf državno vojno svojemu neposlušnemu vazalu. Koroško zasede Rudolfov zaveznik, goriško-tirolski grof Majnhard, Kranjsko njegov brat Albreht, na Štajerskem se izjavi plemstvo za novega nemškega kralja. Češki stranki v deželi zmanjka tal. Kastelani in uradniki Čehi beže iz Štajerske, med njimi deželni glavar Milota iz Dědic. Grof Majnhard postane deželni glavar na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski Krajini. Končno odpadejo od češkega kralja tudi cerkveni krogi in mesta, ki so mu bila najdlje zvesta. Přemysl je tedaj uvidel brezuspešnost nadaljnega upiranja in sklenil jeseni 1276 na Dunaju z Rudolfom mir. Da bi rešil češke dežele, se odpove Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in Slovenski Krajini.

Skoraj dve leti je nato Rudolf ostal na Dunaju in izdal tu že leta 1276 splošni deželni mir za Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko, ki naj bi v te dežele zopet uvedel pravno stanje, kakršno je obstajalo pred češko vlado. Naslednjega leta je Rudolf obnovil in razširil velike štajerske privilegije za ministeriale in se s tem skušal prikupiti mogočnemu plemstvu. Pa tudi s privilegiji za mesta in cerkve ni skoparil. Nedvomno je, da je nemški kralj s takim ravnanjem pripravljaj ugodna tla za primer, ko mu bo mogoče podeliti tu na vzhodu proste državne fevde lastnemu rodu. Priprava za to so bili cerkveni fevdi, ki so jih prejeli Rudolfovi sinovi v državi na novo priborjenih zemljah.

Přemysl se je po dunajskem miru samo umaknil. Na poraz in izgubljene dežele ni mogel pozabiti. Maščevanje mu je rojilo po glavi, iskal je zaveznikov, in celó slovanska vzajemnost naj bi mu bila sedaj v pomoč. V njenem imenu je klical Poljake »proti nenasitnim zahtevam Nemcev«. Do novih češko-nemških sovražnosti je prišlo spomladi leta 1278, a 26. avgusta do odločilne bitke pri kraju Dürnkrut blizu Morave. Na Rudolfovi strani so se borile poleg ogrskih zaveznikov in državne vojske tudi čete iz Štajerske, Koroške in Kranjske. Boj je bil dolgo neodločen, nekaj časa se je sreča nagibala celo na Přemyslovo stran, končno se pa odločila za Habsburžana. Po junaškem boju je na bojnem polju obležal sam češki kralj Přemysl Otakar II, po svojih zmognostih in političnih konceptih eden prvih kraljev iz rodu Přemysl. »Rudolf iz Habsburga je strl napuh slovanskega žezla«, piše eden nemških sodobnikov.

Po Dürnkrutu je bilo treba urediti politično-teritorialne zadeve med Donavo in Jadranom. Najprej nadaljuje Rudolf politiko pridobivanja

KATARINA (KANTAKUZINA), HČI DESPOTA DJURDJA BRANKOVIČA, ŽENA GROFA ULRIKA II. CELJSKEGA, njej na desno brat Štefan, na levo brat Lazar (slika na listini despota Djurdja za samostan Esfigmenu na gori Atos iz l. 1429)

najvplivnejših, imajoč stalno pred očmi, kako bi čimprej v teh vzhodnih deželah zasidral svoj lastni rod. Vovbrški grof Ulrik zahteva za svojo ženo radi sorodstvenih zvez delež od babenberske in spanheimske dediščine; v zakup dobi med drugim gospodstvo Laško in vrsto gradov. Mogočnemu ministerialu Frideriku iz Ptuja zastavi Rudolf za dve leti mesto, grad in gospodstvo Ptuj. Največ je pa moral nemški kralj prepustiti svojemu vojnemu in političnemu zavezniku goriško-tirolskemu Majnhardu. V oktobru ali novembru 1279 je dotedanjemu deželnemu glavarju Koroške, Kranjske in Slovenske Krajine dal v zakup Kranjsko s Slovensko Krajino, kot državnemu namestniku pa podelil v upravo vojvodino Koroško.

S počasnostjo in previdnostjo, ki je značilna poteza habsburške politike, je Rudolf znal napeljati niti tako, da je že leta 1281 mogel postaviti svojega sina Albrehta za državnega upravitelja v Avstriji in na Štajerskem, v decembru 1282 leta predati obema sinovoma, Albrehtu in Rudolfu, obe deželi kot državni fevd, na Kranjskem in v Slovenski Krajini pa jima podeliti staro oglejsko deželno upraviteljstvo. Oglejski patriarh in njegove pravice do Kranjske so potisnjene povsem ob stran. Vendar ostanejo na Kranjskem in v Slovenski Krajini zakupniki še nadalje goriški grofje, ki jim kot takim pripada dejansko večji del deželno-knežjih pravic, Habsburžanom pa, čeprav so bili pravi deželni knezi, le neznatne. Naslednjega leta je kralj Rudolf podelitev iz l. 1282 v toliko spremenil, da je določil, naj ima od obeh sinov le Albreht oblast in pravice v omenjenih deželah. Le ako bi Albrehtova veja izumrla, naj ji sledo Rudolfovi potomci.

Tako se je rod Habsburgov ustalil na slovenskih tleh. V naslednjih stoletjih si njegova politika prizadeva za čim večjo poglobitev in razširitev oblasti in vpliva na slovenskem ozemlju ter v sosednjih pokrajinah. Z ustalitvijo habsburškega rodu, ki je v svoji moški in ženski vrsti gospodoval in vladal našim prednikom skoraj šest in pol stoletij, moremo po pravici načeti novo poglavje v politični zgodovini Slovencev in slovenske zemlje.

S STALIŠČA POLITIČNEGA ZEDINJEVANJA SLOVENSКИH POKRAJIN POMENJA rešitev vzhodno-alpskih vprašanj v letih 1279 in 1282 nasproti Přemyslovi dobi korak nazaj. Proti že skoraj dovršenemu političnemu zedinjenju pod Přemyslovcem pride po Dürnkrotu do političnega dualizma in ravnotežja dveh mogočnih rodov: Goriško-Tirolski in Habsburžani si do leta 1335 dele odločilno besedo v Vzhodnih Alpah in na Krasu.

Habsburžan, tujec po izvoru, ima sprva težavno stališče v naših deželah. Albreht, prvi avstrijsko-štajerski vojvoda iz novega rodu, je skušal s strogim absolutizmom uvesti v dežele, katerih pravni red in finance so za dobe medvladja silno trpele, zopet urejene razmere. Za prvega finančnega uradnika na Štajerskem je postavil opata Henrika iz Admonta. Albrehtova politika je pa naletela na silen odpor pri štajerskem plemstvu, ki je najbolj zamerilo opatovo strogo finančno poslovanje, vojvodu pa nepotrđitev njihovih starih stanovskih in deželnih privilegijev. Domača nasprotstva so znali izrabiti zunanji sovražniki, ki so se kaj kmalu pojavili s svojimi zahtevami. Med prvimi je bil češki kralj Vaclav II, ki ni mogel pozabiti, da je njegov oče nekoč gospodoval na Avstrijskem, Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Kot del očetove dediščine zahteva predvsem »svojo deželo« Koroško-Kranjsko. Češka nasprotovanja so v skupnih interesih zblížala Habsburžane in Goriško-Tirolske, in grof Majnhard, ki je Koroško od leta 1279 upravljal le kot državni namestnik, prejme l. 1286 deželo kot državni fevd. Dne 1. septembra tega leta je bil goriško-tirolski grof po starodavnem običaju, ki nam ga prav za to priliko popisuje štajerski kronist Otokar, na Gosposvetškem polju svečano umeščen in ustoličen kot vojvoda koroški.

Dokler je živel stari kralj Rudolf, ni prišla protihabsburška zveza do pravega izraza. Po Rudolfovi smrti (1291) se pa od vseh strani zgrnejo nasprotniki Habsburžanov, posebej še absolutističnega režima Albrehtovega in njegovega zaveznika goriško-tirolskega Majnharda. Krogu štajerskega in avstrijskega plemstva ter češkega kralja se pridružijo številni svetni in cerkveni velikaši. Oglejski patriarh Rajmund, ki ni mogel preboleti, kako je bil opeharjen za posest svoje cerkve in svetno oblast na Kranjskem, zahteva vrnitev Ljubljane z vsemi gradovi, ministeriali in pritiklinami, salzburški nadškof, ki se je čutil ogroženega po strogem izvajanju Albrehtove deželnoknežje oblasti na Štajerskem, je že nekaj let v boju z vojvodom. Vojvoda Spodnje Bavarske spada med vnete pomagače salzburškega nadškofa. Grof Ulrik Vovbrški priglša po

svoji ženi zahteve do nekdanje babenberške dediščine. Od inozemskega plemstva se znajde v protihabsburškem krogu grof Ivan iz ogrskega Güssinga. Na strani habsburško-majnhardinske zveze pa vidimo Majnhardovega brata, goriškega Albrehta, v zavezništvu s krškim knezom Ivanom Frankopanom.

Albrehtu in Majnhardu se je posrečilo koalicijo, ki je segala od Ogrsko-Hrvatske do Švice in od Češke do Jadrana, v kratkem razbiti. S potrdilom deželnih privilegijev in odpustom opata Henrika je Habsburžan navezal nase najpoprej štajerske plemiče. Nemške kraljevske krone, po kateri je stremel, sicer ni pridobil, zato pa je v uvidevnosti svojega položaja takoj priznal novega kralja, Adolfa Nasavskega, in ta mu je nato podelil njegove dežele v ponoven fevd. Končno so se z Albrehtom pogodili še oglejski patriarh, salzburški nadškof in spodnjebavarski vojvoda, z njim tudi njihovi manjši pomagači; od salzburških vazalov med drugimi gospodje iz Vivšnika, Svibnega, Pišec in Kunšperka. Od koroških plemičev se je končno vdal Albrehtu na milost in nemilost tudi naj-srditejši njegov nasprotnik, grof Ulrik Vovbrški.

Habsburška oblast v novopridobljenih deželah je tako prebrodila prvo težko krizo. Albreht in Majnhard sta leta 1292 zmagala. Njun uspeh pomenja silno utrditev deželnoknežje oblasti na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, obenem pa za te dežele tudi dolgo dobo miru in politične pasivnosti. Za slovensko zemljo se poslej ne vrši več ona živa politična borba, kot smo ji sledili že skozi stoletje. Ob zatonu 13. stol. se po ponesrečenem protihabsburško-goriškem uporu politične razmere pri nas ustalijo. Glavni interesi obeh prvih političnih gospodarjev v naših krajih, Habsburžanov in Goriško-Tirolskih, so usmerjeni drugam. Avstrijsko-štajerskemu Albrehtu neprestano hodi po glavi nemška kraljevska krona, ki jo po zmagi nad kraljem Adolfom in po njegovi smrti leta 1298 tudi doseže. Goriško-tirolski Majnhard se na Kranjskem in Koroškem sicer trudi za pridobitev odtujene posesti, ali ne tako sistematično kot v deželi Tirolski, ki jo smatra slejkoprej za svojo glavno pokrajino. Na kranjskih in koroških tleh se mudi Majnhard le poredko in le majhno je število privilegijev, ki jih je izdal za tamošnje prejemnike.

Štajerska, Koroška in Kranjska so politično nerazgibane tudi pod nasledniki Majnhardovimi in Albrehtovimi. Grofu Majnhardu sledi leta 1295 na Koroškem, Kranjskem in Tirolskem njegov sin Henrik. Mlademu, za višjimi cilji stremečemu grofu, pa te dežele že niso več zadostovale. Leta 1306 so na Češkem s kraljem Vaclavom III izumrli Přemyslovci in nemški kralj Albreht je smatral to priliko za ugodno, da pridobi Češko za habsburški rod. S tem je pa prišel navzkriž s koroškim vojvodom Henrikom, ki je imel za ženo eno izmed sestrá zadnjega Pře-

myslovca in je tudi zahteval češke dežele zase. Staro zavezništvo med Goriško-Tirolskimi in Habsburžani se je radi češke dediščine izprevrglo v hudo nasprotstvo, ki je vzhodnoalpske in sosednje dežele pognalo v dva vojna tabora. Velik del odločilne vojne za češko krono se vrši na slovenskih tleh. Oglejski patriarh, goriški škof, grofje Ortenburški, Vovbrški in Pfannberski, svobodni gospodje Žovneški, cerkveni knezi salzburški, bamberski in krški stoje na strani Habsburžanov, ki se jim posreči pridobiti na Kranjskem in Koroškem važne postojanke, med drugimi na Kranjskem Višnjo goro in Kranj, na Koroškem pa Št. Vid, Celovec in Velikovec. Samostan Gornji grad, ki je na strani Henrikovi, mora radi napadov Vovbrških in Žovneških mnogo prestat. Habsburška koalicija poseže tudi preko državnih meja, ko na sestanku v Mariboru l. 1308 sklene Habsburžan vojvoda Friderik zvezo s hrvatskimi grofi Babonići in z grofom Dujmom Frankopanom. Hrvatska gospoda se obveže z vojaško in denarno pomočjo, za kar dobe Babonići v zakup vrsto posestev ob spodnji Krki in Gorjancih. Tudi smrt nemškega kralja Albrehta, ki ga je l. 1308 ubil lastni nečak, ni končala vojne kampanje. Ta se vrši sedaj največ v štajerskem Podravju, ki ga brani Ulrik iz Wallseeja proti vpadam Henrikovega zaveznika, ogrskega grofa Henrika iz Güssinga. Slovenjgradec, ki so ga koroški vojvodi imeli od oglejske cerkve v fevd, zavzamejo po večdnem obleganju združeni krški škof, grofje Vovbrški in hrvatski Babonići. Šele mir, sklenjen avgusta 1308 v Znojmu, je zaenkrat končal vojevanje za češko krono. Habsburžani se odrečejo Češki in priznajo Henrika za kralja češkega, obdrže pa vse, kar so pridobili na Koroškem in v Savinjski dolini.

Še med vojno za češko krono je svobodni gospod Ulrik iz Žovneka stopil med vazale Habsburžanov na ta način, da je prostovoljno svojo lastno posest Žovnek, Ostrovico, Šenek in Liebenstein tem predal in jo nato zopet kot fevd od njih sprejel. S tem je eden najstarejših in najvplivnejših rodov Savinjske doline pristal na Habsburžane in njihovo politiko. Kmalu se je Habsburžanom posrečilo dobiti tudi deželno gospodstvo nad celotno Savinjsko dolino. Mir, sklenjen julija 1311 med Henrikom Koroškim in Habsburžani, spopolnjuje znojmsko pogodbo iz l. 1308. Slovenjgradec, ki ga je habsburška stranka leta 1308 z vojaško silo zavzela, dobi zopet Henrik, zato pa preda Habsburžanom Slovensko Bistrico in Savinjsko pokrajino to in onostran Save, ki jo ti združijo s svojo štajersko posestjo. Takrat so se južne meje Štajerske pomaknile do Save in pri Radečah ter okoli Kuma šle celo preko nje. Teritorialna oblika Štajerske na jugu je s pridobitvijo Savinjskega v glavnem zaključena. Le do manjših mejnih korektur je še prišlo v naslednjih stoletjih. Slovenjgradec so prejeli Habsburžani l. 1362 kot fevd oglejske

cerkve, ga zastavljali štajerski gospodi in s tem začeli polagoma prištevati Štajerski.

S Savinjsko pokrajino so posegli Habsburžani na ozemlje, ki je nekoč pripadalo stari Kranjski. Starim političnim zvezam med Savinjsko krajino in Kranjsko moremo slediti še do 14. stol. Sama ožja Kranjska je pa bila še vedno v zakupu Goriško-Tirolskih. Ker je imel edini moški potomec le-teh, Henrik, eno samo hčer, Margareto po imenu, je postajalo nasledstvo njegovih zemelj od leta do leta bolj pereče.

Margareta je imela za moža Luksemburžana. Da ne bi Luksemburžani nasledili celokupno Henrikovo dediščino in bi tako postal rod premogočen, je takratni nemški kralj Ludvik iz rodu Wittelsbachov, nasprotnik Luksemburžanov, obljubil Habsburžanom za primer Henrikove smrti podelitev Koroške kot državnega fevda. Kranjska bi jim pa kot le v zakup dana zemlja morala itak pripasti. Habsburžani so v naslednjih letih s previdno politiko pripravili pridobitev Koroške in Kranjske.

Habsburžani so še pred njegovo smrtjo znali pregovoriti Henrika Koroškega, da je postavil za deželnega glavarja na Kranjskem in v Slovenski Marki Friderika Žovneškega, vernega pristaša habsburške politike na jugu. S posebnimi zveznimi pogodbami so si nato za primer Henrikove smrti zagotovili naklonjenost salzburškega nadškofa, bamberskega škofa ter grofov goriških in ortenburških. Ko je nato 4. aprila 1335 umrl Henrik Koroški, ne zapustivši moških potomcev, so Kranjska, Slovenska Marka in Koroška brez težkoč pripadle Habsburžanom, ki sta jim takrat bila na čelu brata Albreht in Oton.

S tem je zaključena tretja etapa habsburškega osvajanja slovenske zemlje in preko nje prodiranja proti morju. Prva jih je privedla l. 1282 do dejanske oblasti nad štajerskim Podravjem, druga jim je l. 1311 naklonila Savinjsko, tretja je pa l. 1335 postavila habsburške mejnike že na kraške prehode. V teku pol stoletja se je previdni politiki Habsburžanov posrečilo, da so pomaknili meje svoje deželnoknežje oblasti od Pohorja in Konjiške gore do Hrušice in Kanalske doline. Habsburžani postanejo tako bližnji sosedje oglejskemu patriarhu in goriškemu grofu. Z obema je prišlo že leta 1335 do ožjih zvez. Oglejski patriarh Bertrand je v pogodbi z novimi gospodarji Kranjske skušal zagotoviti svojo kraško posest, ki so jo mogočini njegovi vazali hoteli razdrobiti in razdeliti v lastno korist. Goriški grofje pa obljubijo, da bodo podpirali interese Habsburžanov na Kranjskem in Koroškem.

Dne 2. maja 1335. leta je podelil cesar Ludvik habsburškima bratoma Koroško kot državni fevd. Ravno dva meseca kasneje je vojvoda Oton, kot prvi iz nove dinastije, sprejel po starodavnem običaju na Gosposvetskem polju deželo v svojo posest. Nato se je odpravil na Kranj-

sko, ki ga je splošno priznala. Friderik iz Žovneka ostane še nadalje kranjski deželni glavar.

Previdno zasnovane zveze in hitro izvršena akcija Habsburžanov je bila na mestu. Kajti mogočni Luksemburžani — od katerih je imel eden za ženo hčer zadnjega koroškega vojvode iz rodu Goriško-Tirolskih — niso odnehali od zahtev do Henrikove dediščine in so se v dosego svojih ciljev zvezali celó z Ogrji. Do habsburško-luksemburške vojne, ki je bila že na obzorju, pa vendar ni prišlo. Češki kralj Ivan se l. 1336 v imenu luksemburške stranke odpove na korist Habsburžanom Koroški, Kranjski in Slovenski Marki.

Habsburžani so z dediščino po koroškem Henriku postali l. 1335 deželni gospodje treh vzhodno-alpskih dežel, v katerih je prebival večji del Slovencev. Že takrat se pokažejo skupni interesi, ki vežejo Štajerce, Koroške in Kranjce. Ta skupnost, ki je v bodočnosti privedla do posebne notranjo-avstrijske deželne skupine, je dobila svoj izraz kmalu potem, ko so se te tri dežele združile pod eno dinastijo. V nemškem Gradcu se že leta 1338 sestanejo stanovski odbori vseh treh dežel na zasedanje, ki je doseglo potrditev enakih deželnih privilegijev za Koroško in Kranjsko; ti pa so zopet prilagodeeni besedilu onih za Štajersko. Skupno postopanje, ki se tu pojavlja, ima povsem značaj stanovskih potreb. Le plemstvo, duhovščina in mesta se družijo v skupnih interesih. Kmet, ki predstavlja ogromno večino ljudstva v teh deželah, je iz političnega življenja povsem izločen. O kaki narodnostni enoti, ki bi vezala te tri od l. 1335 habsburške dežele, ni govora. Če pravi koroški zgodovinar Ivan Vetrinjski, da so leta 1338 prosili kranjski in koroški plemiči svojega vojvodo za izenačenje svojih privilegijev s štajerskimi, »da bi iz njih in Štajercev nastal en narod«, je pri tem razumeti interesno skupnost enega stanu v treh deželah, ki mu je jezik le občevalno sredstvo. Ta pa je v deželnih privilegijih za Koroško in Kranjsko iz l. 1338 edinole nemški.

Leta, ki slede zedinjenju Štajerske, Koroške in Kranjske pod Habsburžani, so za te dežele doba zunanjega in notranjega miru, ki so ga prekinile le nekatere velike elementarne katastrofe. Velika kuga je pobrala v letih 1348—1350 na tisoče ljudi. Za leto 1338 beležijo letopisi roje kobilic, za leto 1348 velik potres, ki je na Koroškem sprožil usad z Dobrača, zasul sedemnajst vasi in zajezil reko Ziljo. Elementarnim katastrofam so se pridružile gospodarske krize in socialna gibanja, ki se javljajo tudi na slovenskih tleh v pohodih bičarjev in preganjanju židov.

S PRIDOBITVIJO KRANJSKE SO SE HABSBURŽANI NA ZRAČNO RAZDALJO 40—50 km približali morju. Vse njihovo stremljenje v sledečih desetletjih gre za tem, da prederejo kraško bariero, ki jim je še zapirala pot do Tržaškega zaliva in Kvarnera. V doseg tega namena je bilo treba uravnati primerno politiko nasproti gospodom, ki so takrat imeli odločilno besedo med Kvarnerom in Furlanijo. Bili so to oglejski patriarh, goriški škof in beneški dož.

Najmanj opasen tekmeč je bil prvi. Od smrti zadnjega velikega patriarha nemškega rodu, Bertolda iz rodbine Andechs (1251), gre s politično in gospodarsko močjo patriarhove države naglo navzdol. Patriarhova svetna oblast, ta ustanova rimsko-nemškega imperija ob vratih Italije, Nemčije in Balkana, propade obenem z veličino srednjeveškega cesarstva. Z Gregorjem de Montelongo zasede prvič po stoletjih Italijan staroslavno oglejsko stolico. Slede mu skoraj izključno Romani, ki vodijo patriarhat iz nemško-cesarske okolice visokega srednjega veka v italijansko-papeško območje. S političnim preokretom gre vzporedno gospodarski propad. Trgovska politika silnih Benetk je obkroževala vedno bolj tudi patriarhovo državo in ni trpela poleg prapora sv. Marka v zgornjem Jadranu še drugega. Oglejsko-beneške trgovske pogodbe 13. stol. jasno kažejo, kako je Oglej počasi, toda stalno popuščal Benetkam na korist. Gospodarsko obkroževanje in politični neuspehi so povzročili tudi naglo finančno propadanje Ogleja ter vedno globlje pogrezanje v dolgove. Patriarhat jih je končno plačal Benetkam za ceno svoje svetne oblasti.

Od Gregorja de Montelongo naprej se silno krči tudi posestno stanje oglejske države, ki je nemočno cesarstvo ni več moglo ščititi. Prvi udarci pridejo iz Kranjske in Istre. Na Kranjskem sta oglejski posesti prizadejala prve hude rane Ulrik Spanheimski in Přemysl Otakar II. Majnhardini in Habsburžani le nadaljujejo razdiralno delo svojih prednikov. Na račun oglejske svetne posesti in oblasti širijo svojo zemljo, vse do kraja svetnega gospodstva oglejskih patriarhov v 15. stoletju.

V Istri je bil Oglej postavljen pred posebno zamotan političen problem. Mesta, najpomembnejši politični in gospodarski faktor, so vezana na patriarha kot na svojega svetnega gospoda, istočasno pa že od srede 12. stol. s številnimi pogodbami gospodarskega in političnega značaja tudi na Benetke. Rastoča moč Benetk ob vzporednem političnem in gospodarskem propadanju Ogleja je istrske komune, eno za drugo, pehala v naročje sv. Marka, sicer še »s pridržkom patriarhovih pravic«, kar je pa v praksi

le še gola formula. Od številnih istrskih komun in gradov jih je leta 1386 le še deset pod oglejskim patriarhom. Iz mest in gradov se širi beneška oblast tudi v podeželje. Ali ne preko celega polotoka. Osrednji in severovzhodni del je v oblasti goriških grofov.

Goriški grofje so zasnovali deželnoknežjo oblast v Istri na temelju bogate posesti lastne in fevdne zemlje. Njihovo ozemlje začnejo sodobniki od začetka 14. stol. ločiti od oglejske in beneške Istre in jo imenovati *g r o f i j o* ali »*k n e ž i j o*« *I s t r o*. Ker so goriški grofje od cesarja Karla IV dalje nemški državni knezi, njihove zemlje torej nemški državni fevd, se šteje tudi njihova istrska posest k »Nemčiji«, medtem ko začenjajo beneško-oglejsko Istro šteti k Italiji. Ob delitvi goriške posesti l. 1271 je goriško Istro obenem s posestjo v Furlaniji, ob Soči, na Krasu, Koroškem, Kranjskem in v Slovenski Marki prejel grof Albreht I. Ob drugi delitvi goriške zemlje l. 1342 je pa veja, ki ji je načeloval grof Albreht IV, dobila posest v Istri, na Kranjskem in v Slovenski Marki, druga pa, z grofom Henrikom III na čelu, goriško zemljo v Furlaniji, ob Soči in na Krasu.

Beneško-oglejsko-goriško pregrado ob Kvarneru, na Krasu, v Istri in v Furlaniji začno sredi 14. stol. z veliko doslednostjo rušiti Habsburžani. Oglejska Zgornja Vipava je že l. 1344 v habsburških rokah, medtem ko si oglejsko Spodnjo Vipavo lasté ob istem času goriški škofje. V sporu, ki ga je imel vojvoda Albreht II z oglejskim patriarhom Bertrandom (umrl 1350) in njegovim naslednikom patriarhom Nikolajem (umrl 1358), nezakonskim sinom češkega in nemškega kralja ter cesarja Karla IV, je pripadel Habsburžanom oglejski Lož in kmalu za tem tudi Spodnja Vipava.

Sin in naslednik Albrehta II, Rudolf IV, eden najboljših politikov iz rodu Habsburžanov (1358—1364), nadaljuje z uspehom in srečo protioglejsko politiko svojega očeta. Na kraških prehodih pridobiva nadaljnje postojanke, ob priliki osebne navzočnosti l. 1360 na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem pa tudi pristaše. Turjaški se mu predajo kot fevdniki in sprejmejo od Rudolfa oglejski fevd Nadlišek ob starem potu, ki je vodil iz ljubljanske kotline na Kras (1360). Ob njem pride kmalu zatem pod Habsburžane tudi Postojna. Gospod iz Predjame se zateče v varstvo mogočnega avstrijskega vojvode. Še dalje proti vzhodu se mu pridruži vrsta furlanskih plemičev. Da bi dosegel v območju zgornjega Jadrana še večje uspehe, se zveže Rudolf z ogrskim kraljem Ludvikom I iz rodu Anjou. Habsburško-anžuvinska koalicija ni naperjena le proti Benetkam, ki jim je Ludvik v zadarskem miru 1358 odvzel Dalmacijo »od sredine Kvarnera do Drača«, marveč tudi proti cesarju, Luksem-

NOTRANJOST CERKVE NA PTUJSKI GORI (iz začetka 15. stol.)

buržanu Karlu IV, ki velikega porasta habsburške sile na jugu ni gledal s prijaznimi očmi. V teku vojne je Rudolf patriarha (bil je takrat za patriarha Ludvik della Torre) ujetega privedel na Dunaj in ga prisilil, da je sklenil predhodni mir z zelo težkimi pogoji za Oglej. Končni mir, sklenjen 5. februarja 1362 s posredovanjem ogrskega kralja v hrvatski Koprivnici, je nekoliko omilil pogoje dunajskega predmiru. Rudolf dobi od oglejskega patriarha v fevd Slovenjgradec in Lož, zase in za svoje naslednike pa vse fevde oglejskega patriarhata na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, v Slovenski Marki in na Krasu, ter obljubo, da mu hoče patriarh izročiti še nekatere gradove v Furlaniji. Tudi cesar sedaj ne nasprotuje več habsburškemu vojvodu. V Brnu sklenejo Luksemburžani in Habsburžani leta 1364 dedno pogodbo. Istega leta je Kranjska povzdignjena v vojvodino, ko cesar Karel IV dovoli Rudolfu IV, da se sme namesto »gospod Kranjske«, kot doslej, imenovati v o j v o d a k r a n j s k i. Tudi z istrsko vejo goriških grofov sklene Rudolf l. 1364 dedno pogodbo, ki je Habsburžanom obetala nasledstvo v goriški Istri, delu Doljske in v Metliki.

Težkih pogojev koprivniškega miru oglejski patriarh ni mogel pozabiti. Začel je ponovno sklepati zveze, naperjene proti Habsburžanom, tako leta 1364 z gospodom Frančiškom de Carrara iz Padove in goriškim grofom Majnhardom. Habsburška vojska je pod vodstvom Hermana Celjskega prodrla takrat do Tilmenta. Uspehi so bili to pot na strani trozveze Oglej—Padova—Gorica, ki so se še povečali, ko je v začetku oglejsko-habsburške vojne Rudolf IV 1365. leta v Milanu, kjer je iskal zaveznikov, umrl, patriarhu Ludviku pa sledil podjetni Markvard iz Randecka. Leta 1366 je premirje končalo oglejsko-avstrijsko vojno.

Ali uspeh Ogleja je bil le začasen. Habsburžani so bili na Krasu močnejši in na močnejšega so se po vrsti naslanjali veliki vazali patriarhata od Kvarnera do Furlanije. Pojav, ki ga moremo primerjati z istrskimi razmerami. Na Krasu odpadanje od Ogleja in naslanjanje na Avstrijo, v Istri odvracanje od patriarhata in pridruževanje Benetkam. Leta 1366 se podvrže Habsburžanom Hugon Devinski, najmočnejši in najvplivnejši tega rodu. Velik del Krasa z Devinom, Premom, Senožečami, Gotnikom in del liburnijske obale z Reko, Kastvom, Veprincem in Moščenicami pride takrat pod Habsburžane. Na dveh mestih, pri Devinu in ob zgornjem Kvarneru, doseže Avstrija prvič morsko obalo. Naglo, ena za drugo, se vrste pridobitve naslednjih let, ki trdneje povežejo habsburško posest na jugu. Njihov red je tale: leta 1371 kupijo Habsburžani Postojno, ki so jo leta 1366 začasno izgubili; leta 1374 izumre z Albrehtom IV istrska veja goriških grofov in na podlagi dedne pogodbe iz l. 1364 pripade Habsbur-

žanom posest le-te v Istri in na kranjskih tleh. Na Kranjskem pridobi Avstrija gospodstva Šumberk, Žužemberk, Višnje gor, Sotesko, Hmeljnik, Mehovo in Metliko; v Istri postane habsburški Pazin, Lupoglava, Kožljak, Rakalj, Lovrana, Berseč, Barban, Pićan, Trviž, Žminj in Momjan. Leta 1382 se končno podvrže Habsburžanom še Trst z okolico.

V Trstu se je svetna oblast tržaških škofov nad mestom in okolico začela v 13. stol. rušiti. Čimdalje več svojih pravic prepušča škof mestni občini: l. 1253 volitev konzulov in sodstvo, l. 1295 skoraj še vse preostale pravice, ki jih je imel kot svetni gospod. Ob istem času se je Trst sicer branil političnega in gospodarskega varuštva Benetk, ali povsem obraniti se ga ni nikdar mogel. Oglejski patriarh, ki mu je bil l. 1354 poverjen državni vikarijat nad mestom, je bil preslab, da bi mogel Trst obvarovati pred vplivom mogočnih Benetk. Benetke so si s premeteno trgovsko politiko znale pridobiti gospodarski monopol v severnem Jadranu, ki so mu manjša mesta in luke morale podleči. Ne le, da so ovirale Benetke tržaško pomorsko trgovino, kjer so mogle, tudi trgovino po suhem so odvrčale od tržaškega trga in pristanišča. Tako so skušale trgovino s Kranjsko uravnati na svoj Koper in s tem škodovati Trstu. Da bi se ubranili pred Benetkami, so se Tržačani že l. 1369 podvrgli Habsburžanom. Avstrijska vojska pa Trstu, ki so ga takrat Benečani oblegali, ni mogla pomagati. Mesto se je moralo vdati in priznati beneško gospodstvo. V miru, sklenjenem l. 1370 v Šiški pri Ljubljani, so se Habsburžani proti plačilu 75.000 zlatnikov odpovedali Trstu Benetkam na korist. Končno se je beneške nadvlade Trst rešil za vojne, ko so se Genova, Padova, Ogrska in Oglej od l. 1378 skupaj borile proti Benetkam. V turinskem miru l. 1381 so se morale Benetke odpovedati patriarhu na korist vsem pravicam do gospodstva nad Trstom. Negotovi politični položaj v oglejskem patriarhatu in stalen strah, da bi se beneška oblast mogla ponoviti, je pa tržaško občino privedel do sklepa, da se je drugič podvrgla Habsburžanom, ki so s svojo zemljo tržaško ozemlje oklepali že skoraj od vseh strani. Trst pripozna l. 1382 vojvodo Leopolda III kot gospoda in čuvarja mesta in okolice. Občina obdrži še naprej svojo avtonomno ustavo, le avstrijskega glavarja mora pripoznati nad seboj.

S pridobitvijo Trsta in okolice leta 1382 je prodiranje Habsburžanov preko slovenske zemlje k morju do malega končano. Od slovenske zemlje le še ozemlje goriških grofov, Walseejevcev, Benečanov v Istri, in majhen del oglejskega patriarhata ne pripoznava habsburškega vojvodo za svojega deželnega gospoda. Ker je vse kazalo in je bilo pričakovati, da bo tudi še preostala walseejevska in goriška posest prej ali slej prišla pod Habsburžane, je stoletno borbo za politično prevlado nad slovensko zemljo ob

koncu 14. stol. smatrati za odločeno Avstriji in Habsburžanom v korist. Skoraj vsi Slovenci so že združeni v politični enoti, ki si je v enem stoletju svoje ekspanzije preko slovenske zemlje znala pridobiti skoraj suveren položaj. V političnem oziru začjenja Slovence družiti nova nastajajoča tvorba, Avstrija imenovana.

SLOVENCI IN SLOVENSKE MEJE V VISOKEM SREDNJEM VEKU

ZAPADNA EVROPA JE, PRAV TAKO KOT V 8. IN 9. STOL., ŠTELA TUDI V 12. IN 13. stol. *Karantance* ali *Korošce* med Slované in pri tem mislila prav za prav Slovence. Helmold (umrl po l. 1177) v svoji Kroniki Slovanov in Bartholomaeus Anglicus okoli l. 1240 štejeta Korošce poleg Čehov, Poljakov, Moravcev, polabskih Vendov, Rusinov in Dalmatincev k Slovanom. Govoreč o njih, pristavlja Anglež Bartolomej: »Slovani se med seboj razumejo ter so si v marsičem podobni glede jezika in običajev, različni so pa glede ver, kajti nekateri so še do sedaj ostali pogani, nekateri se drže grškega obreda, nekateri pa latinskega«. Ruski tako imenovani Nestorjev letopis, ki je v svoji najstarejši redakciji iz začetka 12. stol., šteje v eno slovansko skupino skupaj z Belimi Hrvati in Srbi tudi Horutane, to je Slovence.

Zapadni pisci naštevajo slovenske pokrajine v 12. in 13. stol. včasih po državah, včasih po etnični pripadnosti. V prvem primeru štejejo Koroško, Štajersko in Kranjsko k Nemčiji. V drugem so Koroška, Kranjska in Istra deli Slovenije (1161), leži za Angleže l. 1192 Gorica v Sloveniji, spada okoli l. 1240 Karintija s Srbijo in Dalmacijo k Veliki Slaviji, ki se tudi »Selavonia« imenuje, so združene l. 1415 slovenske kartuzije v Žičah, Jurkloštru, Bistri in Pleterjah v »provincijo Slovenijo«.

Angleški minorit Bartolomej, ki združuje okoli l. 1240 pod imenom Karintija vso takrat po Slovencih obljudeno zemljo, jo opisuje s sledečimi besedami: »Na eni strani jo obdajajo gore, na drugi pa Jadransko morje. Na mnogih krajih je zemlja rodovitna ter bogata z divjačino, govejo živino in konji. Ljudstvo je bojevito in hrabro ter zavarovano z mesti in gradovi. Zemlja je radi bližine Alp, kjer pogostoma sneži in dežuje, mrzla. Zaradi mrzlih vod, nastalih iz skopnelega snega, je bajé v gorah mnogo golšavih. Tu je veliko medvedov, divjih volov in drugih posebnih

gozdnih zveri. Tu so tudi užitni polhi, katere jedo, čeprav se zdi, da so iz mišjega rodu, kajti njih meso je tečno in mastno.«

V dobi, ko pisec 13. stol. s temi besedami opisuje slovensko zemljo, se je njena narodnostna slika že močno spremenila, oziroma se spreminjala. Severni del nekdanjega slovenskega ozemlja v Vzhodnih Alpah je že zelo pomešan z Nemci. Močne nemške naselbine so raztresene v še pretežno slovenskem ozemlju, v večidel že germaniziranih predelih pa se še vedno drže slovenske vasi sredi med nemškimi. Tak je v stoletjih, ki jih v politični zgodovini označuje borba za prevlado nad slovensko zemljo, položaj v današnji Vzhodni Tirolski, na Zgornjem Koroškem in Zgornjem Štajerskem. Naselbine, ki so se sredi nemške okolice po svojem dolgotrajnem in vztrajnem slovenskem značaju razlikovale od nemških sosedov, dobe pridevek »windisch«, in to tem kesneje, čim bolj se pomikamo proti jugu. Zgornjeavstrijski Windischgarsten ga ima prvič že l. 1223, Windischbüchel pri zgornještajerskem Trofaiachu je tako označen prvič l. 1331 in to ime poslej obdrži. Windischberg pri Ljubnu (Leoben) na Zgornjem Štajerskem je od l. 1320 Mons Slavicus ali podobno. Windisch-Pöllau na Vzhodnem Štajerskem ima pridevek po Slovencih od l. 1443. Fliessing pri Wildonu je l. 1354 prvič Windisch Flising. Visokogorski prehod preko Visokih Tur iz okolice Döllach-Sagritz v dolini reke Möll na Zgornjem Koroškem, kjer je obstajalo in se še dolgo ohranilo močno slovensko naselbinsko jedro, na Salzburško, ima še danes značilno ime Windischscharte (2727 m). Na danes nemškem ozemlju nastajata pogostokrat, ena poleg druge, dve vasi, ena po svojih prebivalcih slovenska, druga nemška; prva dobi pridevek »slovenska«, druga »nemška«. Od dveh Hartmannsdorfov pri Ilzu na Vzhodnem Štajerskem je eden Deutsch-Hartmannsdorf, drugi Windisch-Hartmannsdorf. Od dveh Köldorfov pri štajerskem Gleichenbergu je eden l. 1322 Windisch-Cholndorf, drugi l. 1406 Pairisch-Koelndorf. Na Zgornjem Koroškem je v 15. stol. slovenska pripadnost že tako nenavadna, da se začenja pojavljati Windisch kot osebno ime.

Vsi našeti kraji s pridevkom »windisch« leže severno od Drave in kažejo, kako je bilo tamkajšnje prebivalstvo še prav do 15. stol. narodnostno mešano. Pa tudi brez pridevka »slovenski« ali »nemški« so nam krajevna imena najzgovornejša priča o mešanju Slovencev in Nemcev. Pri dveh krajevnih imenih je drugo večkrat le nemški prevod prvotnega slovenskega. Že zgodaj postavljena cerkev za zgornji Mölltal je pustila sled v skupnem imenu za pokrajino okoli Sagritza, ki se v virih okoli prve polovice 12. stol. dalje imenuje Kirchheim. Slovensko ime »Cerknica« je pa še danes ostalo vasi in potoku Zirknitz. Ohranitev slovenskega imena kaže, da je takrat, ko se je ustanovila cerkev, bila tam

še živa slovenska govorica. Podoben primer imamo iz gorá severno od Beljaka. Tamošnji Klein-Kirchheim je dobil ime po cerkvi. Slovensko ime je ohranjeno v označbi za del vasi in potok Zirkitzen, znamenje, da se je ob postanku cerkve (pred l. 1177) v teh krajih še govorilo slovensko. Dvojezična je bila ta pokrajina še poldrugo stoletje kasneje. Še l. 1321 čitamo o dveh planinskih kmetijah nad Potvinjem (Tiffen), eno ima »der windisch Heinrich« (slovenski Henrik), drugo pa »Heinrich der Teudzz« (Henrik Nemec).

Do neke mere nam morejo tudi osebna imena pomagati pri presoji narodnostnih razmer. Na Zgornjem Štajerskem so v 12. in 13. stol. obstajali še prav obsežni in močni slovenski jezikovni kompleksi. V bratovščinski knjigi samostana v Sekavi na Zgornjem Štajerskem iz konca 12. stol. je vpisanih okoli sto slovenskih osebnih imen. Največ jih je pod zaglavjem »Naši bratje iz železnih rudnikov pri Ljubnu«. Bili so to rudarji s slovenskimi imeni v okolici zgornještajerskega Ljubna (Leoben). Poleg nemških naletimo na slovenska imena posestnikov in plemičev ob zgornji Anizi in zgornji Muri ter stranskih dolinah pogostokrat še v 12. in 13. stol. V istem kraju obdelujejo poleg Gorotana, Lubeja, Stojana, Svobodina in Stojgoja zemljo Sigfridi, Perhtoldi, Dietmari, Ortolfi in Vulfingi. Slovenski jezik in slovenska obleka ni bila na Zgornjem Štajerskem v 13. stol. še nič nenavadnega. Pesnik Ulrik iz Liechtensteina piše l. 1227 o vitezu v Muriški dolini, ki se mu je postavil nasproti, preoblečen kot slovenska deklica. Slovenski jezik je tudi še v plemiških krogih znan in v rabi. Obred umestitve in ustoličenja koroških vojvod na Gosposvetskem polju se vrši še vedno v slovenskem jeziku. Ko je Ulrik iz Liechtensteina, preoblečen kot Venera, prišel l. 1227 na Koroško, so ga pozdravili pri Vratih v Ziljski dolini vojvoda in njegovo spremstvo s slovenskim pozdravom »Buge waz primi, gralva Venus«.

Zedinjenje slovenske zemlje pod Habsburžani je germanizacijo njenega severnega dela pospešilo. Slovenske jezikovne oaze na Vzhodnem Tirolskem, Zgornjem Koroškem in Zgornjem Štajerskem postajajo vedno manjše, dokler v 14. in 15. stol. povsem ne zginejo. Slovenstvo se na Koroškem in Štajerskem umika proti črti, vzdolž katere poteka slovensko-nemška jezikovna meja še danes. Za njen potek so značilna krajevna imena, tvorjena s pridevkom »windisch«, ki jih najdemo ob današnji jezikovni meji, ali nedaleč od nje, na celotni fronti od Zilje do ogrske meje. Za Nemce, prihajajoče med Slovence, so se tamkaj začeli Slovenci in slovenske vasi. Ako jih načrtamo na zemljevid, nam ti kraji kažejo potek slovensko-nemške meje na Ziljskih planinah, Dobraču, severno od Vrbskega jezera in Gosposvetskega polja, pri Št. Pavlu v Labodski dolini, ob južnem robu Apaške kotline in severno

od Radgone. Črta, ki veže te kraje, označuje približen potek slovensko-nemške meje v 15. stol. Ob nji se začenja še danes živa raba slovenskih krajevnih označb in slovenskega jezika. Okoli štajerske Lipnice in Wildona sredi 15. stol. že ni bilo več Slovencev. V gorah zapadno in severozapadno od Gradca zginajo že redka slovenska imena kmetov okoli l. 1400. Od dveh štajerskih krajev z nemškim imenom Landsberg ima južni, ki ga Slovenci imenujejo Podčetrtek, l. 1462 prvič pridevek »windisch«, znamenje, da so ga hoteli razlikovati od že nemškega Landsberga zapadno od Lipnice. Strnjene slovenske naselbine, iztisnjene iz že zgodaj močno germaniziranega srednjega Pomurja, se začenjajo — kot še danes — šele ob robu Slovenskih goric. Sicer nekoliko netočna, ali za potek narodnostne meje sredi 15. stol. značilna je vest Eneja Silvija Piccolomini, kesnejšega papeža Pija II (1458—1464), da se Slovenci začno ob Dravi.

Povsem drugače se je razvijala slovenska z a p a d n a m e j a. Slovenci nasproti svojemu romanskemu sosеду niso mnogo izgubili. Propadle so slovenske vasi v Furlanski ravnini, raztresene med romanskimi naselbinami, propadli tudi redki slovenski kraji v dolini Bele (Fella) med Možacem (Moggio) in Pontabljem ter v nekaterih stranskih dolinah, toda glavna meja slovenstva proti romanstvu, ki se med Tilmentom in Štivanom pri Devinu drži v splošnem roba med ravnino in goratim svetom, se je obdržala. Do propada slovenskih vasi v ravni Furlaniji in v dolini Bele je prišlo najkasneje v 15. stol., ko se je silno okrepil vpliv Benetk in z njim romanski element v Furlaniji. V Kanalski dolini, pri mostu čez Pontabeljski potok se je narodnostna meja ujemala s politično-teritorialno: Koroška s posestjo bamberskega škofa v zgornji Kanalski dolini po eni in Furlanija z zemljo oglejskega patriarha v spodnjem delu doline po drugi strani. Od obeh obmejnih krajev v tem odseku se imenuje Pontabelj, kot h Koroški spadajoč kraj, še l. 1611 »windisch Pontafel« in šele od l. 1673, kot ponemčena naselbina, »deutsch Pontafel«, drugi pa, Pontebba, »welsches« ali »venedigisches« Pontafel. Naselitev Furlanov v Trbižu (Tarvis, Tarvisio) in v Naborjetu (Malborgheto), ki datira v 14. stoletje, nima značaje romanizacije, marveč romanske kolonizacije med redkimi slovenskimi kraji. Šele romanska kolonizacija poznega srednjega veka je pretrgala dotlej sklenjeno slovensko naselbinsko ozemlje v Kanalski dolini od Pontablja navzgor in ustvarila skupaj z nemškim pritokom za te kraje še danes tako značilno mešanico narodov.

Če odračunamo izgube slovenskega življa v ravni Furlaniji, kažejo Slovenci ob svoji zapadni meji aktivno vztrajanje. V gorah in brdih nad Huminom, Tarčentom, Fojdo, Čedadom in Krminom se trdno drže. Po slovenskem imenu Pušja ves dobi Venzona svojo nemško označbo

Peuschelsdorf. Vasi med Beneškimi Slovenci stoje v 14. stol. »in Sclabonis«, ali se pa imenujejo po Slovencih s pridevkom »de Sclabons«, oziroma »Sclabonorum«. Tik pred severnimi vrati mesta Čedadu neha za potopisca iz druge polovice 15. stol. Italija in se začneja Slovenija (Schiavania).

Gorica, leta 1001 še slovenska vas imenovana, je s prihodom goriških grofov dobila mnogo neslovenskega pritoka. Naselbina ob gradu grofov na »gorici« in pod njo nastajajoča vas se z doseljevanjem novega prebivalstva od 12. stol. dalje čim dalje bolj veča. Slovenci, sodeč po imenih in domovinstvu, predstavljajo stalno velik odstotek novih doseljencev, ki prihajajo največ iz bližnje slovenske okolice, mnogi pa v 14. in 15. stol. tudi iz Kranjske. Romanski živelj v Gorici postaja močnejši od 13. stol. naprej, ko se naseljuje v kraju plemstvo (na pr. Attemsi, Orzoni, Rabatta, Strassoldo, della Torre), bankirji, notarji in obrtniki iz Furlanije, Karnije, Toskane in drugih delov Italije. Prav močni so bili v Gorici in na Goriškem v srednjem veku Nemci. Deloma so prišli v Furlanijo že z dotokom nemškega plemstva in duhovščine v teku 11. do 13. stol., deloma pa z goriškimi grofi kot njihovi ministeriali, uradniki, duhovniki, služinčad itd. Največ se je teh Nemcev doselilo iz Vzhodne Tirolske in Koroške. Grofje in njihovi Nemci so dajali slovenskim in furlanskim krajem nemške krajevne označbe, od katerih so se nekatere ohranile do danes, germanizirali so priimke in imena domačega prebivalstva ter vodili v 14. in 15. stol. upravo skoraj izključno v nemškem jeziku. Gorica ni štela nikdar sorazmerno toliko Nemcev kot v zadnjih stoletjih grofovske vlade.

Proti Trstu in na tržaško komunalno ozemlje se pomikajo Slovenci le počasi. Krajevna imena v mestu in spodnji tržaški okolici so skoraj izključno neslovenskega izvora, kar kaže, da se je romansko prebivalstvo ohranilo tod dlje in da so Slovenci prišli na tržaškem ozemlju do morja primeroma kasno. Slovenci na Krasu so v srednjem veku, navzlic bližini morja, kontinentalen narod s slabo kolonizacijsko težnjo na morje. Kaže se pa tudi, da se je mestna občina tržaška branila slovenskega pritoka. V seznamu tržaških prebivalcev iz l. 1202 je med 358 imeni ogromna večina krščanskega, romanskega in germanskega izvora in le nekaj dobrih dvajset med njimi je nesporno slovanskih osebnih imen. Pri nekaterih je z besedo »Sclavus« naravnost poudarjena posebna narodnostna pripadnost dotičnega kot Slovana med ostalim prebivalstvom. V 13. stol. se pridevek »Sclavus« pogostokrat ponavlja pri naseljenih kmetih v ožji tržaški okolici (Lonjer, Škedenj, Sv. Sobota in drugod), dokaz, kako počasi so Slovenci prodirali na ožje tržaško ozemlje in v takrat še majhno, ob grič sv. Justa prislonjeno mesto.

Tudi v severozapadni Istri se v poznem srednjem veku Slovenci

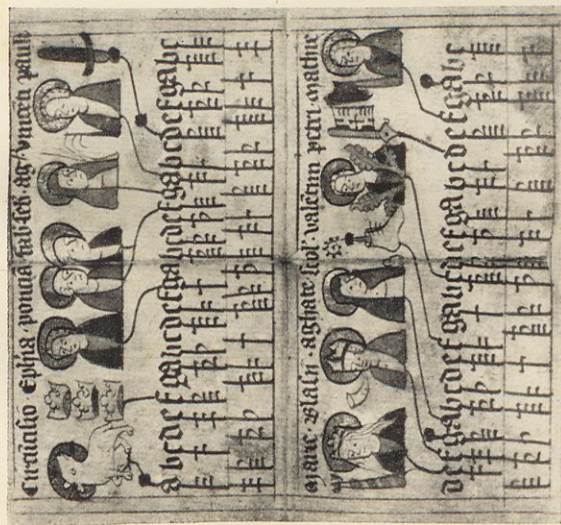
pomikajo le počasi k morju. V zaledju mesta Kopra, ki je od l. 1279 pod benečansko oblastjo, jih naseljuje beneška republika. Za slovenske zadeve je postavljen poseben »capitanus Sclavorum«, in v Kopru so iz dobe okoli l. 1300 ohranjeni posebni zakoni, ki urejajo pravne zadeve koprskih kmetskih kolonov. Z ugodnimi pogoji skušajo Benetke privabiti čim več obdelovavcev polja na svoje ozemlje.

Če strnemo naša opazanja o mejah Slovencev v srednjem veku, moramo reči, da so se le-te v 15. stol. pomaknile že močno v bližino črte, ki velja še danes kot slovensko-italijanska, oziroma slovensko-nemška jezikovna meja.

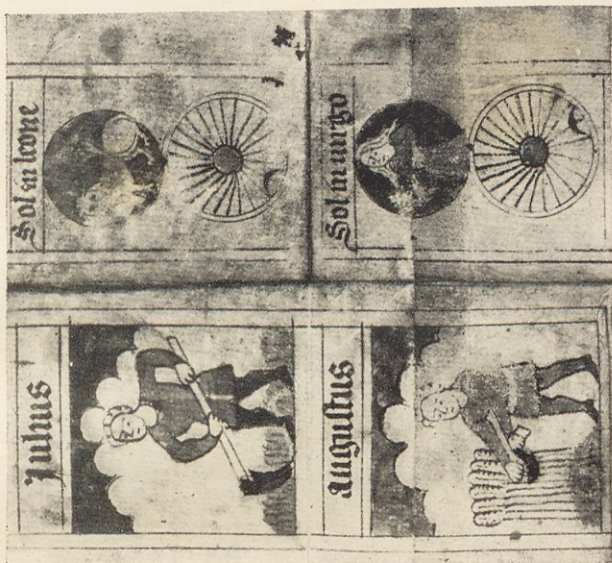
V okviru strnjenega slovenskega jezikovnega ozemlja so še po končani veliki nemški kolonizaciji nastajale v 13., 14. in 15. stol. nove naselbine Nemcev sredi med Slovenci. Dotok nemških plemičev in duhovnikov je v tej dobi sicer nekoliko ponehal, zato pa se je povečalo doseljevanje nemških, romanskih in drugorodnih trgovcev, obrtnikov, bankirjev ter drugih v mesta in trge, ki zadobe pri nas od 13. stol. dalje večji pomen. K naselbinskim kompleksom nemških kmetov na slovenskem ozemlju, ki sem jih omenil že v prejšnjem poglavju (Sorško polje, Ptujsko polje), se je pridružilo nekoliko novih, večjih in strnjenih nemških naselbinskih ozemelj.

Da bi naselili neobljudeno ali le malo obljudeno zemljo in s tem povečali njeno rentabilnost ter svoje dohodke, so od 13. stol. dalje klicali zemljiški gospodje nove nemške kmetske koloniste v naše kraje. Oglejski patriarh Bertold je najkasneje okoli l. 1250 na ozemlje svojega tolminskega gospodstva pripeljal kmete iz tirolskega Pustertala in jih naselil na severnih pobočjih zgornje Baške doline (prvotno v vaseh Nemški Rut, Trtnik, Stržišče in Obloke). Nemški kolonisti so prišli semkaj kot svobodni dedni zakupniki, uživali so posebne v pismih zajamčene pravice in bili v upravnem oziru združeni v posebni rihtariji z lastnim rihtarjem na čelu. Krčenje gozdnatega in neobdelanega sveta je njihova glavna dolžnost, zato so oproščeni davkov in dajatev, ki jih njihovi slovenski sosedje morajo plačevati. Podoben praven položaj so uživali kmetje v tako imenovani pluženski rihtariji, ki se je širila ob desni strani Idrijce ob današnji jugoslovansko-italijanski državni meji. To ozemlje je bilo sicer že poprej obljudeno, a je potem opustelo in dobilo nove naseljence v zadnji četrtini 13. stol. A ti naseljenci niso bili Nemci, marveč Slovenci iz Soške doline med Tolminom in Kobaridom.

Na kolonizacijsko ozemlje okoli Nemškega Ruta mejijo Nemci, ki jih je na svojem ozemlju okoli Sorice naseljeval nekako od l. 1283 dalje freisinški škof. Tudi ti Nemci so prišli semkaj iz Pustertala na Tirolskem ter obljudili ozemlje med današnjo jugoslovansko-italijansko državno me-

a) prazniki, svetniki in koledarski podatki za mesec januar

PRATIKA IZ LETA 1445

b) kmetško delo v mesecih juliju in avgustu z nebesnim znamenjem ter označbo dolžine dneva in noči v teh mesecih (Rokopis 160 v Državni biblioteki v Ljubljani)

jo, Ratitovcem, Podlonkom in dolino Selške Sore na jugu. Nemško soriško ozemlje je urejeno kot poseben urad škofjeloškega oskrbnštva. Tudi soriški Nemci so kot kolonisti, ki so morali v prvi vrsti kultivirati še gozdno pokrajino, uživali posebne olajšave pri davkih in dajatvah, od tlake pa bili celó oproščeni.

Dočim je zadnja sled nemške govorice na kolonizacijskem ozemlju Nemcev okoli Nemškega Ruta, Sorice in na Sorškem polju že skoraj povsem izginila, se je ohranil nemški jezik še do danes na Kočevskem, na tem največjem strujenem ozemlju nemških kmetov-kolonistov med Slovenci. V ogromne gozdove, ki segajo od Ribniške doline in Suhe Krajine na severu pa do Kolpe na jugu, od Loške doline na zapadu pa do Bele Krajine na vzhodu so Slovenci prodirali le prav počasi. Naseljujejo se ob robih kesnejšega nemškega ozemlja že pred Nemci, globoko v gozdove okoli kočevskega Roga pa ne silijo in le po malem kolonizirajo dolino Črmošnjšice. Samo od Ribnice sèm prodrejo že precej globoko v gozdove, prav do vrat kesnejšega kočevskega mesta. Na jugu so pa naselili Slovenci že pred 13. stol. ozek pas od Starega trga do Osilnice ob Kolpi. Še povsem nenaseljeno ozemlje je moralo biti dostopno vsaj po nekaterih gozdnih stezah, kajti sicer bi si ne mogli razlagati slovenskih krajevnih imen sredi danes pretežno nemške okolice, ki jih najdemo že v najstarejših virih.

Slovenska kolonizacija je pa bila še preslaba, da bi mogla obljuditi ogromno še nenaseljeno ozemlje. Napolnili so ga do neke mere Nemci pod vodstvom Ortenburžanov. Prvi so prišli okoli l. 1330 korški Nemci. Zadnje je grof Oton Ortenburški postavil cerkev v pokrajini, ki so jo imenovali Nemci »Mooswald«, in dosegel pri njej l. 1339 ustanovitev kaplanije. Prve, le maloštevilne nemške naselbine so se kmalu pomnožile, ko je ortenburškemu grofu Frideriku cesar Karel IV podaril l. 1349 tri sto turinških in frankovskih kmetov. Dobil jih je, ko je premagal protikralja Güntherja in njegove zaveznike na Turinškem in Frankovskem. Okoli l. 1350 se je torej kočevski jezikovni otok povečal za okoli 1500 oseb, ki so našle dovolj prostora v obširnih gozdovih. Ker so velik del gozdovja tvorile hoje, so Slovenci ozemlje imenovali Hočevje ali Kočevje. Odtod nemško Gottschee in ime prvega kraja v okraju, ki se l. 1377 imenuje »trg v Kočevju« (Markt in der Kotsche). Nove naselbine v »hočevju« so se naglo širile, tako da dobi že l. 1363 ortenburški grof pravico nastaviti pri že obstoječih cerkvah v Kočevju, Poljanah, Kostelu, Osilnici in Gotenici duhovnike.

KOLONIZACIJA NEMCEV NA KOČEVSKEM, OKOLI NEMŠKEGA RUTA IN SO-
rice, naseljevanje Slovencev v tržaški in koprski okolici, ustalitev ro-
manskega prebivalstva v Kanalski dolini in še drugi pojavi iz koloniza-
cijske zgodovine slovenske zemlje od 13. stol. dalje izvirajo iz težnje
zemljiškega gospoda, da bi zvečal rentabilnost svoje zemlje. Iz istega
vzroka se širi tudi notranja kolonizacija med samim sloven-
skim prebivalstvom. Lahko dostopne zemlje, ki se da obdelovati s pri-
meroma majhnim trudom, je vedno manj. Ne samo od zunaj poklicani
kolonisti, tudi staronaseljenci morajo že v gozd na težko delo krčenja.
Naselbine rastejo sredi gozda, v rovtih in kopanjih. Ze nastajajo iz
le začasno obljudenih planinskih kmetij in staj stalne naselbine, ki se
pomikajo čimdalje v višje lege, v našem planinskem svetu že v 13. stol.
do višine okoli 1000 m. Številna slovenska krajevna imena so zgovorna
priča te v težje dostopne in še nekultivirane kraje prodirajoče koloniza-
cije, ki se začena pri nas v 13. stol. V listinah in urbarjih se javljajo
novine, novaki, rovtarji, ki uživajo v prvih časih po naselitvi mnogo-
tere gospodarske ugodnosti. Urbarji in drugi viri nam kažejo, da se je
v 13.—14. stol. število vasi na Slovenskem zelo pomnožilo in skoraj
povsod v ugodnih legah že doseglo po številu današnje kraje, ponekod
jih pa celo še preseгло. Število prebivalstva naglo raste. Za gornjegrajski
okraj je za dobo okoli 1140 izračunano število prebivalcev na okoli 800
duš, l. 1268 jih je bilo že okoli 2150, l. 1440 okoli 4900. Danes živi na
istem ozemlju okoli 15.000 ljudi. Slovenski del Štajerske je štel sredi
15. stol. okoli 220.000 prebivalcev; danes jih šteje isto ozemlje pri-
bližno 510.000.

V stremljenju po večjem in rentabilnejšem izkoriščanje zemlje so se
v dobi gospodarske prosperitete v 13. in 14. stol. ustanovljale nove
naselbine tudi v krajih, ki za to nikakor niso bili primerni. V mno-
gih predelih slovenske zemlje najdemo v virih 13. in 14. stol. imeno-
vane številne vasi, ki jih danes tamkaj zastonj iščemo. Ustanavljanje
številnih novih krajev se je v časih gospodarskega propadanja ali ob
nastopivših elementarnih nesrečah (povodnji, kužne bolezni) hudo
maščevalo. Neobdelane kmetije, ki malo ali celo nič ne plačujejo, pu-
stote in vasi, ki jih ni več, se pojavljajo v virih posebno od sredine
14. stol. v čimdalje večjem številu. Vojne 15. stol. so število vasi in kme-
tij še bolj zmanjšale.

O prebivalstvu in naselbinah, rastočih po številu, govoré v tej dobi
številna dvojna imena krajev. Poleg »Spodnje vasi« nastane nova »Zgor-

nja vas«, poleg sela, ki se kot starejše poslej imenuje »staro«, zraste »novo«. Urbarji navajajo pogostokrat plačevanje davka in davščin v »tovarišiji«, kar kaže na delitev starih kmetij, ki se je radi rastočega prebivalstva izkazala za potrebno, nikakor pa ne, kakor so nekateri mislili, na staroslovensko združno življenje.

Sama oblika naselja je v času velike kolonizacijske razširitve mogla biti prav različna. V glavnem velja: v gorskem svetu je samotna kmetija pojav množečega se naseljevanja; v ravnem svetu so pa strogo pravilno postavljene vasi v vrsti in zemljiška razdelitev na proge znak mlajše, po določenem sistemu izvršene kolonizacije. Iz samotnih kmetij nastajajo z množitvijo prebivalstva zaselki.

Blagostanje in razširjeno gospodarstvo je povzdignilo kulturo zemlje in povečalo donos njenih sadežev. Od sadnega drevja začnejo naši kmetje gojiti plemenitejše vrste, ki jih cepijo, ne zadovoljujoč se več z divjim ali napol divjim sadnim drevjem. Na novo se pojavljajo imena vasi po sadnem drevju, ki kažejo, kje so začeli gojiti, oziroma kje so uspevale boljše vrste sadja (prim. Orehovica, Jablanica, Slivje). Vinoreja postane mnogo intenzivnejša. Vinsko trto sade tudi v krajih, kjer danes vinogradništvo ni več razširjeno in običajno (okolica Ljubljane, Škofje Loke in Bleda, Koroško).

Ugoden gospodarski razvoj in intenzivna kolonizacija je v znatni meri vplivala na socialni položaj našega kmeta. Za gospodarstvo frankovske dobe in tudi še za 10. in 11. stol. so značilni gosposki dvori kot središča podeželskega gospodarstva, od koder obdeluje zemljiški gospod velik del svoje zemlje sam s svojimi pridvornimi hlapci. V 12. in 13. stol. opazujemo zmanjševanje ali pa celo opuščanje gospodarskega obrata v obliki gosposkih dvorcev. Spremenjene gospodarske razmere silijo zemljiškega gospoda, da daje v kmetije razdeljeno zemljo v zakup ter zahteva zato od zakupnika primerno dajatev. Od tega imata tako gospod kot kmet-zakupnik večjo korist, nego sta jo imela doslej. Kmetu je nov način obdelave zemlje dal pobudo za intenzivnejše izkoriščanje, ki mu nosi več sadu kot poprej, ko je le po sili delal na povsem tuji zemlji. Opustitev ali omejitev pridvornega gospodarstva je vplivala tudi na opustitev ali vsaj zmanjšanje tlake. Kmetu ni več treba na tlako v gosposki dvor, kajti pridvornega gospodarstva ni več, plačuje le neko dajatev v denarju ali naturi »za tlako«. Stari tlačanski dvori zginejo, ali pa so v svojem delokrogu znatno omejeni, oziroma spremenjeni.

Opuščanje pridvornih gospodarstev in dajanje pridvorne zemlje v ugoden zakup gre vzporedno z ugodnimi zakupnimi in najemniškimi oblikami, pod katerimi se oddaja naša zemlja v času

intenzivne notranje kolonizacije in naseljevanja tujih kolonistov. Tuje naseljence je kazalo pridobiti z ugodnimi življenjskimi pogoji. Prav tako je pa tudi staremu po številu rastočemu prebivalstvu, ki si je že moralo iskati zemlje v manj obdelovavnih in rodovitnih krajih, bilo treba iti na roko z ugodnimi gospodarskimi pogoji. Raznovrstne nove pogodbe, ki urejujejo odnose kmeta do zemljiškega gospoda, so plod spremenjenih razmer.

Tako se je, posebno od 12. stol. dalje, pod vplivom sprememb v pridvornem gospodarstvu, radi intenzivne notranje kolonizacije in pritoka novih naseljencev obrnil v širokih plasteh našega kmetijskega prebivalstva njegov socialni položaj na boljše. Kmet se približuje položaju polsvobodnih, ki jih kot vmesen stan med svobodnimi in sužnji poznamo iz starejše dobe naše preteklosti. Zboljšanje socialnega položaja pri enem delu podložništva je pa vplivalo v ugodnem smislu tudi na zboljšanje položaja onih plasti kmetijskega prebivalstva, ki so na socialni lestvici zavzemale najnižje stopnje. Ugodnejše zakupne in najemninske oblike so se razširile tudi na le-te in izenačevalno vplivale na postanek enega samega in splošnega podložniškega stanu. Značilno zanj je: kmet-podložnik je podložen svetnemu in cerkvenemu gospodu, ki ga ščiti in varuje, za kar mu je podložnik dolžan plačevati posebne, v urbarjih zapisane služnosti. Te obstoje po eni strani iz davkov in dajatev, po drugi pa iz tlake, oziroma odplačila za tlako.

Zboljšal se je predvsem položaj hlapca-sužnja, ki je veljal poprej le kot stvar. Sredi 12. stol. je bila prodaja človeka že silno redka in nezaslišana zadeva. Hlapci-sužnji so se socialno dvignili, najmanj sa stopnjo tako imenovanih s v o b o d i n o v (Freileute), ki so živeli na kmetijah, katere so dobili v najem na podlagi svobodnega prava gospodovega (ius liberum). Dednost teh kmetij ni bila izključena, vendar je imel zemljiški gospod vsak čas pravico svobodno razpolagati s kmetijo in na njej nastanjevati njemu ljubo osebo (Freistift). Svobodin se torej ne imenuje tako radi lastne svobode, marveč po svobodi, ki jo ima nad njim njegov gospod.

Po socialnem in pravnem položaju blizu svobodinom, toda nekoliko na boljšem od teh so bili oni, ki so imeli kmetijo v zakup za svojo osebo in za dobo svojega življenja. Po smrti imejitelja je kmetija pripadla zopet gospodu.

V nasprotju s časovno omejenimi so dedni kmetjski zakupi, ki so nekoliko kasnejšega postanka in so bili za imetnika najugodnejši, kajti jamčili so mu dednost na kmetiji. Razširili so se na slovenskih tleh predvsem s tujimi kolonisti in prešli od teh tudi na staro domače prebivalstvo. Ena teh novih oblik je dedni zakup na grajski način

(*ius civile*, *Burgrecht*). Zakupnik te vrste je smel kmetijo prodati tudi drugemu, in le v primeru slabega gospodarstva je mogel zemljiški gošpod pod nekimi pogoji zakupnika odstraniti. Grajskemu zakupu soroden je zakup s prodajno pravico (*ius emtitium*, *Kaufrecht*): dedni zakupnik je proti plačilu določene pristojbine smel in mogel posestvo prodati drugemu.

Dedni zakupi so na slovenskih tleh v veljavi od 13. stol. naprej. Na izkrčenem in vinorodnem ozemlju ter v severnih delih slovenske zemlje, ki so bili močnejše izpostavljeni nemškemu vplivu in dotoku, se javljajo prej kot v predelih, kamor ni močnejše segla nemška kolonizacija in kjer se je slovensko prebivalstvo, le malo pomešano z drugorodci, obdržalo na ozemlju, ki je bilo že v starih časih izkrčeno.

Svobodni kmetje tudi v visokem srednjem veku niso še povsem izginili. Z dotokom nemških svobodnih kmetov se je ta stan pri nas celó nekoliko pomnožil, vendar je nasproti številu nesvobodnih in polsvobodnih kmetov ostal še vedno v ogromni manjšini. V gospodarskem oziru so se svobodni kmetje le slabo držali.

Med svobodnjake se štejejo od starih časov slovenski kosezi, ki sede na svojih svobodnih posestvih, so pa navzlic svojemu svobodnoplemišskemu izvoru dejansko postajali vedno bolj kmetje. Le malo je bilo kosezov, ki so si prav do konca srednjega veka znali ohraniti svojo svobodo neokrnjeno. Iskali so zaščite pri plemstvu, za kar so se obvezovali za neke služnosti, ki pa po svojem majhnem obsegu v 14. in 15. stol. še vedno očitujejo izjemen socialen položaj in izvor onih, ki jih plačujejo. Le po nekaterih krajih so si kosezi znali obdržati stare in pridobiti izjemne privilegije, ki so jim dajali pred drugimi poseben položaj. Koroški kosezi so ohranili staro pravico umeščati svojega deželnega kneza. Najkesneje v 13. stol. je prešla ta pravica na rod »vojvodskega kmeta« v Blažji vesi pri Celovcu. Kosezi v Teharjih pri Celju, omenjeni prvič l. 1362, so bili združeni v posebni občini (okoli 100 posestev) in so uživali posebne pravice, zato pa so morali v vojnih časih braniti grad Zgornje Celje. V svojo občino so bili združeni tudi kosezi v Zagorju ob Savi (175 posestev) ter v uradu Kamen na Koroškem in so uživali posebne privilegije glede nižjega sodstva, razpolaganja s posestvom in nošnje orožja. Položaj kosezov je bil torej ob istem času v različnih krajih različen, v splošnem pa gre njihov socialen razvoj v krivulji, ki kaže navzdol. Mnogi kosezi na Štajerskem in Koroškem so se za germanizacije slovenske zemlje ponemčili, ohranili pa navzlic temu poseben socialen položaj.

Najboljši pregled posestnega stanja zemljiških gospodstev, vpogled v notranji ustroj kmetijskega gospodarstva, podatke o kmetovih pravicah

in dolžnostih nasproti zemljiškemu gospodu nam nudijo zemljiško-posestni sezname, imenovani *urbarji*. Nekatere manjše sezname *urbarnega* značaja poznamo za slovensko zemljo že v 12. stol., večji in sistematično urejeni *urbarji* so nam pa ohranjeni šele od 13. stol. dalje. Ni to slučaj, kajti z razširjeno kolonizacijo in intenzivnejšim ter deloma spremenjenim načinom gospodarstva prav v tej dobi je postajala za zemljiške gospode potreba po pregledu posestnega stanja vedno bolj nujna. *Urbarji* nam povedo, da so bili zemljiški kompleksi — če so bili obsežnejši — razdeljeni na urade, ki so jim stali na čelu predstojniki-oskrbniki (oficiali, dekani). Ti so opravljali gospodarske in sodne funkcije. Uradniki nižje vrste so bili sodini (*schepho*), biriči (*preco*), valpti, lovci, gozdarji in drugi. Prvotno je bil sodin, kot pove že ime, sodni uradnik, ki je vršil nižje sodstvo, pobiral pa tudi javno-pravne dajatve, kesneje pa je stal ponekod na čelu manjšim upravnim enotam. Na najnižji stopnji v vrsti zemljiških uradnikov je bil župan, tudi rihtar, majer ali štiftar imenovan. Župani, kakor jih najdemo v *urbarnih* in drugih virih od 13. stol. dalje, imajo s staroslovenskimi župani skupno komaj le še ime. Župani so po stanu kmetje, načelujejo posameznim vsem ali pa tudi le nekaj kmetijam, pobirajo pri kmetih dajatve, so posredovalci med zemljiško gosposko in kmeti, se brigajo za gospodarstvo v svojem okraju in imajo kot odškodnino zato navadno poleg svoje še eno kmetijo ali sicer kos zemlje (župnico), oziroma uživajo ugodnosti glede dajatev in tlake. Župani izvršujejo tudi nižjo sodno oblast. Dva- do trikrat na leto opravljajo v svojem okraju na javnih večah nižje sodstvo s pomočjo prisednikov ali zapriseženih mož.

Od služnosti, ki jih je bil podložnik dolžan zemljiškemu gospodu, stoji na prvem mestu redni zemljiški davek (*census*), ki ga plačuje vsaka kmetija. Sprva ga odštevajo podložniki v *naturalijah*, sredi 13. stol. so pa tudi že pri nas *naturalne* dajatve skoraj povsod spremenjene v denarne. Poleg rednega zemljiškega davka se vrsté, po kraju in času zelo mnogovrstne, male dajatve, glede katerih je natančno povedano, kdaj in kako naj se plačujejo, ter posebne služnosti, ki jih mora podložnik opravljati ob določenih prilikah. V 13. stol. se tudi male dajatve po večini že povsod na Slovenskem plačujejo v denarju. Razna »prava« spopolnjujejo pisano vrsto kmetских dolžnosti. Cerkevna zemlja plačuje »odvetniško pravo«. Za uporabo svinjske paše v hrastovih gozdovih je bilo treba plačevati posebno »svinjsko pravo«. Z lovom je v zvezi »lovsko pravo« ali »lovščina«. Vinorodni kraji dajejo po vinskih goricah imenovano »gorsko pravo«. Posebna »prava« pobirajo oskrbnik, sodin, župan in drugi. Za vojne svrhe plačuje Štajerska deželnemu gospodu posebno dajatev v ovsu.

Osebna tlaka je na slovenskih tleh v 13. stol. v večini krajev že odpravljena. Tlačan je pošiljal ali namestnika, ali pa je plačeval namesto tlake posebno dajatev v denarju (za delo na polju, žetev, košnjo, zidanje gradu in druga opravila). Dlje se je ohranilo efektivno tlačansko delo, ki je predpisovalo vožnje lesa in vina, delo na cestah ter pomoč pri lovu na divje živali in ribe.

Cerkvene desetine po mnogih krajih ni več pobirala cerkev, marveč svetni gospodje, ki so jo imeli od te v fevd. Zbirali so jo v posebnih desetinskih dvorih; obstajala pa je iz raznih vrst žita, vina, prešičev, koz, pa tudi medu, lanu, perutnine in drugega.

Vrhu tega je moral podložnik plačevati gospodu ob posebnih prilikah še posebne pristojbine, tako ob prodaji kmetije, ob gospodarjevi smrti in prevzemu kmetije po njegovem nasledniku ter ob raznih drugih priložnostih.

Zemljiška enota je redno kmetija (huba, mansus, predium), ki je mogla biti cela, polovična ali pa še manjša. Pravilo je, da je vsaka kmetija nastanjena in obdelana. V 14. in 15. stol. se množi število neobdelanih in nenastanjenih ali pustih kmetij. Poleg kmetij, h katerim spada kmetski dom z gospodarskimi poslopji, poljem, vrtom in travniki, razločujejo urbarji kajže in hiše. K tem spada le malo ali nič zemlje. Kajžarstvo se je na Slovenskem začelo širiti v večji meri šele v 15. stol. Pristave, košane, planinske staje in planinske kmetije ter mlini spopolnjujejo sliko podeželskih stanovanlišč in poslopij.

Dajatve, plačevane ali predpisane v naturi, nam približno povedo, kaj je v srednjem veku slovenska zemlja rodila, kaj je naš kmet pridelal in s čim se je hranil. Od žitnih vrst so najbolj razširjene pšenica, rž in oves. Pšenica je glavna žitna vrsta kraških in štajerskih predelov, rž se plačuje največ v goratih krajih, prav tako tudi oves. Mnogo manj se je, kot se kaže, pridelalo ječmena, ajde in prosa. Ječmen prihaja v poštev pri varjenju piva, na katerega tudi naletimo v vrsti kmetovih dajatev. Tudi v kruhu in raznovrstnih pogačah je plačeval naš kmet v srednjem veku. Od vrst sočivja se omenja največ bob, malo tudi leča, repa, zelje in mak. Lan je bil zelo razširjen, manj konoplja. V vinu plačujejo Slovenske gorice, Haloze, okolica Maribora, Slovenske Bistrice, Celja in Laškega, Dolenjska, Bela Krajina, goriški in tržaški Kras, Vipavska dolina, okolica Gorice, Brda in Beneška Slovenija. Sadje-reja je bila očitno še slabo razvita, kajti le redkokdaj se omenja kaka dajatev od vrtov.

Živinoreja je bila na Slovenskem v srednjem veku primeroma že zelo razvita. Goveje živine je bilo mnogo, ovčjereja in kozjereja je bila neprimerno bolj razširjena kot dandanes. Za razširjeno živino-

rejo, posebno v gorskih krajih, govoré poleg planinskih kmetij in staj številne dajatve v siru. Sirarstvo je bilo na Slovenskem v srednjem veku mnogo bolj splošno, kot je dandanes; sir je bil prava ljudska hrana. Redkokdaj se na kmetih omenjajo konji. Prešičjereja ni bila neznatna. V časteh so bili kot dajatev mali prešički in svinjska stegna. Perutnine je primeroma mnogo. Kot pogoste dajatve se omenjajo petelini, kokoši, kapuni, gosi in jajca. Čebele so pred 500—600 leti veliko bolj gojili kot dandanes, posebno okoli Maribora in na Gorenjskem. Med in vosek ste razširjeni dajatvi našega kmeta v srednjem veku.

Urbarji nam nudijo vpogled tudi v nekatere obrti, s katerimi se je bavilo naše prebivalstvo na deželi in ki so mu bile dovoljene. Premnogi kajžarji so obrtniki in plačujejo v izdelkih svoje obrti (lesene sklede, sode, obroče, vrvi in vreče iz konoplje). Poseben davek morajo odšteti mlini in krčme.

Urbarji govoré, da so bile dolžnosti slovenskega kmeta kaj mnogo-vrstne in številne. Vendar ga niso prehudo pritiskale, kajti prilagodene so bile primeroma ugodnemu gospodarskemu položaju, v katerem je — kakor njegov srednjeevropski tovariš vobče — živel tudi slovenski kmet v 12., 13. in 14. stol. Bile so tudi, kar je važno, natančno odmerjene in zapisane. Značilno je, da o kakih uporih gospodarskega značaja proti zemljiškemu gospodu v tej dobi ne slišimo kar nič. Samovoljnost gospodovo je branila »stara pravda«, zapisana v urbarialnih bukvah.

Kmet je živel svojevrstno življenje, delal v potu svojega obraza zase, svoje in svojega gospoda, se veselil in žalostil po svoje in poleg tistega, kar mu je ukazovala krščanska vera, veroval še prav pogostokrat v stare dobre in zle duhove, kar tudi cerkev ni znala niti mogla povsem preprečiti. Kako se je v visokem srednjem veku slovenski kmet oblačil, kako je stanoval in kakšni so bili njegovi običaji in navade, o vsem tem imamo le malo neposrednih poročil. Na Koroškem je bila nošnja slovenskega kmeta v 12. in 13. stol. približno tale: suknja iz sivega blaga, ki sega še čez kolena in se oblači kot srajca preko glave, na glavi siv klobuk s sivo vrstico, na nogah opanke z jermeni pritrjene, preko ramen pa plašč iz sivega sukna. Enolično kmetovo življenje so poživljala pobožna pota h Gospe Sveti, k Sv. Hemi na koroško Krko, ob morje v Štivan in Oglej, v Lesce na Gorenjskem k Materi Božji, ali pa celó »romanje« v Rim, daljna pot k sv. Jakobu v »Galiciji« (v Kamposteli) ali k sv. Trem Kraljem v Kelmorajn (Köln). Tudi križarskih pohodov, posebno druge in tretje križarske vojne, se je udeležil marsikateri kmet in plemič iz naših krajev. Mnogi svobodnjak je pred odhodom v daljne svete kraje svoje posestvo prodal ali ga pa zastavil, da je dobil potrebna

ŽENE PRI TKANJU
(freska iz Marijinega življenja iz 2. ali 3. desetletja 16. stol. v cerkvi sv. Primoža
nad Kamnikom)

denarna sredstva, preostale svojce pa prepustil cerkvi. Tega ali onega svojih podložnikov je vzel zemljiški gospod s seboj na vojne pohode, in ni se redkokdaj zgodilo, da se je ta ali oni izkazal in dosegel viteški stan. Tudi služnosti so spravile marsikaterega naših kmetov z doma. Koroški seljaki so za svojo svetno in cerkveno gosposko hodili po vino v štajersko Podravje, gorenjski kmet na Dolenjsko ali Goriško, notranjski v Istro. Cerkničan in Tolminec sta dolžna nositi pisma na patriarhov dvor v Čedad ali Videm.

Političnih pravic slovenski kmet v tej dobi nima. Pridržane so plemičem, duhovnikom in meščanom, trem stanovom, ki so v visokem srednjem veku že v znatni meri odtujeni slovenskemu življu in jeziku. Edino na Koroškem je spomin nekdanjih političnih pravic svobodnega slovenskega kmeta in plemiča obred umestitve in ustoličenja na Gosposvetskem polju. Stoletja so njegov potek v marsičem spremenila, a mu vendar ohranila starinski značaj, ki se je s sodobnim življenjem skladal čimdalje manj. Ob koncu 13. stol. se je pravni potek znamenitega obreda ustalil v približno tehle oblikah.

Predvsem razpada obred v dva dela. Prvi velja umestitvi deželnega kneza in se vrši dopoldne ob knežjem kamenu pri Krnskem gradu. Drugi del obsega poklonitev ob vojvodskem prestolu pri Gospe Sveti. Med obema aktoma se vrši svečana služba božja in svečani obed.

Novega deželnega kneza, ki je v spremstvu deželnih dostojanstvenikov prišel na Krnski grad, so tamkaj preoblekli v nošno koroškega kmeta. V roke so mu dali palico, ob njegovo stran pa dvoje poljskih živali bele in črne barve, govedo in kobilu. Dva deželana, vsak na eni strani, sta spremljala vojvodo. Pred njim pa je stopal kot tretji spremljevalec koroški palatinski grof (ki je bil grof goriški) z velikim praporjem dežele in dvanajsterimi manjšimi prapori. Ostali dostojanstveniki so sledili vojvodu. Sprevod se je odpravil h knežjemu kamenu, na katerem je sedel prekrizanih nog in oblečen v kmetsko obleko vojvodski kmet, obdan od ljudstva, predvsem kmetov. Kakor hitro se je sprevod dovolj približal kamenu, je moral kmet v slovenskem jeziku staviti troje vprašanj, na katera je odgovoril palatinski grof, na prvi dve tudi oba deželana-spremljevalca. Prvo vprašanje se je glasilo, kdo se približuje v tako sijajnem sprevodu. Odgovor se je glasil, da je to vojvoda. Drugo vprašanje je poizvedovalo, je li vojvoda pravičen sodnik, ali skrbi za blaginjo dežele, je li svobodnega stanu in vnet za krščansko vero. Odgovori so se glasili, da je in bo. Nato je palatinski grof pozval kmeta, naj zapusti kamen in ga odstopi vojvodu. Kmet pa še vpraša, s čim mu hočejo odkupiti odstop kamena. Odgovorili so mu, da s šestdesetimi

denarji, obema poljskima živalima in kmetsko obleko vojvodovo, kakor tudi z osvoboditvijo od davkov. Nato je kmet udaril vojvodo na lahno po licu in mu naročil, naj bo dober sodnik, nakar je zapustil kamen in prevzel obe živali. Vojvoda je s pomočjo obeh deželanov-spremljevalcev stopil na kamen in zavihtel goli meč na vse strani, hoteč s tem pokazati ljudstvu trdno voljo, biti močan branilec pravice. Tudi je popil pozirek sveže vode.

Nato je vojvoda odšel v cerkev Gospe Svete, kjer se je ob navzočnosti visoke deželne duhovščine vršila služba božja in je še v kmetska oblačila napravljenege vojvodo blagoslovil škof s Krke. Po koncanem cerkvenem opravilu je oblekel vojvoda sijajno obleko in vršil se je obed, pri katerem so stregli imetniki dvornih služb.

Po obedu se je vojvoda odpravil na Gosposvetsko polje, kjer se je usedel na vzhodni sedež vojvodskega prestola. Tu je delil fevde in sprejemal poklonitve, tudi je tamkaj sodil. Na zapadni sedež pa je sedel palatinski grof, podeljeval svoje fevde in sprejemal poklonitve svojih vazalov.

Pravni potek obreda se je v kesnejših časih še nekoliko spremenil. Tako je prišlo v navado, da sta obe živali stali že pri kmetu, sedečem na kamenu, da je na obe prvi vprašanji odgovarjalo tudi ljudstvo, stoječe okoli kamena, in da vojvodovih kmetskih oblačil ni dobil vojvodski kmet, marveč reveži.

Za »Spisom o spreobrnitvi Bavarcev in Karantancev«, ki pravi o knezu Gorazdu in Hotimiru, da sta prejela kneževstvo od karantanskega naroda, imamo prvo trdno poročilo o umestitvi vojvode na Gosposvet-skem polju iz l. 1161. Zadnji koroški deželni knez pa, ki se je po slovenskem kmetu dal umestiti na knežji kamen, je bil Habsburžan vojvoda Ernest (dne 18. marca 1414). Od njegovih naslednikov je vojvoda Friderik, ki je bil tudi nemški kralj, prosil l. 1443 koroške deželane, naj mu »radi kraljevskega dostojanstva« spregledajo sejo na knežjem kamenu ter se zadovoljijo s podelitvijo fevdov in potrditvijo deželnih privilegijev v Št. Vidu. Da pa ne bodo deželani prikrajšani, jim obljublja, da neravnanje po starem pravu nikakor ne bo v škodo njihovim svobostinam. Deželani so se kraljevim prošnjam vdali. S tem pa je bil gosposvetskemu obredu zadan smrtni udarec. Tujim vladarjem se je umestitev po kmetu zdela odslej poniževalna. Mnogi izmed njih nimajo niti volje niti časa, da bi prišli osebno na Koroško in se tu podvrgli starim pravnim običajem. Najprej je povsem odpadlo umeščanje po kmetu na knežji kamen pri Krnskem gradu. Nekoliko dlje se je ohranila poklonitev stanov pri vojvodskem prestolu. Ob navzočnosti in sodelovanju deželnega kneza je prišlo do nje še v letih 1564 in 1597. V 17. stol. se

je poklonitvena ceremonija na vojvodskem prestolu vršila še dvakrat, ali ne več ob osebni prisotnosti deželnega kneza, marveč le njegovega namestnika (1631, 1651). Končno so tudi to poklonitev prenesli v Celovec, kjer se je zadnjikrat vršila leta 1728.

PLEMIŠKI STAN

V ČASU, KO SE JE GOSPODARSKI IN SOCIALNI POLOŽAJ SLOVENSKEGA kmeta znatno popravil, je prišlo do važnih sprememb tudi v vrstah plemstva. Kakor ni menjava gospodarskih in socialnih razmer med kmeti omejena le na našega seljaka, marveč je splošen, vsaj srednjeevropski pojav, tako se tudi položaj plemiškega stanu spreminja vzporedno z razvojem v nam sosednjih pokrajinah.

V 12. stol. se je število starega s v o b o d n e g a p l e m s t v a pri nas vedno bolj krčilo, tako da šteje na primer Štajerska okoli l. 1200 samo še tri starosvobodne plemiške rodbine domačega izvora. Smrt moških potomcev, nepovrnitev s križarskih vojen, gospodarski propad, to so poglobitvi vzroki naglega propadanja in konca starega plemstva. Vzporedno s propadanjem starega svobodnega plemstva se je vedno bolj zabrisavala razlika med svobodo in nesvobodo, na njeno mesto pa je stopalo stanovsko pojmovanje o viteškem in neviteškem življenju. Ne svobodno ali nesvobodno rojstvo, marveč viteški način življenja s pravico nositi orožje in z možnostjo sprejemati fevde, to je odslej odločilno za stanovsko pripadnost k plemstvu.

Vrzeli v staroplemiških vrstah so od kraja polnili m i n i s t e r i a l i in v i t e z i nesvobodnega rodu, ki so izhajali iz uradnikov, služabnikov, vojakov, nekoliko tudi iz vrst gospodarsko propadlih svobodnih plemičev in kmetov. Okoli l. 1200 so se vrste nižjega plemstva toliko ustale, da moremo med njimi razlikovati po činu in redu ministeriale, ki stoje nad vitezi, ti pa zopet nad oboroženimi hlapci, ki se pojavijo v 13. stol. Polagoma se je nižji izvor ministerialov in vitezov vedno bolj zabrisaval, njihova prvotna nesvoboda se je začela pozabljati, ministeriale začno že v 13. stol. uvrščati po činu in značaju med plemiče. Ne rojstvo, marveč moč, bogastvo in rodbinske zveze postanejo za to odločilne.

Najprej so se uveljavili ministeriali na Štajerskem. Zgodnji razvoj štajerskih ministerialov je razlagati iz vojne službe na ogrski meji, kjer se je marsikateri nesvobodni kastelan obmejnih gradov ali težko obo-roženi bojevnik povzpel na višjo socialno stopnjo. Razmere v rodbini štajerskih Traungavcev in prehod dežele od teh na Babenberžane so močno uveljavili pomen štajerskih ministerialov. Podučen zgled za nagel dvig nesvobodnega ministerialnega rodu so gospodje iz Ptuja. V prvi polovici 12. stol. jih najdemo kot kastelane salzburškega nadškofa na gradu v Ptuju in kot stražnike deželne meje pred Ogri. S pridobitvijo obširnih fevdov, posebno na ozemlju, ki so ga med Dravo in Muro od-vzeli Ogrom, si silno povečajo imetje, dosežejo najvišje deželne službe in se končno s priženitvijo v staro svobodno plemstvo s tem po stanu izenačijo. Na višku so ptujski gospodje sredi 14. stol., izumrli so l. 1438. Njihov razvoj in dvig je značilen za mnoge ministerialne rodbine na slo-venskih tleh, ki so jih bogata posest, sorodstvene zveze s staroplemstvom in služba visoko povzdignile.

Vsi ministeriali niso bili enaki po činu in veljavi. Deželnoknežji ministeriali stoje nad cerkvenimi. Med temi zopet veljajo več salzburški in oglejski kot ministeriali manjših škofij in samostanov. Že 12. stol. razlikuje razne vrste ministerialov. Ministeriali višje vrste skupaj z maloštevilnim plemstvom predstavljajo »deželne gospode«. Na Štajer-skem se štejejo mednje okoli l. 1200 poleg starosvobodnih gospodov Žovneških, Vojniških in Pfannberških tudi že ministeriali, ki se imenu-jejo po Ptuju in Cmureku, ter mogoče tudi že Konjiški. Nasprotno spa-dajo deželnoknežji ministeriali iz Rogatca, Marenberka, Vuzenice, Ma-ribora in Draneka ter cerkveni iz Planine, Kunšperka in Rajhenburga med ministeriale nižje vrste. V habsburški dobi se s Švabskega na Šta-jersko doselijo gospodje Walsee, ki v kratkem času dosežejo med mini-sterialnimi rodbinami na Slovenskem eno prvih mest. Na višku so okoli l. 1410, izumrejo pa l. 1483.

Od starega koroškega visokega plemstva se je do 13. stol. ohranilo: vojvodska rodbina Spanheimov, dalje grofje, ki se od prve polovice 12. stol. imenujejo po Gorici in so bili po rodu iz Koroške, kjer imajo bogato lastno in fevdno posest, ter končno vovbrški grofje, ki so posestniki velikih zemljiških kompleksov tudi v Savinjski in Kranjski marki. Iz vovbrškega rodu so gospodje iz Sternberga ali Strmca na Koroškem, ki se pojavijo prvič l. 1237 ter imajo na Strmcu ali Št. Jurju (severozap. od Vrbe ob Vrbskem jezeru) svoj grad, pridobe pa tudi posest okoli notranjskega Loža, radi česar se imenujejo tudi grofje iz Loža. Tudi Ortenburžani so doma na Koroškem. Imenujejo se od srede 12. stol. po Ortenburgu pri Spittalu ter pridobe obilo lastne

in fevdne zemlje na Koroškem in Kranjskem. Od starega koroškega plemstva so izumrli Spanheimi l. 1279, Vovbržani l. 1322, Sternberžani po l. 1329, Ortenburžani l. 1418 in Goriški l. 1500. Vse te koroške plemiške rodbine imajo zopet svoje ministeriale. Poleg njih pa tudi nadškof salzburški, škofa bamberski in krški ter nekateri samostani.

Na Kranjskem so skoraj vse staroplemiške rodbine, ki pridejo do večje oblasti in posesti v deželi, nedomačega izvora (Orlamünde, Bogenski, Andechsi, Spanheimi, Višnjegorci, Vovbržani, Sternberžani, Ortenburžani, Goriški, Celjani). Vsi ti imajo pod seboj vrsto ministerialov, od katerih so se pa le redki povzpeli višje. Tudi cerkveni gospodje (patriarh oglejski, škofa briksenški in freisinški) imajo v deželi svoje ministeriale.

Na Krasu in v Posočju so do malega vsi ministeriali podložni ali oglejskemu patriarhu ali goriškemu grofu. Od oglejskih ministerialov so se že v 13. stol. povzdignili nad ostale gospodje devinski, od goriških pa gospodje, ki se imenujejo po gradu Rihemberku v Vipavski dolini. Švabsko-štajerski Walseejevci so nasledili svoje sorodnike, gospode devinske, ko so ti v moškem rodu l. 1399 izumrli.

Po činu nižji od ministerialov so vitezi in oboroženi hlapci. Po svojem življenju v boljših podeželskih hišah in na malih gradovih se le malo razlikujejo od kmeta. Kar jih je povzdignilo nad njega, je bila predvsem pravica nositi orožje in sprejemati fevde. Število takih malih vitezov je bilo veliko. Plemeniti Dietbald de Chagere na primer podari l. 1140 oglejskemu patriarhatu v gornjegrajskem okraju nič manj kot okoli sto takih vitezov.

Dočim so bili visoki plemiči in mnogi ministeriali pri nas po večini tujega izvora, je bilo med malimi vitezi in oboroženimi hlapci mnogo domačinov, ki jim je služba pri plemiču ali ministerialu, na gradu ali ob mejah države, pripomogla, da so se dvignili iz podložniškega stanu v krog vitezov. S spremembo stanovskega položaja je vitez, ki je iz slovenske sredine prišel v plemiško, največkrat opustil slovensko govorico. Kot občevalni jezik prevladuje v plemiških grogih nemški nad slovenskim, čeprav tudi slovenščina ni bila — kakor nam kažejo primeri iz 13. stol. — med plemiči neznana. Nemščina od druge polovice 13. stol. prevladuje v plemiških listinah vseh vrst. Jezik plemiške uprave in sodstva je pretežno nemški. Plemiča pri nas označujejo v poznem srednjem veku viri za Nemca. Res je, da ni mišljena pri tem nemška jezikovna pripadnost, marveč le državna — ali dejanski velja nemščina v oni dobi za občevalni jezik ogromne večine plemstva na slovenskih tleh. Usodno je bilo, da je prav to ponemčeno in nemško plemstvo doseglo v drugi polovici srednjega veka politično veljavo in s tem odločujočo be-

sedo nad slovenskim večinskim prebivalstvom. Politično udejstvovanje plemstva na slovenskih tleh se je začelo v okviru deželá.

Ko je bila dežela l. 1180 povišana v vojvodino in ko so dinastijo Traungavcev nasledili Babenberžani, so štajerski plemiči in ministeriali na spreten način dosegli zapisano potrditev svojih dotlej le po običaju veljavnih svoboščin (georgenberski privilegij 1186). Odslej so sodelovali pri vladnih poslih deželnega kneza štajerskega z nasvetom in dejanjem. V politično burnih časih zadnjega Babenberžana, češko-ogrske vlada-vine in prvih Habsburžanov je moč štajerskih ministerialov stalno rastla. Začasno so dobili celó naslov državnih ministerialov in obenem vedno potrdilo svojih svoboščin (1237, 1277). Že so bili le oni sami upravičeni dovoljevati kovanje novega novca in prilaščajo si celó že pravico svobodnega izbora deželnega kneza. Politične spremembe so v 13. stol. povzdignile tudi moč in veljavo ministerialov na Koroškem, Kranjskem, v Slovenski Marki in Istri. Na Koroškem so že Spanheimi ob nekaterih prilikah pritegnili v svoj sosvet deželne plemiče in ministeriale. Deželni mir kralja Rudolfa iz l. 1276 je bil izdan po nasvetu cerkvenih in deželnih knezov, grofov, baronov in ministerialov v Avstriji, Štajerski, Koroški, Kranjski in Slovenski Marki. Leto zatem je kralj Rudolf v posebnem privilegiju priznal ministerialom, da morajo položiti novemu deželnemu knezu prisego le, ako jim bo ta poprej potrdil njihove privilegije.

V 14. stol. je rastla veljava plemstva ob pogostem menjavanju dinastij in oseb deželnega kneza, ob priliki njegovih ženitev, dednih zadev in delitev dežel. Za vse to in podobno je potreboval deželni knez pristanek plemstva, to pa si je ob takih prilikah vedno znova znalo pridobiti potrditev in pomnožitev svojih svoboščin, ki jih je deželni knez zapisoval v posebne privilegije, r o č i n j (Landhandveste) imenovane. Politični vpliv in potrditev privilegijev se razširi pri tem od plemstva in ministerialov, ki se skupaj imenujejo »deželni gospodje« ali »večji in boljši v deželi«, tudi na viteze in oborožene hlapce. Ko sta leta 1335 prišli Koroška in Kranjska pod Habsburžane, so ti potrdili leta 1338 ne samo »deželnim gospodom«, marveč tudi vitezom in oboroženim hlapcem njihove stare in običajne svoboščine. Vitezom in oboroženim hlapcem je priznано nižje sodstvo nad podložniki, »deželnim gospodom« pa tudi krvno sodstvo. Višje plemstvo na Koroškem in Kranjskem je ob tej priliki v svojih pravicah izenačeno s štajerskim. Nekaj podobnega kot štajerski, koroški in kranjski plemiči leta 1338, so dosegli l. 1365 vitezi in oboroženi hlapci goriške zemlje v Istri in Slovenski Marki (zase posebno sodstvo, nižje sodstvo nad zavisnimi podložniki, pravice v po-

gledu dednega prenosa lastnega in fevdnega imetja tudi na hčere in stranske sorodnike ter drugo). Deželna zakonodaja, enaka ali vsaj podobne vsebine za Štajersko, Koroško, Kranjsko, Istro in Slovensko Marko, je zelo pripomogla k oblikovanju enotnega in v svojih privilegijih močno zasidranega plemiškega stanu, ki se je vedno ostreje oddeleževal od drugih stanov. Od teh si je pri nas priborila politične pravice še visoka duhovščina in meščani. Do rednega stanovskega vladanja dežel je prišlo v začetku 15. stol. Šele od tedaj moremo govoriti o deželnih stanovih kot posebnih korporacijah, ki so sestavljene iz višjega plemstva, visoke duhovščine ter zastopnikov mest in trgov.

CERKEV

DOBA OD 12. STOL. DALJE POMENJA V CERKVENI ZGODOVINI SLOVENSKE zemlje utrditev cerkvene organizacije in poglobitev verskega življenja. Veliko misijonarsko in reformno delo prejšnjih stoletij je končano. Na njegovih uspehih je bila mogoča podrobna ureditev cerkvene uprave v času od 12. do 14. stol. Njene osnovne edinice so fare, ki se po obsegu po večini skladajo s starimi kolonizacijskimi, gospodarskimi in svetno-upravnimi okoliši ter so po svoji cerkvi-matici ali »fari« središča in žarišča mnogoličnega, ne samo verskega, marveč tudi kulturnega in gospodarskega življenja našega naroda. V 12. stol. je organizacija fará na slovenskih tleh v glavnem izvršena in njihovo število se vse do kraja dobe, ki jo obravnava ta knjiga, ni znatno povečalo. Kakor je glede širjenja krščanske vere in cerkvene organizacije že v prvi dobi krščanstva med Slovenci oglejski del slovenske zemlje časovno zaostajal za salzburškim, tako tudi glede organizacije fará. Severno od Drave je ureditev fará izvršena že v začetku 12. stol., južno od reke pa šele v teku tega stoletja, nekateri obrobni deli jo pa dobe šele v prvi polovici 13. stoletja.

Ob koncu 13. stol., ko so nam ohranjeni prvi podrobni seznami fará na slovenskih tleh, si že moremo ustvariti pregledno podobo cerkveno-upravne razdelitve slovenske zemlje. V bistvu se ta ni izpremenila vse do velikih cerkveno-upravnih reform 18. stoletja.

Koroška severno od Drave razpada v štiri cerkveno-upravne teritorije: v ozemlji krške in labodske (lavantinske) škofije in

oba salzburska arhidiakona, spodnje- in zgornjekoroškega. Arhidiakonate z arhidiakoni na čelu je v svoji vladikovini uredil salzburski nadškof Konrad I (1106—1147). Arhidiakoni so bili neke vrste škofovi namestniki, skrbeli so v svojih okrožjih za versko življenje in cerkveni red, sklicevali so sinode ter opravljali v škofovem imenu cerkveno sodstvo. Salzburski spodnjekoroški arhidiakoniat je segal od deželne meje na vzhodu pa do zapadno od Osojskega jezera, zgornjekoroški pa odtod do Dravske doline zapadno od Lienza. To ozemlje je bilo pretrgano po sklenjenem teritoriju male krške škofije, ki je segal od Št. Vida na Glini do izvirov Krke in Motnice. Ozemlje leta 1228 pri Št. Andražu v Labodski dolini ustanovljene labodske (lavantinske) škofije je bilo tudi zelo majhno. V sami Labodski dolini je bilo raztrgano po teritoriju šentpavelskega samostana, tako da sta v dolini le sedež škofije Št. Andraž in župnija Labod spadala v novo diecezo. Ob levem bregu Drave gre labodska meja navzdol do izpod Remšnika, severno odtod in vzhodno od Gólice (Koralpe) pa obsega ozemlje ob rekah Solbi (Sulm) in Laznici (Lassnitz) skoraj do Lipnice (Leibnitz). Pravni položaj labodskega škofa in škofije je bil podoben položaju krškega škofa in dieceze: stroga odvisnost od salzburskega nadškofa, kateremu je novi škof le pomočnik v obširni vladikovini.

Slovenski del oglejskega patriarhata, če izvezemo obrobni Trst in Koper, vse do ustanovitve ljubljanske škofije ni imel svojega diecezanškega sedeža in poglavarja. Obstajal je pač načrt oglejskega patriarha Bertolda iz l. 1237, ki je papežu predlagal, naj se ustanovi nova škofija pri samostanu v Gornjem gradu ali pa tjakaj prestavi zapuščena škofija iz istrskega Pična (Peden). Kot razlog ustanovitve navaja patriarh Bertold velik obseg oglejskega patriarhata, ki se razprostira deset dni hoda in še več proti Ogrski, tako da ga ne more zadosti obhoditi in trpe zato tamkajšnji prebivalci veliko škodo v dušnem oziru. Do ustanovitve nameravane škofije v Gornjem gradu ni prišlo; verjetno je, da se zanj ni našlo zadostno finančno kritje.

Število prvih f a r a na Slovenskem, posebno če ga primerjamo z današnjim, je bilo še prav majhno. V salzburskem delu Koroške so segale na še danes povsem ali deloma slovensko ozemlje tele prafare: Labod, Št. Rupert pri Velikovu, Tinje, Št. Janž na Prukli, Gospa Sveta, Podkrnos, Žihpolje—Kotmara ves, Kamen—Vetrin, Otok na Vrbskem jezeru, Krnski grad, Tigrče, Kostanje, Dvor (?) in Št. Rupert pri Beljaku.

Koroška južno od Drave je združena v enem samem oglejskem arhidiakonatu, h kateremu spada tudi slovenjgraški okraj. Sedeži prafara v danes slovenskem delu dežele so: Šmartin pri Slovenjgradcu, Ljibelice, Šmihel pri Pliberku, Dobrla ves, Škocjan v Podjuni, Kapla v Rožu, Ro-

SREDNJEVEŠKI VITEZI (freska v cerkvi Matere božje pri Bermu v Istri, delo Vincenca iz Kastva iz l. 1477)

žek, Marija na Zilji, Št. Janž na Zilji (ki ga je zasul l. 1348 usad z Dobrača), Žabnice, Štefan v Zilji in Šmohor.

Štajerska ob srednji Muri in severno od Drave je spadala v salzburški arhidiakonot »v spodnji Marki«. Na današnje slovensko ozemlje med Muro in Dravo je segalo pet prafarnih okolišev: Radgona, Velika Nedelja, Ptuj, Jarenina in Maribor.

Južno od Drave se je širil oglejski Savinjski arhidiakonot. Na zapadu je Mislinjska dolina spadala še pod koroški arhidiakonot južno od Drave, na vzhodu je bila državna meja obenem cerkvena, na jugu je pa Savinjski arhidiakonot onostran Save obsegal še faro Svibno z vikariatom Radeče. Prafare v Savinjskem arhidiakonatu so bile: Hoče, Slivnica, Konjice, Ponikva, Sv. Križ pri Rogaški Slatini, Pilštanj, Videm ob Savi, Laško, Žalec, Nova cerkev, Braslovče, Gornji grad in Škale.

Kranjska tostran kraških prehodov je prvotno združena v enem samem arhidiakonatu, ki se je v 13. stol. razdelil na dva: na ožjega kranjskega ali gorenjskega na Gorenjskem, v ljubljanski okolici, delu Notranjske in na Ribniškem ter Kočevskem in na dolenskega na Dolenjskem ter v Beli Krajini. Prafare na tem ozemlju okoli l. 1300 so bile: Rodinje—Radovljica (z odvisnimi farami Srednja vas v Bohinju, Gorje in Mošnje), Šmartno pri Kranju, Kranj, Naklo, Stara Loka, Sora, Senčur, Cerklje, Vodice, Nevlje—Kamnik, Dob, Moravče, Mengeš, Št. Vid nad Ljubljano, Ljubljana (Št. Peter), Lanišče—Šmarje, Št. Vid pri Stični, Št. Rupert, Trebelno—Mokronog, Trebnje, Mirna peč, Šmihel pri Novem mestu, Bela cerkev, Leskovec (Krško), Sv. Križ pri Kostanjevici, Kostanjevica, Št. Jernej, Metlika, Črnomelj, Stari trg (Poljane ob Kolpi), Fara pri Kostelu, Ribnica, Dobropolje, Škocijan, Stari trg (Lož) in Cerknica.

V zapadnem delu slovenskega ozemlja spadajo Beneška Slovenija, Posočje, Vipavska dolina in goriški Kras pod oglejskega patriarha, notranjski ter tržaški Kras in severna Istra pod tržaškega škofa, koprsko zaledje pa pod koprsko škofijo, ki so jo l. 1177 obnovili in oddelili od tržaške. Na ozemlju tržaške škofije so obstajale prafore v Trstu, Miljah, Dolini, Tomaju, Senožečah, Hrenovicah, Slavini, Košani, Trnovem in Jelšanah.

Oglejska Furlanija je bila tudi razdeljena na arhidiakonate. »Zgornji arhidiakonot« je segal še na beneško-slovensko ozemlje. Kaplaniji pri Št. Petru Slovenov (Sanctus Petrus Sclavorum) in Št. Lenartu sta podrejeni fari v Ažli in z njo čedadskemu kapitlju. Drugi beneško-slovenski kraji spadajo prvotno pod furlanske fare v Fojdi (Faedis), Nemah (Nimis) in Tarcentu. Rezija imajo svojo prafarno središče v Možacu (Moggio).

Tolminsko, Bovško in Cerkljansko z Idrijo in Novo Oselico je urejeno kot poseben arhidiakonat, ki spada pod čedadski kapitelj. Obsega okoli l. 1300 tolminsko faro in vikariate v Bovecu, Volčah, na Šentvidski gori in v Cerknem.

Od Rožaškega samostana (Rosazzo) so odvisni prvotni vikariati njegovega zaledja v Prapotnem (Prepotto), Bračanu (Brazzano), Biljani v Brdih, Kanalu ob Soči in Ročinju.

Pod oglejski »Spodnji arhidiakonat« spadajo poleg mnogih furlanskih tudi prafare v goriški okolici, Vipavski dolini in na goriškem Krasu: Solkan, Ločnik, Miren, Dornberg, Komen, Štivan in Vipava.

Pomembna središča verskega, kulturnega in gospodarskega življenja v srednjem veku so bili s a m o s t a n i. Ustanavljanje in širjenje samostanov na Slovenskem spada v okvir verskih in duhovnih gibanj zapadne Evrope, ki so se preko naših sosedov razširila tudi na slovenska tla. Samostani na Slovenskem so le majhen del velikih samostanskih skupin zapadnega krščanstva. Ves način njihovega duhovnega, gospodarskega in socialnega življenja gre vzporedno z onim v zapadno- in srednjeevropskih samostanskih družinah.

Spočetka ima redovništvo večjo zaslugo pri širjenju krščanstva med Slovenci nego svetna duhovščina. Prvi misijonarji v Karantaniji so redovniki. Prvi pokrajinski škofje so izšli iz redovnih vrst. Gorazd in Hotimir spoznata krščansko vero v samostanu. Vkljub ozki povezanosti s samostani in redovniki je pa ožja slovenska zemlja dobila samostane primeroma pozno. Najstarejši leže ob robu slovenske zemlje in so le neke vrste izhodišča za misijonarstvo med Slovenci. V to vrsto spada stari samostan v Štivanu ob Timavi in obe bavorski ustanovi iz druge polovice 8. stol., Innichen in Kremsmünster.

V slovenskih pokrajinah je, prav kot pri organizaciji fará, tudi pri ustanavljanju najstarejših samostanov prva Koroška. Benediktinskemu redu pripada moški samostan v Osojah ob Osojskem jezeru (ustanovljen pred l. 1028) ter ženska samostana pri Št. Juriju ob Jezeru (St. Georgen am Längsee, ust. 1002—1018) in na Krki (ust. 1043). Doba boja za investituro in osvežujoč versko-cerkven duh onega časa je prinesel nove ustanove: korarski kapitelj v Dobrli vesi (1106) in benediktinske samostane pri Št. Pavlu v Labodski dolini (1091), Millstattu (1091) in na gradu Arnoldstein (»Klošter«) v Ziljski dolini (1106). Dušno-pastirske dolžnosti med Slovenci ob furlanski meji sta prevzeli dve ustanovi tistega časa, benediktinski samostan v Rožacu (jugovzhodno od Vidma) za Slovence v Brdih in ob srednji Soči, in benediktinski samostan v Možacu (Moggio), ustanovljen l. 1090, za Slovence v Beli (Fella) in v Reziji. Z mislijo, da bi ustanovila samostan v Bohinju, sta se okoli l. 1120 bavila

briksenški škof Dietmar in neki plemič, tudi Dietmar po imenu, toda namera se ni uresničila.

Zadnji samostan benediktinskega reda na slovenskih tleh je Gornji grad. Ustanovil ga je plemič Dietbald de Chagere, ki je svojo ogromno posest ob Dreti dal l. 1140 oglejskemu patriarhu z namenom, da ta ustanovi tamkaj samostan, kar se je tudi kmalu zgodilo. Dietbald je podaril novi ustanovi okoli 500 nevoljnikov, patriarh pa dva dela desetini v gornjegrajski in braslovski fari, deset kmetij v Furlaniji, da bi redovniki od tamkaj dobivali sol in olje, in še denar za zidanje samostana. Del Dietbaldove lastnine v gornjegrajskem okraju je ostal oglejski cerkvi, ki je med drugim dobila ves gozd, grad (Gradišče vzh. od sedanjega mesta), k temu spadajoči dvor in okoli sto ministerialov.

Dvanajsto stoletje je z novimi cerkvenimi strujami, zahtevami in potrebami prineslo nove cerkvene redove, ki so se primeroma hitro udomačili tudi pri nas. Iz reda sv. Benedikta se je kot poseben red pomladil red cistercijanov ali »belih menihov«, kakor so jih po njihovi beli obleki imenovali. Še za življenja ustanovitelja novega reda, sv. Bernarda (u. 1153), so nastali cistercijanski samostani na slovenskih tleh. V dolenjski Stični so postavili samostan, ki ni bil le prvi cistercijanskega reda na Slovenskem, marveč tudi vobče prvi samostan na ozemlju ožje Kranjske. Nastal je kot ustanova bogatega rodu Višnjegorskih s sodelovanjem oglejskega patriarha Peregrina l. 1136. Prvi menihi so prišli iz cisterce v Runi (Reun) pri Gradcu, ki je bila malo poprej ustanovljena. Oglejski patriarh in Višnjegorski so že v 12. stol. podelili novi ustanovi obsežno zemljiško posest, največ na Dolenjskem, ki jo je z novimi pridobitvami in vtelesenjem številnih fara samostan v naslednjih stoletjih v znatni meri pomnožil. V 13. in 14. stol. je bila Stična najbogatejši in najuglednejši samostan v deželi, ne samo versko, cerkveno, kulturno in socialno središče za širok okoliš, marveč tudi gospodarska in trgovska postojanka z zvezami, ki segajo daleč preko deželnih mej.

Druga cisterca na slovenskih tleh je ustanovljena kmalu za stiško, leta 1142 v Vetrinju na Koroškem. Prvi redovniki, Francozi po rodu in jeziku, so prišli iz samostana Villers pri Metzu v Loreni. Pomen Vetrinja za gospodarstvo je prav tako kot pri Stični zelo velik. Kultivacija močvirja okoli vzhodnega konca Vrbskega jezera je zasluga vetrinjskih menihov. Ti so vzdrževali tudi dvoje važnih potov z gostinci ob njih: preko Ljubelja na kranjsko stran, kjer je prevzemal skrb za pot in potnike stiški samostan, in od štajerske strani na Kamnik, kjer so Vetrinjeci prejeli od Andechs-Merancev tamošnji hospital (danes Špitalič).

Iz Vetrinja je bil naseljen l. 1234 cistercijanski samostan v Kostanjevici na Dolenjskem. Pripadla mu je važna naloga, osvojiti v cerkvenem in

gospodarskem oziru ozemlje, ki ga je vojaška ofenziva Spanheimov pridobila na desni strani spodnje Krke in v Gorjancih. Z naselitvijo cisterce sv. Marije v Zagrebu (1250) in pridobitvijo posesti v Bosni (1258) je posegla Kostanjevica kmalu preko deželnih in državnih mejá.

Drugi nov red, ki je že v 12. stol. dobil svoje ustanove na slovenskih tleh, je kartuzijanski. Mejni grof Otokar III iz rodu Traungavcev je l. 1164 ustanovil kartuzijanski samostan v samotnih Žičah pri Konjicah. Prvi menihi so prišli iz same matice reda, Velike Kartuzije (Grande Chartreuse) pri Grenobleu na Francoskem. Traungavci in njihovi nasledniki Babenberžani ter Habsburžani so bogato podpirali samostan, mu prepuščali dohodke iz deželnoknežjih uradov na Štajerskem in podarili tudi nekaj vasi. Nedaleč od Žič je bila ustanovljena med l. 1164 in l. 1174 druga kartuzija na Slovenskem, v Jurkloštru. Krški škof in zadnji Traungavec sta jo podprla z darovi, a zdi se, da premalo, kajti nova ustanova je kmalu propadla in šele Babenberžan vojvoda Leopold VI jo je z obsežnim zemljiškim poklonom oživil (1209).

Na Kranjskem so dobili kartuzijani prvi samostan v Bistri pri Vrhniki. Ustanovil ga je l. 1260 koroški vojvoda Ulrik iz rodu Spanheimov in mu daroval obsežno ozemlje z imunitetnimi pravicami. Bistriška zemlja se je širila od Ljubljane pa skoraj do Cerknice. Pridobil pa je samostan tudi posest okoli Vipave in Kopra, odkoder je dobival vino, sol in fige.

Kartuzijanski samostani pomenjajo v gospodarskem razvoju naše zemlje znatno manj od benediktinskih in cistercijanskih. Ustanovljeni v samotnih krajih se posvečajo bolj kontemplaciji in znanstvenemu delu kot dušnopastirskim in gospodarskim potrebam širokih ljudskih plasti. Na te so se, posebno v mestih, obračali in jim posvečali pažnjo novi redovi 13. stol., minoriti, avguštinci in dominikanci.

V pridigi je prvo sredstvo za velike uspehe teh novih, »beraških redov«. Boj proti krivim veram, čigar glavno orožje je živa beseda in ki so si ga posebno dominikanci zapisali na svoj prapor, je bil potreben tudi na slovenskih tleh. Lotili so se ga novi redovi, ki se že nekaj desetletij potem, ko so bili ustanovljeni, pojavijo med Slovenci. Krive vere so prišle k nam deloma od zunaj — patarenstvo in bogomilstvo iz Italije in Balkana, Valdenzi iz Avstrije, bičarji so se za češke vlade razširili preko naših dežel pa vse do Moravske in Sicilije — deloma je pa bilo tudi pri Slovencih samih še mnogo ostankov starega ajdovstva in praznoverja. Drevo, ki ga je okoli l. 1300 častil neki vitez iz Vesternice pri Mariboru, ali drevo in studenec, ki so ga Kobaridci po božje častili, proti čemur je moral l. 1331 nastopiti minorit Frančišek de Clugia, spada do take ostanke stare vere. V Beli Krajini je bilo ljudstvo v prvi

polovici 13. stol., kot pravi vir, zamotano v zmoto slepote in je nekako posnemalo poganske obrede. V ormoškem okraju je bilo nemškemu viteškemu redu poverjeno l. 1236 zboljšanje tamošnjega slovenskega ljudstva. V cerkvene kroge same se je ugnezdilo marsikaj, proti čemur so imeli novi redovi priliko nastopiti z vso pravico. Posebno razmere med svetno duhovščino so bile v mnogih krajih vse prej kot vzorne. Podeljevanje fara je bilo vse preveč v rokah plemstva, ki je nastavljal nanje prav pogostokrat nevredne in narodnega jezika nezmožne duhovnike. Bogate, posvetnjaško živeče župnike in slabo plačane vikarje na njihovih farah pozna že 13. stol. tudi pri nas. Marsikateri nastop novih redov proti takim razmeram je bil vzrok pogoste napetosti med svetno in redovno duhovščino.

Minoriti ali manjši bratje so se razširil kmalu po smrti njihovega ustanovitelja, Franciška iz Assisija (u. 1226), tudi na Slovenskem. Najkasneje l. 1242 so bili že v Ljubljani in nekako ob istem času v Celju, Mariboru, Ptuj in Beljaku. Avguštinci so prišli v Velikovec (1263), v Muto v Dravski dolini (pred l. 1267) in v Ljubljano (pred l. 1329). Dominikanci so imeli svoje samostane v Ptuj (od l. 1230) in v Novem Kloštru pri Celju (1453), red premonstratov se je l. 1236 naselil v Grebinju na Koroškem. Viteštvo in redovništvo so združevali v svojih pravilih nemški križarji. Friderik Ptujski jih je naselil pri Veliki Nedelji, na neobljudenem ozemlju, ki ga je okoli l. 1200 odvezel Ogrom. Dušno pastirstvo, bolniška služba, kolonizacija in mejna bramba proti Ogrom so bile glavne naloge nemškega viteškega reda med Dravo in Muro. V Ljubljani se omenjajo nemški križarji prvič l. 1263, v Metliki okoli l. 1256.

V 13. stol. nastanejo na Slovenskem tudi prvi ženski samostani. Dominikanke se naselijo v Velesovem na Gorenjskem (1238), v Studenicah pri Poljčanah (pred l. 1245) in v Marenberku v Dravski dolini (1251), klarisinje pa v Mekinjah pri Kamniku (1300) in v Škofji Loki (1358).

Samostani so do 15. stol. skoraj edina torišča znanstvenega in literarnega dela na slovenskih tleh. V Jurkloštru, »kjer ga je redila slovenska zemlja«, je napisal kmalu po l. 1260 redovnik Sifrid, doma iz Švabskega, rimano pesem o ustanovitelju Jurkloštra Babenberžanu vojvodu Leopoldu VI. Sifrid je poleg tega historiografskega dela zložil še nekoliko poetičnih spisov, posvečenih asketskemu življenju kartuzijanskih menihov. Od jurklošterskih literarno delovnih menihov je omeniti še teološke pisce: Odonu iz Novare (u. 1200), avtorja pridig, ki se do danes še niso našle, Mihaela iz Prage (u. 1401), avtorja dveh teološko-asketskih del, in Nikolaja Kempna iz Strashbourga (u. 1497). Tudi sosednja žička kartuzija je dala srednjeveški latinski in nemški literaturi

nekoliko avtorjev. Brat Filip, doma iz zapadne Nemčije, je v prvih desetletjih 14. stol. sestavil v nemškem jeziku obširno pesem o življenju Matere božje. V Žičah je imel od l. 1398—1410 svoj sedež generalni prior kartuzijanskega reda, Štefan Maconi iz Siene, ki je tekstu večje legende sv. Katarine iz Siene, napisanem l. 1401 v Jurkloštru, dodal lastnoročne opazke o življenju svetnice, katere prijatelj je bil.

Originalna historiografska dela, nastala v slovenskih samostanih, so redka in po večini neznatna po vsebini in obsegu. Letopisov, z izjemo nekaterih kratkih beležk iz Stične, ne poznamo. Daleč nad ostalimi sodobniki je delo Ivana, ki je bil v koroškem Vetrinju od l. 1310 do 1345 za opata. Ivan, po rodu Francoz iz okolice Metza v Loreni, je avtor zgodovinskega dela »Liber certarum historiarum« (Knjiga nekaterih dogodivščin), ki ni le prvovrsten vir za zgodovino slovenske zemlje 13. in 14. stol., marveč tudi eden najodličnejših tekstov evropske historiografije v srednjem veku.

MESTA IN MEŠČANSTVO

V ČASU, KO SE DINASTIČNE RODBINE BORE ZA POLITIČNO OBLAST NAD slovensko zemljo, se pojavlja tudi pri nas meščanstvo kot nov socialni in politični faktor. Živi v naselbinah, ki jih moremo od 12. stol. naprej imenovati mesta v pravnem pomenu besede.

Nepretrganega naselbinskega obstanka in pravnega življenja mest, ki bi segal iz antike v slovensko dobo, ne moremo na slovenskih tleh nikjer dokazati. Nesporen je sicer pri mestih ob morju (Trst, Milje, Koper, Piran). Ali ta mesta posegajo v starejši dobi le malo v zgodovino slovenske zemlje, so po svojem prebivalstvu v ogromni večini naselbine Romanov in se po svoji ustavi in upravi bistveno razlikujejo od mest, nastajajočih v slovenskem zaledju. Zato jih izvzemam iz tega pregleda.

Navzlic propadu antičnih mest pa vendarle opažamo, da nastajajo na njihovem ozemlju ali v bližini tega v slovenski dobi kraji, iz katerih so se v kasnejšem času razvile tržne in mestne naselbine. Pri ruševinah starega Poetovija je nastal slovenski Ptuj, ki se že zgodaj v srednjem veku omenja kot mesto (civitas) s cerkvijo, tržno carino in

mostom čez Dravo. Verjetno je, da je že v rani slovenski dobi nastalo tu tržišče. V madžarski dobi je naselbina mnogo trpela; v prvi polovici 12. stol. je v Ptujju zopet pozidan grad, ki je bil takrat že »od starih časov porušen«; sredi 13. stol. je bilo mesto opasano z zidom in v 14. stol. se je posebno povzdignilo radi trgovine z Ogrsko. Naselbina v bližini nekdanjega antičnega kraja s prevzemom starega imena je nastala tudi pri Carnium — Kranju, Celeia — Celju in Bilachinium — Beljaku. Vas Beljak je dobila tržno pravo l. 1060, trgovanje samo se je pa v prometnem kraju, ki je bil središče močne slovenske kolonizacije in je ležal ob mostu preko Drave, ki se tudi omenja že l. 878, vršilo nedvomno že mnoga stoletja poprej. Antična Solva na Lipniškem polju je v 10. stol. »civitas Ziup«. Staro ime se je ohranilo v označbi reke Solbe (Sulm). V bližini je nastal slovenski kraj Lipnica (Leibnitz), kjer se je vršil, kot kaže ime bližnjega Starega trga (Altenmarkt), že od starih časov tržni promet, ki je z ustanovitvijo trga v Lipnici (1159) dobil pravno podlago. V bližini antične Emone nastane »Stari trg« kot del bodoče večje Ljubljane. Ob antični postaji Colatio zraste slovenski Stari trg, ob njem pa kot novo tržišče mesto Slovenjgradec. Takih primerov, da je na mestu ali v bližini antičnega kraja, križišč, potov itd. nastalo novo tržišče in iz njega ali v njegovi sosesčini trg ali mesto v pravnem pomenu besede, poznamo na Slovenskem še več.

Vendar ni bila samo antična tradicija merodajna za postanek tržišča in tržno ali mestno naselbino, nastalo iz njega ali ob njem. Tudi gradišče, gospodarski dvor, grad, farna cerkev ali važna prometna točka so vplivale na postanek kraja, kjer se je vršilo izmenjavanje blaga in kamor so se naseljevali trgovci, kramarji in obrtniki. V vseh teh momentih imamo iskati zarodke naših mest. Le malo jih je bilo ustanovljenih na način in v krajih, kjer naštetih faktorji po večini ali v celoti niso bili merodajni.

Trgi in mesta v gospodarskem pomenu besede obstajajo mnogo prej nego trgi in mesta v pravnem pomenu. O teh moremo govoriti šele takrat, ko dobi prebivalstvo, zbrano v takih naselbinah, svojo pravno organizacijo in se ob njej izoblikuje posebno mestno pravo. Do tega je prišlo pri nas, v primeri z zapadno in srednjo Evropo, pozno.

Ljubljana se omenja l. 1144 prvič v zgodovinskih virih. Naselbina, ki je nastala pod gradom koroških Spanheimov ob križišču vodnega in važnih suhih potov okoli današnje cerkve sv. Jakoba in nedaleč od farne cerkve sv. Petra, je dobila pravni značaj mesta šele po sredi 13. stol., ko je Spanheimec Ulrik po svojem političnem položaju, ki ga je takrat imel v deželi, pripomogel, da je Ljubljana postala in ostala prvo med kranjskimi mesti. S Starega trga na desnem bregu Ljubljanice se je mestno ozemlje v začetku 14. stol. razširilo tudi na levi breg, kjer se

l. 1307 prvič imenuje Novi trg, in proti severu na Mestni trg. Vsak teh treh »trgov«, iz katerih obstoji mesto, ima prvotno svoje obzidje. — V K a m n i k u je nastala meščanska naselbina pod obema andeškima gradovima (danes Stari grad in Mali grad) in ob važnem potu, ki je vodil iz Savinjske doline na Gorenjsko, najpozneje za mejnega grofa Henrika (1204—1228). — Spanheimska K o s t a n j e v i c a se imenuje l. 1249 prvič trg, tri leta kasneje pa mesto (civitas). — V K r a n j u, ki ima sledove naseljeništa v langobardski in staroslovenski dobi, se omenja utrdba že v 11. stol., fara prvič l. 1226, meščani l. 1221, mesto pa l. 1256. — Poleg ruralnega in cerkvenega središča freisinške posesti na Gorenjskem, (Stare) Loke, nastane pod gradom freisinških upraviteljev meščanska naselbina, (Š k o f j a) L o k a, ki se l. 1248 omenja kot trg, l. 1274 pa kot mesto. — N o v o m e s t o, ki ga je l. 1365 ustanovil habsburški vojvoda Rudolf IV kot prometno središče Dolenjske, ni nastalo ob kaki starejši pomembnejši grajski, ruralni ali cerkveni naselbini, marveč kaže od vseh mest na Slovenskem najbolj znake umetne ustanove. — Od obeh belokranjskih meščanskih naselbin se Č r n o m e l j omenja prvič kot trg l. 1277, M e t l i k a z imenom Novi trg pa l. 1300. L o ž, v bližini stare fare s sedežem v Starem trgu in pod gradom vovbrških grofov, je trg že l. 1237. Ortenburška trga sta R a d o v l j i c a (1343) in K o č e v j e (1377). Pod gradovima, ki se omenjata v 12. stol., sta nastala trga K r š k o in V i š n j a g o r a. Lož, Kočevje, Krško, Višnja gora in prejkone tudi Črnomelj ter Metlika so postali mesto iz obrambnih razlogov proti Turkom v drugi polovici 15. stol.; prav takrat tudi Radovljica. Od nekaterih manjših krajev, ki se v razdobju od 13. do 15. stol. pojavljajo z označbo t r g, jih je le malo ohranilo večji pomen (Tržič, trg od 1492, Vipava, Litija). Večina se vkljub tržnim privilegijem ni mogla povzpeti preko značaja vasi.

P t u j, najstarejše mesto v Podravju, sem že omenil. Starejša zgodovina C e l j a je zavita v temo. Vsekakor je verjetno, da je nastalo ob prestopu Savinje iz ravnine v gorati svet in na kraju nekdanje antične naselbine ter ob gradu savinjskih krajišnikov in za njimi Vovbržanov znatno tržišče. Leta 1323 se imenuje Celje prvič trg, kjer so imeli celjski grofje poleg »zgornjega gradu« svoj »spodnji grad«. Sredi 15. stol. začno graditi okoli kraja, ki postane l. 1451 mesto, obzidje. S l o v e n j g r a d e c ima ime od gradišča, pod katerim so v drugi polovici 12. stol. Andeški ustanovili svoj trg, ki se od l. 1267 imenuje mesto. Pod gradom v marki (Markburg), ki je stal na današnji Piramidi in so ga verjetno že pred l. 1147 postavili koroški Spanheimi, je nastal večji kraj, današnji M a r i b o r, ki je kot upravno in gospodarsko središče velikega deželno-knežjega urada, važno tržišče za vino, prehodna točka preko Drave in

BITKA OGRSKEGA KRALJA LADISLAVA I. S KUMANI
(freska iz l. 1389, v cerkvi v Turnišču, Prekmurje)

sedež farne cerkve pridobival na pomenu tako, da se l. 1209 imenuje prvič trg, l. 1254 pa mesto. Slovenska Bistrica je dobila tržne pravice, kakor se kaže, že v habenberski dobi, v habsburški, ko se imenuje prvič mesto (1313), pa je doživela velik razcvit. Radgona, ki ima ime po sedežu nekega Radigoja, je dobila pomen kot utrjen in tržen kraj ob meji, središče stare fare in sedež velikega deželnoknežjega urada. Trg se omenja prvič l. 1265, že obzidano mesto pa v prvi habsburški dobi. Ormož, salzburški fevd ptujskih gospodov, je označen kot trg prvič 1315, mesto pa postane l. 1331. Brežice so mesto od l. 1322. Vrsta manjših štajerskih krajev napol vaškega značaja se pojavi z označbo trg prvič v 13. stol. (Laško 1227, Konjice 1251, Ljutomer 1265, Žalec 1265, Marenberk pred 1268, Rogatec 1283, Vuzenica 1288). V 14. in 15. stol. se je to število še znatno povečalo (Muta 1301, Vojnik 1306, Sevnica 1322, Veržej 1342, Planina 1345, Šoštanj 1348, Mozirje 1348, Lemberg pri Poljčanah 1368, Velenje 1374, Podsreda 1377).

Naselbina pod Dravogradom ob mostu preko Drave so že okoli l. 1185 imenuje trg, ki je dobil večjo veljavo, ko so l. 1237 vanj prenesli labodsko faro. Staro ime za Pliberk, izpričano že v začetku 11. stol., je Liupicdorf. Trg, ki je nastal pod gradom, se imenuje prvič l. 1228. Stari trg Velikovec je stal v današnjem predmestju okoli cerkve sv. Ruperta in bil najprej v posesti Spanheimov, po l. 1147 pa šentpavelskega samostana. Ob njem je bil ustanovljen l. 1240 novi trg okoli cerkve sv. Marije Magdalene, današnje mesto Velikovec. Mesto se Velikovec prvič imenuje l. 1252. Stari Celovec je stal na Goričici severno od današnjega mesta in je označen kot trg v zadnjih letih 12. stoletja. Naselbina ni posebno uspevala in je imela še vaški značaj. Vojvoda Bernard je prestavil okoli l. 1250 trg na kraj, kjer še danes stoji Celovec. Tu je naselbina prišla do večjega pomena, dobila vojvodski grad in svoj vikariat ter se imenuje l. 1279 prvič mesto, ki pa še dolgo ni doseglo veljave in pomena takratnega glavnega mesta Koroške, Št. Vida ob Glini.

Edina pomembnejša meščanska naselbina slovenskega Posočja je Gorica. Nastala je na vrhu hriba ob gradu, in se imenuje trg prvič l. 1210, mesto pa l. 1398 (obzidje dobi že l. 1329). Pod grajskim gričem leži vaška naselbina enakega imena, ki ima od srede 15. stol. obzidje in je z »zgornjo Gorico«^z združena v eno samo mestno naselbino.

Značilna opravljanja srednjeveškega mestnega prebivalstva sta bila trgovina in obrt. V trgovcih in obrtnikih, ki so se zbirali ob starodavnih prometnih točkah in tržnih središčih, v bližini gradov in cerkv, gradišč in gospodarskih dvorov, tamkaj kupčevali in se z dovoljenjem zemljiškega gospoda naseljevali, je iskati jedro prebivalstva v naselbinah,

ki so — pri nas po večini v 13. stol. — postajale tudi v pravnem oziru trg ali mesto, kajti v gospodarskem so bile že poprej. Doseljeni trgovci, obrtniki in drugi so mogli biti prav različnega izvora, kar je tudi v kesnejšem razvoju razvidno iz mnogolikega socialnega položaja mestnih prebivalcev. Poleg domačega prebivalstva, ki je prišlo s kmetov ali izšlo iz vrst vitezov, je bilo posebno v vrstah trgovcev in obrtnikov nedvomno mnogo tujcev, ponajveč Nemcev. Med drugimi iz teh so nastale kesnejše patricijske rodbine v nekaterih naših mestih, ki se odlikujejo po velikem bogastvu (v Ljubljani na primer Porgerji v začetku 14. stol., v Mariboru meščan Eberhart za ogrsko-češke vlade in prvih Habsburžanov). Velik del mestnega prebivalstva je še dolgo obdržal svoj stik s podeželjem in ima poleg posesti v mestu samem še svoja zemljišča izven mestnega obzidja.

Pravilo je, da je meščan po svojem socialnem položaju osebno svoboden. Posest v mestnem okolišu mu pripada ali kot lastnina ali jo pa ima od mestnega gospoda v posebne vrste svobodnem zakupu, ki se imenuje *zakup po grajskem pravu* (*ius civile, Burgrecht*). Kajti prav pod gradovi in ob gradovih ter v posebnih oblikah, v katerih so se ljudje naseljevali v grajski sosesčini, imamo iskati začetke večine naših mest in trgov. Zato označba grajski zakup. Tisti, ki biva v mestu določeno dobo, postane osebno svoboden. To določilo je bilo, kot drugod, tudi na Slovenskem vaba za podeželsko prebivalstvo, ki si je s pobegom v mesta skušalo priboriti in si je večkrat tudi priborilo svojo socialno svobodo.

Za trg ali mesto v pravnem pomenu besede je značilna pravica do enega ali več sejmov na leto. Obzidje v začetku ni bistven znak mestne naselbine. Etape pravnega razvoja mest so šle od osvoboditve izpod sodstva deželskega sodnika in istočasne priboritve lastnega sodstva v civilnih in manjših kazenskih zadevah do imenovanja lastnih sodnikov, ki so spočetka organi deželnega kneza, stopijo pa v 14. stol., izvoljeni od novega mestnega sveta, ki ga voli občina meščanov, kot mestni sodniki mestu na čelo. Postopno dosežejo do konca 15. stol. skoraj vsa mesta na Slovenskem višje kazensko sodstvo. Šele ob koncu srednjega veka moremo pri nas govoriti o dovršeni mestni avtonomiji. Mesto živi po svojem *pravu*, ki ga zapisanega poznamo za Kostanjevico (1295—1307), Gorico (1307), Ptuj (1376), Brežice in Slovenjgradec (1440). Isto mestno pravo kot Kostanjevica imajo Novo mesto, Metlika, Črnomelj, Kočevje in Lož.

Mestni gospod je bil v slovenskih mestih deželni knez, zemljiški gospod ali cerkev (v Ljubljani in Kostanjevici Spanheimi, v Novem mestu Habsburžani, v Kamniku in Slovenjgradcu Andechsi, v Škofji

Oris glavnih prometnih potoev na Slovenskem v srednjem veku

Loki freisinški škof, v Mariboru, Slovenski Bistrici in Radgoni štajerski deželni knez, v Ptuj in Brežicah salzburški nadškof itd.). Po številu prebivalstva naša srednjeveška mesta niso bila velika. Največja med njimi imajo 1000—2000 prebivalcev. Novo mesto na primer šteje l. 1515 272 hiš, Kamnik ob istem času 177.

Po poklicu je med meščani največ trgovcev in obrtnikov. Obrtniki izdelujejo le za potrebe mesta in bližje okolice, izvoz v daljne kraje skoraj ne prihaja v poštev. V gorenjskih mestih je v 15. stol. posebno razvita železarska obrt, v Ljubljani so znani krznarji. Podatke o cehih, ki združujejo obrtnike v mestnem okolišu radi zaščite lastnih interesov in strokovnega spopolnjevanja v stanovske organizacije, poznamo od konca 14. stol. dalje.

Trgovina je osredotočena v mestih, ki ta svoj monopol skrbno čuvajo in branijo, deloma pred drugimi mesti, deloma pred prekupčevalci, krošnjarji in tovarniki iz vrst podeželskega prebivalstva, ki si je pa končno vendarle pridobilo dovoljenje za trgovanje z nekaterimi predmeti (agrarni produkti, izdelki domače obrti, vino, sol). Trgovina z raznimi vrstami tujega blaga, pa tudi z mnogimi domačimi izdelki, na primer z železom ali krznom, je pridržana skoraj izključno mestnim trgovcem. Kmet, plemič, žid in duhovnik s tem ne sme trgovati. S strogo urejeno trgovsko in prometno politiko si skušajo mesta ščititi svoje pravice. Predpisane so posebne potne črte in trgovske ceste, ob katerih se pobira carina.

Poseben stan srednjeveškega prebivalstva na Slovenskem predstavljajo židje, ki so v naših mestih tvorili znatne, navadno na posebne dele mesta omejene naselbine. Navzlic pogostim izgonom in preganjanju radi vere so se židje v naših srednjeveških mestih obdržali, kajti bili so dobri davkoplačevalci in svetnemu ali cerkvenemu gospodu, kmetu ali meščanu v denarni stiski proti dobrim obrestim vedno pripravljeni posojevalci denarja. Denarna kupčija je poglavitno opravilo židov, trgovina le stransko. Sami med sabo so podrejeni lastnemu sodstvu, spori med njimi in kristjani pa spadajo pod posebnega židovskega sodnika, ki pa po veri ni bil žid.

Kot tekmeči židom v denarnih poslih se za goriško-tirolskega grofa Majnharda (u. 1295) pojavijo v naših krajih toskanski bankirji z zastavnimi bankami v Slovenjgradcu, Ljubljani in Kamniku. S Toskanci je bila v poslovnih zvezah in postala v začetku 14. stol. pomembnejša od njih patricijska rodbina ljubljanskih Porgerjev, ki je tvorila posebno trgovsko družbo in se bavila ponajveč s kreditnimi posli. Okoli l. 1325 Porgerji propadejo in njihovo mesto zavzamejo židi. Čedadski židi se naselijo v Ljubljani, niso pa v poslovnih zadevah mogli tekmovali s sta-

rejšimi in bogatimi židovskimi naselbinami v Celju, Mariboru, Slovenj-gradu, Ptuju in Radgoni, ki ustanavljajo prve banke za kreditne posle na slovenskih tleh.

Mest in trgov se dotikajo glavne srednjeveške ceste in pota na Slovenskem. Stare rimske ceste, ki so v dobi slovenskega naseljevanja rabile kot odličen kašipot našim prednikom, so se deloma uporabljale še dolgo v srednji vek. Viri govore o visokih cestah, to je nad navadni nivo nasutih, o tlakovanem in zidanem potu. Oblikovanje dinastičnih teritorijev in spremembe političnih mejá so glavne cestne črte deloma premaknile. Dinasti in zemljiški gospodje navajajo promet na svoje gradove, mesta in trge, izogibajoč se tudi za ceno lažjega in ugodnejšega transporta starejših prometnih črt. Srednjeveška prometna politika vodi cestni promet v interesu deželnega in zemljiškega gospoda. Na svoj Kamnik so preko Tuhinske doline Andechsi v 12. stol. speljali pot, ki je v antiki vodila preko Črnega grabna. Ko ustanové l. 1365 Habsburžani Novo mesto, si prizadevajo, da osredotočijo dolenske ceste v novi ustanovi. Ena pota vodijo na morje v beneške, druga v habsburške luke.

Ceste in pota, ki so vodila v srednjem veku preko slovenske zemlje, kažejo s stališča mednarodnega prometa izrazit tranzitni značaj. Velikih mednarodnih cestnih križišč pri nas ni. Ceste in promet na njih gre bolj preko naše zemlje kot vanjo. Italija, južna Nemčija, Avstrija, Češka, Ogrska in Hrvatska so preko Slovenije zvezane s prometnimi črtami, ki našo zemljo sečejo. Velika pomembna cesta iz Italije v južno Nemčijo, Avstrijo, Češko in Poljsko vodi od morja (Benetke, Oglej) skozi Kanalsko dolino in spodnjo Ziljo na Beljak, kjer se ena proga odcepi na Zgornje Štajersko, druga pa preko Tur na Salzburško. Druga velika in pomembna cesta veže Ogrsko z Italijo in vodi deloma v smeri stare rimske ceste iz Panonije v Italijo. Iz Medjimurja pelje ta cesta v Ptuj, odtod v Slovensko Bistrico, kjer se združi z graško-mariborsko, od severa vodečo cesto. Od Slovenske Bistrice pelje ta cesta dalje na Celje, Žalec in preko Motnika—Špitaliča na Kamnik, oziroma kesneje, ko je Ljubljana prekosila Kamnik, skozi Črni graben v Ljubljano. Gorenjska in Ljubljanska kotlina je s Furlanijo zvezana z vrsto potov. Iz Bohinja vodi stari, zelo obiskan pot preko Baškega sedla na Tolmin. Iz Kamnika pelje pot v smeri Smlednik—Škofja Loka—Poljanska dolina—Cerkno—Baška dolina—Tolmin—Kobarid—Čedad. Stare rimske smeri se drži pot Ljubljana—Vrhnika—Logatec—Hrušica—Vipava—Gorica. Ko si pribore Habsburžani dostop na morje, pride do velike veljave direktna cesta Gradec—Ljubljana—Trst. Na Krasu se razcepijo pota, ki vodijo iz Notranjske na morje. Eden pelje preko Komna v starodavno

štivansko luko. S Pivke vodi pot preko Razdrtega, Senožeč, Lokve in Bazovice v Trst. Drugi, ki vodi na beneški Koper, se odcepi od Divače na Kozino, Klanec in Črni Kal. Najbližja zveza med Furlanijo in Hrvatsko je v smeri nekdanje rimske ceste Štivan—Prosek—Bazovica—Hrušica—Podgrad—Rupa—Reka. V Rupi se od severa priključi notranjska pot Postojna—Trnovo. Notranjska pota se proti vzhodu nadaljujejo v dolensko-hrvatska. Od Razdrtega pelje tako imenovani »patriarhov pot« preko Hrenovice na Planino—Cerkno—Lož. Od tega se odcepi pot preko Blok na Rašico in dalje na veliko dolensko cesto, ki pripelje iz Ljubljane preko Grosupeljske kotline na Višnjo goro. Na spodnjo Krko vodita dva pota, eden od zgornje Krke na Žužemberk—Sotesko—Novo mesto, drugi v smeri stare rimske ceste na Trebnje, Belo cerkev in Kostanjevico. Na Hrvatsko pelje en pot iz Novega mesta na Metliko—Ozalj, drugi iz Kostanjevice v Žumberak, oziroma preko Čateža v Samobor in Zagreb. Brežice so ob Savi preko že v prvi polovici 13. stol. postavljenega Zidanega mosta in ob Savinji zvezane s Celjem. Drugi pot iz Brežic vodi z Bizeljskega preko Podčetrtna in Poljčan v staro trgovsko in prometno središče Slovensko Bistrico. Od Celja pelje pot preko Vitanj v Slovenjgradec in od tu v Podjuno ter Velikovec. Iz Maribora gre pot manjšega pomena ob Dravi na Koroško. Glavna zveza Koroške z Ljubljano je preko Ljubelja in Kranja, glavna s Furlanijo pa poleg kanalske poti preko Predila in Kobarida na Čedad.

Na teh cestah in potih so se uvažali, izvažali in prevažali produkti domače zemlje in tuje. Glavni domači produkti, s katerimi so trgovali in jih izvažali, so: živina, vino, krzno, kože, železo, leseni izdelki, med in vosek. Glavni izvozni kraji in dežele so Benetke (železo), Furlanija (železo), Ogrska, Koroška, Salzburška in Zgornja Štajerska (vino). Uvažale so se špecerije, dragocene kovine, tkanine in nakit (iz Benetk), boljše sukno (iz Zgornje Nemčije, Češke, Francije, Holandske in Anglije), morska sol (iz istrskega Primorja), skalnata sol (iz Zgornje Štajerske in Avstrije), steklo (iz Benetk), južno sadje, olje in fige (iz Primorja), suhe ribe (iz Nemčije) in sladka vina (malvazija, rebula). Močan je bil preko slovenske zemlje tranzitni promet. Iz Ogrske in Hrvatske v Alpe in Italijo so prevažali in tovorili v prvi vrsti kože, živino, krzno in žito, narobe pa iz Primorja in Benetk v severne in vzhodne kraje špecerije, sladka vina, južno sadje, dragocene kovine, tkanine in nakit.

O razdobju od srede 12. stol. pa do druge polovice 14. stol. moremo z upravičenostjo reči, da predstavlja v zgodovini Slovencev in njihove zemlje višek epohe, ki smo jo navajeni imenovati srednji vek. Po stoletjih izrazite prehodne dobe v zgodnjem srednjem veku s še neustalje-

nimi političnimi, gospodarskimi, socialnimi ter splošno-kulturnimi oblikami pride v 12. stol. do mirnejšega razvoja, ki je privedel Slovenijo in Slovence dokončno v naročje zapadnoevropske politike in kulture. Vsi za to značilni pojavi najdejo svoj izraz med Slovenci in na ozemlju, na katerem ti še bivajo.

Velika politična, gospodarska, socialna in duhovna gibanja ter struje, ki pretresajo zapadno Evropo, dosežejo v 12. in 13. stol. slovensko zemljo. Visoko plemstvo, domačega in tujega izvora, ali propade ali pa malodane izumre. Vodilno vlogo si pribore mali plemiči, ministeriali in vitezi, ki razširijo svojo tipično viteško kulturo tudi na slovenskih tleh. Ob plemiču prihajata v visoki srednjeveški dobi do večje veljave še meščan in kmet. Razvoj prvega se dvigne od skromnih začetkov, ki imajo svoje izhodišče v trgovini in obrti, do političnega pomena. Kmet se pri nas politično sicer ne uveljavi, ker pa je potisnjen v splošno razvojno smer svojega tovariša v zapadni in srednji Evropi, se njegovo gospodarsko in socialno stanje od 12. stol. dalje znatno zboljšuje. Cerkev doseže po burnih časih investiturnega boja, ki se ni izognil slovenske zemlje, dobo mirnega razvoja in velikih uspehov. Evropeizacija celokupnega političnega, gospodarskega, socialnega in kulturnega življenja na slovenskih tleh, čeprav je prišla k nam po ogromni večini od Nemcev ali po njih in ima zato na zunaj nemški značaj, je v svojem bistvu zapadnoevropska. Slovenec-plemič, Slovenec-meščan in Slovenec-duhovnik ji podlegajo vedno bolj in se ji skoraj povsem vdajo. Vzporedno z evropeizacijo in germanizacijo se plemič, meščan in duhovnik v političnem in socialnem oziru vedno bolj oddaljujejo od kmeta, ki je edini, do malega nepomešan, ohranil svoj slovenski značaj in dosledno uporabljal svojo slovensko govorico. Edino slovenski kmet je s svojo žilavo vztrajnostjo in prirojeno konservativnostjo ohranil Slovincem ozemlje, na katerem so se do danes obdržali. A ravno kmet ni dosegel politične veljave in je v primeri z ostalimi stanovi ostal na nižji socialni stopnji. V političnem življenju imajo kmetje, ali kar je že skoraj isto, Slovenci, čim bolj se bližamo koncu srednjega veka, pasivno vlogo.

Pasivno sprejemajo Slovenci v začetku tudi duhovno, umetnostno in materialno kulturo zapadnoevropskega izvora, ki je od časov frankovske nadvlade začela prodirati in se širiti na slovenskem ozemlju. V prvih stoletjih tujega političnega gospodstva spomeniki te duhovne in umetnostne kulture pri nas niso posebno številni, ali pa vsaj niso ohranjeni. Z malimi izjemami do 12. stol. ne poznamo literarnih in umetnostnih spomenikov, nastalih na slovenskih tleh. Šele od konca 12. stol. naprej se začno pojavljati, kažejo pa še vedno vse znake kulturno-kolonizatoričnega značaja. Nemška junaška in viteška pesem, ki

ni bila pri nas neznana, in ji tudi naši kraji in ljudje niso bili neznani, spada semkaj. Narod je do te uvedene literature in umetnosti še dolgo pasiven. Literarnih spomenikov in tekstov, nastalih na današnjih slovenskih tleh, je le pičlo število. Še manj je med njimi takih, ki bi imeli za avtorje domačine. Prvi so iz 13. stol., toda vsi v latinskem ali nemškem jeziku. Nekaj bornih beležk je vse, kar se nam je v slovenskem jeziku zapisanega ohranilo iz te epohe. Mogoče je, da sega vanjo še slovenski prevod Zdravemarije in prevod kake duhovne pesmi. Le »narodna pesem je bila višek oblikovanja v slovenski besedi srednjega veka« (Kidrič).

Listine so sestavljene na enak način kot na sosednjih italških in nemških tleh. Njihov jezik je latinski, od druge polovice 13. stol. tudi v vedno večji meri nemški. Notarska listina in listina s pečatom sta oba glavna diplomatska tipa na slovenskih tleh od 12. stol. dalje.

Umetnostno ustvarjanje se pri Slovencih izživlja v dveh smereh, v ljudski umetnosti, ki so jo Slovenci prinesli s seboj in v novi domovini dalje oblikovali, ter v zapadni umetnosti, uvedeni s krščanstvom in tujo politično nadvlado. Obe smeri imata v prvih stoletjih le malo skupnega. Tradicionalna ljudska umetnost se razvija po svoje dalje in se kaže v narodni noši, obrti, gradnji hiš ter v ornamentiki vobče. Ohranjenih predmetov iz te dobe skoraj ni. Najstarejši opisi slovenske noše segajo do 12. in 13. stoletja nazaj.

Uvedena tuja umetnost ima zaenkrat svoje naročnike in lastnike po večini le v krogih, ki so bil našemu narodu tuji ali vsaj že odtujeni. Tako je z umetnostjo romanskega sloga, ki je v razdobju od 11. do prve polovice 13. stol. zapustila pri nas le maloštevilne ohranjene spomenike. Po večini pripadajo stavbinski umetnosti. Prvi samostani, najodličnejši dinasti in plemiči v deželi ter prafarni sedeži so njihovi naročniki in imetniki. Med najodličnejše, danes deloma v predelani obliki ohranjene, spada cerkev najstarejšega samostana na Kranjskem v Stični, ki je bila, prejkone po mojstru-Francozu, sezidana v drugi polovici 12. stol.; kapela v dvoje nadstropij na Malem gradu v Kamniku, ki je last prvih gospodov takratne Kranjske, Andechsov, in se dokumentarno omenja leta 1250; deli farnih cerkvá v Špitaliču pri Konjicah, v Starem trgu pri Ložu in v Kostanjevici ter še nekateri drugi. V poznoromansko dobo spadajo deli cerkvá v Laškem, Vuzenici in kapela križnega hodnika v nekdanjem dominikanskem samostanu v Ptuj. V slikarstvu stoje na prvem mestu iluminirani rokopisi stiškega skriptorija iz druge polovice 12. stol., ki so po svojem okrasju in vsebini sicer odvisni od nemških in francoskih vzorcev, ali vendar priča primeroma zgodnjega umetnostnega in literarnega ustvarjanja na slovenskih tleh.

OKRAS (DONATORJA OB TRPEČEM KRISTUSU) V ROKOPISU „MORALIA BEATI GREGORII“, napisanem l. 1410 za župnika v Kranju Kolomana de Manswerd po Jakobu imenovanem Chaczpek (danes v župnišču v Kranju)

Radi zakesnitve nasproti razvoju na zapadu moremo o prehodu iz romanskega v gotski slog govoriti pri nas šele sredi 13. stol. Zato pa prevladuje gotika na Slovenskem še globoko v 16. stoletje.

V dobi, ki jo v zgodovini umetnosti imenujemo g o t s k o , sta se obe smeri umetnostnega ustvarjanja približali; narod se je globlje uživel v zapadnoevropsko umetnostno kulturo, oplodivši jo z mnogimi elementi svoje tradicionalne umetnosti. V 14. stol. pridejo ob velikem razmahu gotskega stavbarstva, kiparstva in slikarstva v poštev že naročniki in ustvaritelji, pripadajoči stanu, ki je bil skoraj izključno slovenski, namreč kmetskemu. Nedvomno je ugodno gospodarsko stanje našega podeželskega prebivalstva v poznejšem srednjem veku omogočilo mnoge spomenike slovenske kmetske gotike. Takrat je slovenski kmet začel postavljati številne in tipične živo slikane cerkve na naših gorah in gričih, vaseh in ravninah, ki so še danes značilna podoba slovenske pokrajine.

Politični zgodovini razdobja, čigar umetnostno ustvarjanje smo z nekoliko besedami skušali označiti, daje poglobitno obeležje borba tujih dinastov za politično prevlado nad slovensko zemljo. V tekmi zmagajo Habsburžani. Od bitke pri Dürnkrutu, ki so jo imenovali tudi »rojstno uro avstrijsko-ogrske monarhije«, je preteklo komaj sto let in že so preko slovenske zemlje dosegli Habsburžani skrajne severne zalive Jadranskega morja. Težke krize, ki so poleg velikega dela Evrope zadele v 15. stol. tudi slovensko zemljo, so postavile vprašanje, ali se bo v tako brzem poletu pridobljena oblast habsburškega rodu pri nas in drugod mogla obdržati. Odgovor na to daje zgodovina 15. stoletja.

PETI DEL
KONEC SREDNJEGA VEKA

DVIG CELJSKIH GROFOV

PRAV TAKRAT, KO SO DOSEGLI HABSBURŽANI PREKO SLOVENSKE ZEMlje morje, je vrsta notranje in zunanjepolitičnih dogodkov začela znatno slabiti njihovo moč. V notranji politiki postanejo usodne pogoste delitve dežel. Prva, sklenjena leta 1379 v Neubergu na Štajerskem, je dodelila vojvodu Albrehtu III Nižjo in Zgornjo Avstrijo, njegovemu bratu Leopoldu III pa Tirolsko, Štajersko, Koroško, Kranjsko in Istro. Obe skupini habsburških dežel gresta poslej za dolgo časa svoja posebna pota. Sklop habsburške zemlje v večjo in trdnejšo državno enoto je bil s tem zadržan. Veljava habsburške hiše, ki jo je že delitev l. 1379 znatno omajala, je pa padla še bolj radi pogostih preprirov med člani vladajočega rodu, ki so povzročali nove dogovore in delitve. Leta 1411 je prišlo do ponovne delitve alpsko-kraških dežel, tako, da je ena veja dobila Tirolsko, druga pa s Štajersko, Koroško, Kranjsko, Istro in Trstom skoraj celokupno slovensko zemljo. Gospodar druge skupine je postal Ernest, ki se je l. 1411 začel imenovati nadvojvoda. Štajercem in Kranjcem je kmalu po nastopu vlade potrdil stare pravice. Na Koroškem je pa bil Ernest, kot sem že omenil, zadnji deželni knez, ki se je dal osebno po slovenskem kmetu umestiti na knežji kamen pri Krnskem gradu (18. marca 1414). Za skupino Ernestovih dežel se je vedno bolj začelo uveljavljati ime *Notranja Avstrija*. Gradec postane nje glavno mesto in prestolnica notranjeavstrijske veje Habsburžanov.

Slabost Habsburžanov v času delitev in rodbinskih preprirov so spretno izrabili njihovi notranji in zunanji nasprotniki. Med notranjimi nasprotniki habsburškega režima so bili na prvem mestu *stanovi*, katerih moč, posebno še plemstva, se je silno povzdignila. Leta 1412 je je bil prvič na Štajerskem sklican deželni zbor, obstoječ iz prelatov, gospodov, vitezov ter zastopnikov deželnoknežjih mest in trgov. Stanovi, med njimi zopet največ plemiči, so si prilaščali odločilno besedo v rodbinskih sporih habsburške hiše.

Pri čeških Luksemburžanih, starih nasprotnikih Habsburžanov, najde plemstvo trdno oporo. Rajnpreht iz Wallseeja, ki je po smrti zadnjega

Devinca (1399) postal eden najmogočnejših gospodov na Slovenskem, se veže s kraljem Sigmundom Luksemburžanom proti Habsburžanom in s temi zvezanimi Benečani. Šele zavzetje konjiškega gradu, ene glavnih postojank Wallseejcev, je leta 1413 privedlo do pomirjenja s Habsburžani, ki pa tudi ni bilo trajno.

Najnevarnejši Habsburžanom in njihovi oblasti na slovenskih tleh so pa postali grofje celjski, ki so bili prav tako v najožji zvezi z Luksemburžani. Okoli predstavnikov tega častihlepnega rodu se suče politična zgodovina slovenske zemlje v prvi polovici in sredini 15. stol. Že nekajkrat smo imeli priliko omeniti gospode celjske ali žovneške, kakor so se člani te rodbine prvotno imenovali. Po gradu Žovneku (Sannegg) v Savinjski dolini, včasih po reki Savinji (de Sovne) ali gradu Lembergu pri Poljčanah, ki jim je tudi pripadal, se od prve polovice 12. stol. imenuje ta rod v virih (prvi okoli l. 1130 Gebhard). Razen gradu Žovneka so imeli Celjani še lastno posest ter fevde od oglejske in krške cerkve ter deželne kneza v Savinjski in Kranjski krajini. Ko je izumrl rod vovbrških grofov (1322), je nasledil njihov sorodnik, Friderik I Žovneški, vovbrško obsežno posest na štajerskih tleh — med drugim tudi grad in kraj Celje. V ozki zvezi s Habsburžani, katerim postanejo kesneje tako srditi nasprotniki, pridobivajo takrat Celjani vedno bolj na pomenu in moči. Že Friderik I postane deželni glavar na Kranjskem, kupi Krško ob Savi in doseže l. 1341 zase in svoj rod grofovsko dostojanstvo. Od takrat se Celjani imenujejo »grofje celjski«. Začenja se dobrih sto let trajajoči nagel porast tega rodu.

Grof Friderik I (umrl l. 1360) je imel sinova Ulrika I in Hermana I. Grof Ulrik I (umrl l. 1368) se je mnogo vojskoval po svetu in ob teh prilikah pripravljaj rodbinske zveze, ki so največ pripomogle, da so se Celjani tako naglo in visoko povzpeli. Skupaj z ogrskim kraljem Ludvikom I in Habsburžani se je vojskoval v Dalmaciji, Srbiji, Bolgariji in Italiji, z bavarskimi Wittelsbachi na Tirolskem in proti Prusom. Tudi Ulrik I je postal deželni glavar na Kranjskem (1362). Grof Herman I in Ulrik I sin grof Viljem sta z rodbinskimi zvezami segla že daleč na sever in vzhod. Viljem (u. 1392) se je oženil z Ano, hčerjo poljskega kralja Kazimirja Piasta; hčerka iz tega zakona, tudi Ana, je pa l. 1401 vzela za moža poljskega kralja Vladislava I Jagiela. Drugi sin Friderika I, grof Herman I (u. 1385), je imel od l. 1361 ali 1362 za ženo Katarino, hčerko bosanskega bana Štefana II Kotromanića.

Sin Hermana I, grof Herman II, je ustvaritelj velike sile Celjanov. Že od l. 1390 je Herman II deželni glavar na Kranjskem. Največjega pomena za nadaljnjo politiko Celjskih in njihov dvig pa je, da je Herman II pomagal ogrskemu kralju Sigmundu Luksemburžanu v

njegovem bojevanju proti Turkom in ga v bitki pri Nikopolju l. 1396, v kateri je bila krščanska vojska poražena, pomagal rešiti. Kralj Sigmund je z malim spremstvom pod vodstvom grofa Hermana s težavo pribežal v Carigrad. Od tedaj obstaja ozka zveza med Celjani in Luksemburžani. Kot nagrado za pomoč je grof Herman II prejel v letih 1397—1399 od kralja Sigmunda Varaždin in bogata posestva v Hrvatskem Zagorju. Ne le po rodbinskih zvezah, tudi po teritorialnem obsegu se začne oblast Celjanov širiti na Ogrsko, Hrvatsko in Balkan. V naslednjih letih je grof Herman ponovno pomagal Sigmundu v njegovih bojih in sporih z ogrskimi stanovni in plemiči ter s kraljem češkim in nemškim Vaclavom. Hermanova hči Barbara postane l. 1406 (ali 1408?) žena Sigmundova, ki je l. 1410 svoji ogrski kroni pridružil še nemško. Že postajajo Celjani po ugledu in moči večji od Habsburžanov, ki se jim že kar ne upajo več nasprotovati. Čimdalje ožje zveze z Luksemburžani so Celjskim prinesle nova velika posestva, bogastvo in dostojanstva. L. 1405 je prejel grof Herman II v zalog Medjimurje, naslov bana slavonskega in pravico nameščati izpraznjeno stolico zagrebske škofije. Že l. 1406 se glasi naslov naslov Hermana II: grof celjski in zagorski, ban dalmatinski, hrvatski in slavonski.

Z Luksemburžani vzdržujejo Celjani stalno najožje zveze. Na koncilu v Konstanzu spadajo v vrsto najodličnejših spremljevalcev kralja Sigmunda. Ker je prišlo v naslednjih letih zopet do rodbinskih preprirov in zmed v habsburških deželah, se je na koncilu celó govorilo, da bodo Celjani dobili nalog, zasesti Štajersko in Poadižje. To se sicer ni zgodilo, vendar se je Celjanom na druge načine posrečilo izpodkopati habsburško oblast v slovenskih deželah. Leta 1418 je izumrl rod Ortenburžanov in na podlagi dedne pogodbe, sklenjene s Celjani že leta 1377, so celjski grofje podedovali grofiji Ortenburg in Sternberg s številnimi gospodstvi na Kranjskem in Koroškem (med drugim Radovljico, Ribnico in Kočevje).

Močna ovira razmahu Celjanov je bila, da so bili še vedno fevdniki Habsburžanov. Tudi v tem so pomagali Luksemburžani. Kralj Sigmund je leta 1423 pripravil vojvodo Ernesta do tega, da se je odpovedal fevdnemu gospodstvu nad grofom Hermanom. Bila je to velika pridobitev za Celjane, ki jih poslej štejejo med »državne velikaše«. Pod konec svojega življenja je grof Herman dosegel še en velik uspeh, ki bi mogel imeti velike posledice, ako bi se bil ostvaril. Po odločitvi bosanskega kralja Tvrtka II, datirani l. 1427 v Bobovcu v Bosni, naj bi pripadla kraljevina Bosna grofu Hermanu in njegovim naslednikom, ako bi Tvrtko umrl brez zakonitih naslednikov. Radi ogrskega in turškega nasprotovanja se načrt bosanskega nasledstva ni uresničil. Grof Her-

man II je umrl l. 1435 v Bratislavi. Pokopan je bil v svoji pobožni ustanovi, kartuzijanskem samostanu v Pleterjah, ki ga je ustanovil l. 1410.

Od sinov grofa Hermana II je njegov drugi sin Herman III umrl že l. 1427. Prvorojenec in naslednik je bil grof Friderik II, ki je že od l. 1388 imel za ženo Elizabeto, hčerko kneza Štefana Frankopana z otoka Krka. Friderik je živel po večini na gradu v Krškem ali pa na Fridrihštajnu pri Kočevju, toda ne v najboljših odnosih do svoje žene. Ljubezen do male hrvatske plemkinje Veronike iz Desenic — tako je šel ljudski glas — je privedlo do uboja Frankopanke. Našli so jo v Krapini mrtvo v postelji (1422), nakar se je Friderik poročil z Veroniko. To pa ni bilo po volji staremu grofu Hermanu, niti kralju Sigmundu. Herman je povabil sina v Budim, kjer je skupaj s kraljem danskim vodil preiskavo proti njemu. Friderik se je z Veroniko sicer skušal l. 1425 umakniti v Benetke, a se mu ni posrečilo, nakar je stari Herman sina dal vreči v ječo, Veroniko pa postavil pred celjsko sodišče, češ, da je sina s čarovnijo premotila. Celjsko trško sodišče jo je pa po zaslugi njenega zagovornika oprostilo, ali grof Herman jo je dal na gradu Ostrovici utopiti v kadi (1425). Šele po njeni smrti je Friderik smel Veronikino truplo prepeljati v samostan Jurkloster.

Že grof Herman je pripravljaj, a ne doživel povišanje svojega rodu v čin državnih knezov v rimsko-nemške države. Šele po njegovi smrti je cesar Sigmund 30. novembra 1436. leta povzdignil grofa Friderika, njegovega sina Ulrika in vse njune naslednike v poknežene grofe, jim podelil grofije Celje, Ortenburg in Sternberg kot državne fevde in te povišal v državne kneževine. Celjani naj imajo poslej visoko sodstvo od države, svoje plemiško sodišče v Celju, rudogorski regal in pravico kovati lasten novac.

Za Habsburžane je bil to nov hud udarec. Celje se jim je v Alpah in na Krasu v taki meri odmikalo, da je že grozila habsburško oblast na slovenskih tleh prerasti nova celjska kneževina. Vrh tega so nekaj let poprej (1434) dosegli tudi mogočni Walseejevci, dediči Devinskih ob morju in na Krasu, od Luksemburžanov krvno sodstvo na vseh svojih gospodstvih v habsburških deželah. Od furlanske in istrske strani pa se je ob istem času ojačil pritisk Benetk, ki so l. 1420 strle in nasledile svetno oblast oglejskih patriarhov. Vse je kazalo, da so bili veliki napori Habsburžanov, s katerimi so se preko slovenske zemlje dokopali do morja, zastonj in da bodo na jugu Celjani njihovi dediči.

Za grofa Friderika II (u. 1454) in grofa Ulrika II je dosegla politika Celjanov največji razmah. Grof Ulrik II je bil sin grofa Friderika iz njegovega zakona z Elizabeto Frankopanko. Njegova žena je bila od leta 1433 Katarina, hčerka srbskega despota Djurdja Brankovića,

CERKEV V ST. RUPERTU NA DOLENJSKEM
(iz zadnje četrtine 15. stol.)

o kateri piše anonimni avtor »Celjske kronike«: »Grof Ulrik je imel za zakonsko ženo hčer velemožnega gospoda in kneza, gospoda Djurdja, despota srbskega. Ta ni bila naše, marveč grške vere, je tudi živela po svoji veri in imela svoje vere duhovnike in kaplane. Le redkokdaj se je udeležila naše maše in službe božje.«

Odkar so postali Celjani državni knezi, so bili njihovi o d n o s i d o H a b s b u r ž a n o v v Notranji Avstriji še posebno napeti. Po letu 1436 je prišlo do dolgotrajnega vojskovanja, v katerem je zlasti trpela slovenska zemlja. Zapovednik Celjanov, češki plemič Jan Vitovec, je s svojimi najemniškimi četami napadal in plenil posest Habsburžana vojvode Friderika in njegovih zaveznikov na Štajerskem in Kranjskem. Hkrati so znali Celjani izkoristiti nasprotna ene veje Habsburžanov do druge. Dočim se je grof Ulrik II vojskoval z vojvodo Friderikom, je stal obenem v najboljših odnosih do vojvode Albrehta, ki je v letih 1438—1439 združeval kot kralj nemško, češko in ogrsko krono. Grof Ulrik je bil tedaj njegov namestnik na Češkem.

Po Albrehtovi smrti se je grof Ulrik zapletel v prepire radi nasledstva na Ogrskem, stopil na stran Albrehtove vdove Elizabete in njenega, po očetovi smrti rojenega sina Ladislava, ter tega l. 1440 okronal za kralja ogrskega. Med varuhi mladega Ladislava je bil pa tudi vojvoda Friderik, ki je l. 1440 postal nemški kralj. Stara nasprotna radi celjskega državnega kneževstva so spori, ki so se sukali okrog varuštva in nasledstva Ladislavovega na Ogrskem, Češkem in v Avstriji, še povečali. Vojskovanje med celjsko in Friderikovo stranko je trajalo na slovenskih tleh kar naprej. Na strani Celjanov je bil sempatja Friderikov brat, vojvoda Albreht, na strani kralja Friderika pa hrvatski Frankopani, ki so bili od umora Elizabete Frankopanke najsrditejši nasprotniki Celjskih. Do pomirjenja med habsburškima bratoma in Celjani je prišlo šele leta 1443. Kralj Friderik prizna in ponovno poviša Celjane v državne kneze ter sklene z njimi vzajemno dedno pogodbo. Ako bi izumrli Habsburžani, naj pripade njihova istrska posest ter del kraške (Postojna, Vipava), kranjske (Metlika, Mehovo, Kostanjevica, Novo mesto) in savinjske (Laško, Vojnik, Žalec) Celjanom, ako bi pa ti izumrli pred Habsburžani, naj ti dobe vsa njihova gospodstva v nemški državi. Celjski grofje so torej zmagali in ostali državni knezi. Kralj Friderik je zaenkrat podlegel, priznati je moral celjske grofe kot sebi enake, dosegel pa za bodoči razvoj velevažno dedno pogodbo.

Po ureditvi zadeve z državnim kneževstvom je dobil grof Ulrik svobodnejše roke za vmešavanje v ogrske in avstrijske notranje prilike. Na Ogrskem je postal Ulrik nasprotnik I v a n a H u n j a d i j a, zlasti odkar je bil ta državni upravitelj Ogrske (1446). Hunjadi je kot nasprotnik

Ulrikovega tasta, srbskega despota Djurdja Brankovića, nastopil po smrti kralja Tvrtka II (1443) proti celjskim zahtevam v Bosni in skušal omajati položaj celjskih grofov na Hrvatskem in v Slavoniji. Boji med hunjadijevsko in celjsko stranko, do katerih je kmalu prišlo, so se v glavnem vršili na Hrvatskem in Štajerskem, končali pa so se pod vtisom poraza, ki so ga Turki prizadejali ogrski vojski l. 1448 na Kosovem polju, s pogodbo, sklenjeno l. 1451 v Smederevu. Na podlagi te je Ivan Hunjadi obljubil, da bo oženil svojega sina Matijo z Ulrikovo hčerko Elizabeto. V smederevski pogodbi je izrečno povedano, da mora tudi po možitvi ostati Elizabeta v »grški veri« ter da morajo v njeni okolici stalno živeti duhovniki ter spremstvo njene vere.

Pogodba iz l. 1443 ni končala spora med Habsburžani in Celjani, nasprotno, prišlo je do novih konfliktov med njimi in kraljem — od leta 1452 cesarjem — Friderikom radi varuštva nad mladoletnim sinom kralja Albrehta. Grof Ulrik je zopet nastopil proti Frideriku ter stopil na stran avstrijskih stanov in bil v letih 1452 in 1453 celo regent za mladega Ladislava.

Vsi ti spori in nasprotovanja so več ali manj vplivali na razmere v slovenskih deželah, kjer so se nasprotne stranke pogostokrat spopadle v vojnih praskah. Tako so se kralji in knezi, svetna in cerkvena gospoda prepirali za čim večjo politično veljavo in materialne dobrine v času, ko je Turek vedno bolj silil na srednjeevropska tla ter bi bila edinost med krščanskimi vladarji in knezi bolj potrebna kot kdaj poprej. Spomnimo se le, da je l. 1453 padel Carigrad v roke Osmanov in se je bilo tri leta kasneje (1456) zahvaliti samo vnemi Ivana Hunjadija in frančiškana Ivana Kapistrana, da ni sultan zavzel tudi Beograda. V onem času razpravljajo zgodovinski viri, nastali in napisani med Slovenci in na slovenskih tleh, prvič obširneje o Beogradu. Mesto imenujejo »Grški Beli grad«, omenjajo trdnjavo z braniki in stolpi, jarkom in zidovi, kakor tudi despota Djurdja in njegovo rodbino.

Do ženitve med Ulrikovo hčerko Elizabeto in Hunjadijevim sinom Matijo, sklenjene leta 1451 v Smederevu, ni prišlo. Namesto nje je l. 1455 sestavil grof Ulrik nov načrt: Elizabeta naj vzame za moža Hunjadijevega starejšega sina Ladislava. Temu pa ni bilo kar nič do zveze s Celjani, nasprotno, ko je po smrti Ivana Hunjadija (1456) postavil kralj Ladislav grofa Ulrika za kraljevega namestnika na Ogrskem, je to pri mladem Hunjadiju in njegovih pristaših izzvalo silno nejevoljo in sovraštvo proti celjskemu grofu.

V začetku novembra 1456 se je zbrala krščanska vojska pod vodstvom kralja Ladislava in grofa Ulrika v Beogradu z namenom, da bi krenila proti Turkom. Bilo je v jutru 9. novembra 1456 v beograjski

trdnjavi, ko je dal mladi Hunjadi poklicati grofa Ulrika in ga prišedšega obsul s težkimi očitki. Celjski grof se je branil z besedo, ko pa so ga nasprotniki dejansko napadli, tudi z orožjem. Dolgo je ključoval, a ranjen v noge je končno padel, nakar so ga napadalci ubili in mu odsekali glavo.

Tako je končal zadnji celjski. Neki pobožen kronist iz Porenja je ob njegovi smrti zapisal: »Bil je mogočen, velik grof in misli se, da je imel več zemlje, mest in gradov in tudi več gotovine kot kak moguntinski škof ali palatinski grof. Imel je tudi 20.000 konj. Malo ga je bilo škoda, ker je umrl, zakaj mislilo se je, da je želel vojno med kristjani in Turki. In bil je napol heretik. Za ženo je imel hčerko knezadespota. Ta je hotela postati kristjanka. Tega ji pa ni dovolil radi velikega premoženja, ki ga je vsako leto dobivala iz ajdovske dežele, kajti despot ni bil dober kristjan in se je držal pravila sv. Pavla« (to je, bil je kristjan vzhodnega obreda).

O zgodovinskem pomenu celjskih grofov, posebno o njihovi vlogi v jugoslovanski zgodovini se je napisala že marsikatera beseda. Nekateri vidijo v Celjanih dinaste, ki niso imeli v načrtu nič manj nego ustanovitev velike jugoslovanske države, drugi, da navedem povsem nasprotno stališče, vidijo v njih fevdalce, katerih cilji so bili vse drugo kot jugoslovansko-državno-nacionalni. Politika celjskih grofov je bila resda bolj kot katere druge plemiške rodbine na slovenskih tleh v srednjem veku usmerjena proti jugu in vzhodu. O rodbinskih, teritorialnih in političnih zvezah s Srbijo, Bosno in Hrvaško smo slišali; Celjani so v sorodu s srbskim despotom, bosanskim banom in hrvatskim plemstvom, imajo posest na Hrvaškem in Ogrskem, vmešavajo se v politične zadeve Hrvatske in Bosne — ali tudi Ogrske, Avstrije in Češke. Skoraj polovica slovenske zemlje je njihova, od leta 1436 so nemški državni knezi, kar jim je dalo skoraj suveren položaj v rimsko-nemški državi, kateri je pripadala skoraj celokupna takratna slovenska zemlja.

Zdi se mi, da tisti, ki odgovarjajo na vprašanje, kaj bi se bilo zgodilo, da niso Celjani tako hitro in brez potomcev izumrli, in vidijo v celjskem gospodstvu zametek neke bodoče jugoslovanske države, le preveč pozabljajo, da niso bili politični cilji Celjskih usmerjeni le na slovanški jug, marveč tudi proti Ogrski, Avstriji in severu. Prav za zadnjega Celjana, grofa Ulrika II, moremo reči, da je bilo težišče njegove širokopotezne politike na Ogrskem. Tu in ne južno od Drave in Donave bi nemara bilo središče politične sile Celjskih, ako bi prilike in življenje dopustilo zadnjemu od njih vsaj do neke mere ostvaritev njegovih političnih načrtov. Vsekakor bi bil v taki Ogrski s prislonjeno Srbijo, Hrvaško in slovenskimi deželami združen velik del Jugoslovancev in bi bile dane

možnosti za postanek večje državne tvorbe na jugoslovanskem ozemlju. Toda to nas vodi v prerokovanja, ki se jih kot zgodovinar moram izogniti. Ob času, ko je grof Ulrik II snoval svoje načrte, je realizaciji kakršnekoli nove državne tvorbe, obsegajoče slovanski jug, stala nasproti še cela vrsta nerešenih vprašanj. Predvsem, ali se bo Celjanom posrečilo streti silno opozicijo na Ogrskem in Hrvatskem? Še večje vprašanje pa je bilo, ali ne bo države Celjskih, da je prišlo do njene ustvaritve, pokopala turška sila, kot je uničila Srbijo in Bosno ter podjarmila večji del Ogrske in Hrvatske?

Celjanov ni k njihovi politiki gnalo nikakršno nacionalno razpoloženje, marveč zgolj stremljenje po ustvaritvi čim večje sile lastnega rodu, ki je bilo prav tako lastno politiki Habsburžanov, Luksemburžanov in mnogih drugih velikih dinastičnih rodbin one dobe. Štirinajsto ali petnajsto stoletje ne pozna še nacionalnega gibanja in o nacionalizmu, kot je danes, še ne moremo govoriti. Kar se temu takrat najbolj približuje, je zavest o pripadnosti k državi. Na Angleškem, Francoskem in v Španiji je bilo nacionalno čuvstvovanje v tem smislu v 14. in 15. stol. že močno razvito, pa tudi na Češkem, Poljskem in Ogrskem se budi takrat neke vrste državni nacionalizem. Celjski grofje se imenujejo po Celju, gradu in kraju, ki je takrat pripadal rimsko-nemški državi. Radi tega so tudi Celjani — v kolikor viri vobče o tem govore — Nemci. Kot take jih označujejo ne le nemški, marveč tudi ogrski, srbski, poljski in češki viri, razlikujoč jih kot Nemce od Ogrov, Srbov, Poljakov in Čehov. En sam vir češkega izvora pravi, da je bil grof Ulrik II Srb (»Racki«), pač glede na njegovo sorodstvo z despotom Djurdjem Brankovićem. Sicer je pa Srbom Ulrik »Nemec Orlih«.

Komaj so grofa Ulrika prepeljali v Celje in ga tamkaj v minoritski cerkvi pokopali, so se mnogi priglasili za bogato celjsko dediščino. Ogrski kralj Ladislav, goriški grof, krški Frankopani, Habsburžani s cesarjem Friderikom na čelu, da omenim v vrsti mnogih le glavne, so planili po silnem imetju. Od vseh je imel največ upanja že spočetka cesar Friderik. Skliceval se je na dedno pogodbo iz l. 1443 in svoje pravice kot deželni knez, ter je s spretno taktiko, združeno s srečo, dosegal velike uspehe. Že v marcu 1457 se je pojavil v Savinjski dolini. Najprej se je z nekaterimi sodediči pobotal, nato se mu je z denarjem, obljubami in darovi posrečilo, pridobiti nekaj nekdanj celjskih gospodstev in mest, vendar mu popolna priključitev celjske dediščine, vključ osebni navzočnosti na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, ni takoj uspela. Del celjskih podložnikov je še nadalje ostal zvest grofici-vdovi Katarini, drugi so bili na strani kralja Ladislava in njegovega vojskovodje Jana Vitovca, ki je s svojimi četami ostro pritiskal na cesarja, da se je temu

nekoč komaj posrečilo izogniti se mu. Vse leto 1457 je tako potekalo v vojskovanju strank, ki jih je družilo le eno, pobrati čim več iz bogate dediščine. Za glavne postojanke umrlih grofov se vrše v njihovi bližini najhujši boji, na Koroškem okoli Strmca, v Savinjski dolini okoli Celja, na Gorenjskem okoli Radovljice, pa tudi na Dolenjskem in v sosednji Hrvatski. Nenadna smrt kralja Ladislava novembra 1457 je povsem obrnila položaj v prid cesarja Friderika. Cesar se je sedaj smatral tudi za dediča deleža, ki bi moral pripasti njegovemu nečaku, in že v decembru 1457 se je pobotal z grofico-vdovo Katarino, nekaj let nato pa tudi z Vitovcem. Ogromni in večji del celjske posesti v mejah rimskolenjske države je tako pripadel Habsburžanom. Z orožjem in pogajanjem je znal cesar odpraviti zahteve še preostalih dedičev. Kar je bilo nekdanj celjske zemlje na Štajerskem med Dravo in Savo, je združil Friderik s sosednjo v posebno upravno enoto, za katero se je uveljavilo ime celjska grofija.

Grofica-vdova Katarina je prejela iz ogromne dediščine le prav majhen delež in skromno rento. Nekaj časa je bivala na svojih posestvih v Sloveniji in na Hrvatskem, toda v prav neugodnih premoženjskih razmerah, ki jih je skušala zboljšati z odprodajo svojega imetja in gradov. V začetku se je Katarina nekaj časa mudila v Krškem gradu, ki ji je od nekdanjih celjskih gradov na Slovenskem končno še edini ostal. Toda tu ni dolgo strpela. Preselila se je v Dubrovnik, iz Dubrovnika na otok Krk, odtod pa v grad Belgrad ob Tilmentu, ki so mu dali ime nekdanji slovenski naseljenci v Furlaniji in je bil last njena in njenega brata despota Štefana. Iz furlanskega Belgrada, kjer ji tudi ni bilo obstanka, se je Katarina preselila v Ježevo v Macedoniji, kjer je bivala njena sestra Mara, vdova po turškem sultanu. Navzlic veliki daljavi je Katarina tudi od tam vzdrževala zveze z našimi kraji. Z goriškim grofom dopisuje v srbskem jeziku. Celó vrniti se je nameravala iz takrat že turške Macedonije na sever. Goriškemu grofu Leonhardu, ki ga je poznala še kot dečka s celjskega dvora, piše, da hoče zapustiti Turčijo in da tudi sultan nima nič proti temu. Hotela bi h goriškemu grofu, da bi pri njem umrla. Toda ta želja se zadnji celjski grofici ni izpolnila. Umrla je v visoki starosti in pokopana je v Konči zapadno od Strumice.

Smrt zadnjega Celjana je preprečila postanek državne tvorbe, ki je grozila, da zagradi Avstriji pot na morje in Balkan. Politiko teritorialnega pridobivanja na jugu, prekinjeno po celjskem dvigu, Habsburžani v drugi polovici 15. stol. nadaljujejo in zaključijo. Od Wallseejevcev pridobi Avstrija l. 1466 njihovo zemljo v liburnijskem Primorju (Reka, Kastav, Veprinac, Moščenice), nekaj let nato še Devin, Prem in Senožeče, v zadnjem letu stoletja (1500) pa pripade Habsburžanom po smrti

zadnjega goriškega grofa Leonharda z Gorico vred goriška zemlja v Posočju, v Vipavski dolini, na Krasu in v Furlaniji.

Habsburžani niso vseh svojih pridobitev na jugu takoj spočetka združili s Kranjsko, temveč šele kasneje. Od prve goriške dediščine ostale neta dve pokrajini zaenkrat sami zase, namreč Pazinska knežija in Slovenska Marka z Metliko. Tudi Devin in Trst nista v prvih desetletjih habsburške oblasti še združena s Kranjsko. Šele v drugi četrtini 15. stol. se razširi Kranjska s priključitvijo Slovenske Marke, Metlike in Pazinske knežije (1438—1441). Na to povečano Kranjsko so za Friderika III prislonili še Devin, Trst in liburnijsko Primorje, po pridobitvi Gorice pa še to in del Furlanije. Habsburške pogoste delitve so v prvi polovici 16. stol. končno ustvarile iz teh južnoavstrijskih dežel dve skupini: 1. K r a n j s k o s stranskimi deželami, 2. G o r i š k o z delom Furlanije. Kras je razdeljen med obe, tako da Postojna, Vipava in Devin pripadejo Kranjski.

Likvidacija celjskega vprašanja, končana v celjski nasledstveni vojni (1456—1460), ni prinesla slovenski zemlji zaželenega miru. Nasprotno, boji za celjsko dediščino šele uvajajo dolgotrajno dobo vojskovanja in oboroženih konfliktov, kakršnih habsburške dežele in z njimi slovenska zemlja že stoletja ni poznala.

TURŠKE IN DRUGE VOJNE V DRUGI POLOVICI 15. STOLETJA

SMRT KRALJA LADISLAVA, ZADNJEGA POTOMCA ALBERTINSKE VEJE HABSburžanov (1457), je raztrgala unijo med Avstrijo, Češko in Ogrsko, ki jo je Ladislav s svojo osebo še vzdrževal. Boji, ki so se skoraj pričeli za gospodstvo nad temi tremi deželami, se niso ognili slovenskih pokrajin. Na Češkem je izvoljen l. 1458 za kralja Jurij iz Podčrbradov, na Ogrskem pa Hunjadijevec Matija Korvin, ki ga slovenska narodna pesem pozna z imenom »kralj Matjaž«. V habsburških deželah se vrši boj za nasledstvo med posameznimi člani vladajoče dinastije, predvsem cesarjem Friderikom in njegovim bratom nadvojvodom Albrehtom. Interes skupnosti, obramba na zunaj in varnost zemlje ter prebivalstva, vse to so bile postranske stvari, poglavitno je bil neizmeren pohlep po zemlji, čeprav sta pri tem gospodarstvo in kultura silno trpela. Najemniške čete so strašile

in plenile po deželi pod vodstvom svojih vodij. Eden takih je bil češki husit Jan V i t o v e c, ki je bil najpoprej v službi celjskih grofov in je po propadu teh često menjal gospodarja ter postal nazadnje po milosti kralja Ladislava celo ban slavonski in grof zagorski. Slovencem se je ta češki »hudiču zapisani heretik« globoko vtisnil v spomin. V »Pegamu« iz narodne pesmi »Pegam in Lambergar« je ohranjeno ime češkega kondotiera (Behaim, Pegam). Češki poveljniki in vojaki, znani radi svojih vojaških vrlin, so bili prav številni in pogosti v takratnih najemniških vojskah. Drugi izmed takih četovodij onega časa je bil kranjski vitez Andrej Baumkircher, ki je bil prav tako po vrsti v raznih službah, najprej pri cesarju in kralju Frideriku, potem pri celjskih grofih, nato pri kralju Ladislavu, nato zopet v Friderikovi in kesneje v službi kralja Matije Korvina.

Nova narodna vladarja na Češkem in Ogrskem sta soodločala v notranjih zadevah habsburških dežel. Od stanov in njihovega dovoljenja za razpis novih davkov je bil cesar Friderik povsem odvisen. Za konflikta z bratom Albrehtom l. 1462 je prišlo celó do obleganja cesarja v njegovem dunajskem gradu. Šele pomoč češkega kralja, Andreja Baumkircherja in notranjeavstrijskih stanov je rešila cesarja iz neugodnega položaja. Kot »plačilo za zvestobo« je cesar Kranjcem l. 1463 »popravit« njihov deželni grb: namesto bele barve na prsih kranjskega orla naj pride zlata barva. S tem so se tudi kranjske deželne barve spremenile, namesto belo-modro-rdeča je bila poslej kranjska zastava zlato-modro-rdeča. Šele l. 1836 so se zopet uveljavile prvotne barve, ki postanejo 1848. leta slovensko narodne.

Smrt nadvojvode Albrehta (l. 1463), ki je bil brez otrok, je notranje napetosti v habsburški dinastiji pomirila. Zato so se pa pojavile nove težave na jugu. Mesto Trst je s cesarjevo podporo doseglo odlok, da se mora blago iz habsburških dežel izvažati preko tržaškega mesta in luke. Kranjci se pa temu niso hoteli ukloniti in so trgovali rajši preko beneškega Kopra. Konflikt je dal povod za vojno, v kateri so Benečani v obrambi interesov svojih kranjskih trgovcev začeli oblegati Trst. Pomoč, ki jo je poslal cesar mestu, je bila nezadostna in Trst je bil prisiljen skleniti neugoden mir. Benečani so dobili gradove Mokovo in Sacerb (S. Servolo), postavili vanje, to je pred same mejnike tržaškega ozemlja, svoje posadke in tudi v mestu samem se je okrepila benečanska stranka. Njeno rovarjenje je l. 1467 prisililo cesarja k ponovnemu posredovanju. Pod vplivom cesarskega glavarja v mestu, Nikolaja Predjamskega (Lueger), se je moral Trst odreči svoji občinski avtonomiji. Protiupor avtonomistične stranke pod vodstvom Bonoma se je kmalu nato izjalovil.

Komaj je bila tržaška zadeva za silo urejena ter preprečen odpad

Trsta od Avstrije in se je cesar odpravil l. 1468 na romanje v Rim, je prišlo do novih zmešnjav na Štajerskem. Štajersko plemstvo se je l. 1469 združilo pod vodstvom Andreja Baumkircherja, ki se je čutil prikrajšanega v zahtevah, ki jih je imel do cesarja. Njegove čete, pomnožene s češkimi najemniki, so zavzele vrsto mest in trgov, med njimi Maribor, Slovensko Bistrico in Konjice. Cesar je postavil proti Baumkircherju močno vojsko, ki pa je doživela pod poveljstvom cesarskega najemniškega vodje, Čeha Jana Holuba, pred Fürstenfeldom poraz. Prva pogajanja z Baumkircherjem niso uspela, šele s posredovanjem zastopnikov notranjeavstrijskih stanov, ki so se zbrali l. 1470 najprej v Št. Vidu, nato v Velikovcu na Koroškem, je prišlo do pomirjenja in pogodbe z Baumkircherjem. Na vesti pa, da snuje ta proti njemu nove naklepe, je velel cesar l. 1471 Baumkircherja usmrtiti.

Baumkircherjeva vojna je našim in vzhodnoalpskim deželam prinesla silno težke čase. Najemniki obeh strank so si svoje, večkrat prikrajšano plačilo jemali kar sami s pustošenjem in plenjenjem. Ukrepi stanov, ki so se sestajali iz treh dežel, Štajerske, Koroške in Kranjske, na skupnih zborih in sejah, so prav malo zalegli. Na Zgornjem Štajerskem so se v samopomoči začeli zbirati že kmetje sami. Cesar pa se ni zganil, razpisaval je kar naprej izredne davke, zasegal cerkveno in svetno imetje, si izposojeval denar, ki ga pa ni vračal. Ves srd prebivalstva se je obračal proti lenemu in grabežljivemu cesarju Frideriku. Javni letaki so ostro prijemali cesarja: »Zbudi se iz spanja! Tvoji veliki mogočnosti podjarmljeni in podložni, gosposkega in navadnega stanu v knežiji Kranjski in Metliki, te kličemo...« in dalje »Rubiš kmete za njihov denar, ki je znoj in kri njihova, njihovih žená in otrok, njihovo trdo delo in hrana. Kajpak praviš, zato sem najel najemnike. Molči s takim zvitim tarnanjem, kajti najemniki so zveste deželane oropali življenja in premoženja. Ali misliš, da ljudje ničesar ne razumejo?« »Kako moreš zahtevati cerkveno imetje kot svoje in obteževati uboge meščane, ki so jim že dvajset let zaprta vsa trgovska pota, z davki? Kako se upaš jemati krvavi znoj ubogih delavcev, vdov in sirot, ko je vendar tvoja dolžnost, obvarovati jih pred nadlogo? Zahtevaš dohodke prelatov in plemstva za obrambo dežele. Ali ne veš, da ima tisti, ki je imel pred sto leti še tri goldinarje dohodkov, danes le še en goldinar? S tretjino svojih starih dohodkov se morejo komaj preživljati.« In izhod iz te finančne stiske, ki so ga priporočili skopemu cesarju: »Loti se zakladov svojih prednikov, bogve, kako so bili pridobljeni.«

Vsem tem nadlogam in težavam, ki nam jih proticesarski letak s tako živimi besedami popisuje, so se pridružile še nove, ki so predvsem slovenski zemlji prizadejale obilo gorja. Ni še padla Baumkircherjeva glava,

NAGROBNIK ZADNJEGA GROFA GORIŠKEGA, u. 1500 (v stolni cerkvi v Gorici)

NAGROBNIK ZADNJEGA GOSPODA PTUJSKEGA, u. 1438 (na gradu v Ptujju)

ko so se pojavili na slovenskih tleh Turki v do takrat še nevidenih množicah.

Turki, sprva zavezniki, nato osvajalci onemoglega bizantinskega cesarstva, so se sredi 14. stol. za stalno zasidrali na Helespontu in nato za Murata I (1359—1389) prenesli težišče svoje politike na evropska tla. Že l. 1361 je postal Odrin prestolnica sultanov. Zmaga Turkov na Kosovem polju l. 1389 je zadala smrten udarec srednjeveški srbski državi, prav tako kot zavzetje Tirnova l. 1393 bolgarski. Preko še preostalih, napol od volje turškega sultana odvisnih kneževin na Balkanu, se je Turkom odpirala lahka pot do ogrskih, hrvatskih in slovenskih meja. Ogrska pod vodstvom kralja Sigmunda se je sicer trudila, da bi odvrnila nevarnost, ki je pretila krščanskemu svetu, a s slabim uspehom. Leta 1396 je doživel kralj Sigmund s svojo vojsko težak poraz pri Nikopolju. Slovenci so se v četah celjskih grofov, ki so stale v ogrski službi, takrat nemara prvič spoprijeli s Turki. V zvezi s tedanjimi političnimi razmerami v Bosni so se turške čete prvič pojavile na slovenskih tleh v letih 1408 in 1411 okoli Metlike in Črnomlja. Nekaj let nato — zopet so bile vzrok politične prilike v Bosni — so Turki l. 1415 skupaj z Bosanci pod vodstvom vojvode Hrvoja udarili na Ogrsko. Od glavne turške sile so se tedaj oddelile manjše čete in udrle preko Bele Krajine in Dolenjske prav do vrat ljubljanskega mesta, čigar obzidje so takrat popravili in razširili. Ob teh prvih navalih na slovenska tla so Turki prav tako hitro zopet izginili, kakor so prišli. Napravili so pa že dovolj strahu. Že se posvetujejo oglejski patriarh in furlanski parlament, Celjani in Habsburžani, o defenzivnih ukrepih; med drugim je govor tudi o zažiganju kresov in drugih svarilnih znakov ob pretečem navalu ter o shranjevanju imetja in živil v utrjenih krajih.

Mnogo pomembnejši po obsegu in posledicah so bili turški navali v drugi polovici 15. stol. Prizadeta ni bila več samo Kranjska, marveč tudi že sosednje dežele, in sicer tem občutneje, ker so pravkar prestajale dobo dolgotrajnega vojevanja in gospodarske depresije. Od l. 1469 do l. 1483 so pridrveli Turki skoraj leto za letom v slovenske dežele, ne z namenom, da bi si jih osvojili, marveč zato, da bi si naropali čim več ljudi in blaga. Izhodišče plenilnih pohodov je po večini Bosna in severna Srbija. Glavna vpadna vrata v Slovenijo pa so Bela Krajina, Posavje med Zagrebom in Krškim ter Podravje okoli Ormoža in Ptuja. V 16. stol. se je pridružila še pot iz Primorja na Notranjsko.

Propad srbske despotovine leta 1459 in konec kraljevine Bosne leta 1463 je Turkom odprl na široko pot preko Donave, Save in Une na ogrska, hrvatska in slovenska tla. Že šest let po smrti zadnjega bosanskega kralja so občutile slovenske pokrajine vso silo turškega navala.

Sicer so ga pričakovale, ali nanj zdaleka niso bile dovolj pripravljene. Res je državna oblast ukazovala in pospeševala utrjevanje mest. V prvih letih velikih turških navalov je Friderik III povzdignil trge Kočevje, Lož, Višnjo goro in Krško v mesta, hoteč s tem ustvariti nove obrambne postojanke proti Turkom. Cerkvena oblast po drugi strani je skušala z odpustki, raznimi pobožnostmi, pa tudi z nabiranjem križarjev in »turškega« davka pripomoči od svoje strani k odvrnitvi »dednega sovražnika krščanskega imena«.

Vsi ti in podobni protiturški ukrepi državnih, cerkvenih, deželnih in lokalnih oblastev pa niso mnogo pomagali. Prave obrambne organizacije ni bilo, nabiranje in postavljanje redne vojske je bilo neokretno in dolgotrajno, vsaka dežela, v tej pa zopet vsak stan je bil navezan sam nase. Država, ki ji je bil na čelu nezmožni Friderik III, se je pač na dolgo in široko posvetovala, obljubljala in svetovala, ali v dejanjih je storila le malo. Notranjeavstrijski deželni zbori in odbori so ukrepali, nalagali davke in zbirali vojsko proti Turkom, toda vse brez pravega uspeha. Komaj je bil Turek preko Kolpe in Gorjancev, že se je podela protiturška vnema stanov in domače razprtije so se nadaljevale. Silna naglica, s katero so se Turki pojavljali in odhajali, je oteževala uspešno obrambo. Straže na turški meji, pismena poročila, imenovana »turški glasi«, ki so jih brzi sli po določenih poteh in ob določenih postojankah prenašali odondod med Hrvate in Ogre ter od teh v slovenske dežele, ter kresovi in druga znamenja po gorah so oznanjevali pretečo nevarnost. Pred njo se je plemič zapiral v svoj utrjeni grad, meščan za svoje mestno obzidje. Korošci so si postavili ob svojih deželnih mejah pri Guštanju, Železni Kapli in na Ljubelju utrdbe, Benečani na Predilu in ob Soči. Največ je trpel kmet, ki si je pa tudi v t a b o r i h ustvaril utrjena pribežališča za sebe, svoje ljudi in blago. Večina teh kmetijskih utrdb je nastala okoli cerkva. Nekatere so bile utrjene po vseh pravih takratne brambne umetnosti. Tabori in utrjene jame so kolikortoliko utegnili obvarovati ljudstvo pred Turki, kajti ti na splošno niso bili voljni niti pripravljeni za zamudna obleganja. Hiter plen in rop je bil glavni cilj njihovih številnih pohodov na slovensko ozemlje. Poudariti pa je treba, da so številke virov o ujetnikih, požganih mestih, cerkvah in vaseh, o množini umorjenih in zaplenjenega blaga, kakor tudi o številčni moči Turkov večkrat pretirane.

Leta 1469 se pojavijo Turki v večjih množicah na slovenskih tleh. Iz Bele Krajine, kjer požgejo Metliko, se razkrope po deželi vse do Ljubljane, povsod ropajoč in požigajoč. Še preden se je zbrala krščanska vojska, so se Turki umaknili nazaj v Bosno, odkoder so prišli. Še istega leta, nekaj mesecev kasneje, prihrume Turki na Kras in v Furlanijo. Kot

protiukrep je sledilo običajno sredstvo: dolgotrajna posvetovanja treh notranjeavstrijskih dežel ter državnega zbora in novi davki, ki pa so kajpak le pičlo pritekali. Kolikor se je nabralo denarja, je šel največ v žep Baumkircherjev in njegovih nenasitnih najemnikov. Medtem so se Turki pripravljali na nove vpade proti zapadu. Leta 1471 se pojavijo nekajkrat na Kranjskem, prihrume prvič v večjih množicah na Gorenjsko in Štajersko, kjer pustošijo posebno okoli Laškega in v Savinjski dolini. »Vse, kar je dosegel njihov meč, je požgano in spremenjeno v puščavo«, piše celjski glavar v Regensburg, kjer je prav takrat razpravljal državni zbor o načinu in ukrepih, kako naj se krščanski svet obrani turške sile.

Turška nevarnost je namreč silno rastla. Leta 1472 pridrvé Turki nekajkrat na kranjska tla, požgo med drugim cerkev v Cerknici in šentpetersko v Ljubljani, pridrejo na Koroškem do Pliberka in v Furlaniji do San Daniela. Tudi naslednjega leta niso turške tolpe prizanesle slovenskim deželam. Preko Kranjske so septembra vdrle skozi Kokrsko dolino na Koroško. Sodobno poročilo piše o tem navalu med drugim: »Otroci so brez staršev, revščina ljudstva je ogromna, ubiti ljudje leže po poljih in cestah od Trga do Slovenjgradca, ozračje je nasičeno s smradom požganih vasi in hiš.« Kakor navadno so tudi to pot Turki prav tako hitro odšli, kot so se pojavili. Preko Vitanj, Velenja, Celja in Podrede so izginili na hrvatsko stran.

Medtem ko so država in dežele zborovale dalje in so kranjski ter štajerski stanovni nujno prosili za pomoč, so se tudi leta 1474 pojavili Turki preko Sotle in Kolpe in v naslednjem letu (1475) pridrli na Štajerskem do Maribora, kamor je bil prav tistega leta v turških zadevah sklican notranjeavstrijski skupni zbor. Na povratku so Turki ob hrvatski meji nedaleč od Bizeljskega potolki krščansko vojsko. Na Kranjskem so se pa l. 1475 pojavili kar dvakrat, enkrat so prišli celo do Radovljice. Tudi v naslednjih letih (1476, 1477) so videle slovenske dežele turške čete. L. 1476 so prihrumele nekolikokrat prav do Gorice, Ziljske doline in Beljaka, pojavljajoč se v manjših oddelkih zdaj tu, zdaj tam. L. 1477 je veljal glavni sunek Furlaniji in Benečiji, kjer so prodrli Turki vse do reke Piave.

Vse prejšnje je pa presegal po silovitosti turški n a v a l n a K o r o š k o l e t a 1478. Utrdbe, ki so jih zgradili ob kranjsko-koroški meji od Kranjske gore do štajerske meje, niso mogle odvrniti silovitega sunka. Turki so črto obšli in udarili skozi bovške soteske na Koroško, kjer so se prav takrat upirali kmetje stanovom, češ, da jih ti ne branijo pred Turki in jim nalagajo le nove davke. Do Šmohorja in preko Sachsenburga so Turki opustošili deželo in odvedli mnogo ljudstva s seboj. Sodobni viri cenijo turško moč na 15.000 do 24.000 mož. Velik strah je

povzročil ta turški naval v alpskih deželah, na Tirolskem, Bavarskem in Salzburškem, toda v obrambo se je storilo bore malo. Davki, ki so jih stanovni in država razpisovali, so le skromno pritekali. Za sistematično zaporo mejá proti Turkom, ki je bila v načrtu, je bilo premalo sredstev. Nekatera mesta so pač dobila novo ali popravljeno obzidje. K obnovi ljubljanskega mestnega obzidja so morali pomagati okoliški kmetje in židje. Tudi slovenjgraško mestno obzidje naj pomagajo postaviti kmetje in Vipava naj se obda z zidom, je velel vladarjev ukaz. V Mariboru so poleg Ulrikovih vrat začeli postavljati utrjen cesarski grad.

Vse to, kot ponavadi, ni mnogo pomagalo. Turki so v naslednjih letih kar naprej vdirali v Slovenijo. Leta 1479 se pojavijo na Dolenjskem, prihrume skoraj pred vrata ljubljanskega mesta, prikažejo se ob Sotli, med Muro in Dravo, in v Furlaniji pred Čedadom in Vidmom. Večji po obsegu je bil še napad turških konjenikov l. 1483, ko so ti pridrli na Kranjsko, Spodnje Štajersko in Koroško. Že so Turki štirinajst dni puštošili, posebno na Kranjskem, v Podjuni in Zilji, ko se jim večja krščanska vojska, v kateri so bili Hrvati, Srbi in Slovenci, pod poveljstvom hrvatskega bana postavi ob Uni nasproti in jih veliko potolče.

Vse te leto za letom ponavljajoče se turške navale so občutile slovenske dežele tem težje, ker so se prav tedaj vojni in gospodarski stiski ter elementarnim nesrečam pridružile še nove nadloge. Cesar Friderik in ogrski kralj Matija Korvin, krščanska vladarja, ki bi jima kot prvima morala biti mar obramba pred turško silo, sta prišla navzkriž, in radi vojne med obema je bila zopet najhuje prizadeta Slovenija. Že nekoliko let trajajoča napetost med Habsburžanom in Korvinom je prišla do izbruha, ko je hotel cesar Friderik nekdanjega ostrogonskega škofa, ki je pribežal k njemu, odškodovati s salzburško nadškofijo, dotedanji nadškof pa ni maral odstopiti in se je, ogrožen od cesarja, zatekel v varstvo ogrskega kralja. Temu je bil dogodek primeren povod, da se je spustil l. 1479 najprej v diplomatska prerekanja, potem pa tudi v oboroženo akcijo. Že v septembru je zasedel postojanke svojega salzburškega varovanca ob Savi, kmalu nato Ptuj, v decembru Lipnico (Leibnitz) in tri mesece kasneje še salzburška gospodstva na Koroškem. To je bil šele začetek. V zgodnji spomladi 1480 se je pa začela prava vojna. Ogrji zavzamejo Radgono, kmalu nato Fürstenfeld in si s tem odpro nove dohode v srednjo Štajersko.

Vmes ni manjkalo novih turških navalov. Nepričakovano so se pojavili Osmani l. 1480 na Koroškem in Štajerskem. Le teden dni so puštošili, toda napravili več škode kot kdaj poprej. Lakota, draginja in elementarne katastrofe so še povečale obupno stanje. Vojskovanje z Ogri se je medtem nadaljevalo. Leta 1481 so ti na Štajerskem zavzeli grad

Borl ob Dravi in brez uspeha oblegali Maribor. Nekateri plemiči — tako na Kranjskem zadnji gospod Predjamski (Lueger) — so stopili celó na stran kralja Matije, ki je svoje ljudi bolje plačeval od skopega Friderika. Ko se je l. 1483 ogrski pritisk z vpadom v Nižjo Avstrijo še povečal, so čete ogrskega Matije napadle tudi Kranjsko, zavzele grad Klevevž na Dolenjskem in prodrle do Ljubljane. Politični načrti ogrskega kralja so postajali vedno očitnejši: izpodriniti med Dunajem in morjem Habsburžane, jih nadomestiti z dinastijo Korvinov in ustvariti državno skupino, ki bi se z Ogrsko na čelu mogla obraniti Turkov.

Res je Matija Korvin dosegal čimdalje večje uspehe. Že zavzame Nižjo Avstrijo do Anize, Dunaj se mu vda l. 1485, med Dravo in Muro sta v ogrski posesti Ormož in Negova, v Ljutomeru se zdravi ogrska kraljica Beatrice in leta 1489 pride Slovenjgradec pod Ogre. Državna vojska, ki jo je Friderik poslal nad Matijo, ne opravi skoraj ničesar, kajti Matija drži trdno v svojih rokah, kar je pridobil. Končno je vendarle prišlo proti koncu l. 1489 do premirja med Korvinom in Habsburžanom, nato pa do mirovnih pogajanj. Mir še ni bil sklenjen, ko aprila 1490 umre kralj Matija, ne zapustivši zakonitih potomcev. Z njegovo smrtjo se je začela ogrska oblast v alpskih deželah naglo rušiti. Z zastopniki Vladislava češkega, ki je še l. 1490 postal ogrski kralj, je sklenil sin cesarja Friderika, kralj Maksimilijan l. 1491 v Bratislavi mir. Habsburžan sicer ne dobi ogrske krone, po kateri je stremel, marveč le naslov ogrski kralj, poleg tega pa vrsto zapadnoogrskih krajev in vojno odškodnino. Salzburški gradovi in mesta, Ptuj, Pišce, Brežice, Sevnica in Raštanj, ki jih je držal po Matijevi smrti njegov vojskovodja Jakob Székely, pripadejo cesarju. Tak je bil konec nekdanj tako obsežne posesti salzburškega nadškofa na štajerskih tleh.

V kralju Matiji, čigar uspehi v alpskih in slovenskih pokrajinah so z njegovi smrtjo tako hitro propadli, so Slovenci njegove dobe z upanjem gledali vladarja, ki bi jih mogel rešiti pred Turki in drugimi nadlogami, stopil na mesto povsod zasmehovanega in zaničevanega Habsburžana Friderika ter napravil red in uvedel zopet pravdo v deželi. Saj je bilo za one čase že to mnogo, da Matijeve čete niso kakor druge po deželi morale in požigale. V idealiziranem kralju Matiažu slovenske narodne pesmi je zgoščena želja Slovencev v onih burnih časih po miru in pravici, blagostanju in povrnitvi starih dobrih časov. Žena kralja Matije je bila Beatrice Aragonska, ki je l. 1476 preko slovenske zemlje, ko so jo pravkar zapustile turške tolpe, kot nevesta potovala na ogrski dvor. Mogoče sta Beatrice in njena svatbena pot tudi pustili sled v slovenski narodni pesmi, ki poje o »Alenčici, prelepi mladi deklici, kraljici ljubi vogerski«.

V osemdesetih letih 15. stol. so turški navalili v Slovenijo nekoliko ponehali. Naslednik sultana Mohameda (u. 1481) ni bil tako bojevit kot ta in je celó nastopal proti samovoljnim plenilnim napadom svojih poveljnikov. Tudi je cesar proti plačilu večje denarne vsote dosegel daljše premirje. Šele v letu avstrijsko-ogrskega miru (1491) je prišlo do ponovnega turškega napada v slovenske dežele. Proti koncu septembra so vdrla Turki na Dolenjsko, tamkaj temeljito pustošili in pridrla na Gorenjskem vse do Kranja, bili pa nato pri Hrušici pod Ljubljano potolčeni. Sredi oktobra jih že najdemo na potu domov pri Krškem. Dve leti kasneje (1493) se pojavijo Turki na Spodnjem Štajerskem, l. 1494 pa plenijo v Hrvatskem Zagorju in prodrejo tostran Sotle do Studenic, Slovenske Bistrice in Žiž. Po l. 1494 prenehajo za daljšo dobo večji turški navalili v Slovenijo. Ponovna premirja, ki jih sklepata ogrski kralj Vladislav in nemški kralj Maksimilijan s sultanom, so vsaj nekoliko odvrnila turško nevarnost od slovenskih meja.

Medtem je l. 1493 umrl stari cesar Friderik III. Vladarska doba njegovega sina in naslednika Maksimilijana I ne oznanja le glede na turške navale, marveč tudi v marsičem drugem nastop novih časov.

DRUŽBA IN GOSPODARSTVO, CERKEV IN DUHOVNO ŽIVLJENJE V 15. STOLETJU

TEŽKE POLITIČNE IN VOJNE KRIZE, KI JIH JE PRETRPELA SLOVENSKA zemlja v 15. stol., niso ostale brez posledic v njenem gospodarstvu, socialnem, cerkvenem in kulturnem življenju.

Občutno na slabše se je proti koncu srednjega veka obrnil položaj slovenskega kmetaja, o katerem smo slišali, da je v 13. in 14. stol. živel v primeroma ugodnih razmerah. Takrat že ima rastoče število podeželskega prebivalstva za posledico po eni strani beg v mesta, po drugi strani pa obubožanje na domači grudi ostalega seljaka, ki mora deliti stare kmetije ali se pa zadovoljevati s kajžarskim domom, kjer ga redi skromna njivica, dnina ali obrt. Od 15. stol. dalje nastajajo pri nas čimdalje številnejše kajžarske naselbine. Množijo se najbolj tam, kjer so prometni položaj, bližina farne cerkve (obrtniki), procvit rudarstva (fužinarji, de-

lavci) in s tem zopet v zvezi večja izraba gozdov (drvarji) vabili k naselitvi.

Od 15. stol. dalje se slovenski kmet bori že mnogo težje za svoj kruh nego njegov prednik v 13. in 14. stol. Zunanji dogodki, vojne v deželi, pogosti turški vpadi in ne na zadnjem mestu tudi elementarne katastrofe so položaj slovenskega kmeta v drugi polovici 15. stol. še posebno poslabšale. Čas je prinesel znatno razvrednotenje denarja, kriza novca v letih 1457—1460 je njegovo vrednost znižala celó na eno petnajstino. Pri plačevanju gosposki se kmet na to ni oziral. Držal se je svoje »stare pravde«, zapisane v urbarju in plačeval gospodu le toliko v denarju, kolikor je bilo tamkaj navedeno. Gospod, ki je bil pri tem udarjen, si je pomagal na razne načine, ki so končno vendarle najhuje obtežili kmeta. Začel je zahtevati razne pristojbe mu »pravice«, ki jih je poprej, v času ugodnih gospodarskih razmer, pogostokrat izpregledal ali pri njih popustil. Vedno česče je sedaj zemljiški gospod ob kmetovi smrti zahteval najboljši rep živine iz pokojnikovega hleva. Prilaščal si je srenjsko zemljo, pazil strožje kot doslej na njeno pravilno izrabo, jo spreminjal v dominikalno zemljo, vse radi ustanavljanja novih kmetij, ki naj bi mu donašale na novo določene, višje dohodke. Dalje je zahteval nazaj odtujeno mu zemljo. Da bi povečal dohodke in rentabilnost svoje zemlje, je gledal poslej tudi na natančnejše opravljanje tlačanskega dela, v čemer je poprej večkrat popuščal. Tudi pri meri in vagi stavi višje, ne malokrat že neupravičene zahteve.

Silno so težili v drugi polovici 15. stol. i z r e d n i d a v k i, ki sta jih država in dežela nalagali stanovom, ti jih pa zopet prevalevali v največji in neredko krivični izmeri na podložnega kmeta. Ti izredni davki so bili za našega kmeta najhujše breme. Vodili so ga do obupa in upora, posebno, ker je kmet videl, da se nabrani novoc slabo ali pa sploh ne uporablja v namene, v katere je bil razpisan. Od obrambe pred turško silo, za katero se je tolikokrat pobiral izredni davek, je imel slovenski kmet v 15. stol. bore malo.

Stanje slovenskega kmeta se je proti koncu srednjega veka poslabšalo tudi radi tega, ker se je v mnogih zadevah vrinil med njega in deželnega kneza zemljiški gospod. Najvažnejša sprememba te vrste zadeva sodstvo. Ker je večji del deželskega sodstva prešel od deželnega kneza na zemljiškega gospoda in se je to na ta način zvezalo s patrimonialno oblastjo, pod katero je kmet spadal, je le-ta izgubil zaslombo, ki jo je imel poprej v pritožbah proti svojemu zemljiškemu gospodu pri deželskem sodniku, odvisnem do tedaj samo od deželnega kneza.

Poleg vseh teh težav so prišle nad našega kmeta še nove. Beg izpod oblasti zemljiškega gospoda v mesto, ki je prinašal kmetu svobodo in

navadno boljši gospodarski obstanek, sta gosposka in deželna zakonodaja čimdalje bolj obteževali in preprečevali. Zemljiški gospod, v bojazni za svoj delovni material, drži kmeta z vsemi silami na grudi. Cerkev, ki je kot vsi stanovi trpela radi razvrednotenja denarja, strogo določene desetine sicer ni mogla zvišati, zato je pa zahtevala višje pristojbine za maše, podeljevanje zakramentov in pokope. To je bilo v škodo kmetu in ugledu cerkve same.

Proti vsemu temu se je kmet vedno znova skliceval na svojo »staro pravdo«, kot stoji zapisana v urbarskih bukvah, je vsebovana v pravnih napotilih (Weistümer) ali je pa kot nezapisano pravo živela v sporočilu od roda do roda. Že v 15. stol. je ta klic po »stari pravdi« prišel do izraza v krajevnih kmetskih uporih, ki pa so bili kmalu zatrti. Navzlic temu je nezadovoljstvo ostalo in pripravljalo tla velikim uporom slovenskega kmeta v 16. stoletju.

V socialnem oziru se že v 14. stol. začetni proces izenačevanja slovenskega kmeta nadaljuje. Svobodnih kmetov je vedno manj, staroslovenski kosezi se čimdalje bolj pokmetujejo in iščejo varstva pri zemljiškem gospodu, socialna svoboda kmeta velja še prav malo, svoboden kmet je že blizu nesvobodnemu. V 15. stol. nastaja en sam enoten stan kmetskih podložnikov, ki družijo po izvoru socialno višje stoječi kmetski sloj s socialno nižjim v eno samo plast splošnega podložništva.

Političnih pravic slovenski kmet — kakor jih je imel na primer njegov tovariš na Tirolskem ali v Švici — nima. Te ima edino v stano ve razporejeno plemstvo, višja duhovščina in zastopniki mest ter trgov. V 15. stol. sta dosegla veljavo in vpliv stanov v naših deželah višek. Deželni knez je bil od stanov vedno bolj odvisen, predvsem, ker so imeli stanovi pravico dovoljevati mu izredne davke, ki jih je deželni knez ob rastočih vojnih in gospodarskih krizah potreboval in nujno zahteval. Tudi neprestane delitve dežel in prepiri med člani habsburške hiše so večali moč stanov. Vojne 15. stol. so povzdignile stanove do političnega faktorja, ki je bil enakovreden deželnemu knezu, in ga je v dobi Friderika III. celó prekosil. V 15. stol. so se začeli stanovi v posameznih deželah sestajati na deželnih zborih (na Kranjskem prvič 1431, na Štajerskem 1412). Na kranjski deželni zbor sta pošiljali svoje zastopnike tudi Slovenska Marka in habsburška Istra. Od druge polovice 15. stol. so se sestajali stanovi treh dežel Štajerske, Koroške in Kranjske na skupnih deželnih zborih, ki so jih narekovali interesi vseh treh dežel in želja deželnega kneza, prihraniti si dolgotrajna pogajanja od dežele do dežele. Prvi tak »generalni deželni zbor« se je zbral l. 1453 v Velikovcu, sledili so mu v burnih časih turških navalov in vojne z Matijo Korvinom nadaljnji v Gradcu, Lipnici in Mariboru.

Hor eli vna gualis gcellio

Va ze .ad pouem chudicu ynu nega deylam ynu
vse nega hofuti ynu ze vzpouem ynu dalsay dan
nassim goppudi is

Va ze dalsay dan bir sam to plomil bar sam
obhibil badar sam barp priell | bir sam se od
buga obarmill ynu ad nega zapravdi | bir
sam boga zatayll smem chudim deyl
ynu sam ze velim wdall to ablapu tiga ch
udiga | birer ynu nega sam se odpouedall ba
dar sam barp priell ynu sam se dospaga mall
zmeim grechy velim sluffil Ey ga ze

Va ze dalsay dan bir sam wofre vese porcy
dion zgedill badar sam tw priell zmalli and
chipo ledto reuwo mega zaga zay tw will bar
sam tw sluffill pridigwag od buga od zwete maie
od daga | smebow ynu od mech grechy zag
vsmalt ynu nst nssim mega lebna porim
popravill Ey ga

Va ze dalsay dan bir swete nedele swete so
boche vegeri druge swete dny ynu vegeri nassam
votuh tabu priehorall ynu gapill babur y ny
ze to popravdi morall dyati Ea sweti pop sme
ze quater drugne popne dny mozo poburo nassam
tabu gypu dopcneft babur samga dalsay Ey ga

Va se dalsay dan bir ze megi desetino mega
puota ynu mega svampa moye svymige mbule
nassam tabu smepu dall babur ny to popravdi
morall dyati Ey ga is

Va se dalsay dan bir ze mega otfe mega mai
mozo goppogino mega farmatstra mega dny
vymiga otto mega pridiga va nssim mbule tabu

V dobi kriz 15. stoletja ni — sicer močni — prirodni prirastek slovenskega kmeškega prebivalstva mogel odtehtati velikih ljudskih izgub, ki so jih v našem podeželju povzročile turške in druge vojne vihre. Radi turških navalov so posebno Kras, Notranjska, Dolenjska, Bela Krajina in obmejni kraji Štajerske hudo trpeli in izgubili visok odstotek svojega kmeškega prebivalstva. Viri naštevajo v teh predelih naše zemlje številne kmetije, celó vasi s pripombo, da so puste in neobljudene. V tuj-skem gospodstvu je bilo okoli l. 1494 30%, v ormoškem pa celo 45% kmetij pustih.

Že v 15. stol. so se selili posamezni begunci pred Turki in drugimi nadlogami na slovenska tla. Ker so prišli in pribežali od hrvatskih in srbskih strani, jih je narod imenoval Hrvat, Vlah, Lah, Bošnjak, Uskok ali Skok, Šmigoc, Bezjak, Prebeg ali Beg in še drugače. Priimek Horvat (Krabat) se v 15. stol. v urbarialnih in drugih virih, posebno v predelih, ki mejé na Hrvatsko, pojavlja vse češče. Do sistematičnega naseljevanja beguncev iz srbskih in hrvatskih pokrajin na slovenska tla je pa prišlo šele v začetku 16. stoletja.

Od vojnih viher, ki so v 15. stol. prizadejale slovenski zemlji toliko gorja, je bil primeroma še najmanj prizadet meščan. Pred Turki in najemniškimi četami ga je varovalo mestno obzidje, brez katerega takrat že skoraj nobeno slovensko mesto ni bilo. Deželni knez je svoja mesta in meščane ščitil, iskal v njih zaslombo proti stalno k upiranju pripravljenemu plemstvu, jim povečaval avtonomne pravice, podeljeval nove privilegije, ki so bili v prid njihovemu gospodarskemu stanju, ter jih branil pred trgovsko konkurenco plemičev in kmetov, duhovnikov in židov, tujcev in domačinov, pospeševal meščansko obrt. Naša mesta so se v 15. stol. povzpela do primeroma visokega blagostanja. Viden znak te dobe in ugodnih razmer, v katerih žive, so spomeniki svetne in cerkvene umetnosti, ki so takrat po naših mestih nastali po naročilu bogatega meščanstva in se ohranili do današnjih dni. Mesta posredujejo svojo umetnost tudi podeželju. Meščanskega pokolenja so v mnogih primerih stavbeniki in slikarji naših kmeških cerkvá gotske dobe.

Šele v zadnji četrtini 15. stol. so morala tudi mesta občutiti posledice trajnih notranjih in zunanjih kriz. Trgovina je začela občutno padati, mnoga trgovska pota so bila radi vojnih dogodkov zaprta, druga so se pa premaknila v nove smeri, obrt v obubožanem prebivalstvu ni našla več odjemalcev. Vrh tega se je približevala še nova nevarnost. Pojav zgodnjega kapitalizma, denarno močna trgovska družba iz južne Nemčije začne nalagati svoj kapital že tudi v alpskih in slovenskih pokrajinah. Trgovec naših mest, ki je postal imovit v tran-

ziti in lokalni kupčiji, ne more konkurirati ogromnim denarnim vsotam, ki so bile na razpolago kakim Fuggerjem in njihovim pomagačem. Preko koroških in zgornještajerskih rudnikov se je zgornjenemški kapitalizem približeval ob prelomu 15. v 16. stoletje tudi že slovenskim pokrajinam.

Petnajsto stoletje pomenja poleg drugih tudi hudo krizo cerkvenega življenja slovenske zemlje. Akutna je postala za časa, ko so Benetke strmoglavile trhlo svetno oblast oglejskega patriarha v Furlaniji in Istri (1420) in je zapadni krščanski svet zastoj klical po reformi, ki mu je tudi pravkar zaključeni konstanški vesoljni zbor ni mogel dati. Usodno je bilo, da je takrat sedel na oglejski stolici patriarh Ludvik II (1412—1439), ki je bil navzlic izgubi svoje svetne oblasti bolj svetni knez in vojak nego škof in duhovnik. Pred Benečani se je, zapustivši furlansko-istrski del svoje vladikovine, zatekel k celjskim grofom. Preko deset let je bilo Celje stolica oglejskega patriarha. Takrat (1420—1430) je bilo delovanje patriarha Ludvika omejeno skoraj le na slovenski del njegove dieceze. Razumljivo je, da je v teh časih, ko so veliki deli oglejskega patriarhata bili brez vrhovnega cerkvenega pastirja, hudo trpela cerkvena disciplina in versko življenje.

Neurejene razmere so se še povečale, ko se je patriarh Ludvik — radi nasprotstva do Benečana papeža Evgena IV — na baselskem cerkvenem zboru odločno postavil proti njemu, hotoč pridobiti s pomočjo koncila zopet svetno oblast v beneškem delu patriarhata. Z velikim vplivom, ki ga je imel v Baselu, je patriarh Ludvik potegnil na svojo stran in v stranko, ki je bila proti papežu Evgenu IV, skoraj celokupno slovensko zemljo. Poleg patriarha Ludvika je bil najodličnejši zagovornik baselskega koncila in baselske pripadnosti slovenske zemlje patriarhov vikarij za izvenbeneški del patriarhata, Martin, škof v istrskem Pičnu (Peden). Kot mnogi njegovih prednikov in naslednikov na pičenski stolici, je Martin z veliko vnemo opravljal službo patriarhovega namestnika v slovenskem delu njegove vladikovine in je stoloval v Ljubljani. Tudi po smrti patriarha Ludvika (1439) je trajal razkol v patriarhatu dalje in na oglejsko stolico so bili imenovani po dvojni patriarhi, eden od baselskega papeža in koncila, drugi od papeža Evgena IV. Šele pogodbe, ki jih je l. 1446 in kesneje sklenil papež Evgen s cesarjem Friderikom, so obnovile — istočasno z edinstvom v cerkvi vobče — tudi edinstvo v oglejskem patriarhatu, obenem pa svetni oblasti dale močan vpliv v cerkvenih zadevah.

Največji dobiček iz cerkvenega razkola je, kar se tiče slovenske zemlje, imel cesar Friderik III, to pa zato, ker se je odpovedal basel-

skemu koncilu in papežu. Mogoče ni noben Habsburžan, vse do Jožefa II, globlje posegel v cerkveni delokrog kot ta vladar. Friderik je kot protiuslugo za odpoved Baselu dosegel pravico, obdavčevati po potrebi duhovščino svojih dežel, dobil velike privilegije pri oddajanju izpraznjenih škofijskih stolic (med drugim krške, tržaške in pičenske), pravico predlagati primerne osebe kot vizitatorje samostanov in pravico oddajati sto (kesneje tri sto) beneficijev v svojih deželah.

Ureditvi razmerja med cerkveno in državno oblastjo ter odstranitvi oglejskega razkola sledi vrsta cerkvenih reform, ki globoko posegajo v razmere takratne slovenske zemlje. Z reformo verskega in duhovniškega življenja se bavi cerkvena sinoda, sklicana l. 1448 v Ljubljano. Njeni odloki nam nudijo vpogled v takratne cerkvene prilike na Slovenskem. Duhovniki žive prav pogostokrat v konkubinatu, izvršujejo krčmarsko obrt, so vdani nezmernemu lovu in kockarstvu, se nosijo gizdavo in se oblačijo ter lišpajo po šegi svetnih ljudi. Mnogo med njimi je tujcev, ki žive posebno pohujšljivo, prepuščajo številne fare ter cerkvene službe slabo plačanim in prav pogostokrat nezmožnim vikarjem ter kupčujejo s poverjenimi jim beneficiji. Do mnogih razvad je prišlo v bogoslužju in pri podeljevanju zakramentov. Marsikje duhovniki niso brali vseh delov maše. Strogo se ljubljanska sinoda obrača tudi proti razmeram v laiških krogih, tako proti zakoncem, ki nočejo živeti skupaj, in proti izvenzakonskemu skupnemu življenju. Zelo razširjena je bila navada poročati se cerkveno šele po ženitovanju in občevanju. Posebni sklepi reformne sinode so naperjeni proti vmešavanju svetne oblasti v cerkvene zadeve, predvsem proti svetnemu sodstvu nad kleriki.

Koliko so ti in podobni ukrepi ljubljanske reformne sinode zalegli, ne vemo. Če pomislimo, da nam verodostojni viri poročajo tudi za drugo polovico 15. stol. in za 16. stol. o prav enakih in podobnih razmerah v cerkvi in verskem življenju, kakor nam jih opisuje sinoda iz l. 1448, bi dejali, da ne posebno.

Cerkvene razmere na jugu je skušal cesar Friderik III urediti z ustanovitvijo ljubljanske škofije. Ne toliko verski in cerkveni kot politični nagibi so bili pri tem za Habsburžana merodajni, v prvi vrsti stremljenje po tesnejši cerkveno-upravni priključitvi celjske dediščine in po izrinjenju oglejskega cerkvenega vpliva iz južnih avstrijskih dežel. Ustanovna listina cesarja Friderika III za ljubljansko škofijo je iz l. 1461. Določa pri cerkvi sv. Nikolaja v Ljubljani novo škofijo, pri kateri ima pravico patronstva cesar. Za škofovo dotacijo je odrejeno: grad Goričane, opatija v Gornjem gradu ter fari sv. Petra v Ljubljani in sv. Mihaela pri Pliberku. Za prvega škofa je bil l. 1463 imenovan Sigmund pl. Lamberg.

Oglejski patriarh in beneška republika sta se sicer upirala ustanovitvi nove škofije, ali njuni upori so bili zaman. Tudi gornjegrajska opatija je bila proti vtelešenju v ljubljansko škofijo, in ko niso vsi njeni protesti nič pomagali, so redovniki kratkomalo zapustili samostan ter odnesli s seboj vse, kar se je odnesti dalo, tako da je dobil ljubljanski škof prazno in pusto opatijo. Ali tudi s tem še ni bilo konec nasprotovanja gornjegrajskih samostancev. Zadeva se je končala leta 1473 z ukinitvijo samostana.

Nova škofija se ni razprostirala preko sklenjenega ozemlja. Razbita na tri dele je obsegala na Kranjskem fare sv. Nikolaja in sv. Petra v Ljubljani, Št. Vid pri Ljubljani, Vodice, Šmartin pri Kranju, Naklo, Radovljico, Soro, Št. Jernej na Dolenjskem, Svibno in kapelo sv. Petra na Pšati, na Štajerskem fare Gornji grad, Škale, Braslovče in Pilštanj, ki so bile nekoč vteležene gornjegrajskemu samostanu, na Koroškem pa fari Šmihel pri Pliberku in sv. Nikolaja pri Beljaku.

Petnajsto stoletje je v zgodovini Slovencev in slovenske zemlje doba velikih kriz. Politična kriza, ki so jo povzročili grofje Celjski, bi skoraj uničila velike pridobitve Habsburžanov na slovenskih tleh, socialna in gospodarska kriza je izpodkopavala tri glavne stebre srednjeveške družbe, kmeta, meščana in plemiča, vojne in vojni pohodi pa so prizadevali Slovincem in njihovi zemlji posebno v drugi polovici 15. stol. neizmerno materielne in moralne škode. Poudarjeno je že bilo, da pojavi, ki so spremljali te krize, niso bili omejeni le na slovensko zemljo in na slovenske ljudi. V kolikor se kažejo med nami in na naših tleh, so po večini le del in odmev splošnega političnega, gospodarskega, socialnega in kulturnega stanja takratne Evrope; Slovenija je pri tem le več ali manj soudeležena. Radi turških navalov trpi prav tako Hrvatska in Ogrska. Celjski grofje ne grade svoje bodoče države le na slovenskih tleh in ne vodijo svoje politike proti Habsburžanom le pri nas. Naš plemič, meščan in kmet preživlja prav tako težke čase kot njegov tovariš na Hrvatskem ali Ogrskem, Češkem ali Nemškem. Slovenska zemlja je v vsem svojem političnem, gospodarskem in kulturnem življenju v 15. stol. že povsem »evropeizirana«, živi z Evropo eno življenje. V svojem zapadnem delu se prilagodi posebnim razmeram v Italiji, kjer prihaja pod vedno večji vpliv beneške politike in beneškega kulturnega kroga, v svojem večjem delu pa se usmerja v splošne politične, gospodarske, socialne in kulturne tokove pod nemškim vplivom stoječega dela Evrope.

Le z neko časovno zamudo moremo v 15. stol. slediti na slovenskih tleh pojavom velikih kulturnih tokov ter smeri, v katere je bila razgibana tedanja zapadna Evropa. Ko je Italija že vsa vdana h u m a n i z m u in

preporodu antike, se ta pojavlja med Slovenci — navzlic geografski bližini — šele prav kasno. Le posamezniki so, ki goje v 15. stol. pri nas klasične vede v smislu humanističnih načel. Pojav humanista Eneja Silvija Piccolomini, kesneje papeža Pija II, ki je bil imetnik mnogih beneficijev na slovenskih tleh in od 1447 do 1449 škof v Trstu ter je poznal in popisoval takratno slovensko zemljo, stoji visoko nad redkimi svoje dobe, ki so se tedaj med Slovenci bavili s peresom. Kako daleč je od visokega latinskega stila Piccolominijevih del preprosti jezik skromnega celjskega minorita, ki je okoli l. 1460 popisal v »Celjski kroniki« zgodovino svojih nekdanih gospodarjev, ali pa kmetska nemščina in preprosto izražanje Korošca Jakoba Unresta, župnika pri Sv. Martinu nad Dholico (u. 1500), ki nam je v svojih kronikah podal tako verno sliko 15. stoletja.

Prav tako kot v literarnem delu zaostaja za sosednjo Italijo in Nemčijo slovenska zemlja časovno tudi v likovno-umetnostnem ustvarjanju. Petnajsto stoletje, ko je v Italiji v polnem razmahu njena zgodnja renesansa, pomenja za umetnost na Slovenskem še dobo izrazite gotike, ki je bila takrat celó bolj doživljena in je globlje prodrla v široke plasti naroda kot kdaj poprej v prejšnjih stoletjih. Množina spomenikov 15. stol. kaže na močan kulturni dvig naše zemlje v poznem srednjem veku, ki ga je šele doba kriz v drugi polovici 15. stol. do neke mere zavrla. Kmet in meščan postajata naročnik in plačnik številnih še do danes ohranjenih spomenikov gotskega sloga, ki po številu daleč prekašajo spomenike 13. in 14. stol., katerih naročniki so bili po večini samostanski in plemiški krogi. Procvitajoča in razmeroma bogata mesta so si postavila — posebno v 15. in 16. stol. — nove župne cerkve, kot so nam ohranjene na primer v Kranju, Škofji Loki, Radovljici, Mariboru, Celju ali Ptuj, ali, da omenim eno izmed velikih podeželskih cerkva iz zadnjih let 15. stol., cerkev v Št. Rupertu na Dolenjskem. Večji del enotno sezidanih in do danes ohranjenih gotskih cerkva je nastal pri nas šele konec 15. in v prvi polovici 16. stoletja. Še do srede 16. stol. je pri Slovencih gotika živa in iz potreb ter čuvstvovanja naroda poganjajoča umetnost. Šele prav počasi začne v umetnost na slovenskih tleh prodirati renesansa v oblikah, kakršne je razvila na Nemškem.

Ko je slovenska zemlja ob koncu srednjega veka postajala vedno bolj »evropska« in se je pod vodstvom Habsburžanov, ki so iz velikih političnih kriz 15. stol. izšli zmagoviti, že uvrščala v nastajajoče evropske državne sisteme, je bila politična veljava slovenskega kmeta, ki je predstavljal ogromno večino in jedro Slovencev, še vedno ničeva. Kmet — ali kakor bi že skoraj smeli reči Slovenec — nima politične besede, ne soodločuje o politični usodi svoji in svoje zemlje. Šele ob času, ki ga obča

zgodovina označuje kot začetek evropskega novega veka, zaznamuje zgodovina Slovencev nekatere pojave, ki kažejo, da se je tudi slovenski kmet, zavedno ali nezavedno, začel oprasčati svoje politične in jezikovno-kulturne pasivnosti.

Predigro teh pojavov, ki uvajajo v novodobno zgodovino Slovencev, smemo imenovati upor koroških kmetov l. 1478. »Po nezvestem načinu Švicarjev« so, kakor pravi sodoben vir, začeli borbo »za staro pravdo«, ki ni bila zgolj lokalen upor za stare urbarske pravice, marveč je imela v načrtu nič manj kot ostvaritev neke vrste kmetijske demokracije pod vrhovnim vodstvom cesarjevim. Koroški kmetijski prevrat l. 1478 se sicer ni posrečil, vendar je ostal klic po »stari pravdi« med kmeti živ in je dosegel svoj višek v obeh velikih uporih slovenskih in hrvatskih kmetov l. 1515 in l. 1573. Vladar sam se je kmetom približal, ko jim je dal pravico pritožiti se neposredno pri njem proti krivicam zemljiških gospodov. Tako smer nove politike nasproti kmetским podložnikom so vladarju narekovali fiskalni interesi, ki so imeli v evidenci kmeta kot davčno moč nove centralistično urejene uradniške države, in politični oziri, ki so bili naperjeni proti veliki oblasti stanovsko organiziranega plemstva. Najpomembnejši pojav slovenske aktivnosti na pragu nove dobe je pa bilo versko gibanje, imenovano r e f o r m a c i j a. Res je, da ni pri nas njen pokret izšel iz vrst slovenskega kmeta, toda nad vse važno je, da mu je dal prvo v njegovem jeziku natisnjeno knjigo. Politične akcije slovenskega kmeta se niso posrečile, vladar se je iz svoje naklonjenosti do kmetškega stanu moral pred preveliko silo stanov umakniti, ostala pa je kot najvažnejši plod slovenske reformacije slovenska knjiga, namenjena v prvi vrsti slovenskemu kmetu. Njen pojav in gibanje, ki jo je dalo, sta v toliki meri pomembna, da moremo z upravičenostjo začeti s stoletjem reformacije novo obdobje zgodovine Slovencev.

VIRI IN LITERATURA

—

Falsch gesprochen: fest ostacula / in suoy nichol
 flach und anst. Brust - fets marit / ger gatur
 fast im suoriti facho lito / p. gnd - dus may
 duy

L'erand ibatris persona su ostendit ^{brant} flet marit
 ftegritu fito uedon har pferit u jedon emg
 vna fa gmiri dnt dnt mtr pueriti ffarboto
 mas dnt

mas du
Cunay potomiga lenarda fergito ita ostauil Bz
fint ite marit fergitu passau dusa fit
solad tridat mo du dast ma suor / n. / fargo
ito jednu masu

Quoniam porro in pignora petrentis uest ostendit
int pete maris fegenti maris eternasti
etis maris uest nuptio duastara vstis
sim patem da st ma maris ffecto lta diu maste
fa ptem diu.

IZ BRATOVŠČINSKE KNJIGE CERKVE SV. MARIJE V ČARNEJI V BENESKI SLOVENIJI
(slovenski tekst iz l. 1497)

*Začetek: Fuscha s Prosenicha jest ostavila i sin suoi Michel slatich
iedanaist bratine sfete Marie s Zergneu, da se ima stuoriti jsacho leto
sa gnich dus mas dui.*

NAMEN TEGA ODDELKA NI PODATI POPOLNO BIBLIOGRAFIJO ZA ZGODOVINO Slovencev v srednjem veku. Opozoriti hočem le na glavne vire ter literaturo splošnejšega značaja s posebnim ozirom na domačo in novejšo, v kateri se starejša in podrobnejša dela itak navadno omenjajo. — KRATICE: ČJKZ = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje, GMS = Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, GV = Geografski Vestnik, IMK = Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, LMS = Letopis Matice slovenske, MIÖG = Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung (oziroma Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung), MMVK = Mitteilungen des Musealvereines für Krain, RZD = Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani.

SPLOŠNE ZBIRKE VIROV. — Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, zbral FR. KOS, I-V, 1902-1928. — Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, izd. FR. SCHUMI, I, II, 1882-1884. — Archiv für Heimatkunde, izd. FR. SCHUMI, I, II, 1882-1887. — Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, izd. J. ZAHN, I-III, 1875-1903. — Monumenta historica ducatus Carinthiae, izd. A. JAKSCH, I-IV in I. Ergänzungsheft, 1896-1915. — B. M. DE RUBEIS, Monumenta ecclesiae Aquilejensis, 1740. — G. BIANCHI, Documenti per la storia del Friuli, I-II, 1844-5. — A. S. MINOTTO, Documenta ad Forum-Julii, patriarchatum Aquileiensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia, I/1, 1870. — F. MANZANO, Annali dei Friuli, I-VI, 1858-1868. — V. JOPPI, Documenti Goriziani, Archeografo Triestino, nuova serie, XI (1885)-XIX (1893). — P. KANDLER, Codice diplomatico Istriano (priloga časopisu L' Istria, 1846-1852). — Regesta pontificum Romanorum, Italia pontificia, VII, Venetiae et Histriae pars I, Provincia Aquileiensis, izd. P. F. KEHR, 1923. — W. HAU-THALER-F. MARTIN, Salzburger Urkundenbuch, I-IV, 1898-1931. — F. MARTIN, Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg 1247-1343, I, II, 1928-1931. — O. REDLICH, Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen (Acta Tirolensia I), 1886. — TH. BITTERAUFG, Die Traditionen des Hochstifts Freising (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, Neue Folge, 4, 5), I, II, 1905-9.

SPLOŠNA SLOVENSKA IN DEŽELNE ZGODOVINE. — Slovenska zemlja, izdaja Matica Slovenska, 1892-1926, zgodovinski opisi Goriško-Gradišanske,

Trsta in Istre, Beneške Slovenije (S. RUTAR), Kranjske (F. OROŽEN), Koroške (M. POTOČNIK), Slovenske Štajerske in Prekmurja (F. KOVAČIČ). — J. GRUDEN, Zgodovina slovenskega naroda, 1911-6. — D. LONČAR, Socijalna zgodovina Slovencev (v J. Glonarjevem slovenskem prevodu Niederlejevega Slovanskega sveta, 1911). — LJ. HAUPTMANN, članka »Slovenačke pokrajine« in »Slovinci« v Stanojevičevi Narodni Enciklopediji, IV, 1929. — M. KOS, članek »Istorija« v knjigi Slovenska, izd. Srpska književna zadruga, kolo 30, br. 202, 1927. — A. MELIK, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Pota in cilji, 1, 2), I, II, 1919-20. — ST. STANOJEVIĆ, Istorija Srba, Hrvata i Slovenaca, 1920. — V. POPOVIĆ, Istorija Jugoslovena, I, 1920. — V. ČOROVIĆ, Istorija Jugoslavije, 1933. — A. LINHART, Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen südlichen Slaven Oesterreichs, I, II, 1788-91. — A. DIMITZ, Geschichte Krains, I, II, (1-4), 1874-76. — A. MUCHAR, Geschichte des Herzogthums Steiermark, I-IX, 1844-74. — H. PIRCHEGGER, Geschichte der Steiermark, I, 1920. — Isti, Geschichte der Steiermark 1282-1740, 1931. — Isti, Abriss der steirischen Landesgeschichte, 1925. — G. ANKERSHOFEN-K. TANGL-H. HERMANN, Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten, I-IV, 1850-1867. — A. JAKSCH, Geschichte Kärntens bis 1335, I, II, 1928-9. — C. MORELLI, Istoria della Contea di Gorizia, izd. D. della Bona, I-IV, 1855-6. — P. ANTONINI, Il Friuli orientale, 1865. — P. PASCHINI, razprave o srednjeveški politični in cerkveni zgodovini Furlanije in oglejskega patriarhata v Nuovo Archivio Veneto, nuova serie, 20, 21 (1910-1) in v Memorie storiche Forogiuliesi, 8 (1912)-21 (1925). — C. CZOERNIG, Das Land Görz und Gradisca, 1873. — J. GODINA-VERDEĽJSKI, Opis in zgodovina Tersta in njegove okolice, 1872. — M. SILA, Trst in okolica, 1882. — A. TAMARO, La Vénétie Julienne, 1918. — Isti, Storia di Trieste, I, II, 1924. — C. DE FRANCESCHI, L' Istria, note storiche, 1879. — B. BENUSSI, Nel medio evo, pagine di storia istriana, 1897 (tudi v Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, IX-XIII). — D. GRUBER, Povijest Istre, 1924. — J. ZAHN, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 1893. — F. KRONES, Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogthums Steier (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, I), 1897. — A. MELL, Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks, 1930. — HISTORISCHER ATLAS der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, Die Landgerichtskarte, Lieferung 1-4, 1906-1929. — ERLÄUTERUNGEN zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, 1. Teil, Salzburg, Oberösterreich, Steiermark (obdelali E. RICHTER, A. MELL, J. STRNADT in H. PIRCHEGGER, 2. izd. 1917), 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Istrien, 1929 (Koroško obdelala A. JAKSCH in M. WUTTE, Kranjsko A. KASPRET in LJ. HAUPTMANN, Goriško A. MELL, Istro H. PIRCHEGGER). — K »historičnemu atlasu« kot vir: M. WUTTE, Kärntner Gerichtsbeschreibungen (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 20/21, 1912) in A. MELL-H. PIRCHEGGER, Steirische Gerichtsbeschreibungen (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, I, 1914). — E. MAYER, Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung im Mittelalter und ihre

römischen Grundlagen, Zeitschrift d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte, germ. Abt., 24, 1903. — G. DE VERGOTTINI, Lineamenti storici della costituzione politica dell' Istria durante il medio evo, 1924. — Isti, La costituzione provinciale dell' Istria nel tardo medio evo, Atti e memorie della Società istriana, 1926, 1927. — E. WERUNSKY, Oesterreichische Reichs- und Rechtsgeschichte, 1894 dalje (poglavja o Štajerski, Koroški, Kranjski, Istri-Trstu in Gorici). — K. in M. UHLIRZ, Handbuch der Geschichte Oesterreichs und seiner Nebenländer Böhmen und Ungarn, I, 1927 (bogata bibliografija!). — FR. STELÈ, Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, 1924. — Cerkveni (umetnostni) spomeniki Lavantinske škofije, I (A. STEGENŠEK, Dekanija gornjegrajska, 1905), II (A. STEGENŠEK, Konjiška dekanija, 1909). — Umetnostni spomeniki Slovenije, I (FR. STELÈ, Politični okraj Kamnik, 1922-1928), II (M. MAROLT, Dekanija Vrhnika, 1929 d.), III (M. MAROLT, Dekanija Celje, 1931-2). — FR. KIDRIČ, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije, 1929 dalje. — O. GRATZY, Repertorium zur 50 jährigen Geschichtschreibung Krains 1848-1898 (kazalo za Mittheilungen des Historischen Vereines für Krain 1846-1868, Mittheilungen des Musealvereines für Krain 1866, 1889-1898, Jahreshfte des Vereines des krainischen Landesmuseums 1856, 1858, 1862, Argo 1892-1898, Blätter aus Krain 1857-1865 (deloma) in Carniola 1838-1844 (deloma)). — FR. SIMONIČ, Slovenska bibliografija, I del, knjige (1550-1900). — J. ŠLEBINGER, slovenska historična bibliografija za 1902-1906 v Zborniku Matice Slovenske 5(1903)-9(1907), za 1907-1912 v Slovenski bibliografiji za 1907-1912, za 1913-1918 v Carnioli 1914-1919, za 1919-1927 v ČJKZ 2(1920)-7(1928). — A. SCHLOSSAR, Die Literatur der Steiermark in bezug auf Geschichte, Landes- und Volkskunde (3. izdaja, 1932). — Kazalo k Časopisu za zgodovino in narodopisje I-XX (za 1904-1925). — M. ORTNER, Register der geschichtlichen Aufsätze der Carinthia 1811-1910 (1911). — TH. STRASTIL VON STRASSENHEIM, Bibliographie der im Herzogtume Kärnten bis 1910 erschienenen Druckschriften (1912). — G. OCCIONI-BONAFFONS, Bibliografia storica Friulana, I-III (1884-1899). — A. PUSCHI-P. STICOTTI, »Indice generale« za »Archeografo Triestino« 1829-1902 (Archeografo Triestino, 24, 1902). — FR. KOMATAR, Verzeichnis der archivalischen Literatur Krains, Mitteilungen des k. k. Archivrates, I (1914).

I. PRED PRIHODOM SLOVENCEV

VIRI. — CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM, III, 1, 2 (1873), supplementi I-V (1902 dalje). — CL. PTOLEMAEUS, Geographia (izd. O. Cuntz, Die Geographie des Ptolemaeus, 1923. — ITINERARIA Antonini Augusti et Burdigalense, izd. O. Cuntz, 1929 (Itineraria Romana I.) — TABULA PEUTINGERIANA, ed K. Miller, 2. izd., 1888. — RAVENNATIS ANONYMI cosmographia, izd. Pinder in Parthey, 1860. — EUGIPPII abbatis Vita s. Severini, izd. Th. Mommsen, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, 1898.

1. POZORIŠČE SLOVENSKE ZGODOVINE. — O. LEHMANN, Zur historisch-politischen Geographie von Oesterreich und Ungarn, Mitteilungen der Geograph. Gesellschaft in Wien, 62 (1919). — J. PFISTER, Pannonien in politisch-geographischer Betrachtung, Ungarische Jahrbücher, VIII (1928). — LJ. HAUPTMANN, Priroda in zgodovina v jugoslovanskem razvoju, Njiva (Ljubljana), II (1922). — Isti, Entstehung und Entwicklung Krains, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abt., 4. Teil, 1929.

2. PREDZGODOVINSKA DOBA. — A. MÜLLNER, Emona, archaeologische Studien aus Krain, 1879. — W. SCHMID, Südsteiermark im Altertum (v knjigi Hausmann, Südsteiermark, 1925). — B. SARIA, Slovenija v starem veku, Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, XI (1931). — Vodnik po zbirkah Narodnega Muzeja v Ljubljani, Kulturno-zgodovinski del, 1931 (sestavki R. LOŽARJA o arheološkem oddelku in B. SARIJE o numizmatični zbirki). — A. GNIRS, Istria praeromana, 1925. — S. BRODAR-BAYER, Die Potočka zijalka, eine Hochstation der Aurignacschwankung in den Ostalpen, 1928 (Praehistorica I). — S. BRODAR, Paleolitik na Olševi, Zdravniški vestnik, II (1930). — K. DESCHMANN-HOCHSTETTER, Prähistorische Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain (Denkschriften dunajske akademije, math.-naturwiss. Klasse, 42). — Treasures of Carniola. Prehistoric Grave Material from Carniola, izd. A. MAHR, 1934. — R. MUNRO, Les stations lacustres d'Europe, 1908 (Carniole, Marais de Laibach, 176 d.). — W. ŠMID, Die Bronzezeit in Krain, Carniola, 1909. — M. HOERNES, Zur Chronologie der Gräberfunde von Watsch (Wiener Prähistorische Zeitschrift, I, 1914). — Isti, Krainische Hügelgräbernekropolen der jüngeren Hallstattzeit (prav tam, II, 1915). — W. SCHMID, Die Ringwälle des Bacherngbietes (Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften, Wien, II, Nr. 3, 4, 1915, 1924). — K. PICK-W. SCHMID, Frühgeschichtliche Befestigungsanlagen im Bereich der Isonzofront (Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts, 21-22, 1922-4, Beiblatt). — U. KAHRSTEDT, Studien zur politischen und Wirtschafts-Geschichte der Ost- und Zentralalpen vor Augustus (Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse, 1927). — J. OROŽEN, Zgodovina Celja, I, Prazgodovinska in rimska Celeja, 1927.

3. DOBA RIMLJANOV IN VELIKIH SELITEV NARODOV. — HAUPTMANN (I, 1), MÜLLNER, SCHMID (Südsteiermark), SARIA, LOŽAR, OROŽEN (I, 2). — O. KÄMMEL, Die Anfänge deutschen Lebens in Oesterreich bis zum Ausgange der Karolingerzeit, 1879. — FR. KOS, Črtice o naši domovini pred prihodom Slovencev, LMS za 1897. — G. ZIPPEL, Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus, 1877. — M. ABRAMIĆ, Poetovio. Vodnik po muzeju in stavbnih ostankih rimskega mesta, 1925. — R. EGGER, Führer durch die Antikensammlung des Landesmuseums in Klagenfurt, 1921. — G. BRUSIN, Aquileia. Guida storica e artistica, 1929. — PAULY-WISSOWA, Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, članki »Celeia« (IHM), »Emona«

(PATSCHE), »Nauportus« (SARIA) in »Neviodunum« (SARIA). — A. PREMERSTEIN-S. RUTAR, Römische Strassen und Befestigungen in Krain, 1899. — O. CUNTZ, Die römische Strasse Aquileia-Emona, Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts, V (1902). — W. SCHMID, Emona (Jahrbuch für Altertumskunde, VII, 1913-1918). — Isti, Römische Forschung in Oesterreich, 1912-1924, II: Die südlichen Ostalpenländer (15. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1923-4). — A. DEGRASSI, Ricerchi sui limiti della Giapidia, Archeografo Triestino, 43, 1929/30. — R. EGGER, Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum, 1916. — E. TOMEK, Geschichte der Diözese Seckau, I, 1917. — J. ZEILLER, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain, 1918. — F. KOVAČIČ, Petovij in Celeja v starokrščanski dobi, Buličev zbornik, 1924. — Isti, Zgodovina Lavan-tinske škofije, 1928.

II. OD NASELITVE DO MADŽARSKIH NAVALOV

VIRI — PAULI DIACONI Historia Langobardorum (izd. Waitz, Monumenta Germaniae historica, Scriptores rerum Langobardicarum, 1878 in Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, 1878). — FREDEGARII SCHOLASTICI Chronicon (izd. Krusch, Mon. Germ. hist., Scriptores rer. Merovingicarum, II, 1888). — ANNALES REGNI FRANCORUM (izd. Kurze, Script. rer. Germ. in usum schol., 1895). — ANNALES JUVAVENSES MAXIMI (izd. Bresslau, Mon. Germ. hist., Scriptores 30/2, 1926. Prim. E. KLEBEL, Eine neu aufgedundene Salzburger Geschichtsquelle, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 61 (1921). — H. BRESSLAU, Die ältere Salzburger Annalistik, Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 1923. — LIBELLUS DE CONVERSIONE BAGOARIORUM ET CARANTANORUM (izd. Wattenbach, Mon. Germ. hist., Scriptores, XI, 1854).

1. STOLETJE PRED PRIHODOM SLOVENCEV. — HAUPTMANN (I, 1), LOŽAR (I, 2), KÄMMEL, EGGER, TOMEK, ZEILLER, KOVAČIČ (I, 3). — FR. KOS, Iz domače zgodovine, I, Oblast Vzhodnih Gotov, IMK V (1895). — L. NIEDERLE, Slovanské starožitnosti, II, Původ a počátky Slovanů jižních, 1, 2, 1906-1910. — Isti, Manuel de l'antiquité slave, tome I, L'histoire, 1923. — Isti, Rukověť slovanské archeologie, 1931. — A. ALFÖLDI, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, I, II (Ungarische Bibliothek, erste Reihe, 1924, 1926). — C. DICULESCU, Die Gepiden, 1922. — C. BLASEL, Die Wanderzüge der Langobarden, 1909. — W. ŠMID, Das Gräberfeld von Krainburg, MMVK, 18 (1905). — Isti, Der Reihengräber von Krainburg, Jahrbuch für Altertumskunde, I (1907).

2. PRIHOD POD OBRI. — HAUPTMANN (I, 1), NIEDERLE (II, 1). — FR. KOS, Iz domače zgodovine, II-IV, Kdaj so Slovenci prišli v svojo sedanjo do-

movino? IMK 6 (1896). — Isti, Prvi nastop Slovencev v zgodovini, IMK 11 (1901). — L. HAUPTMANN, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, MIÖG 36 (1915). — Isti, Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VIe siècle, Byzantion 4 (1927/8). — S. RUTAR, Kakšno važnost imajo Pavla Dijakona knjige »De gestis Langobardorum« za starejšo zgodovino Slovencev?, LMS za 1885. — M. KOS, K poročilu Pavla Diakona o Slovencih, ČZN 26 (1931).

3. NASELITEV V NOVI DOMOVINI. — HAUPTMANN (I, 1; II, 2), KÄMMEL (I, 3), KOS (II, 2), NIEDERLE (II, 1). — F. KRONES, Die deutsche Besiedlung der östlichen Alpenländer, 1889. — W. LEVEC, Pettauer Studien I-III, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 28, 29, 35 (1898-1905). — A. DOPSCH, Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven, 1909. — F. RAMOVŠ, Donesek k slovenskim starožitnostim, ČJKZ 2 (1920). — S. RUTAR, Slovenske naselbine po Furlanskem, Ljublj. Zvon, 3 (1883). — M. KOS, K postanku slovenske zapadne meje, RZD 5/6 (1930). — W. SCHMID, Beiträge zur Geschichte der frühmittelalterlichen Besiedlung der Steiermark, Zeitschrift des Hist. Vereines für Steiermark, 18 (1922). — M. SIDARITSCH, Geographie des bauerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark, 1925. — A. MELIK, Kmetska naselja na Slovenskem, GV 9 (1933). — J. SCHMID, Siedlungsgeographie Kärntens, Carinthia I, 118, 119, (1928-9). — Isti, Die Flur des Rosentales, prav tam, 116 (1926). — M. KOS, Slovenska naselitev na Koroškem, GV 8 (1932). — E. MOOR, Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze, Ungarische Jahrbücher, 9 (1929). — W. STEINHAUSER, Die Ortsnamen des Burgenlandes als siedlungsgeschichtliche Quellen, MIÖG 45 (1931). — A. GRUND, Die Veränderungen der Topographie im Wiener Walde und Wiener Becken, 1901 (Geographische Abhandlungen, herausgeg. von A. Penck, VIII). — M. PAJK, Črtice o nekdanjih slovenskih naselbinah v Gorenji Avstriji, IMK 7 (1897). — J. STRNADT, Die freien Leute der alten Riedmark, Wenden- und Bajuvarensiedlung, Archiv für österreichische Geschichte, 104 (1915). — K. SCHIFFMANN, Das Land ob der Enns, 1922.

4. DRŽAVA KARANTANSKIH SLOVENCEV. — HAUPTMANN, Polit. Umwälzungen (II/2), KOS (II, 2; II, 3). — S. RUTAR, Jedinstvo slovenskih dežel od VII. do XIII. stoletja, Ljublj. Zvon, II (1882). — J. GOLL, Samo und die karantanischen Slaven, MIÖG 11 (1890). — J. MIKKOLA, Samo und sein Reich, Archiv für slawische Philologie, 42 (1928). — M. KOS, Z zgodovini kralja Sama in njegove dobe, ČJKZ 7 (1928). — M. KOS, O bolgarskem knezu Alcioku in slovenskem knezu Valuku, Šišičev zbornik 1929. — E. KRANZMAYER, Etymologische Beiträge zur Entstehung des karantanischen Herzogtums, Carinthia I, 115 (1925). — A. JAKSCH, Fredegar und die Conversio Carantanorum (Ingo), MIÖG 41 (1926).

5. POLITIČNA IN VERSKA PRIKLJUČITEV KARANTANSKIH SLOVEN-
CEV NA ZAPAD. — TOMEK, KOVAČIČ (I, 3), HAUPTMANN, Polit. Um-
wältungen (II, 2), RUTAR (II, 4). — FR. KOS, O bojih med krščanskimi in
poganskimi Slovenci v osmem stoletju, IMK 10 (1900). — M. LJUBŠA, Die
Christianisierung der heutigen Diözese Seckau, 1911. — J. GRUDEN, Akvi-
lejska cerkev med Slovenci v dóbi njihovega pokrščevanja, Dom in svet, 15
(1902). — H. PIRCHEGGER, Karantanien und Unterpannonien zur Karolinger-
zeit, MIÖG 33 (1912). — E. KLEBEL, Zur Geschichte der Pfarren und Kir-
chen Kärntens, Carinthia I, 115(1925)-118(1928). — K. GINHART, Das Mo-
destusgrab in Maria-Saal, Josef Strzygowski-Festschrift 1932.

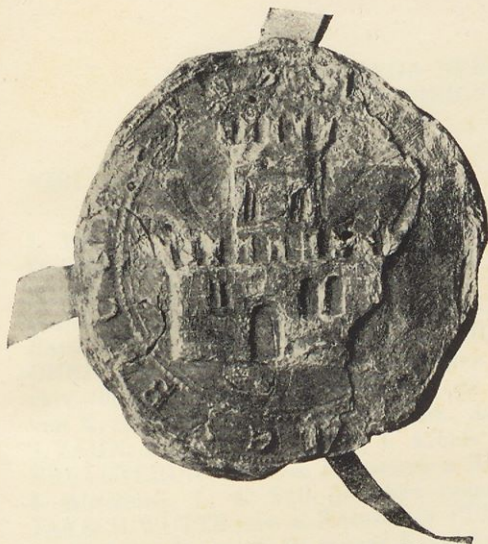
6. ZEDINJENJE SLOVENSKE ZEMLJE V FRANKOVSKI MONARHIJI. —
HAUPTMANN, Polit. Umwältungen (II, 2), RUTAR (II, 4), LJUBŠA, GRU-
DEN, PIRCHEGGER, KLEBEL (II, 5). — E. DÜMLER, Über die südöstli-
chen Marken des fränkischen Reiches, Archiv für Kunde österr. Geschichts-
quellen, 10 (1853). — M. FELICETTI, Steiermark im Zeitraume vom achten
bis zwölften Jahrhundert, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-
quellen, 9, 10 (1872-3). — FR. KOS, Slovenci za Karola Velikega, Ljublj. Zvon,
2 (1882). — LJ. HAUPTMANN, Postanek in razvoj frankovskih mark ob sred-
nji Donavi, ČJKZ 2 (1920). — R. UDINA, Il placito di Risano. Istituzioni
giuridiche e sociali dell'Istria durante il dominio bizantino, Archeografo
Triestino, 45 (1932). — A. BRACKMANN, Die Anfänge der Slawenmission und
die Renovatio Imperii des Jahres 800, Sitzungsberichte der preussischen Aka-
demie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 9 (1931).

7. PANONIJA — SREDIŠČE POLITIČNIH GIBANJ SLOVENSKE ZEMLJE V
DEVETEM STOLETJU. — HAUPTMANN, Polit. Umwältungen (II, 2), PIRCH-
EGGER, KLEBEL (II, 5), DÜMLER, KOS, HAUPTMANN (II, 6). —
FR. KOS, Hrvatsko-slovenska vstaja pod panonskim Ljudevitom, Kres 2 (1882).
— Isti, Odlomek iz slovenske zgodovine devetega stoletja, LMS za 1882/3. —
Isti, Spomenica tisočletnice Metodove smrti, 1885. — Isti, Iz domače zgodo-
vine. Doba od 843-867, IMK 7 (1897). — FR. KOVAČIČ, Bolgari na Sloven-
skem, ČZN 4 (1907). — LJ. HAUPTMANN, Mejna grofija Spodnjepanonska,
RZD, 1 (1923). — E. KLEBEL, Die Ostgrenze des Karolingischen Reiches,
Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 21 (1930). — F. ŠIŠIČ, Po-
vijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, 1925. — LJ. HAUPTMANN, Uloga
Velikomoravske države u slavensko-njemačkoj borbi za Podunavlje, Rad Jugo-
slavenske akademije, 243 (1932). — M. KOS, K historii kniežat'a Pribinu a
jeho doby, v zborniku Riša Vel'komoravská, 1933. — L. K. GOETZ, Geschichte
der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, 1897. — F. PA-
STRNEK, Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methodá, 1902. — F. SNO-
PEK, Constantinus-Cyrillus und Methodius, die Slavenapostel, 1911. —
A. BRÜCKNER, Die Wahrheit über die Slavenapostel, 1913. — V. JAGIČ,
Entstehungsgeschichte der kirchenslawischen Sprache, 1913. — I. OGJENKO,

Kostjantin i Metodij, ih žitija ta dija'nist', I, II, 1927-8. — P. LAVROV, Kirilo ta Metodij v dav'no-slov'janskomu pis'menstvu, 1928. — FR. DVORNIK, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle, 1926. — Isti, Les Légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, 1933.

8. KONEC FRANKOVSKEGA GOSPODSTVA V PANONIJI IN KARANTANIJI. — PIRCHEGGER, KLEBEL (II, 5), DÜMLER (II, 6), HAUPTMANN, KLEBEL (II, 7). — FR. KOS, Cesar Arnulf kot vladar po slovenskih pokrajinah, IMK 9 (1899).

9. POLITIČNI, SOCIALNI IN GOSPODARSKI RED STAROSLOVENSKE DOBE. — KÄMMEL (I, 3), NIEDERLE (II, I), KRONES, LEVEC, DOPSCH, W. SCHMID (II, 3). — L. NIEDERLE, Slovanske starožitnosti, Oddíl kulturní, Život starých Slovanů, I-III, 1911-1921. — Isti, Manuel de l'antiquité slave, tome II; La civilisation, 1926. — Isti, Rukovět slovanské archeologie, 1931. — P. REINECKE, Slavische Gräberfunde im kroatischen und slovenischen Gebiet, Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Ethnologie und Urgeschichte, 1897. — Isti, Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 19 (1899). — W. ŠMID, Alt-slovenische Gräber Krains, Carniola 1908. — J. BABNIK, Sledovi slovenskega prava, LMS za 1882-3. — J. PEISKER, Východisko Meitzenova ličení agrárních dějin germánských a slovanských, Český časopis historický, 4 (1899). — Isti, Die älteren Beziehungen der Slaven zu Turkotatarnen und Germanen, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 3 (1905). — Isti, Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslaven, prav tam, 7 (1909). — Isti, Raširenje Slavena, Starohrvatska Prosvjeta, nova serija, I (1927). — P. PUNTSCHART, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten, 1899. — E. GOLDMANN, Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den slovenischen Stammesverband, 1903. — G. GRABER, Der Eintritt des Herzogs von Kärnten am Fürstenstein zu Karnburg (Sitzungsberichte dunajske akademije, phil.-hist. Klasse, 190, 1919). — A. JAKSCH, Die Edlinge in Karantanien und der Herzogsbauer am Fürstenstein bei Karnburg, prav tam, 205, 1927 in Carinthia I, 118 (1928). — LJ. HAUPTMANN, Staroslovenska družba in njeni stanovi, ČJKZ I (1918/9). — Isti, Staroslovenska in staroslovenska »svoboda«, Čas 17 (1923). — Isti, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava 1928. — Isti, Die Herkunft der Kärntner Edlinge, Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 21 (1928). — Isti, Hufengrößen im bayrischen Stammes- und Kolonialgebiet, prav tam. — J. MAL, Nova pota slovenske historiografije?, Čas 17 (1923). — Isti, Epilog k staroslovenski svobodi, prav tam. — F. KOVAČIČ, Problemi ob zori naše zgodovine, ČZN 18 (1923). — J. GRUDEN, Slovenski župani v preteklosti, 1916. — F. GORŠIČ, Župani in knezi v jugoslovanski pravni zgodovini, ČZN 24 (1929). — A. DOPSCH, Die ältere Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Bauern in den Alpenländern Oesterreichs, 1930.

PEČAT MESTA LJUBLJANE
(najstarejši ohranjeni iz l. 1313)

PEČAT MESTA MARIBORA
(15. stol.)

PEČAT MESTA CELJA
(1466)

PEČAT MESTA PTUJA
(15. stol.)

III. DOBA VELIKEGA NEMŠKEGA POLITIČNEGA IN KOLONIZATORIČNEGA OSVAJANJA

VIRI. — Glej »Splošne zbirke virov«.

1. VELIKA KARANTANIJA IN NJENE KRAJINE. — FELICETTI (II, 6), RUTAR (II, 4). — U. WAHNSCHAFTE, Das Herzogthum Kärnten und seine Marken im XI. Jahrhundert, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie, 14 (1878) in posebej. — A. MELL, Die historische und territoriale Entwicklung Krains vom X. bis ins XIII. Jahrhundert, 1888. — V. HASEN-ÖHRL, Deutschlands südöstliche Marken im 10., 11. und 12. Jahrhundert, Archiv für österreichische Geschichte, 82 (1895). — F. SCHUMI, Die Herren von Krain und der Windischen Mark, Archiv für Heimatkunde, I, 1882-3. — J. ZAHN, Friaulische Studien, I, Archiv für österr. Geschichte, 57 (1879). — ERLÄUTERUNGEN zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung, 1., 4. Teil (posebno razprave HAUPTMANN-ove o Kranjski, JAKSCH-WUTTE-jeve o Koroški in PIRCHEGGER-jeve o Štajerski in Istri). — M. KOS, Postanek in razvoj Kranjske, GMS 10 (1929). — F. M. MAYER, Die östlichen Alpenländer im Investiturstreite, 1883. — J. EGGER, Das Aribonenhaus, Archiv für österreichische Geschichte, 83 (1897). — F. KRONES, Die Markgrafen von Steier, prav tam, 84 (1897). — R. EISLER, Die Legende vom heiligen Karantanerherzog Domitianus, MIÖG 28 (1907). — H. PIRCHEGGER, Beiträge zur mittelalterlichen Geschichte Innerösterreichs, II, Liutpoldinger und Aribonen in Kärnten und in der Kärntnermark, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 26 (1931). — O. DUNGERN, Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte, 1931 dalje.

2. GERMANIZACIJA SLOVENSKE ZEMLJE V 10.-12. STOLETJU. — Literatura pri poglavju II, 3 in ZAHN, III, 1. — Poleg tega še: F. X. ZAHN-BRECHER, Die Kolonisationstätigkeit des Hochstiftes Freising in den Ostalpenländern (Beiträge zur Geschichte, Topographie und Statistik des Erzbistums München und Freising, X, 1907). — O. KÄMMEL, Die Besiedelung der deutschen Südostmarken vom Anfange des 10. bis gegen das Ende des 11. Jahrhunderts (Jahresbericht des städtischen Gymnasiums zu St. Nikolai, Leipzig, 1909). — P. BLAZNIK, Kolonizacija Selške doline, 1928. — Isti, Bitenj. Historično-geografska študija, GV 4 (1928).

3. GOSPODARSTVO, DRUŽBA IN CERKEV V PRVIH STOLETJIH GERMANIZACIJE. — KÄMMEL, TOMEK, KOVAČIČ (I, 3), KRONES, DOPSCH, LEVEC (II, 3), LJUBŠA, KLEBEL (II, 5), PEISKER, DOPSCH, HAUPTMANN (II, 9), MAYER (III, 1). — H. F. SCHMID, Die Entstehung des kirchlichen Zehentrechts auf slavischem Boden, Księga pamiątkowa ku czci ... Abrahama, 1930. — E. KLEBEL, Die Kirchenverfassung des Mittelalters in Kärn-

ten und ihre Beziehungen zu Bayern und Slaven, Carinthia I, 120 (1930). — M. KOS, Paleografske in historične študije k freisinškim spomenikom, ČJKZ, 4 (1924). — Isti, Nove študije k freisinškim spomenikom, prav tam, 8 (1931). — W. SCHMID, Die Gutshöfe des frühen Mittelalters in den Ostalpen, Blätter für Heimatkunde, 7 (1929).

IV. BORBA ZA POLITIČNO PREVLADE NAD SLOVENSKO ZEMLJO

VIRI. — RIMANA PESEM o ustanovitelj Jurkloštra vojvodu Leopoldu VI, izd. M. Kos, ČJKZ, 6 (1927). — OTTOKARS österreichische Reimchronik, izd. J. Seemüller, Mon. Germaniae historica, Deutsche Chroniken, V (1890-1893). — JOHANNIS ABBATIS VICTORIENSIS Liber certarum historiarum, izd. F. Schneider, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, I-II, 1909-10 (prim. F. SCHNEIDER, Studien zu Johannes von Victring, Neues Archiv, 28, 29, 1903-4). — JANS ENIKEL, Werke, izd. Ph. Strauch, Mon. Germ. hist., Deutsche Chroniken, III, 1891-1900. — ÖSTERREICHISCHE CHRONIK von den 95 Herrschaften, izd. J. Seemüller, prav tam, VI, 1909. — J. CHMEL, Urkunden zur Geschichte von Österreich, Steiermark ..., 1246-1300, Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., I (1849). — THESAURUS ECCLESIAE AQUILEJENSIS, izd. J. Bianchi, 1847. — J. BIANCHI, Documenta historiae Forojuliensis, saec. XIII et XIV, Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, 21, 22, 26, 31, 36, 37, 41 (1859-1869). — J. ZAHN, Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis, Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 31, 35, 36 (1870-1871). — J. ZAHN, Austro-Friulana, Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 40 (1877). — F. KRONES, Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, der Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark, von 1283-1411 (Veröffentl. der Histor. Landes-Commission für Steiermark, 9, 1899). — A. KOBLAR, Drobtnice iz furlanskih arhivov, IMK 1 (1891)-4 (1894). — Koroški urbarji do 1269 izdani pri JAKSCH-u, Monumenta historica ducatus Carinthiae, I-IV. — Urbarji freisinških posestev pri ZAHN-u, Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 36 (1871). — Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, izdala A. DOPSCH in A. MELL (Oesterreichische Urbare, I. Abt., 2, 1910). — Steirische und kärnthische Taidinge, izdala F. BISCHOFF in A. SCHÖNBACH (Oesterreichische Weisthümer, VI, 1881). — Steirische Taidinge. Nachträge. Izdala A. MELL in E. MÜLLER (prav tam, X, 1913).

1. DINASTIČNI TERITORIJI. — DUNGERN, EGGER, EISLER, HAUPTMANN, JAKSCH, KOS, KRONES, MELL, PIRCHEGGER, SCHUMI, WUTTE, ZAHN (III, 1). — E. OEFELE, Geschichte der Grafen von Andechs, 1877. — S. RUTAR, Zgodovina Tolminskega, 1882. — R. PICHLER, Il castello di Duino, 1882. — G. JURITSCH, Geschichte der Babenberger und ihrer Länder, 1894. — E. OTTENTHAL, L'administration du Frioul sous les patriarches d'Aquilee, Mélanges Paul Fabre, 1902. — A. JAKSCH, Die Entstehung des Bambergisches Besitzes in Kärnten, Carinthia I, 97 (1907). — W. LENEL, Venezia-

nisch-Istrische Studien (Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg, 9, 1911). — K. CAPUDER, Nastoj grofije Goriške, Carniola, 5 (1914). — F. KOVAČIČ, Gradivo za prekmursko zgodovino, ČZN 21 (1926). C. DE FRANCESCHI, Mainardo conte d'Istria e le origini della contea di Pisino, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, 1926. — K. TROTTER, Beiträge zur mittelalterlichen Geschichte Innerösterreichs I, Die Grafen von Ebersberg und die Ahnen der Grafen von Görz, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 25 (1929). — FR. KOS, Iz zgodovine devinskih gospodov, RZD I (1923). — R. MELL, Beiträge zur Geschichte der steirischen Privaturkunde (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, VIII, 1911). — O. REDLICH, Siegelurkunde und Notariatsurkunde in den südöstlichen Alpenländern, Carinthia I, 103 (1913). — O. WONISCH, Über das Urkundenwesen der Traungauer, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 22 (1926).

2. BORBA ZA KRANJSKO. — HAUPTMANN, KOS, MELL, PIRCHEGGER, SCHUMI (III, 1), JURITSCH, LENEL, OEFELE (IV, 1). — KALKOFF P., Wolfger von Passau 1194-1204, 1882. — M. KOS, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs, ČZN 13 (1917). — P. PASCHINI, Bertoldo di Merania patriarca d'Aquileia, 1920. — H. FRANKFURTH, Gregorius de Montelongo, 1898. — O. REDLICH, Die Pläne einer Erhebung Österreichs zum Königreich, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 26 (1931).

3. ZEDINJEVANJE SLOVENSKE ZEMLJE POD PŘEMYSLOM OTAKARJEM II. — HAUPTMANN, JAKSCH, MELL, PIRCHEGGER, WUTTE (III, 1), LENEL (IV, 1), FRANKFURTH, PASCHINI (IV, 2). — O. LORENZ, Geschichte König Ottokars II von Böhmen und seiner Zeit, 1866. — F. ŠUKLJE, Avstrijsko medvladje in ustanovitev habsburške vlade na Avstrijskem (Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskem, 1883). — O. REDLICH, Zur Geschichte der österreichischen Frage unter König Rudolf I, MIOG, Ergänzungsband 4, 1893. — A. DOPSCH, Die Kärnten-Krainer Frage und die Territorialpolitik der ersten Habsburger in Österreich, Archiv für österreichische Geschichte, 87 (1899). — O. REDLICH, Rudolf von Habsburg, 1903. — V. NOVOTNY, Beiträge zur Geschichte Přemysl Otakars II, MIOG, 31 (1910). — Isti, České dějiny, III, 1928.

4. HABSBUŘSKO-GORIŠKO RAVNOVESJE 1282-1335. — HAUPTMANN, JAKSCH, PIRCHEGGER, WUTTE (III, 1), ŠUKLJE, REDLICH, DOPSCH, (IV, 3). — A. DOPSCH, Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292, MIOG, 22 (1901). — R. HEUBERGER, Graf Meinhard II von Tirol und Görz (I), Herzog von Kärnten, Zeitschrift des Ferdinandeums, 3. Folge, 59 (1915).

5. PRODIRANJE HABSBUŽANOV NA MORJE. — HAUPTMANN, PIRCH-EGGER (III, 1), LENEL (IV, 1). — A. HUBER, Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Österreich, 1865. — G. CESCA, Le relazioni tra Trieste e Venezia sino al 1381, 1381. — M. DOBLINGER, Die Herren von Walsee, Archiv für österr. Geschichte, 95 (1906). — A. LUSCHIN, Venetianische Anschläge auf Triest, v časopisu Österreich, 1918/9. — M. WUTTE, Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Österreich, MIÖG 38 (1920).

6. SLOVENCİ IN SLOVENSKE MEJE V VISOKEM SREDNJEM VEKU. — RUTAR, KRONES, LEVEC, KOS (II, 3), ZAHN (III, 1), BLAZNIK (III, 2), DOPSCH (IV, »viri«). — M. KOS, Slovenska osebna imena v »Liber confraternitatum Seccoviensis«, ČZN 10 (1913). — F. KOVAČIČ, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja, ČZN 15 (1919). — M. KOS, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, ČZN 28 (1933). — F. VATOVEC, Kolonizacija laškega okraja v luči krajevnih imen, ČZN 24 (1929). — S. RUTAR, Nemški rut na Goriškem, Kres, 2 (1882). — JOH. KOSTIAL, Deutschruth, Deutsche Erde, 12 (1913). — A. HAUFFEN, Die deutsche Sprachinsel Gottschee, 1895. — TH. ELZE, Die Abstammung der Gotscheer (Gottscheer), MMVK 13 (1900). — JUBILÄUMS-FESTBUCH der Gottscheer 600-Jahrfeier, 1930. — H. GROTHE, Die deutsche Sprachinsel Gottschee in Slowenien (Deutschtum und Ausland, 40/41, 1931). — E. CASTLE, Entdeckung und Erforschung der deutschen Sprachinsel Gottschee, MIÖG 46 (1932). — G. WIDMER, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerländchens (1406-1627), 1931.

7. GOSPODARSTVO IN SOCIALNI POLOŽAJ KMETA. — LEVEC, DOPSCH, HAUPTMANN (II, 3), PEISKER, PUNTCHART, GOLDMANN, GRABER, JAKSCH, HAUPTMANN, DOPSCH, GRUDEN (II, 9), BLAZNIK (III, 2), KOVAČIČ, WIDMER (IV, 6). — W. MILKOWICZ, Die Supaneiverfassung, MMVK, 3, 4 (1890-1). — A. MELL, Beiträge zur Geschichte des Unterthanwesens in Steiermark, Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 40, 41 (1892/3). — A. KOBLAR, Loško gospostvo frizinskih škofov, IMK 1 (1891). — A. DOPSCH, uvod k izdaji štajerskih deželnoknežjih urbarjev (glej IV »viri«). — L. HAUPTMANN, Die Freileute, Carinthia I, 100 (1910). — Isti, Das Schöffentum auf slowenischem Boden, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 10 (1912). — Isti, Über den Ursprung von Erbleihen in Österreich, Steiermark und Kärnten (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, VIII, 1913). — M. KOS, Tolminska gastaldija leta 1377, Carniola 8 (1917). — F. VATOVEC, K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja, 1927.

8. PLEMIŠKI STAN. — A. LUSCHIN, Die steirischen Landhandfesten, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 9 (1872). — F. KRONES, Der Herrenstand des Herzogthums Steier, Mittheilungen des Histor. Vereines

für Steiermark, 47 (1899). — Isti, Landesfürst, Behörden und Stände des Herzogtums Steier 1283-1411 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, IV, 1900). — A. ANTHONY VON SIEGENFELD, Das Landeswappen der Steiermark (prav tam, III, 1900). — A. WEISS, Kärnten's Adel bis zum Jahre 1300, 1869. — WL. LEVEC, Die krainischen Landhandfesten, MIÖG 19 (1898).

9. CERKEV. — KOVAČIČ, TOMEK (I, 3), KLEBEL (II, 5), SCHMID, KLEBEL (III, 3). — P. HITZINGER, Die kirchliche Eintheilung Krains seit der ersten Einführung des Christenthums bis zur Gegenwart, Archiv für die Landesgeschichte des Herzogthums Krain, 2/3, 1854. — I. OROŽEN, Das Bisthum und die Diözese Lavant, I-VIII, 1875-1893. — K. KOVAČ, Ein Zehentverzeichnis aus der Diözese Aquileja vom Jahre 1296, MIÖG 30 (1909). — M. KOS, O nameravani ustanovitvi škofije v Gornjem gradu leta 1237, ČJKZ, 1 (1918). — A. STEGENŠEK, O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja, ČZN, 7 (1910). — Isti, O početkih Jurkloštrske kartuzije, prav tam, 8 (1911). — F. KOVAČIČ, Dominikanski samostan v Ptuj, Voditelj v bogoslovnih vedah, 1914. — Isti, Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj, ČZN, 10 (1913). — Isti, K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuj, ČZN 22 (1927). — WL. MILKOWICZ, Die Klöster in Krain, Archiv für österreichische Geschichte, 74 (1889). — G. RANT, Die Franziskaner der österreichischen Provinz, ihr Wirken in Nieder-Österreich, Steiermark und Krain bis zum Verfall der Kustodie Krain und ihrer Klöster (1596), 1908. — M. LJUBŠA, Zemljepisni razvoj sedanjih lavantinskih župnij na levem bregu Drave do Jožefa II, ČZN 19 (1924). — Isti, Zemljepisni razvoj župnij v praprunijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona, ČZN 20 (1925).

10. MESTA IN MEŠČANSTVO. — S. RUTAR, Krains mittelalterliche Handelsbeziehungen zu den Städten an der adriatischen Küste, MMVK 3 (1890). — A. ROSENBERG, Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark, 1914. — FR. ZWITTER, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, 1929. — J. ŽONTAR, Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije, GMS 13 (1932). — I. VRHOVEC, Die wohlhlöbliche landesfürstliche Hauptstadt Laibach, 1886. — Isti, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, 1886. — A. MELIK, Razvoj Ljubljane, GV 5/6 (1929-1930). — FR. ZWITTER, Razvoj ljubljanskega teritorija, prav tam. — FR. POKORN, Loka, Dom in svet, 7 (1894). — I. VRHOVEC, Zgodovina Novega Mesta, 1891. — FR. KOMATAR, Kostanjeviške mestne pravice, »Jahresbericht« gimnazije v Kranju 1910-1. — Kočevje (glej IV, 6). — A. GUBO, Geschichte der Stadt Cilli, 1909. — J. OROŽEN, Zgodovina Celja, II, 1927. — J. MRAVLJAK, Vuzenica v srednjem veku, 1927 in Vuzenica II, 1929. — Isti, Dravograd, I del (1161-1261), 1932. — R. G. PUFF, Marburg in Steiermark, I, II, 1847. — FR. BAŠ, Maribor I, Historično-geografski razvoj, GV 2 (1926). — F. RAISP, Pettau, Steiermarks älteste Stadt, 1858. — F. BISCHOFF, Das Pettau Stadtrecht vom Jahre 1376, Sitzungsberichte

dunajske akademije, phil.-hist. Klasse, 113 (1886). — H. PIRCHEGGER, Geschichte der Stadt und Herrschaft Pettau im Mittelalter, »Jahresbericht« gimnazije v Ptuj, 1902/3, 1903/4. — FR. BAŠ, Historično-geografski razvoj Ptuja, ČZN 28 (1933). — FR. KOVAČIČ, Trg Središče, 1910. — Isti, Ljutomer, zgodovina trga in sreza, 1926. — A. GNIRS, Das Görzer Statutbuch, 1916, — FR. KOS, K zgodovini Gorice v srednjem veku, GMS, 1-8 (1920-27). — M. ARKO, Zgodovina Idrije, 1931. — Za zgodovino Trsta in Gorice prim. tudi bibliografijo v uvodu.

V. KONEC SREDNJEGA VEKA

VIRI. — AENEAS SYLVIUS PICCOLOMINI, De rebus et gestis Friderici III sive Historia Austriaca, izd. A. F. Kollar, Analecta monumentorum... Vindobonensia, II, 1762. — CELJSKA KRONIKA (izd. F. Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli, 1883). — F. KRONES, Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, 8 (1871). — JACOBUS UNREST, »Chronicon Carinthiacum« in »Chronicon Austriacum« (izd. S. F. Hahn, Collectio monumentorum veterum et recentium, I, 1724). — Prim. F. KRONES, Die österreichische Chronik Jakob Unrest's, Archiv für österr. Geschichte, 48 (1872).

1. DVIG CELJSKIH GROFOV. — HAUPTMANN, PIRCHEGGER (III, 1), GU-BO, OROŽEN (IV, 10), KRONES (V, »virici«). — I. OROŽEN, Celska kronika, 1854. — A. G. SUPAN, Die vier letzten Lebensjahre des Grafen Ulrich II von Cilli, 1868. — H. CHILIAN, Barbara von Cilli, 1908. — M. ZAWADZKY, Die Cillier und ihre Beziehungen zu Kaiser Sigismund und König Albrecht, 1911. — M. KOS, Srbski Brankovići in goriški grofje, ČJKZ 2 (1920). — A. STEGENŠEK-FR. KOVAČIČ, Historični portreti na oltarni podobi župne cerkve na Črni ali Ptujski gori, ČZN 17 (1922). — O. H. STOWASSER, Zwei Studien zur österreichischen Verfassungsgeschichte, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, German. Abteilung, 44, 1924 (o posesti in položaju celjskih grofov). — M. DOLENC, Kazenska pravda zoper Veroniko Deseniško, 1930.

2. TURŠKE IN DRUGE VOJNE V DRUGI POLOVICI 15. STOLETJA. — HAUPTMANN, MELL, PIRCHEGGER (III, 1), DOBLINGER, LUSCHIN, WUTTE (III, 5). — F. ILWOF, Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark, Mittheilungen des Histor. Vereines für Steiermark, 9-10, 15, 32 (1859-1884). — J. PARAPAT, Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence, LMS za 1871. — FR. LEVEC, Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien (program ljubljanske realke 1891). — G. LOSCHI, Le incursioni dei Turchi nella Carniola e nell'Istria, Archeografo Triestino, 18 (1892). — WL. LEVEC, Die ersten Türkeneinfälle in Krain und Steiermark, MMVK 16 (1903). — N. JORGA, Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe

siècle, 4ème série (1453-1476), 5ème série (1476-1500), 1915. — H. PIRCH-EGGER, Die ersten Türkenereignisse (1396, 1415, 1418), Zeitschrift des Histor. Vereines für Steiermark, 18 (1922). — A. KLEIN, Zur Geschichte der Türkenereignisse in die Steiermark während der Regierung Friedrich III, prav tam, 19 (1923). — F. KRONES, Zur Quellenkunde und Literatur der Geschichte Baumkirchers und der Baumkircherfehde, MÖG, Ergänzungsband 6 (1901). — Isti, Die Baumkircher, Archiv für österr. Geschichte, 91 (1902). — I. ROTHENBERG, Andreas Baumkircher, Zeitschrift des Histor. Vereines für Steiermark, 6 (1908). — J. MAL, Grb in barve dežele Kranjske, Čas 7 (1913), Slovenec 1916, št. 112-114 in posebej 1916. — I. ROTHENBERG, Die steirischen Wehrordnungen des 15. Jahrhunderts, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, 20 (1924).

3. DRUŽBA IN GOSPODARSTVO, CERKEV IN DUHOVNO ŽIVLJENJE V 15. STOLETJU. — Večji del literature navedene pod IV, 6-10. — A. KASPRET, Über die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des XV. und im Anfange des XVI. Jahrh., MMVK 2 (1889). — Isti, Razmere gorenjskih kmetov okolu leta 1500, 1893. — J. GRUDEN, Cerkvene razmere med Slovenci v petnajstem stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, 1908.

ZEMLJEVIDI

1. Slovenska zemlja v rimski dobi (priloga)
2. Severne in zapadne meje Slovencev v 9. stoletju in danes (str. 35)
3. Obseg in smeri prve slovenske naselitve (priloga)
4. Politična razdelitev slovenske zemlje v 9. stoletju (str. 71)
5. Teritorialni razvoj slovenske zemlje v srednjem veku (priloga)
6. Oris glavnih prometnih potov na Slovenskem v srednjem veku (str. 203)
7. Cerkvena razdelitev slovenske zemlje v srednjem veku (priloga)

Zemljevid št. 1 je izdelal gospod kolega prof. dr. Balduin Saria, ki mi je tudi pomagal pri podobah srednjeveških novcev. Pri zemljevidih št. 6 in 7 sem se okoristil z izsledki, do katerih sta v svojih raziskavanjih, započetih v Historičnem seminarju univerze v Ljubljani, prišla gospodična prof. Minka Mesarjeva v Ljubljani (zemljevid št. 6) in gospod prof. Maks Miklavčič v Št. Vidu nad Ljubljano (zemljevid št. 7). Vsem velja moja najlepša zahvala. Pri zemljevidu št. 4 in 5 sem souporabil izsledke Lj. Hauptmanna, H. Pircheggerja in M. Wutteja v »Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer« in Pircheggerjev historični zemljevid Štajerske v »Abriss der steirischen Landesgeschichte«. Zemljevide je risal g. V. Finžgar, kartograf Geografskega instituta univerze v Ljubljani.

Obenem se na tem mestu zahvaljujem vsem, ki so mi postregli z ilustracijskim gradivom, pred vsemi posebno gospodu konservatorju drju Fr. Stelétu, ki mi je pri odbiri slik stal vedno z največjo uslužnostjo ob strani, kakor tudi vodstvom muzejev v Ljubljani, Mariboru, Ptuj in Skoplj.

VSEBINA

I. PRED PRIHODOM SLOVENCEV

1. Pozorišče slovenske zgodovine	7
2. Predzgodovinska doba	12
3. Doba Rimljanov in velikih selitev narodov	16

II. OD NASELITVE DO MADŽARSKIH NAVALOV

1. Stoletje pred prihodom Slovencev	23
2. Prihod pod Obri	28
3. Naselitev v novi domovini	32
4. Država karantanskih Slovencev	52
5. Politična in verska priključitev karantanskih Slovencev na zapad	55
6. Zedinjenje slovenske zemlje v frankovski monarhiji	62
7. Panonija — središče političnih gibanj slovenske zemlje v 9. stol.	68
8. Konec frankovskega gospodstva v Panoniji in Karantaniji	81
9. Politični, socialni in gospodarski red staroslovenske dobe	87

III. DOBA VELIKEGA NEMŠKEGA POLITIČNEGA IN KOLONIZATORIČNEGA OSVAJANJA

1. Velika Karantanija in njene kraje	101
2. Germanizacija slovenske zemlje v 10—12 stoletju	114
3. Gospodarstvo, družba in cerkev v prvih stoletjih germanizacije	120

IV. BORBA ZA POLITIČNO PREVLADE NAD SLOVENSKO ZEMLJO

1. Dinastični teritoriji	133
2. Borba za Kranjsko	148
3. Zedinjevanje slovenske zemlje pod Přemyslom Otakarjem II	154
4. Habsburško-goriško ravnoesje 1282—1335	162
5. Prodiranje Habsburžanov na morje	167
6. Slovenci in slovenske meje v visokem srednjem veku	171
7. Gospodarstvo in socialni položaj kmeta	178
8. Plemiški stan	187
9. Cerkev	191
10. Mesta in meščanstvo	198

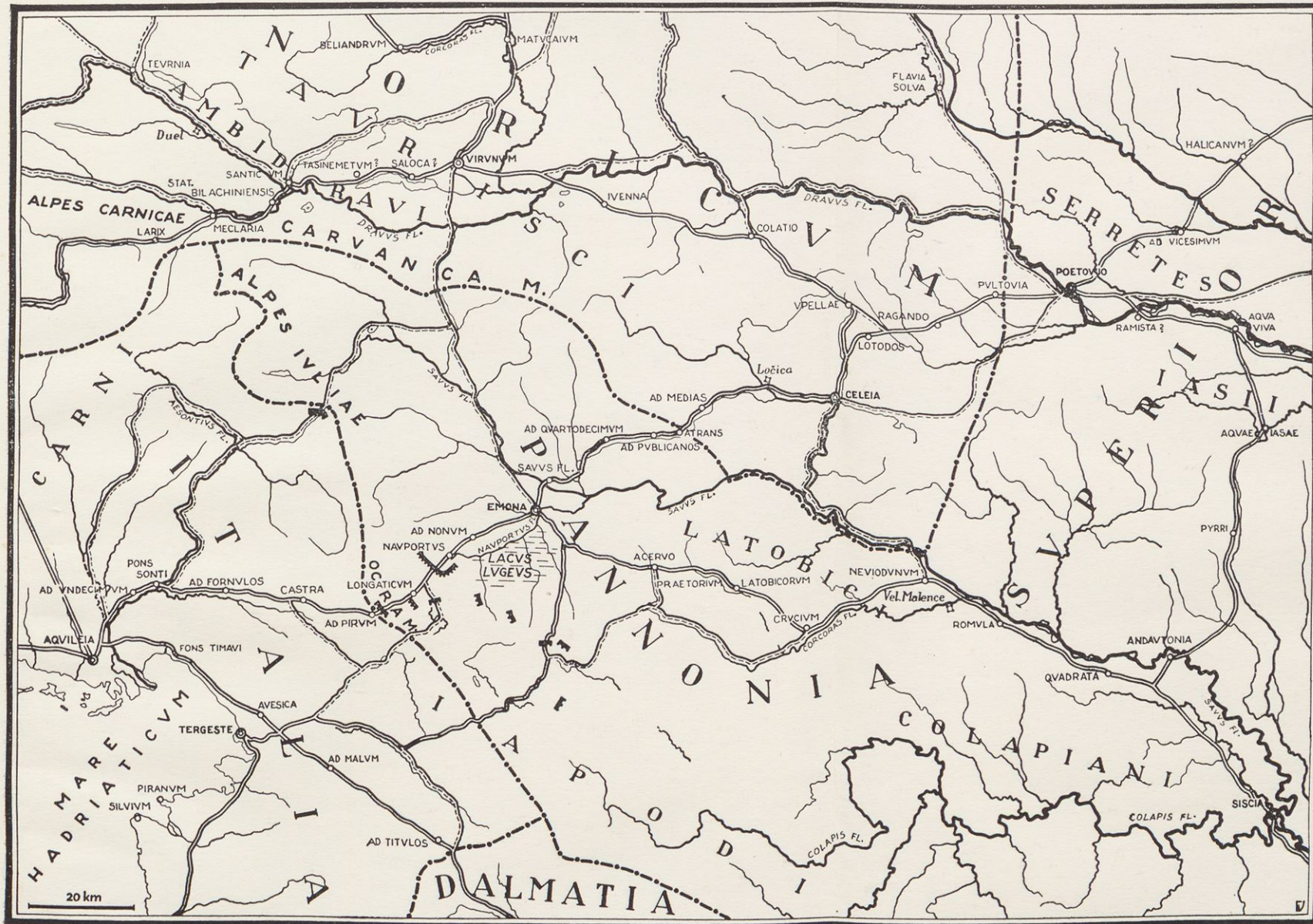
V. KONEC SREDNJEGA VEKA

1. Dvig celjskih grofov	213
2. Turške in druge vojne v drugi polovici petnajstega stoletja	222
3. Družba in gospodarstvo, cerkev in duhovno življenje v 15. stol.	230

VIRI IN LITERATURA 239

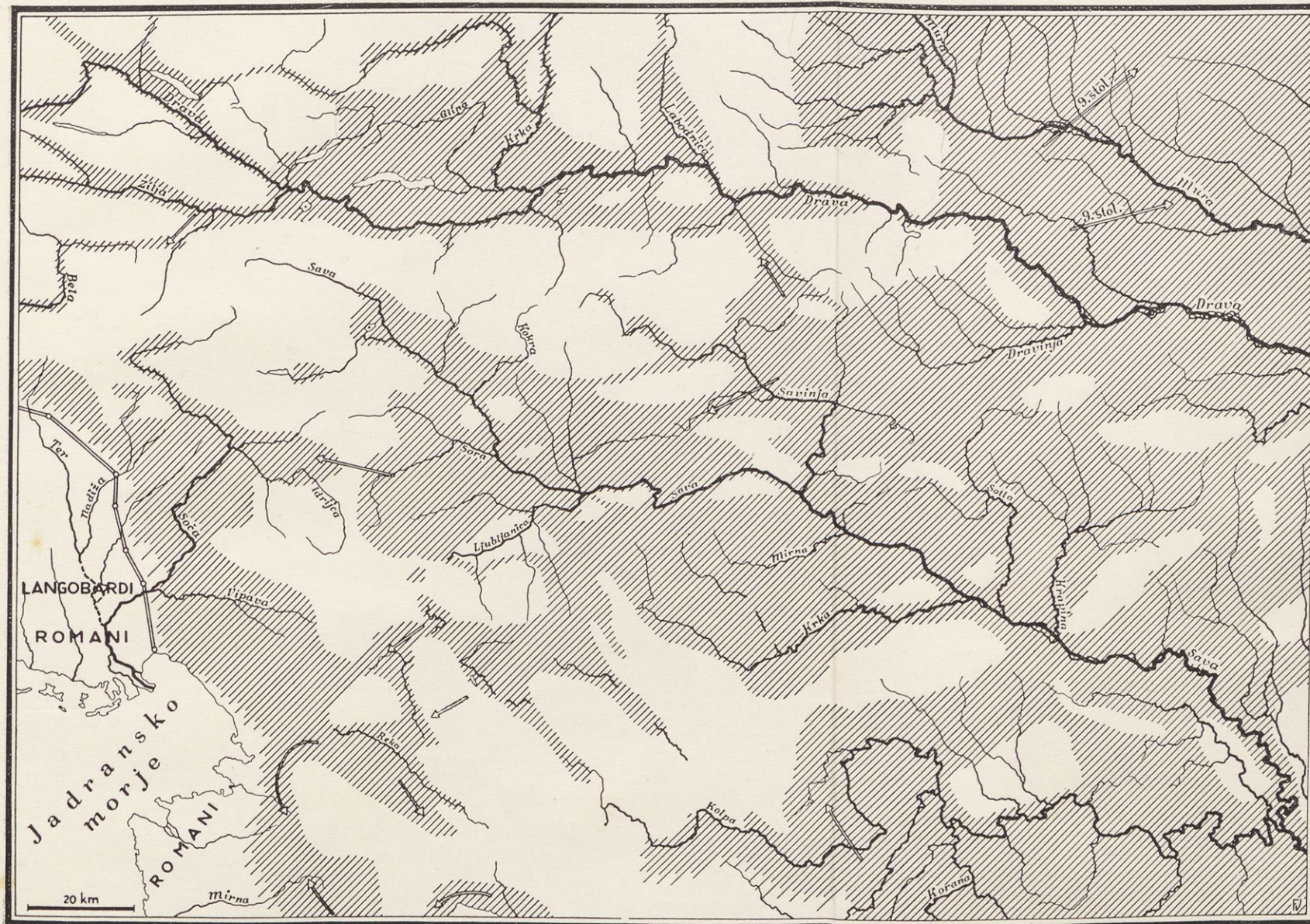

SLOVENSKA ZEMLJA V RIMSKI DOBI

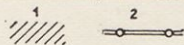

1. Obrambne naprave
2. Pota in kraji
3. Meje province
4. Vojaška taborišča

OBSEG IN SMERI PRVE SLOVENSKE NASELITVE (DO OKOLI 9. STOLETJA)

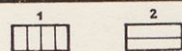

1. Obseg slovenske naselitve
2. Langobardski mejno-
obrambni pas in njegove
postojanke

TERITORIALNI RAZVOJ SLOVENSKE ZEMLJE V SREDNJEM VEKU

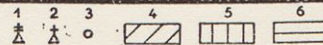
1. Celjska grofija
2. Goriška grofija okoli l. 1500.

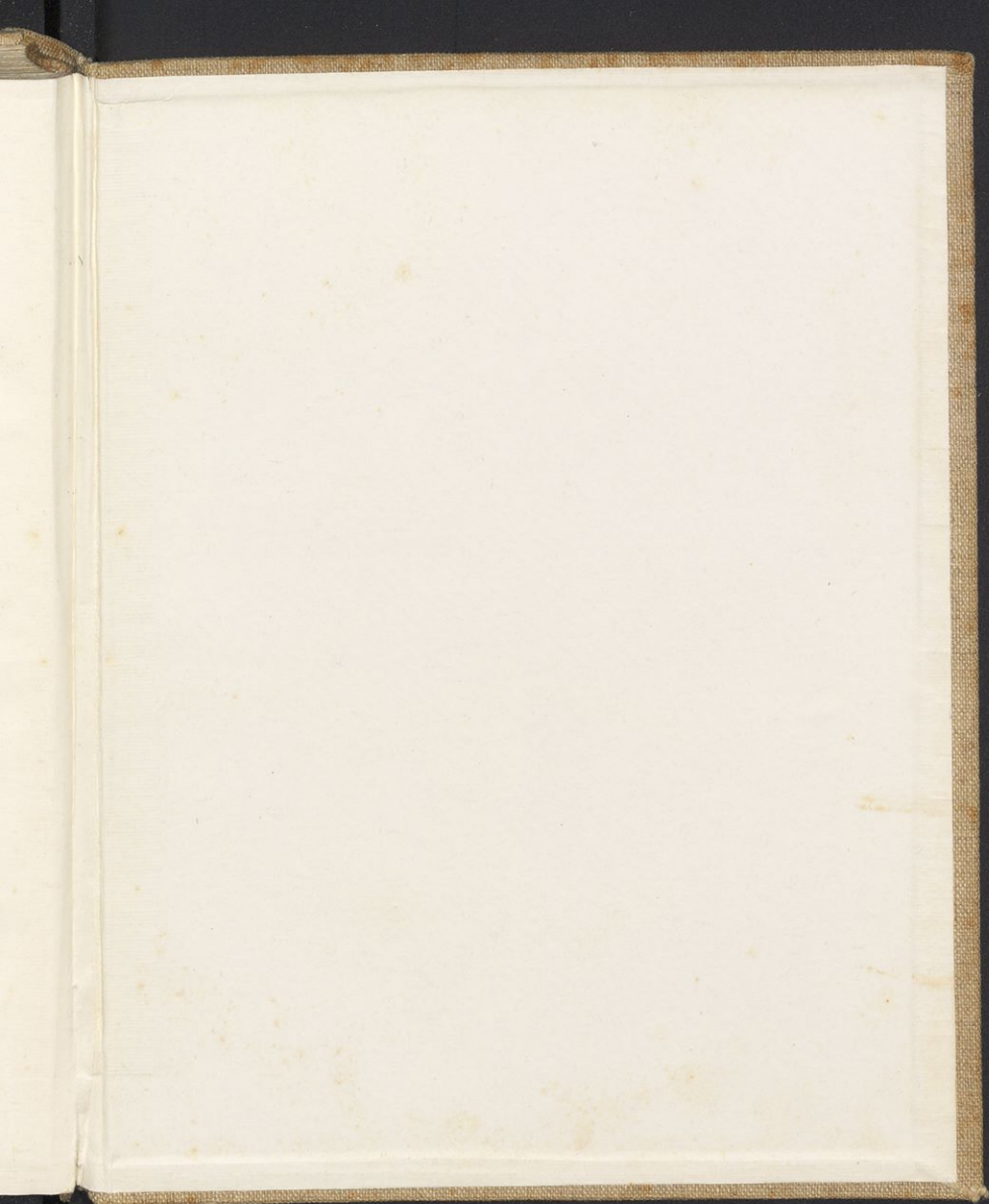

CERKVENA RAZDELITEV SLOVENSKE ZEMLJE V SREDNJEM VEKU

1. Sedeži nadškofij
2. Sedeži škofij
3. Sedeži prafarâ
4. Ozemlje Krške škofije
5. Ozemlje Labodske škofije
6. Ozemlje Ljubljanske škofije
- I. Salzburški zgornje-koroški arhidiakonat
- II. Salzburški spodnje-koroški arhidiakonat
- III. Oglejski koroški arhidiakonat
- IV. Arhidiakonat v Spodnji Marki
- V. Savinjski arhidiakonat
- VI. Gorenjski arhidiakonat
- VII. Dolenjski arhidiakonat
- VIII. Tolminski arhidiakonat
- IX. Furlanski spodnji arhidiakonat
- X. Furlanski zgornji arhidiakonat

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIZNICA

GS

I 710 976

200913787

COBISS